

ПОЗДРАВЛЯЕМ С ЮБИЛЕЕМ!

Академику НАН РК,
Президенту Академии сельскохозяйственных наук
Республики Казахстан,
главному редактору журнала «Проблемы агрорынка»

ГАНИ АЛИМОВИЧУ КАЛИЕВУ

19 июля 2018 года исполняется

80 лет со дня рождения

Аграрлық нарық проблемалары

Т Е О Р Е Т И Қ А Л Ы Қ Ж Ұ Н Е Ғ Ы Л Ы М И - П Р А К Т И К А Л Ы Қ Ж У Р Н А Л

МАЗМҰНЫ

1994 ж. қазан айында
негізделген

Құрылтайшы -
Қазақ АӨК-нің экономикасы
және ауылдық аумақтарды
дамыту ҒЗИ

Бас редактор
Ғ.Ә. ҚАЛИЕВ

Бас редактордың
орынбасары
А.Б. МОЛДАШЕВ

Редакциялық-баспалау
кеңесі

Ғ.Ү. ӘКІМБЕКОВА,
Ш.Ү. ӘКІМБЕКОВА,
В.В. ГРИГОРУК,
Д.С. ЖАЙЫЛОВ
(Қырғызстан),
С.Т. ЖҰМАШЕВА,
Г.А. НИКИТИНА,
П.М. ПЕРШУКЕВИЧ
(Россия),
А.И. САБИРОВА,
П.Т. САБЛУК
(Украина),
А.С. САЙГАНОВ
(Беларусь),
С.В. САЛАХОВ
(Азербайджан),
М.И. СИГАРЕВ,
Ж.С. СҮНДЕТОВ,
И.Г. УШАЧЕВ
(Россия),
А.П. ШПАК
(Беларусь)

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

Ғ.Ә. Қалиев, Ч.Ү. Әкімбекова Қазақстан Республикасының ауыл аумақтарының әлеуметтік дамуы...	7
К.А. Кирдасинова, Қ.Т. Әуезова, Г.К. Джолдасбаева Қазақстанның аграрлық секторын дамытудың өзекті мәселелері	14
Р.Ж. Габдуллина, Г.К. Лухманова, Т.А. Таипов Интеграциялық үрдістер тұрғысынан Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешені	20
Г.Ж. Азретбергенова, М.А. Кульбаева, Б.Б. Бимендеев Ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру.....	28
А.Б. Тлесова, С.Ч. Примбетова, Ш.М. Кантарбаева Қазақстанның аграрлық саласы: инновациялық даму	34
Г.А. Қожахметова, О.В. Лашкарева, Т.А. Таипов Азық-түлік қауіпсіздігі аграрлық саясаттың басымдығы ретінде.....	43
Қ.Р. Жақсыбаев Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің инвестициялық қызметі	50
Т.А. Құсайынов, Г.С. Мусина Белгісіздік жағдайында тиімді құрылымды және ауылшаруашылық егістерінің үйлесімділігін таңдау үрдістерін ақпараттандыру.....	58
Д. Женсхан, Ж.С. Булхайрова, А.М. Балкибаева Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы.....	67
Н.А. Умбеталиев АӨК-гі шағын кәсіпкерліктің дамуы	74

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

В.В. Григорул, Ч.Ү. Әкімбекова, Е.В. Климов, Ж.С. Досумова Қосылған құндылығы бар органикалық ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру бойынша аграрлық қалыптастыру моделі.....	82
А.Т. Омарова, Н.К. Емелина, А.К. Курманалина Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін мемлекеттік реттеу	90
Шолпан Гайсина, Клеменс Фукс Қазақстанның ауылдық аймақтарының қаржылық сауаттылығы: сипаттамасы және факторлар	98
Д.О. Оналтаев Қазақстандық агробизнеске исламдық қаржыландыруды енгізу мүмкіндіктері	110
А.О. Жағыпарова Қазақстан Республикасының аграрлық секторын Микронесиелендіру	117
А.Қ. Өтешова Қазақстанда лизингті дамыту: мәселелер және оларды шешу жолдары	125

Редакция:
И.С. ТАИПОВА
Қ.Ө. ӨМІРҒАЛИЕВА

Компьютерлік верстка:
Ж.С. ДОСУМОВА

Жаппай ақпараттандыру
құралдарын тіркеу туралы
Күәлік №1327, 24 мамыр
1994 ж.

Халықаралық тіркеу номері
ISSN 1817 – 728X

Журнал Қазақстан
Республикасы білім және
ғылым саласындағы
бақылау Комитетінің
басылымдары Тізіміне
қосылған

Журнал БД РИНЦ-де
орналасады. 788-12/2015
шарты 01.12.2015ж.

Қайта баспалау кезінде
редакцияның жазбаша
келісімі, сондай-ақ қитат
алу кезінде «Аграрлық
нарық проблемалары»
журналына бағыттама
беру міндетті.

Редакция жарияланған
мақалаларды басқа
басылымдарда, соның
ішінде электронды
мәліметтер базасында да
пайдалану құқығына ие.

Азық-түлік өнімдері рыногы

Б.Т. Аймурзина, М.Ж. Каменова, Р. Шоқан, А.Д. Бердимурат Қазақстан Республикасының тағам өнеркәсібі: қазіргі жағдайы және мәселелері	132
С.К. Мизанбекова, Б.Б. Қалыкова, И.Т. Мизанбеков Қазақстанның астық өнімдері кешенінің тұрақты даму мәселелері.....	139
Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Қалиақпарова, О.С. Гусева Қазақстан Республикасында бидай нарығын дамытудың қазіргі үрдістері	148
Ф.А. Шуленбаева, С.Т. Оқутаева, К.М. Маденова Мал шаруашылығын дамытудың мәселелері мен келешегі	155
Ө.К. Шүкіров, Б.М. Шүкірова Қазақстанның батыс аймағындағы мал шаруашылығын дамыту және оның мал биржасын құруға әсері	162
К.Т. Аленова, А.Ж. Нукешева, А.Қ. Ерназарова Қазақстан Республикасында сүт өндірудің экономикалық аспектілері..	169
Р.Ж. Курманкулова, Г.С. Калденова, Ш.У. Ниязбекова Қазақстанның балық шаруашылығы: факторлар, экспорттық әлеует, мәселелер және оларды шешу жолдары	177

Кооперацияны дамыту, өндіріс құралдары рыногы

Ғ.Ү. Әкімбекова, Г.К. Егізбаева, Ұ.Р. Қасқабаев Қазақстан мен Жамбыл облыстарында ауыл шаруашылығы кооперативтерін ұйымдастыру ерекшеліктері	185
Д.А. Калдияров, Ж.Ш. Абдыкалиева Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы кооперацияны дамыту	194

Табиғат пайдалану экономикасы

Г.К. Құрманова, А.А. Молдахметов ГАЗ технологиясына негізделген жер мониторингі	202
---	-----

Ауылдың әлеуметтік проблемалары

С.В. Беспалый, А.С. Нарынбаева, Л.И. Кашук Ауылдық еңбек нарығы: аймақтық даму ерекшеліктері	209
А.К. Джусибалиева, Г.Ж. Абдыкерова Қазақстанның ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтуды мемлекеттік қолдау	215

Сөз жас ғалымдарға

Ж.С. Мұхаметжанова Алматы облысының нан және нан-тоқаш өнімдері нарығы	225
Юбилярды құттықтау	232

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Основан в октябре 1994 г.

Учредитель -
Казахский НИИ экономики
АПК и развития сельских
территорий

Главный редактор
Г.А. КАЛИЕВ

Заместитель главного
редактора
А.Б. МОЛДАШЕВ

Редакционно-
издательский совет:
Г.У. АКИМБЕКОВА,
Ш.У. АКИМБЕКОВА,
В.В. ГРИГОРУК,
Д.С. ДЖАИЛОВ
(Кыргызстан),
С.Т. ЖУМАШЕВА,
Г.А. НИКИТИНА,
П.М. ПЕРШУКЕВИЧ
(Россия),
А.И. САБИРОВА,
П.Т. САБЛУК
(Украина),
А.С. САЙГАНОВ
(Беларусь),
С.В. САЛАХОВ
(Азербайджан),
М.И. СИГАРЕВ,
Ж.С. СУНДЕТОВ,
И.Г. УШАЧЕВ
(Россия),
А.П. ШПАК
(Беларусь)

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

Г.А. Калиев, Ч.У. Акимбекова Социальное развитие сельских территорий Республики Казахстан	7
К.А. Кирдасинова, К.Т. Ауезова, Г.К. Джолдасбаева Актуальные проблемы развития аграрного сектора Казахстана.....	14
Р.Ж. Габдуллина, Г.К. Лухманова, Т.А. Таипов Агропромышленный комплекс Республики Казахстан в контексте интеграционных процессов	20
Г.Ж. Азретбергенова, М.А. Кульбаева, Б.Б. Бимендеев Повышение конкурентоспособности производства сельскохозяйственной продукции	28
А.Б. Тлесова, С.Ч. Примбетова, Ш.М. Кантарбаева Аграрная сфера Казахстана: инновационное развитие.....	34
Г.А. Кожаметова, О.В. Лашкарева, Т.А. Таипов Продовольственная безопасность как приоритет аграрной политики	43
К.Р. Жаксыбаев Инвестиционная деятельность в АПК Республики Казахстан	50
Т.А. Кусаинов, Г.С. Мусина Информатизация процессов выбора эффективной структуры и сочетания сельскохозяйственных посевов в условиях неопределенности	58
Д. Женсхан, Ж.С. Булхаирова, А.М. Балкибаева Современное состояние социального предпринимательства в Казахстане	67
Н.А. Умбеталиев Развитие малого предпринимательства в АПК.....	74

Экономический механизм хозяйствования

В.В. Григорук, Ч.У. Акимбекова, Е.В. Климов, Ж.С. Досумова Модель агроформирования по производству органической сельскохозяйственной продукции с добавленной стоимостью.....	82
А.Т. Омарова, Н.К. Емелина, А.К. Курманалина Государственное регулирование АПК Республики Казахстан.....	90
Шолпан Гайсина, Клеменс Фукс Финансовая грамотность в сельских регионах Казахстана: характеристика и факторы	98
Д.О. Оналтаев Возможности внедрения исламского финансирования в казахстанский агробизнес	110
А.О. Жагыпарова Микрокредитование в аграрном секторе Республики Казахстан.....	117
А.К. Отешова Развитие лизинга в Казахстане: проблемы и пути их решения	125

Редакция:
И.С. ТАИПОВА
К.О. ОМИРГАЛИЕВА

Компьютерная верстка:
Ж.С. ДОСУМОВА

Свидетельство о
регистрации средства
массовой информации
№ 1327 от 24 мая 1994 г.

Международный
регистрационный номер
ISSN 1817 – 728X

Журнал включен в
Перечень изданий
Комитета по контролю в
сфере образования и науки
Республики Казахстан

Журнал размещается в
БД РИНЦ.
Договор № 788-12/2015
от 01.12.2015г.

Письменное согласие
редакции при перепечатке,
а также ссылки при
цитировании на журнал
«Проблемы агрорынка»
обязательны.

Редакция сохраняет за
собой право использовать
опубликованные статьи в
других изданиях, в том
числе и электронных
базах данных.

Рынок продовольственной продукции

Б.Т. Аймурзина, М.Ж. Каменова, Р. Шокан, А.Д. Бердимурат Пищевая промышленность Республики Казахстан: современное состояние и проблемы	132
С.К. Мизанбекова, Б.Б. Калыкова, И.Т. Мизанбеков Вопросы устойчивого развития зернопродуктового подкомплекса Казахстана	139
Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова, О.С. Гусева Современные тенденции развития рынка пшеницы в Республике Казахстан	148
Ф.А. Шуленбаева, С.Т. Окутаева, К.М. Маденова Проблемы и перспективы развития отрасли животноводства	155
А.К. Шукуров, Б.М. Шукурова Создание биржи скота и ее влияние на развитие животноводства в западном регионе Казахстана	162
К.Т. Аленова, А.Ж. Нукешева, А.К. Ерназарова Экономические аспекты производства молока в Республике Казахстан	169
Р.Ж. Курманкулова, Г.С. Калденова, Ш.У. Ниязбекова Рыбная отрасль Казахстана: факторы, экспортный потенциал, проблемы и пути их решения	177

Развитие кооперации, рынок средств производства

Г.У. Акимбекова, Г.К. Егизбаева, У.Р. Каскабаев Особенности организации сельскохозяйственных кооперативов в Казахстане и Жамбылской области	185
Д.А. Калдияров, Ж.Ш. Абдыкалиева Развитие кооперации в сельском хозяйстве Республики Казахстан.....	194

Экономика природопользования

Г.К. Курманова, А.А. Молдахметов Мониторинг земель на основе ГИС-технологий	202
---	-----

Социальные проблемы села

С.В. Беспалый, А.С. Нарынбаева, Л.И. Кашук Сельский рынок труда: особенности регионального развития	209
А.К. Джусибалиева, Г.Ж. Абдыкерова Государственная поддержка занятости в сельском хозяйстве Казахстана	215

Слово молодым ученым

Ж.С. Мухаметжанова Рынок хлеба и хлебобулочных изделий в Алматинской области.....	225
Поздравление юбиляра	232

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

Founded in October 1994,

Founder -
Kazakh Research Institute of
Economy of AIC and rural
development

Chief Editor
G.A. KALIYEV

Deputy Chief Editor
A.B. MOLDASHEV

Editorial-Publishing Board:
G.U. AKIMBEKOVA,
SH.U. AKIMBEKOVA,
V.V. GRIGORUK,
D.S. DZHAILOV
(Kyrgyzstan)
S.T. ZHUMASHEVA,
G.A. NIKITINA,
P.M. PERSHUKOVICH
(Russia)
A.I. SABIROVA,
P.T. SABLUK
(Ukraine),
A.S. SAIGANOV
(Belarus)
S.V. SALAKHOV
(Azerbaijan)
M.I. SIGAREV,
J.S. SUNDETOV,
I.G. USHACHEV
(Russia),
A.P. SHPAK
(Belarus)

CONTENT

Agricultural policy: mechanism of implementation

G.A. Kaliev, Ch.U. Akimbekova Social development of rural areas of the Republic of Kazakhstan.....	7
K.A. Kirdasinova, K.T. Auezova, G.K. Dzholdasbayeva Relevant issues of agricultural sector development of Kazakhstan.....	14
R.Z. Gabdullina, G.K. Lukhmanova, T.A. Taipov Agroindustrial complex of the Republic of Kazakhstan in the context of integration processes	20
G.Zh. Azretbergenova, M.A. Kulbayeva, B.B. Bimendeyev Increasing the competitiveness of agricultural production	28
A.B. Tlesova, S.C. Primbetova, Sh.M. Kantarbayeva Agricultural sphere of Kazakhstan: innovative development.....	34
G.A. Kozhakhmetova, O.V. Lashkareva, T.A. Taipov Food security as a priority of agricultural policy	43
K.R. Zhaksybaev Investment activity in the AIC of the Republic of Kazakhstan	50
T.A. Kussainov, G.S. Mussina Informatization of the processes of selection of the effective structure and combination of agricultural crops in the uncertain conditions	58
D. Zhenshkan, Zh.S. Bulkhairova, A.M. Balkibayeva The current state of social entrepreneurship in Kazakhstan.....	67
N.A. Umbetaliyev Development of small business in AIC	74

The economic management mechanism

V.V. Grigoruk, Ch.U. Akimbekova, E.V. Klimov, Zh.S. Dossumova The agribusiness model of production of value added organic agricultural products	82
A. Omarova, N. Emelina, A. Kurmanalina State regulation of AIC of the Republic of Kazakhstan	90
Sholpan Gaisina, Clemens Fuchs Financial literacy in rural regions of Kazakhstan: characteristics and factors	98
D.O. Onaltayev Opportunities for the introduction of Islamic financing of Kazakhstan's agribusiness	110
A.O. Zhagyparova Microlending in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan	117
A.K. Oteshova Development of leasing in Kazakhstan: problems and solutions	125

Editorial office:
I.S. TAIPOVA
K.O. OMIRGALIYEVA

Layout:
ZH.S. DOSSUMOVA

Certificate of registration of
mass media № 1327 from
May 24, 1994

International registration
number
ISSN 1817 – 728X

The journal is included in the
List of publications
of the Control Committee in
the field of Education and
Science of the Republic of
Kazakhstan

*The journal is placed
into BD RINC. Agreement
N 788-12/2015 from
01.12.2015*

Written consent of editorial
board at reprint, as well as
references in citing of journal
"Problems of AgriMarket"
are mandatory.

The editorial office reserves
the right to use published
articles in other publications,
including electronic
databases.

Food products market

B.T. Aimurzina, M.Zh. Kamenova, R. Shokan, A.D. Berdimurat Food Industry of the Republic of Kazakhstan: Current Status and Problems	132
S.K. Mizanbekova, B.B. Kalykova, I.T. Mizanbekov Issues of sustainable development of grain product subcomplex of Kazakhstan	139
E.E. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova, O.S. Guseva Current trends in the development of wheat market in the Republic of Kazakhstan	148
F.A. Shulenbayeva, S.T. Okutayeva, K.M. Madenova Problems and prospects of the livestock sector development	155
A.K. Shukurov, B.M. Shukurova Creation of livestock exchange stock and its impact on livestock production development in the western region of Kazakhstan.....	162
K.T. Alenova, A.Zh. Nukesheva, A.K. Ernazarova Economic aspects of milk production in the Republic of Kazakhstan.....	169
R.Z. Kurmankulova, G.S. Kaldenova, Sh.U. Niyazbekova Fisheries of Kazakhstan: factors, export potential, problems and ways of their solution	177

Development of cooperation, production means market

G.U. Akimbekova, G.K. Egizbayeva, U.R. Kaskabayev Features of organization of agricultural cooperatives in Kazakhstan and Zhambyl region	185
D.A. Kaldiyarov, Zh.Sh. Abdykaliyeva Development of cooperation in agriculture of the Republic of Kazakhstan..	194

Environmental economics

G.K. Kurmanova, A.A. Moldakhmetov Land monitoring based on GIS technologies	202
---	-----

Social issues of the village

S.V. Bespaly, A.S. Narynbayeva, L.I. Kashuk Rural labor market: features of regional development	209
A.K. Dzhusibaliyeva, G.Zh. Abdykerova Public support of employment in agriculture of Kazakhstan	215

Words of young scientists

Zh.S. Mukhametzhanova Bread and bakery products market in Almaty region	225
Birthday greetings	232

Нақтылауды сондай-ақ еңбек ресурстарын пайдалануды сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі де талап етеді. Олардың ауылшаруашылығы өндірісіне қатысуы келесі көрсеткіштермен: экономиканың осы секторында жұмыс істейтіндер саны, жұмыс істейтіндердің орта жылдық (орташа) саны, толық жұмыспен қамталғандармен бірдей жұмыс істейтіндер санымен бағаланады. Соңғы екі көрсеткіштерді жеткілікті сенімді дәлдікпен ауылшаруашылығы ұйымдарының есеп беру негізінде бекітуге болады. Басқа шаруашылық субъектілері бойынша (фермерлік, шаруа қожлықтары және үй шаруашылықтары) бұл көрсеткіштер іріктелген зерттеулер негізінде анықталады.

Материалдар және зерттеу әдістері.

Жалпы Еңбек Қоғамына көшу елді мекендерді жұмыспен қамту жүйесін жетілдіруді ұсынады, әсіресе жастарды, еңбек нарығындағы еңбек ресурстарының сұранысы мен ұсынысын теңдестіруді, сәйкесінше ауылдық жерлердегі әлеуметтік жайластыру мен өмір сапасының артуына ықпал етеді. Соңғы жылдары ауыл аумақтарын дамыту басымдықтарының бірі елді мекендерді жұмыспен қамту болып табылады, жай жұмыссыздықпен күресуді ғана көздеу емес, ең алдымен оның себебімен – елдегі еңбек ресурстарын ұтымсыз бөлумен, АӨК саласындағы мамандарға деген қажеттілігінің жоқтығы болып табылады.

Зерттеудің монографиялық әдісін пайдалану ауылдағы еңбек ресурстарының сандық және сапалық сипаттамаларына оның даму қарқыны, ауылшаруашылық және қызмет көрсету өндірісінің тиімділігі тәуелді болатын, ауылдағы еңбек ресурстарының құрылымын трансформациялауды егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар жұмыс күшін ұтымды және өнімді пайдалану көбінесе ауылдық елді мекен өмірінің сапасы мен табысының деңгейін анықтайды. Соңғы жылдары, ауылдық елді мекендердегі жұмыспен қамтылудың оңды үдерісі байқалса да, олар жоғары еңбек өнімділігін қамтамасыз ете алмады, себебі ауыл еңбеккерлері өмірінің жағдайы оларды тиімді пайдаланылуына әркез ықпал ете алмады. Бұдан басқа, еңбек нарығының дамуы негізінен сандық факторлар есебінен болады, яғни ауылдағы қол жеткізілген жұмыспен қамтылу деңгейі (90% астам) еңбек өнімділігін арттыру үшін ауылдық еңбек ресурстарында болатын ауыл аумақтарының табиғи және экономикалық әлеуетіне және мүмкіндіктеріне сәйкес келмейді.

Әлеуметтік сауалнама халықтың еңбек көші-қонының объективті себептерін, ауылдық жерлердегі еңбек ресурстарының ұтқырлығына, жеке басына және басқа да сипаттамаларының әсерін анықтайды. Көрсеткіштерді талдаудың осындай кешенді тәсілі бейімділікті, ауылдық еңбек нарығының дамуына ықпалын, ауылдық елді мекендердің жұмыспен қамтылуын және табысын арттыруға кепілдеме беретін түрлі шаруашылық нысандарын трансформациялау және жетілдіруді қамтамасыз етеді. Ауылдық елді мекендерді жайластыру маңызды роль атқаратын ауыл аумақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының деңгейі мен сапасын арттыру, ауыл экономикасының тұрақты инновациялық өсуге көшуімен байланысты болады. Мемлекетіміздің Елбасы атап өткендей (2012 ж.) халықтың жағдайын түбегейлі өзгерту өмірлік маңызды, мұнда мәдениетті, салт-дәстүрді және өзіндік ерекшелігін сақтай отырып, өмір сүру жағдайларын және олардың өмір сүру инфрақұрылымын жақсарту болады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қазіргі уақытта республикада 7,7 млн. адам немесе (елдің жалпы халық санының 42,6%) өмір сүріп жатқан 6569 ауылдық елді мекен (АЕМ) бар. 2010-2017 жж. АЕМ саны 413 бірлікке қысқарып кетті, сонымен қатар олардың орташа өлшемі халқының көп жиналуы бойынша 10% артып кетті. Ең алдымен ауылдық аумақтардың негізгі функциясы – ауылшаруашылық өндірісі жоқ жерлерде ауылдық қоныстар өз бетінше таратылуда.

2001-2012 жылдар бойына созылған ауылдық қоныстар желісінің ұсақталу үрдісі (жартысынан көбі – адам саны аздар, 500 аз адамы бар немесе елді мекеннің 9,7%) ауылдық аумақтардың әлеуметтік жайлауын қиындатты, ол өз кезегінде еңбекке жарамды халықтың, әсіресе жастардың көші-қон ағынын ауылдан қалаға және халықтың урбанизациясының сөзсіздігіне әкелді.

АЕМ санының қысқаруы оларды біріктірудің алғышарты болды, халық саны 10 мыңнан астам адам тұратын елді мекендердің мәртебесін беру, өз кезегінде, жоғары және орта әлеуетті дамуы бар, неғұрлым дамыған әлеуметтік-өндірістік инфрақұрылымы бар ауылдардың артуына ықпал етті. АЕМ жалпы санынан 1310 жоғары деңгейге сәйкес келді, қалғандары – дамудың орташа әлеуетіне сәйкес келді. Сонымен бірге мемлекет саясаты мал шаруашылығымен, ірі мал азығын дайындау және өсірумен және басқа ауылшаруа-

Аграрная политика: механизм реализации

шылық жұмыстарымен айналысу мүмкіндігіне ие болған тұрғындары бар ұсақ ауылдық қоныстардың сақталуына әрекет етуі керек. Мемлекетпен реттелетін қоныс аудару әлеуметтік тәртіпті және оның аумақтық тұтастығын қамтамасыз ету керек.

Қазақстанның 2020 жылдарға дейінгі аумақтық-кеңістіктік болжамды сызбасына сәйкес ауылдық елді мекендерді одан әрі дамыту ауылдық елді мекендерді қолдау (АЕМҚ) желісін кеңейту арқылы қарастырылады [1]. «Жұмыспен қамтудың жол картасы-2020» Бағдарламасына сәйкес АЕМҚ жұмыс істеуі бірыңғай «Өңірлерді 2020 жылға дейін дамыту» Бағдарламасы аясында қолданыстағы өндірістерді кеңейту және жаңарту бойынша, кіші және орта бизнесті дамыту, әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылым объектілерін, тұрғын үй құрылысы, мемлекеттік, қаржылық, қызмет көрсету және басқа қызметтерді ұйымдастыру шаралары қарастырылған АЕМҚ дербес Кешенді даму жоспарын әзірлеумен жүзеге асыру ұсынылады [2,3].

Осы бағыттағы қабылданған мемлекеттік шараларға қарамастан ауылдық аумақтар - жастар үшін ең беделді жұмыс орны емес, ал аграрлық секторға жұмысқа орналасу әрқашан жас маманның әлауқатын және әлеуметтік жеңілдіктердің қол жетімділігін қамтамасыз етуге үнемі мүмкіндік бере бермейді, ал жас білікті мамансыз жоғары технологиялық ауыл шаруашылығын дамыту және ауыл аумақтарын дамудың жаңа кезеңіне алып шығу мүмкін емес.

Қазақстан Республикасының 2017-2021 жылдарға арналған агроөнеркәсіптік кешенді дамыту Мемлекеттік бағдарламасында елдің АӨК алдына –2015 ж. нақты

деңгейіне салаларда 38% дейін еңбек өнімділігін арттыру міндеті қойылған [4], ауылдық жерлердің экономикалық белсенді халқы бар және оның жұмыспен қамтылуы осы міндеттің шешіміне тікелей байланысты болады. Агроөнеркәсіптік кешен жүйесіндегі еңбек өнімділігі ауыл шаруашылығы жұмысшысының еңбегіне ақы төлеу мен ынталандырудың тиісті жүйесі және оның өмір сүру жағдайлары жақсартылған жағдайда, іс жүзінде 2 есе ғана көбеюі мүмкін.

Ауыл шаруашылығы - ең көп жұмыс істейтін салалардың бірі болып табылады. Мұнда 2017 жылы ел экономикасында 1,3 млн. адам жұмысқа орналастырылды немесе жұмыспен қамтылған халықтың 15,4%-ын құрады. Оның ішінде 465,9 мыңын жалдамалы жұмысшылар құрады және 853 тыс. – өзін-өзі жұмыспен қамтығандар.

Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар көбінесе әлеуметтік қорғау және қамту жүйесімен қамтылмағандар. 1 кестенің мәліметтерінен ауылдық елді мекендердің санының артуына (3,3%-ға) қарамастан, ауылшаруашылық өндірісінде жұмыспен қамтылғандар санының (42,5%-ға) кемігенін көруге болады [5]. Ауыл шаруашылығында жұмыс күші айналымының теріс коэффициенті байқалады, өйткені жұмыстан шығу жалдаудан әлдеқайда артық.

Сандық көрсеткіштермен қатар елеуелі өзгерістер ауыл шаруашылық құрылымдарда жұмыс істейтіндердің сапалық құрамында да болды. 2010-2016 жж. 25 жасқа дейінгі жас жұмысшылардың үлесі 19,9-14,4%-ға дейін қысқарды, ал үлкен жастағы жұмысшылар (55 жастан жоғары) 12,9%-17,3%-ға дейін артты [5].

1 кесте - Ауылдық жерлердегі халықтың динамикасы, ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандар саны

Көрсеткіш	2000 ж.	2010 ж.	2017 ж.	2017 ж. - 2011ж. салыстырғанда	
				абс.	%
Ауылдық жерлерде тұратын халық саны, мың адам.	6504,1 (43,6%)	7480,6 (45,5%)	7730,6 (42,6%)	250,0	103,3
Ауылдық жерлерде жұмыспен қамтылғандар саны, мың адам.					
Ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандар саны, мың адам.	1940,7	2294,9	1318,9	-976,0	57,5
оның ішінде:					
Жалдамалы жұмысшылар	309,2 (15,9%)	618,1 (26,9%)	465,9 (35,3%)	-152,2	75,4
Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар (ЖҚШ ескере отырып)	1631,5 (84,1%)	1676,8 (73,1%)	853,0 (64,7%)	-823,8	50,9

Аграрная политика: механизм реализации

Қазақстанның барлық аймақтарында ауылшаруашылық қызметкерлерінің жетіспеушілігі: білікті мамандар бойынша - 41%, жұмысшы қызметкерлер - 48,3% және жалпы республикалық 10% деңгейде олардың сапасының 15% аса төмендеуі сезіледі [5]. Ауыл шаруашылығында жұмыс істейтіндерден жоғары білімі барлар 12% кем, орта кәсіптік және бастауыш білімі барлар – 28 және 60% құрайды. 2 есе дерлік (1672,7-ден 828 мың адамға дейін) жалпы бастауыш біліммен жұмысшылар саны, ең алдымен дайындықтың ең төменгі деңгейіндегі тұлғаларға азайған.

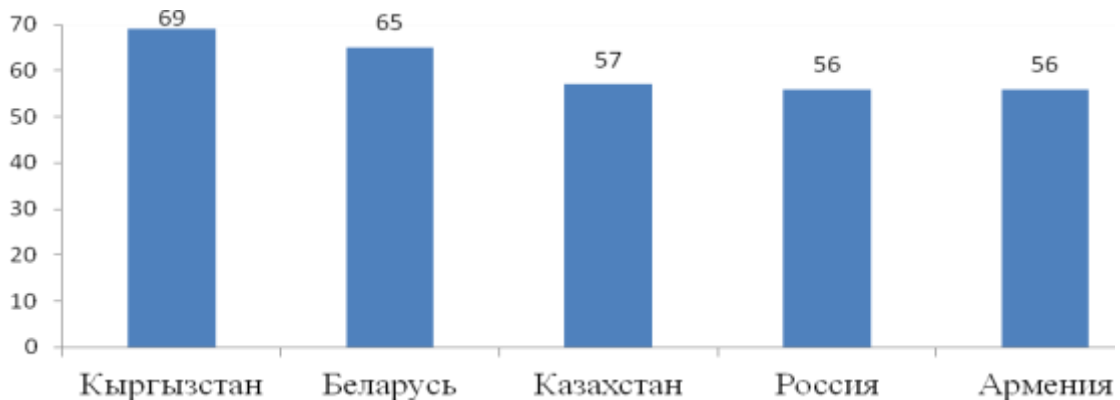
Білікті жұмысшыларды жоғалту тәуекелі олардың нақты білім деңгейінің атқаратын қызметтеріне сәйкес келмеуі нәтижесінде шығындарға әкеледі. Ауыл шаруашылығындағы осындай тәуекелдер себептеріне мыналарды жатқызуға болады: ауыр еңбек жағдайлары; экономиканың орташа жартысынан сәл астамын құрайтын төмен жалақы; материалдық-техникалық құралдарды сатып алу кезінде байқалатын баға теңсіздігі, шығынға әкеп соғатын қымбатшылық (ауылшаруашылық өнімдерінің өзіндік құны бойынша шамамен 2/3); өнімді қайта өңдеу кәсіпорындарына сату кезіндегі төмен бағалар; мемлекеттің қаржылық қолдауының төмен деңгейі (мысалы ЕО елдерінде және Финляндияда 20 есе жоғары); тұрғын үй және әлеуметтік жақсартудың төмен деңгейі; жол торабы және басқалар.

Зерттеу ауылдың, әсіресе, жастар мен аграрлық кадрлардың еңбек әлеуетін көбейтудегі өзгерістерді объективті бағалауға мүмкіндік берді, ауыл жастарының құндылық бағдарларына мониторинг жүргізу, толық пайдаланылмаған еңбек ресурстарын тарта отырып, жұмыс орындарына

деген қажеттілікті болжау. Зерттеу көрсеткендей болжау кезеңінде (2020 ж.) ауылдық еңбек ресурстарының саны 6 млн. адамды құрады, мұнда соңғы уақатта ауыл жастарының арасында кеңінен таралған орта кәсіптік (арнайы) білім беру деңгейінің өсуіне байланысты жастардың еңбек белсенділігінің артуы есебінен қолдауға ие болды. Ауылдық жұмыссыздар мен өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға өнімді жұмыспен қамтылу аясында барлық қарастырылатын кезең бойында экономикалық белсенділік деңгейі біртіндеп өседі деп болжануда [6].

Ауыл шаруашылығында тиімді еңбектің маңызды критерийлерінің бірі – оның табыстылығының айтарлықтай артуы болып табылады. Бастапқыда – салааралық деңгейде басқа салалармен ауыл шаруашылығының өзара қарым-қатынастары арқылы үлкен теңдікке жету, өйткені экономика бойынша орташа жалақы 57% құрайды. Келесі бағыт еңбек пен капитал арасындағы қарым-қатынаста әділеттілікті қамтамасыз ету болып табылады.

Бұдан басқа, ауылдық жұмысшы ең алдымен қызметкердің жалақы деңгейімен және отбасының табысынан өлшенетін жоғары өнімді жұмысқа материалдық ынталандыруды қажет етеді. Ауыл шаруашылығында және ауылдық жерлерде табыстар мен жалақы нақты экономиканың басқа салаларына қарағанда төмен (ұзақ уақыт бойы - 2 рет). Дегенмен, алшақтық тарылса да, баяу қарқынмен жүреді. Ауыл шаруашылығында, орман шаруашылығында және балық шаруашылығында жалақының және экономиканың орташа мөндеріне қатынасы бойынша Қазақстан ЕАЭО-ға мүше елдер арасында Қырғызстаннан кейінгі үшінші орынға ие болды (69%) және Белоруссия (65%), (1 сурет) [7].

1 сурет – Ауыл шаруашылығында және орман шаруашылығында орташа айлық жалақы мен ЕАЭО елдеріндегі экономика арасындағы орташа құнының ара қатынасы, 2016 ж., %

RELEVANT ISSUES OF AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT
OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫН ДАМУДЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ
АГРАРНОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА

K.A. KIRDASINOVA¹

C.E.sc., associate professor

K.T. AUEZOVA¹

C.E.sc., associate professor

G. JOLDASBAEVA²

Dr.E.sc.

¹*Eurasian National University named after L.N. Gumilyov*

²*Almaty Technological University*

К.А. КИРДАСИНОВА¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Қ.Т. ӘУЕЗОВА¹

т.ғ.к., доцент

Г.К. ДЖОЛДАСБАЕВА²

э.ғ.д., профессор

¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті*

²*Алматы технологиялық университеті*

К.А. КИРДАСИНОВА¹

к.э.н., ассоциированный профессор

К.Т. АУЕЗОВА¹

к.т.н., доцент

Г.К. ДЖОЛДАСБАЕВА²

д.э.н., профессор

¹*Евразийский национальный университет им.Л.Н. Гумилева*

²*Алматинский технологический университет*

Abstract. The issues of agricultural sector development are considered. The role and significance of public support are shown. It is confirmed that effective development of agricultural production influences on the balanced State economy, and food security. On the basis of the statistical method, the volume of food production, the level of labor productivity in agriculture, investments to the fixed assets, the support of agro-industrial complex from the State budget, the systematic approach to scientific research in agricultural sector as a priority direction of the national economy are shown. The issues related to the development of livestock and crop production have been updated. The directions of solving the problems of agro-industrial production development in Kazakhstan are determined, and well-grounded conclusions are drawn.

Аңдатпа. Аграрлық секторды дамытудың мәселелері қарастырылған. Оны мемлекеттік қолдаудың ролі мен мәні көрсетілген. Ауыл шаруашылығын тиімді дамыту мемлекеттің теңгерімді экономикасына, азық-түлікпен қамтылуына әсер ететіні дәлелденген. Статистикалық әдіс негізінде азық-түлік өндірісінің көлемі, ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің деңгейі, негізгі капиталдың инвестициясы, мемлекеттік бюджеттен агроөнеркәсіптік кешенді қолдау, ұлттық экономиканың басым бағыттары ретінде ауыл шаруашылығы саласына ғылыми зерттеулерді жүйелі түрде жүргізу тәсілдері көрсетілген. Мал шаруашылығы және өсімдік шаруашылығын дамытумен байланысты мәселелер өзектендірілді. Қазақстандағы

Аграрная политика: механизм реализации

activities in the sphere of agriculture, then the main share falls on the peasant farms - 93.5% of all economic entities (figure 1).

Results and their discussion. Given the above, priority should be given to state regulation, which creates conditions for the adaptation of producers to the market, ensuring both the efficiency of their production and the saturation of the market with domestic food.

According to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, gross agricultural products (services) in 2015 amounted to KZT3,307 billion, which is 38.6% more than in 2013 (figure 2).

The volume of food production in 2015 was KZT1074.8 billion and increased by 10.8% compared to 2013 (figure 3).

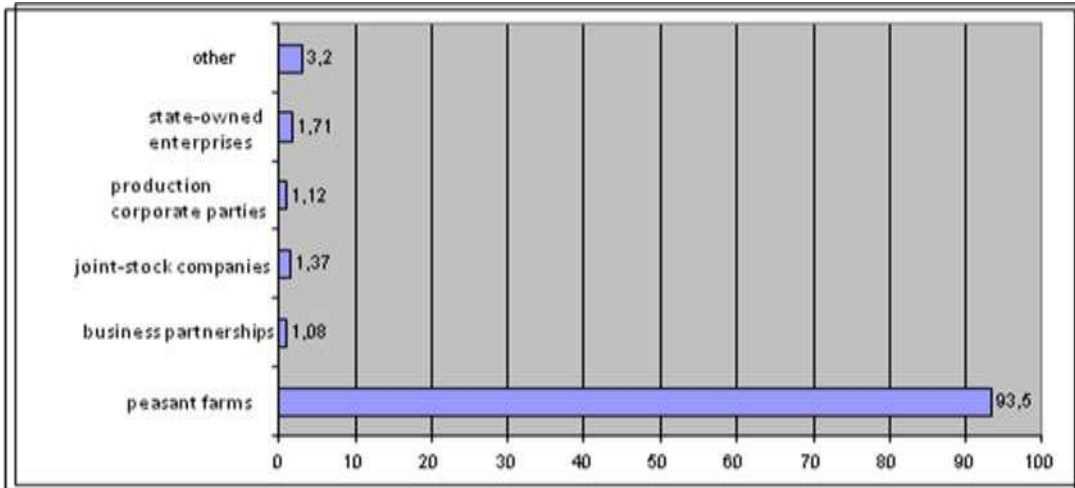

Figure 1- Structure of grain market entities in the Republic of Kazakhstan, %
Note - is based on the source [3].

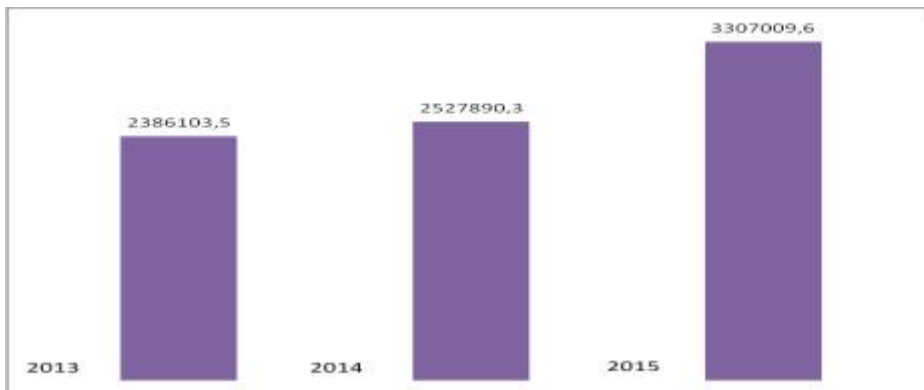

Figure 2- Gross agricultural production, mln. tenge
Note - is based on the source [4].

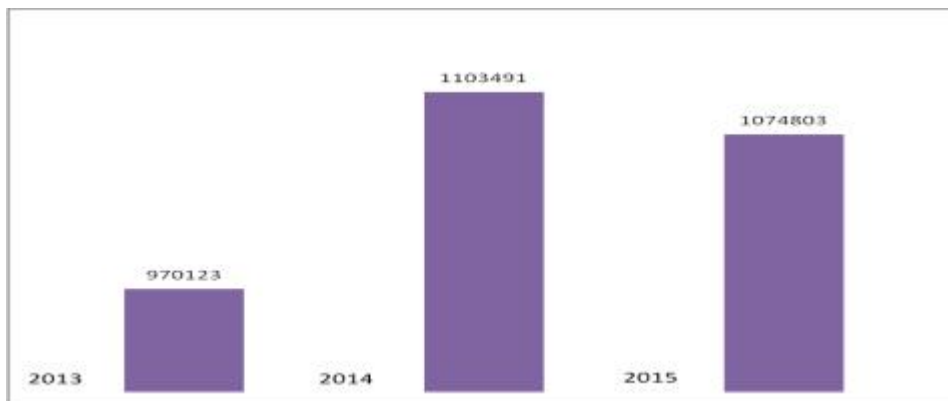

Figure 3- Production of food products, mln. tenge
Note - is based on the source [5].

Аграрная политика: механизм реализации

Labor productivity in agriculture in 2015 amounted to 1239.8 thousand tenge and increased compared to 2013 by 457.9 thousand tenge.

The inflow of investments into the fixed capital of agriculture in 2015 compared with 2013 increased by 19.7% and amounted to 167.1 billion tenge (figure 4).

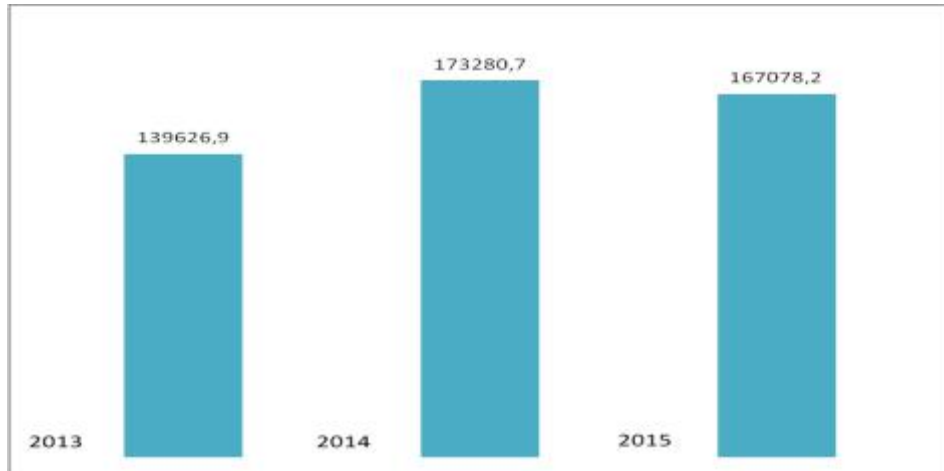

Figure 4- Investments in the fixed capital of agriculture, mln. tenge

Note - based on the source [see 5].

The volume of investments in the fixed capital of food production in 2015 increased

by 65.2% compared to 2013 and amounted to 55.9 billion tenge (figure 5).

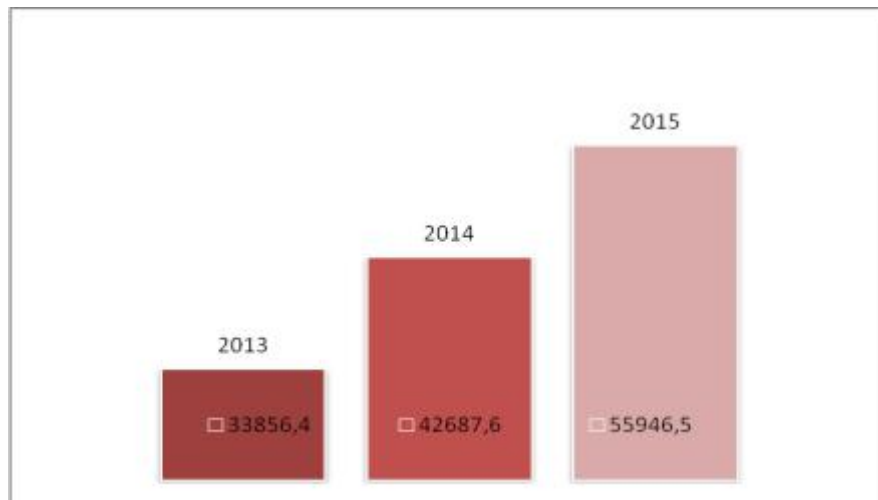

Figure 5- Investments in fixed assets in food production, mln. tenge

Note - is based on the source [see 5].

The increase in investment in fixed assets was influenced for the first time by the measure introduced in 2016 to recover part of the costs incurred by the subjects of the agro-industrial complex with investment investments.

\$ 1,109.1 million, processed products - \$ 917.7 million.

The agrarian sector is becoming more competitive and export-oriented. Thus, exports of agricultural products and products of its processing in 2015 amounted to \$2,026.8 million, including agricultural products -

In 2015, 337.6 billion tenge was allocated from the state budget for the support of the agro-industrial complex, in 2016 - 301.0 billion tenge, in 2013 - 239.2 billion tenge.

At the same time, state support for the main consumers (beneficiaries), which are agricultural commodity product producers (hereinafter- ACPP) and the population, was carried out through subsidies, concessional

lending, preferential taxation, rendering services free of charge, etc. [see 5].

The volume of production of livestock products in 2015 amounted to 1.2 trillion tenge and comparing with 2013 increased by 18.5%. By the end of 2015, the number of cattle was 6.2 million head, which is 332.6 thousand head higher than the head in 2013. The number of sheep and goats in comparison with 2013 increased by 454.9 thousand heads and in 2015 amounted to 18.0 million heads. The number of horses increased in comparison with 2013 by 285.8 thousand heads and in 2015 amounted to 2.1 million head. The number of birds of all species increased by 1.5 million head compared to 2013 and amounted to 35.6 million heads in 2015.

At the end of 2015, meat production in slaughter weight was 931,0 thousand tons, which is more than in 2013 by 60 thousand tons or by 6.9%. Milk production in 2015 amounted to 5.2 million tons and increased compared to 2013 (4.9 million tons) by 5.1%. The production of eggs in 2015 compared with 2013 increased by 21.6% and amounted to 4.7 billion pieces.

In general, there is the positive dynamics of the increase in the number of livestock and poultry, as well as the volume of livestock production in agro-formations.

So for the period from 2013 to 2015 there is an increase in the production of meat in organized farms by 22.4%, which is 354.7 thousand tons in 2015; milk - respectively 1,056.5 thousand tons or 31.9%, eggs - 3,501.4 million pieces or 35.0%.

According to the results of 2015 compared to 2013, in all categories of farms in the republic the share of the cattle breeding stock increased by 10.6%, sheep by 12.3%, pigs by 20%, horses by 29%, camels by 13.1% of birds by 17.1%.

Epizootic situation for especially dangerous animal diseases in 2015 the country remains stable, except for a single outbreak of acute and chronic infection.

Since early 2015, 247 core of especially dangerous animal diseases have been registered, including 141 core of rabies, 13 core of pasteurellosis, 3 core of epizootic lymphangitis, 6 core of smallpox, 44 core of emphysematous carbuncle, 3 core of tuberculosis, 5 core of enterotoxemia, 4 core of leukemia, 7 core of listeriosis, 4 core of rinopneumonia, 13 core of infectious epididymitis, 2 core of viral diarrhea, 1 core of infectious rhinotracheitis, and 1 core of anthrax [6].

All centers were liquidated and closed by the decision of local executive bodies.

In addition, in the registered 258 dysfunctional points for brucellosis (114 items moving from 2016 and 144 points identified in 2015), health-improving measures are carried out, of which 171 health centers were recuperated at registered unsatisfactory points and health work is continuing in 87 outbreaks of unsuccessful brucellosis.

The volume of production of plant growing in 2015 amounted to 1.8 trillion tenge and increased in comparison with 2013 by 39.0%.

Gross grain harvest in weight after completion in 2015 amounted to 18.7 million tons and increased compared to 2016 by 1.5 million tons (17.2 million tons) or by 8.8%.

In crop production, work continues on the implementation of structural and technological diversification.

In 2015 crop areas of agricultural crops amounted to 21.0 million hectares and decreased by 0.2 thousand hectares in comparison with 2016 (21.2 million hectares).

In 2015, sown areas of cereals amounted to 15.0 million hectares, including wheat - 11.8 million hectares. In general, the area under wheat in comparison with the "peak" in 2009 decreased by 3 million hectares, which allowed to balance the supply and demand for wheat, excluding the prerequisites for dumping prices, improve crop rotation and expand the area of grain, oilseeds, fodder and vegetable crops.

The yield of cereals in 2015 was 12.7 c / ha and increased compared to 2013 by 9.5% (11.6 c / ha).

According to the data of the regional departments of agriculture in 2015, moisture-resource-saving technologies were applied on an area of 12.6 million hectares, incl. minimum processing - by 9.6 million hectares, zero processing - by 3.0 million hectares.

In 2015, according to the forecast, the development and distribution of especially dangerous pests was expected on an area of 7,288.7 thousand hectares, including 3,871,400 hectares of locust pests (Italian prus - 3229,300 ha, Asian locusts - 541 , 9 thousand hectares, Moroccan locusts - 100.1 thousand hectares), gray grain scoop - 870.0 thousand hectares, Hessian fly - 7,1 thousand hectares, bug-harmful turtle - 82,6 thousand hectares, grain beetles - 20.0 thousand hectares, cereal crops diseases (rust and septoriosis) - 2 329.1 thousand hectares, cotton scoops - 52.2 thousand ha, spider mites - 43.1 thousand ha, Colorado beetle - 8.1 thousand hectares, with Ushikov - 3,6 thousand hectares, mouse-shaped rodents - 1,5 thousand hectares.

**АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ**

**ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ҮРДІСТЕР ТҰРҒЫСЫНАН ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІ**

**AGROINDUSTRIAL COMPLEX OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
IN THE CONTEXT OF INTEGRATION PROCESSES**

Р.Ж. ГАБДУЛЛИНА¹

старший преподаватель

Г.К. ЛУХМАНОВА¹

к.э.н.

Т.А. ТАИПОВ²

к.э.н., доцент

¹Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова

²Алматинская Академия Экономики и Статистики

Р.Ж. ГАБДУЛЛИНА¹

аға оқытушы

Г.К. ЛУХМАНОВА¹

э. ф.к.

Т.А. ТАИПОВ²

э. ф.к., доцент

¹*І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті*

²*Алматы Экономика және Статистика Академиясы*

R.ZH. GABDULLINA¹

senior lecturer

G.K. LUKHMANOVA¹

C.E.sc.

T.A. TAIPOV²

C.E.sc., Associative Professor

¹*Zhetysu State University named after I.Zhansugurov*

²*Almaty Academy of Economics and Statistics*

Аннотация. Проанализированы основные проблемы развития сельского хозяйства республики в контексте интеграционных процессов в ЕАЭС. Отмечено, что модель экономического развития с доминированием аграрного сектора и сырьевой экспортной ориентацией становится наиболее уязвимой к внешним вызовам. Показано, что государства Евразийского экономического союза обладают значительным потенциалом сельскохозяйственного производства, использование которого возможно только на основе внедрения современной модели интенсификации агропромышленного производства. Выявлены идентичные факторы, сдерживающие развитие аграрной сферы Казахстана и России, связанные с мелкотоварным характером производства, технологическим отставанием, низким уровнем переработки продукции, сохранением импортозависимости. Выделены преимущества сельхозпроизводства на единой таможенной территории, риски режима свободного обращения товаров и услуг. Показана тенденция роста объемов государственного финансирования агропромышленного комплекса в странах ЕАЭС, однако зачастую неэффективной сложившейся практики субсидирования. Сделан акцент на отсутствие специальных совместных программ по госрегулированию развития интеграции в аграрном секторе. Авторы констатируют, что объективность и целесообразность интеграционных процессов в АПК Казахстана и России не вызывают сомнений.

Международная экономическая интеграция базируется на кооперации и интеграции производства, позволяет отдельным странам максимально эффективно использовать преимущества международного разделения труда, применять передовой опыт и новейшие технологии в аграрной сфере. На фоне роста масштабов аграрного рынка углубляется национальная и региональная специализация, расширяется взаимное проникновение капитала, развивается трансграничная производственная кооперация.

На агропродовольственном рынке Казахстана является значимой проблема развития интеграционных процессов, актуальным вопросом остается и разработка рекомендаций по совершенствованию экономического взаимодействия государств на аграрном рынке.

Материал и методы исследования.

Информационную базу составили данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, а также труды ученых-экономистов, опубликованные в периодических изданиях и размещенные на web-сайтах.

Проблемы реформирования и эффективности сельского хозяйства страны исследовались в работах Г.А. Калиева, В.В. Григорука, А.Б. Молдашева, Ж.Ж. Сулейменова. Процессы трансформации глобализации в направлении регионализации приводят к формированию экономических зон регионального развития. Интеграция в рамках ЕАЭС как фактор устойчивого развития аграрного сектора позволяет странам-участникам извлекать преимущества регионального разделения труда и ориентироваться на более масштабные рынки в сравнении с внутренними. Государства ЕАЭС обладают большим производственным и экспортным потенциалом, имеют удобное географическое положение, интеграционные связи, постсоветскую специализацию, кооперацию на уровне предприятий и отраслей, сохранившуюся единую транспортную инфраструктуру.

Авторы рекомендуют вести целенаправленную политику интеграции приграничных регионов на всех уровнях управления; создавать условия для инвестиций, способствующих повышению степени переработки сырья, содействие децентрализации в принятии решений для развития функциональных регионов; применять опыт интеграции зарубежных стран.

Методическую основу исследования составили общенаучные методы восхож-

дения от абстрактного к конкретному, анализа и синтеза, системного анализа. Методология оценки состояния, результативности и тенденций развития агропродовольственного рынка Казахстана основана на системном подходе.

Результаты и их обсуждение. Интеграция в рамках ЕАЭС как фактор устойчивого развития аграрного сектора позволяет странам-участникам извлекать преимущества регионального разделения труда и ориентироваться на более масштабные рынки в сравнении с внутренними. Государства ЕАЭС обладают большим производственным и экспортным потенциалом, имеют удобное географическое положение, интеграционные связи, постсоветскую специализацию, кооперацию на уровне предприятий и отраслей, сохранившуюся единую транспортную инфраструктуру [1].

Вместе с тем интеграция РК в ЕАЭС и вхождение в ВТО создают как возможности, так и риски, связанные с недостаточной конкурентоспособностью на внутреннем, и внешних рынках. Пока в структуре валовой продукции отрасли преобладает доля продукции личных подсобных хозяйств. Около 80% произведенной в Казахстане продукции сельского хозяйства реализуется в виде сырья, без переработки, а готовая продукция имеет слабую конкурентоспособность. Сохраняется импортозависимость по наиболее высокотехнологичным производствам, и эффективным инструментом решения указанных проблем является кооперация сельхозтоваропроизводителей [2].

Аграрный сектор Казахстана характеризуется мелкотоварным характером производства, сохраняется мелкая собственность на землю и слабая материально-техническая база. Именно эти обстоятельства определяют низкие доходы субъектов малого и среднего предпринимательства, сдерживают развитие бизнеса на селе [3]. Средние доходы крестьянских хозяйств по стране составляют 2,63 млн тенге, расчетная прибыль – 850 тыс. тенге. Также большинству мелких хозяйств не доступны меры государственной поддержки в виде субсидирования. Неразвитая инфраструктура приводит к проблемам со сбытом продукции, с формированием сети посредников. Анализ современных тенденций развития аграрных секторов стран ЕАЭС выявляет как экономические преимущества, так и потери от интеграции каждого из государств-членов союза. Внешнеэкономи-

ческая специализация трех стран в значительной степени совпадает по укрупненным товарным группам, при этом влияние позднее присоединившихся Кыргызстана и Армении неоспоримо в силу малого потенциала. К примеру, доля товаров, напрямую конкурирующих с российскими, составила у Беларуси чуть более 50%, у Казахстана – 90% [4]. Таким образом, возникает проблема внутренней конкуренции товарами-аналогами между государствами-партнерами.

Преимущества стран связаны с сокращением транзакционных издержек ведения предпринимательской деятельности на единой таможенной территории, минимизацией административных формальностей, ускорением разработки и принятия технических регламентов ЕАЭС путем передачи Комиссии Таможенного союза полномочий по их принятию. Режим свободного обращения товаров внутри Таможенного союза способствует расширению внутриотраслевой торговли и производственно-технологической кооперации стран-участниц, в будущем возможно формирование трансграничных инновационных и производственных кластеров.

При разработке нормативной правовой базы Таможенного союза использовалась передовая практика стран союза, в результате чего наднациональное регулирование основывается на более совершенных принципах, нормах и правилах. Налаживание эффективного информационного обмена с использованием современных информационных технологий, прежде всего, между налоговыми и таможенными органами стран-участниц также дает ощутимые выгоды. Создание общего рынка стран-участниц обеспечивает экономию на масштабах производства, улучшение конкурентной среды, совершенствование специализации стран и отдельных регионов в рамках единого экономического пространства.

Для Казахстана участие в ЕАЭС позволяет существенно расширить потенциальные рынки сбыта для продукции ряда отраслей, но идентичность экспортной структуры с Россией порождает встречные потоки товаров и обвинения в недобросовестной конкуренции. Однако различия экономик стран-участниц как по масштабам, методам управления, по структуре собственности ограничивают возможности для интеграции. В частности, в Беларуси большая часть собственности сконцентрирована в руках государства, и по этому

критерию она значительно отличается от РК и РФ, где преобладает частная форма собственности [5].

Значительную проблему создает ориентация внешнеэкономической политики Казахстана на Россию, при этом сотрудничество непосредственно Казахстана и Беларуси очень ограничено. Это наглядно демонстрируется тем, что более половины товарооборота между двумя странами приходится всего на четыре товарные группы. При этом импорт из Республики Беларусь составляет около 1% от общего импорта РК. Данный аспект наиболее ярко проявился в условиях санкций и ставит на повестку дня проблему диверсификации торговых отношений. Для Казахстана основным партнером во взаимной торговле сельскохозяйственным сырьем и продовольствием является Россия (почти 100% поставок). Поставки РФ в большей степени ориентированы на РК – на уровне 60%.

Суммарные аграрные возможности России и Казахстана и их потенциал уникальны в мировом масштабе. Совместно Казахстан и Россия по общей площади пашни могут занять 2 место в мире, уступая только США. На долю РФ и РК приходится более 10% мировой пашни и 2,7% населения, при этом, ими производится лишь 1,5% от мирового производства сельхозпродукции. Такое же или даже меньшее количество земель сельскохозяйственного назначения обеспечивает питание более чем миллиарду жителей Китая или Индии, а США имеет возможность экспортировать продукции более чем на 100 млрд.долл. в год [6].

Во взаимной торговле преобладает животноводческая продукция, сахар, готовые продукты из мяса и рыбы и продукты переработки злаков, на долю которых приходится порядка 60%.

Рост производства и взаимной торговли по некоторым продовольственным товарам позволяют достичь высокого уровня самообеспечения. К ним относятся мясо птицы, свинина, овощи и картофель. В ближайшие годы производство данной продукции может превысить внутренние потребности, что позволит создать потенциал для экспорта.

Успешная интеграция в сельском хозяйстве стран-участниц предполагает ориентир на развитие многоукладного аграрного производства, в котором получают развитие крупные предприятия, а также вертикально интегрированные агропромышленные объединения, агрокомбинаты,

агрофирмы, агрохолдинги.

Основными факторами, вызывающими необходимость развития кооперации, являются: неразвитость системы закупки, хранения, первичной и глубокой переработки, реализации продукции; несовершенство экономических взаимоотношений между производителями, переработчиками сырья, поставщиками средств производства и системы торговли, что способствует увеличению доли [7].

На нынешнем этапе аграрный сектор Казахстана характеризуется мелкотоварным производством. Около 47% сельхозпредприятий имеют очень мелкие размеры пашни – в пределах 161 га, 44,8 – в пределах до 2000 га и только в 7.8% предприятий – до 18580 га. На долю последних приходится более 54% от площади пашни всех сельхозпредприятий, или 33% от всей пашни в республике. В крестьянских хозяйствах около 80% имеют площадь пашни 8 га и только 2,7% – в среднем 936 га [см. 6]. Это ведет к снижению эффективности производства сельскохозяйственной продукции. Явно проявляется дезинтеграционная тенденция: валовая продукция сельского хозяйства государств более чем на 50% формируется личными подсобными хозяйствами, а доля крупных сельхозпредприятий ограничивается 20% в РК и менее половины в РФ. Вызывает серьезные опасения отсутствие даже тенденции к увеличению доли сельхозпредприятий в продукции сельского хозяйства как более эффективной формы ведения сельскохозяйственного производства.

Наиболее значимую роль в развитии эффективной экономической интеграции играют крупные сельхозпредприятия и агрохолдинги, но сегодняшняя структура АПК обеих стран не отвечает этим требованиям, что в значительной мере замедляет данный процесс.

На состояние межгосударственной интеграции в АПК значительное влияние оказывают размер и структура выделяемых государством субсидий и дотаций. В последние годы прослеживается тенденция роста масштаба государственного финансирования АПК в странах ЕАЭС, но отсутствуют специальные программы и мероприятия, финансируемые в рамках дальнейшего развития интеграции АПК [8].

В РФ в абсолютном выражении господдержка растет, и по результатам 2016 г. составляет 3,7-3,8% от всей валовой продукции сельского хозяйства. Казахстан ежегодно увеличивает финансирование

различных программ поддержки сельского хозяйства и АПК. По сравнению с 2001 г., в абсолютном выражении объем господдержки увеличился в 18 раз, но ее удельный вес ежегодно составлял не более 3,5% от стоимости продукции сельского хозяйства [9].

В РК и РФ отсутствуют специальные программы по стимулированию интеграционных процессов в АПК. Исследование возможностей интеграции стран показывает, что абсолютно все развитые страны мира используют аграрный протекционизм для защиты своих рынков. На Евросоюз, США и Японию приходится до 90% субсидий всех участников ВТО. Уровень господдержки составляет 35-40% от стоимости продукции. АПК РФ и РК, с точки зрения структуры и объемов господдержки, развиваются по сходному сценарию. Данная модель не отвечает современным тенденциям мирового рынка продовольствия. Существующая модель господдержки не стимулирует взаимную интеграцию АПК рассматриваемых стран с целью укрепления и наращивания совместного экономического потенциала.

Развитие АПК на инновационной основе и совместное влияние на мировой продовольственный рынок, невозможны без финансирования фундаментальных и прикладных научных исследований в области биотехнологии, селекции, племенного дела, агротехнологии. Нерешенность этого вопроса имеет место в РК и РФ. Несмотря на это, интеграция в АПК России и Казахстана является актуальной и вполне реальной. В экономической жизни она развивается эволюционным путем. Данный процесс необходимо вывести на качественно новый этап развития: точнее определить его вектор, создать благоприятные условия для этого этапа интеграции в АПК усилиями данных государств. Отмеченная негативная ситуация в развитии агропромышленной интеграции между Россией и Казахстаном и заметное замедление интеграционных процессов обусловлены сложностью выбора стратегии такого развития. Задача усложняется происходящими в мире, в России и Казахстане в частности, серьезными экономическими и политическими изменениями, в том числе последовательно разразившимися глобальным продовольственным и мировым финансовым кризисами.

Одной из наиболее значимых проблем, способных оказать влияние на изменение государственных подходов к

ства могут внести весьма существенные коррективы в оптимистические прогнозы.

Развитие АПК в современных условиях предполагает формирование тесных производственно-экономических взаимосвязей между предприятиями сельского хозяйства и промышленности. Интеграционные процессы в аграрной сфере РК и РФ являются объективно необходимыми и экономически целесообразными. Тенденции и отличительные особенности развития агропромышленной интеграции характеризуются формированием объединений на основе принципа кооперации, развитием агрохолдинговых объединений, интенсивным развитием интеграционных процессов в приграничных зонах двух государств. Вне зависимости от условий и сроков вступления в ВТО, странам ТС необходимо осуществлять меры, обеспечивающие системную модернизацию и конкурентоспособность продукции агропродовольственного сектора, развитие социальной, рыночной инфраструктуры села.

Выводы. Значительный производственный и экспортный потенциал стран ЕАЭС пока используется не в полной мере в силу сохранения в сельском хозяйстве мелкотоварного производства, не стимулирующего интеграционные процессы.

Унификация внешнеэкономической специализации стран по укрупненным товарным группам и влияние санкций позволяет отнести проблему диверсификации производства в АПК Казахстана к одной из первоочередных.

На состояние межгосударственной интеграции в АПК значительное влияние оказывают размер и структура выделяемых государством субсидий и дотаций, но практикуемые в РК и РФ модели субсидирования пока не доказали свою эффективность.

Назрела необходимость в разработке специальных программ, финансируемых в рамках дальнейшего развития интеграции АПК стран ЕАЭС. Эффективное использование преимуществ международного разделения труда и расширение масштабов аграрного рынка возможны при условии углубления национальной и региональной специализации в рамках межгосударственной интеграции стран ЕАЭС.

Список литературы

1 Молдашев А.Б., Никитина Г.А. Межгосударственное сотрудничество в сфере АПК стран ЕАЭС и Центральной Азии // Проблемы агрорынка. - 2015.-№ 2.- С. - 5-7.

2 Молдашев А.Б. Проблемы аграрного сектора Казахстана в условиях межгосударственной интеграции //Новая эра. -2015.-№4(10).- С. 8-9.

3 Лухманова Г.К., Абдықалық С.Е. Қазақстандағы соя өндірісінің заманауи ахуалы және перспективті аграрлық өнім ретіндегі дамуы //Проблемы агрорынка.- 2017.-№ 4.-107с.

4 Григорук В.В., Климов Е.В. Развитие органического сельского хозяйства в мире и Казахстане. - Анкара: Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций, 2016. - С. 56-58.

5 Калиев Г.А. Аграрная политика Казахстана в условиях межгосударственной интеграции // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2013. - №12. - С.7-8.

6 Экспорт отдельных товаров по странам ЕАЭС // Бюллетень. О внешней торговле и взаимной торговле товарами с государствами-членами Евразийского экономического союза за январь-декабрь 2017 года : сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК [Электронный ресурс]. - 2018.- URL: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalld/homeNumbersCrossTrade?language=ru (дата обращения: 18.04.2018).

7 Садуақасова К.Ж. Развитие интеграционных процессов в аграрной сфере экономики Республики Казахстан. - Астана: Казахзерно, 2014. - 20 с.

8 Сулейменов Ж.Ж. Управление аграрным сектором Казахстана в условиях рыночной экономики.-Алматы:Бастау,2011.- 20с.

9 Общий информационный ресурс данных прогнозных показателей агропромышленного комплекса: сайт Евразийской экономической комиссии [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://portal.eaeunion.org/agro/ForecastIndicatorsAPC/Pages/default.aspx> (дата обращения: 17.04.2018).

10 Калиев Г.А., Молдашев А.Б. Проблемы АПК Казахстана в условиях вступления в ВТО: сб. докладов V Всероссийского конгресса экономистов-аграрников 21-22 ноября 2013 г., посвященного 125-летию А.В. Чаянова «Настоящее и будущее агропромышленного комплекса России». - М., 2014. - С.- 44-49.

Spisok literatury

1 Moldashev A.B., Nikitina G.A. Mezhsudarstvennoe sotrudnichestvo v sfere APK stran EAJeS i Central'noj Azii // Problemy agrorыnka.- 2015.-№ 2.- С. - 5-7.

2 Moldashev A.B. Problemy agrarnogo sektora Kazahstana v uslovijah mezhsudarstvennoj integracii //Novaja jera. -2015.-№4(10).- С. 8-9.

Аграрная политика: механизм реализации

3 Luhmanova G.K., Abdykalyk S.E. Қазақстандағы соға өндірісінің заманауи ахуалы және перспективті аграрлық өнім ретіндегі дамуы//Проблемы агрорынка.- 2017.-№ 4.- 107с.

4 Grigoruk V.V., Klimov E.V. Развитие органического сельского хозяйства в мире и Казахстане. - Анкара: Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций, 2016. - С. 56-58.

5 Kaliev G.A. Аграрная политика Казахстана в условиях межгосударственной интеграции // Экономика сельского хозяйства и перерабатывающих предприятий. -2013.-№ 12. - С.7-8.

6 Jeksport ot del'nyh tovarov po stranam EAJeS // B'ulleten'. O vneshnej torgovle i vzaimnoj torgovle tovarami s gosudarstvami-chlenami Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza za janvar'-dekabr' 2017 goda : sajt Komiteta po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki RK [Jelektronnyj resurs].-2018.-URL: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalld/homeNumbersCrossTrade?lang=ru (data obrashhenija: 18.04.2018).

7 Saduakaso va K.Zh. Развитие интеграционных процессов в аграрной сфере республики Казахстан. - Астана: Kazahzerno, 2014. - 20 с.

8 Sulejmenov Zh.Zh. Управление аграрным сектором Казахстана в условиях рыночной экономики. - Алматы: Bastau, 2011. - 20 с.

9 Obshhij informacionnyj resurs dannyh prognoznyh pokazatelej agropromyshlennogo kompleksa: sajt Evrazijskoj jekonomicheskoi komissii [Jelektronnyj resurs].- 2018. - URL: <https://portal.eaeunion.org/agro/ForecastIndicatorsAPC/Pages/default.aspx> (data obrashhenija: 17.04.2018).

10 Kaliev G.A., Moldashev A.B. Problemy APK Kazahstana v uslovijah vstuplenija v VTO: sb. dokladov V Vserossijskogo kongressa jekonomistov-agrarnikov 21-22 nojabrja 2013 g., posvjashhennogo 125-letiju A.V. Chajanova «Nastojashhee i budushhee agropromshlennogo kompleksa Rossii». - M., 2014. - С. - 44-49.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ

**ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ**

INCREASING THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Г.Ж. АЗРЕТБЕРГЕНОВА

э.ф.к., доцент

М.А. КУЛЬБАЕВА

э.ф.к.

Б.Б. БИМЕНДЕЕВ

PhD докторанты

Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Г.Ж. АЗРЕТБЕРГЕНОВА

к.э.н., доцент

М.А. КУЛЬБАЕВА

к.э.н.

Б.Б. БИМЕНДЕЕВ

докторант PhD

Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясауи

G. AZRETBERGENOVA

C.E.sc., Associative Professor

M. KULBAEVA

C.E.sc.

B. BIMENDEEV

PhD student

International Kazakh-Turkish University named H.A. Yassavi, Kazakhstan

---

Аңдатпа. Отандық өндірістегі еңбек өнімділігін арттыру есебінен азық-түлік қауіпсіздігінің мәселелерін шешудің бағыттары қарастырылған. Атап айтқанда, республиканың азық-түлік тәуелсіздігіне, сондай-ақ өндірілген өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізу үшін агроөнеркәсіптік кешенді дамыту бойынша шаралар кешені ұсынылды. АӨК мемлекеттік реттеу бағыттары ұсынылды. Оның тұрақты дамуына кешенді талдау жүргізілді. Ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігін арттыру бойынша тәжірибелік ұсыныстар берілді. Агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, оның деңгейіне әсер етуші факторлар анықталған. Саланың дамуына кедергі келтіретін тәуекелдер және олардың жағымсыз салдары анықталған. Қазақстан Республикасының 2017-2021 жылдарға арналған агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру ішкі және әлемдік нарықтарда сұранысқа ие болатын, жаңа технологияларды қолдану – цифрлық экономикаға көшудің негізі ретінде өнім өндірісінің өсуіне ықпал етеді. Аймақтық агроөнеркәсіптік кешенінің тиімді қызметінің мәселелері көрсетілген.

Аннотация. Рассмотрены направления решения проблем продовольственной безопасности за счет повышения производительности труда в отечественном производстве. В частности, для достижения продовольственной независимости республики, а также конкурентоспособности производимой продукции предложен комплекс мер по развитию агропромышленного производства. Рекомендованы направления государственного регулирования АПК. Проведен комплексный анализ его устойчивого развития. Даны практические рекомендации по повышению производительности труда в сельском хозяйстве. Выявлены факторы, влияющие на ее уровень, конкурентоспособность агропромышленных предприятий. Опре-

делены риски и их негативные последствия, препятствующие развитию отрасли. Реализация Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы будет способствовать росту производства продукции, имеющей спрос на внутреннем и мировом рынках, применению новейших технологий – основы для перехода на цифровую экономику. Отражены вопросы эффективного функционирования регионального агропромышленного комплекса.

Abstract. The directions of solving the problems of food security at the expense of increasing labor productivity in domestic production are considered. In particular, to achieve the republic's food independence, as well as the competitiveness of manufactured products, a set of measures on the development of agro-industrial production was proposed. The directions of State regulation of AIC are recommended. A comprehensive analysis of its sustainable development has been carried out. Practical recommendations on increasing labor productivity in agriculture are proposed. Factors affecting its level, competitiveness of agro-industrial enterprises are revealed. The risks and their negative consequences, which hinder the development of the industry, are identified. The implementation of the State Program on the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 will contribute to the growth of production of goods that have a demand on the domestic and world markets, the use of new technologies- which is the basis for the transition to digital economy. The issues of effective functioning of regional agro-industrial complex are reflected.

Кілттік сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, бәсекеге қабілеттілік, еңбек өнімділігі, жаңа технологиялар, тиімділік, нарық, тамақ өнеркәсібі.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, конкурентоспособность, производительность труда, новые технологии, эффективность, рынок, пищевая промышленность.

Key words: agro-industrial complex, competitiveness, labor productivity, new technologies, efficiency, market, food industry.

Кіріспе. Қазіргі таңда Қазақстан экономикасы әлемдік деңгейде бәсекеге қабілеттілігін арттыруда, ауыл шаруашылығы үлкен маңызды рөл атқарады.

Қазақстан Республикасының Президенті 2017 жылғы 31 қаңтардағы дәстүрлі Қазақстан халқына Жолдауында - «Қазақстан 2050 жылға қарай әлемдегі ең алдыңғы қатарлы 30 мемлекеттің қатарына қосылуға тиіс. Осы мақсатқа сай экономикалық өсімнің жаңа моделі экономика өсуінің жылдық орташа қарқынын 5-6% деңгейге қол жеткізуге бағытталуы қажет. ЖІӨ өсімінің 70%, халықтың жұмыспен қамтылуы, экспорт және инвестицияларды тарту сияқты көрсеткіштердің өсуін қамтамасыз ететін экономика секторлары өсімнің жаңа моделінің негізгі драйверлері болып табылады» [1].

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылық саласы экономикамыздың аса маңызды бөлігі және экономикалық дағдарысты жою, тамақ және жеңіл өнеркәсіптерін дамыту, саяси-әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету жолында шешуші рөл атқарады. Сондықтан ауыл шаруашылығындағы инвестициялық саясат барлық меншік түріндегі кәсіпорындардың материалдық-техникалық базасының сапалық жақсаруын, өнімді өңдеу және өткізу

бағаларының төмендеуін қамтамасыз ету қажет [2].

Қазіргі жағдайда ауыл шаруашылығы саласындағы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігі мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады. Сонымен қатар әлемдегі жаһандану кезеңінде еліміздің ауыл шаруашылығы саласындағы өнімдердің бәсекеге төтеп беруі үшін, саланың еңбек өнімділігін арттыру әлемдік нарықтағы өзінің бәсекелестік бағытын күшейтуде ауыл шаруашылығында еңбек ететін кәсіпорындар мен шаруашылықтар үшін өзекті мәселе болып табылады. Ауыл шаруашылығы саласындағы өнімділікті арттыру ғылыми сыйымды экономикаға негіз болуы тиіс. Саланың өнімділігін арттырудың жолы – бұл өте қиын үрдіс, қажетті шарты болып жаңа технологияларды енгізу мен қолдану болып табылады. Ауыл шаруашылығы саласындағы жаңа технологияларды енгізу бейімдеушілік үрдістің мәселелері өзекті болып табылады.

Себебі ауыл шаруашылығы саласында еңбек ететін шаруашылықтар мен кәсіпорынның сыртқы ортасы өте серпінді және бұл өзгерістер шаруашылық субъектінің нақты айналасына, сонымен қатар заңдық нормативтік базалар өзгерістеріне, сыртқы орта әсері мен айқынсыздық дәрежесінде

пайда болады. Қазіргі таңдағы әлемдік тәжірибеде саланың табыстылығы мен өнімнің өнімділігін арттырудың оң серпіні тек жаңа технологияларды енгізу жағдайында қолдану арқылы қол жеткізуге болатыны дәлелденген.

Саланың еңбек өнімділігін арттырудағы даму стратегияларын жасау – саладағы еңбек ететін кәсіпорындар мен шаруашылықтардың басшылығынан ерекше білім, дағды және көңіл аударуды қажет ететін, біршама күрделі кезеңдік үрдістер болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Автордың ауыл шаруашылығы саласындағы жүргізген маркетингтік зерттеу процесі келесі кезеңдермен іске асырылды: зерттеу концепциясын жасау (мақсатын анықтау), зерттеудің жоспарын дайындау (сауалнама құрастыру), мәлімет алу (шаруа қожалықтары және басқарушылар мен еңбек ететін қызметкерлердің пікірін білу мақсатында сауалнама жүргізу), алынған нәтижеге талдау жасау болып табылды. Сонымен, мақсатқа сәйкес міндеттері болып:

– саладағы шаруа қожалықтары мен кәсіпорындарында еңбек ететін қызметкерлерінің білімі, дағдысы және ғылыми жаңа технологияларды өз шаруашылықтарына енгізу бойынша сегменттеу;

– шаруа қожалықтары мен кәсіпорындарында басшылары мен қызметкерлерінің инновациялық жаңалыққа деген пікірін анықтау;

– саладағы еңбек ететін ұжымдардың алға дамуын тежейтін ішкі мәселелерін айқындау.

Осыған орай біз ОҚО ауыл шаруашылығы саласындағы өсіруші, өңдеуші кәсіпорындардың жаңашыл іс-әрекеттерін, ондағы кәсіби мамандардың ұжымдық қызығушылығын анықтау мақсатында маркетингтік зерттеу жүргіздік.

Бастапқы кезде мәліметтерді жинау әдістері анықталып, формалары әзірленді. Сондай-ақ, респонденттерден пікір сұрау үшін сауалнама сұрақтары құрастырылды. Сауалнамада қызметкерлердің инновациялық іс-шараларға, яғни жаңа технологияларды енгізу арқылы саланың табысын молайтуға талпынысын зерттеуге арналған сұрақтар қамтылып, сараптық бағалауда кәсіпорындардың жаңашыл іс-әрекеттеріне өндірушілердің көзқарасы зерттелді, іріктеме көлемін статистикалық есептеу әдісі арқылы анықтадық.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қазіргі таңда әлемдік экономикада инновациялық үрдістердің маңызы аса қомақты.

Инновация инвестиция ағымын арттыруда, өнім өндірушінің, қызмет көрсетушінің беделін жақсартуға, әсіресе сыртқы нарықтарға бағаны тұрақтандыруға айрықша әсер етеді. Мемлекетімізде инновациялық және технологиялық өрлеудің тежелуі немесе баяу қарқынмен дамуы, әлемдік рыноктың шикізаттық көзі болып қала беруіне соқтырады [3, б. 72]. Қазіргі кезде біздің мемлекетіміздің ұстанған саясаты, елімізде өндіріліген ауыл шаруашылығы өнімдерін тек шикізат көзі ретінде нарыққа ұсынбай, дайын өнімдерді, үлесін сыртқы нарықта көбейту болып табылады.

Экономикалық өсім үшін үлкен мүмкіндіктері бар, кез келген мемлекет экономикасының маңызды салаларының бірі – ауыл шаруашылығы болып табылады, ол адам өмірі үшін қажетті өнімдерді – негізгі азық-түліктерді және көптеген өнеркәсіп салалары үшін тұтыну заттарын өндіруге қажетті шикізаттарды береді. Ұлттық экономиканың жай-күйін ауыл шаруашылығы секторының деңгейі айтарлықтай шамада анықтайды.

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы шығарылымы 2013 жылы 2 386,1 млрд теңгені, 2014 жылы - 2 527,8 млрд теңгені құрады. 2015 жылы ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы шығарылымы 3 307,0 млрд теңгені құрап, өткен жылдың тиісті деңгейінен 3,4%-ға артты (оның ішінде өсімдік шаруашылығы - 1 825,2 млрд теңге, мал шаруашылығы – 1 469,9 млрд теңге). 2016 жылы қаңтар-желтоқсанда ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы шығарылымы 3615,8 млрд теңгені құрады, бұл одан бұрынғы жылдың тиісті кезеңіндегі деңгейден 5,5% жоғары. Бұл өсімдік шаруашылығы өнімдері өндірісінің көлемін 4,0%-ға және мал шаруашылығы өнімдерінің өнімін 2,7%-ға өсіру есебінен қамтамасыз етілді [4].

Алайда, бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруде цифрлық технологияны қолданатын ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің үлесі көп емес, бұл егіннің өсіміне және ауыл шаруашылығын жүргізуде шығындарды қысқартуға теріс ықпал етеді.

«Ақпараттық қамтамасыз ету жүйесі болмауы аграрлық өнеркәсіп пен аграрлық ғылымның АӨК-нің инновациялық негізі ретінде іздеу, сақтау, ақпаратты жедел алу мен жеткізу, жұмысшыларға басқарма шешімін жеткізу мен әрі қарай бақылау сияқты жағдайларда тиімділігін түсіреді» [5].

ралды түрде өздерін қамтамасыз етеді деп қабылдауға болады. Мысалы тұрғындар шаруашылығындағы ірі қара малды союға өткізу көлемі 20%, бұл көрсеткіш ауыл шаруашылық кәсіпорындардың ұқсас көрсеткіштерінен төмен көрсеткіш, тауықтардың жұмыртқалауы 80%-ға төмен, сүт өнімділігі екі есеге төмен. Бұл көрсеткіштердің негізінде ауыл шаруашылығы саласындағы қызметтердің көрсеткіштерінің төмен деңгейін көрсетеді. Сонымен қатар, шаруашылықтардың жағдайының төмендігі, мүмкіндіктердің шектеулілігі агротехникалардың ескіруі, ауыл шаруашылығындағы ғылым үлесінің аздығы, қаржыландыру қиындықтары саланың дамуына кері әсерін береді.

Қазіргі таңда ауыл шаруашылығы саласындағы нарыққа шығаруға бағытталмаған аз тауарлы ауыл шаруашылық өнімдері, өнімнің сапасының талапқа сай болмағаны тауар сапасының төмендігін көрсетеді [8].

Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорттық әлеует шыңы 2012 жылы 3,4 млрд. \$ құрады, бұл көрсеткішті 2011 жылғы саладағы өнімдердің өнімділігімен байланыстырамыз, ал бұл көрсеткіш 2016 жылы 2,1 млрд. \$ құрады. Жалпы экспорттың 6%-ын ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты құрайды. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорт негізін дәнді-дақылдар құрайды, соңғы 10 жылда елімізге орташа есеппен 1 млрд. \$ көлемінде кіріс кіргізді, сонымен қатар ұн және ұн өнімдерінің көлемі жалпы жиынтық экспорт көлемінің 60%-ын құрады. Ал 2015 жылдан бастап, Қазақстан бидай өнімін экспорттайтын алғашқы он мемлекеттің қатарынан шығып қалды. Сонымен қатар біздің елімізде өндіріген өнімдердің, соның ішінде өсімдік шаруашылығының өнімдерінің әлемдік нарықтағы бағасының төмендеуі экспорт көлемінің азаюына әкелді, ал әлемдік деңгейде сиыр етінің бағасы өзгеріссіз қалды да, ал құс етінің бағасының арту үрдісі байқалады.

2016 жылы Қазақстандағы ауыл шаруашылығы саласындағы инвестиция көлемі 228 млрд. теңгені құрап, жалпы саладағы инвестиция көлемі өткен жылмен салыстырғанда 48% артты. Сонымен қатар осы жылы жиналған бидай көлемі 23,7 млн тоннаны құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 3млн 900 мың тоннаға артық және көкөністер 3,6 млн тонна, ал бақша дақылдары 2,2 млн тоннаны құрады.

Тұжырымдар. Соңғы жылдары еліміздегі ауыл шаруашылығы саласындағы еңбек ететін шаруа қожалықтары кооперативтерге бірігуде. Өйткені бұл экономикалық жағынан тиімді болып келеді. Елімізде агроөнеркәсіптік кешендерді дамытудың мемлекеттік бағдарламасының негізінде мал шаруашылығының тиімділігін 40%-ға, ал өсімдік шаруашылығын 30%-ға арттыруға бағытталды. Сонымен қатар мемлекет тарапынан қаржылай көмек 7 есеге артып, ауыл шаруашылығы саласындағы шаруа қожалықтарының 67-ден 500 мың көлемге артты.

Сонымен қатар Қазақстандағы ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы көлемі 30%, 3,3-дан 4,3 трлн теңгені құрайды деп жоспарлануда. Көрсетілген көрсеткіштерге қол жеткізу үшін, өнімдерді өндіруге 1200 кооперативтер қатысады деп күтілуде.

Көрсетілген межеге қол жеткізу үшін, аймақта қолайлы іскерлік жағдаят қалыптасуы қажет. Сыбайлас жемқорлықтың етек алмауы, экономикалық қылмыстардың болмауы, құзырлы органдардың бизнестің заңды негізінде «көлеңкелі» сызбаларды қолданбай жүргізілуіне қызығушылығының болуы қажет. Сонымен қатар жергілікті билік агрокластерді қолдау қажет, немесе мемлекеттік реттеу керек, сонымен қатар кластерге (мемлекеттік-жекеменшік әріптестік) тікелей қатысуын қолдауға тиіс.

Ауыл шаруашылығы саласында отандық өнімдердің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі, өндірістің экономикалық тиімділігінің мардымсыздылығы және инфрақұрылымының дамымауы әсерінен Қазақстанның агроөндірістік кешендерінде, кластерлік жүйені пайдаланудың қажеттілігі туындайды.

Елімізде, астық, сүт, мақта-тоқыма, жеміс-жидек пен көкөніс және т.б. кластерлерін қалыптастырудың ұйымдастырушылық және экономикалық алғышарттары бар.

Сонымен бірге, біз келтірген саладағы өндірілген өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үрдісін жүргізуде, кездесетін кедергілерді былайша топтастыруымызға болады:

■ бірінші: тұрғындардың әлеуметті жағдайы, кадрлардың біліктілігі, шаруа қожалықтарының техникалық және реттеу сияқты экономикалық кедергілер;

■ екінші: инновациялық жаңалықтарды, соның ішінде саладағы ғылымға негізделген жаңа технологияларды енгізуде кездесетін кедергілер – кәсіпорындарда болатын техникалық инфрақұрылым – бәсекеге қабілетті өнімді өсіру үшін, тұқымнан дайын өнімге дейін дайындау үрдістері коммуникация бағытындағы көлденең (байланысты-

ратын технология тізбегі бойынша) және келбеу (болашақта жаңа технологияларды пайдалану үрдісін сақтау және ары қарай жетілдіру) жолдарында пайдалануда болатын әр түрлі кедергілер;

■ үшінші: әлеуметтік тұрғыдан пайда болатын әр түрлі кедергілер, яғни көптеген саладағы шаруа қожалықтары мен өңдеуші кәсіпорындардағы басшылар мен агроном және басқа қызметкерлердің техникалық шешімдерді іске асыру барысындағы тежеуші іс-әрекеттері;

■ төртінші: саладағы жаңа технологияларды реттеу жұмыстарын жүргізуде пайда болатын кедергілер. Мысалы, кооперативтерді білікті басшының көмегімен жаңа технологиялардың енгізу кезінде кәсіби мамандардың жетіспеушілігінің болуы. Сондай-ақ, кәсіпорынға заң, әлеуметтік, техникалық және институционалды реттегіштердің әсері де болуы мүмкін және оған жаңа технологияларды енгізуші кәсіпкердің қаржылай мүмкіндігінің болмауы. Осындай сыртқы және ішкі қалыптасқан құралдар жаңа технологияларды енгізу шараларын жүргізуге тежеу салады.

Олай болса, саладағы еңбек өнімділігін арттыру үрдісіндегі бәсекеге қабілеттілікті арттыруда мынадай мәселелерін шешуіміз қажет:

◆ саланың еңбек өнімділігін арттыруды белсендіру үшін ең алдымен кәсіпорынның қаржы жағдайын жақсарту;

◆ жаңа өнімді өндіруде жаңаша материалдық-техникалық жабдықтау;

◆ өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру процесінде ұйымдастыру жұмыстарының тиімділігін көтеру;

◆ саладағы өндірілетін өнімнің шығындарды азайту жолдарын қарастыру.

Бұл мәселелердің шешімі ауыл шаруашылығында өсіруші және өңдеуші кәсіпорындардың күш-жігерін жаңа технологияларды енгізу арқылы, нәтижеге шоғырландыруға мүмкіндік береді.

Қазақстанда агрокластерлерді құру мынадай қағидаттарға негізделуі тиіс: саланың техникалық қайта жаңғырту үшін жағдай жасау, нақты коммерциялық тетіктердің негізінде инвестициялар тарту, инновацияның технологиялық тұрғыдан да басқару тұрғысынан да қолдану, бұл міндетті түрде кластердің субъектілерінің тұрақты дамуына оң ықпал ете отырып, олардың аймақтық және ұлттық деңгейде бәсекеге қабілеттілігін тұрақты дамуын қамтамасыз етеді.

Еліміздегі ауыл шаруашылығы саласындағы өндірілген өнімдер бәсекеге қабі-

летті болудың басты бағыты ретінде АӨК-дерді сапалы технологиялар қамтамасыз ету қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» // Егемен Қазақстан 1 ақпан 2017 ж. Қазақстан Республикасының 2017-2021 жж. агроөнеркәсіп кешендерін дамыту мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2016.-Б.1-3.

2 Әкімбаева Ч.Ү., Бакирбекова А.М. ҚР ауыл шаруашылығының инвестициялық белсенділігін арттыру жолдары // Аграрлық нарық проблемалары.-2015. - №4. -Б.26-27.

3 Сартова Р.Б., Шеримова Н.М. Әлеуметтік инфрақұрылымның инновациялық даму барысы // Аграрлық нарық проблемалары.-2015. -№1. - Б.72-73

4 Официальные статистические данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республика Казахстан [Электронный ресурс]. - 2017. - URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 07.11.2017).

5 Абуов К.К., Нарынбаева А.С. Павлодар облысы агроөнеркәсіптік кешенін басқару жүйесіндегі ақпараттық технологиялар // Аграрлық нарық проблемалары.- 2016. - №1.- Б.48-50.

6 Азретбергенова Г.Ж. Мақта саласындағы маркетинг жүйесін жетілдіру.-Түркістан: Тұран баспасы, 2012. -Б.45-48.

7 Григорук В.В., Умбиталиев Н.А. Личное подсобное хозяйство на современном этапе развития Казахстана // Проблемы агрорынка.- 2006.-№1.-С. 34-36.

8 Рыспекова М.О. Оценка экспортного потенциала отрасли растениеводства Республики Казахстан // Проблемы агрорынка.- 2016.-№2. –С. 48-55.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Respublikasynың Prezidenti N.Ә.Nazarbaevтың Қазақстан halkына Zholdauы «Қазақstannың үshinshi zhaңғыруу: zhaһandyқ bәsekege қабilettilik» // Egemen Қазақстан 1 ақпан 2017zh. Қазақстан Respublikasynың 2017-2021 zhzh. agroөnerkәsіp keshenderin damyту memlekettik bardarlamasy. – Astana, 2016.-B.1-3.

2 Әkimbekova Ч.Ү., Bakirbekova A.М. ҚР ауыл шарuashыlyғуның investicijalyқ belsendiligin arttyru zholdary // Agrarlyқ naryқ problemalary.- 2015. -№4. -B.26-27.

3 Sartova R.B., Sherimova N.M. Әleumet-tik infraқұrylymnyң innovacijalyқ damu barysy // Agrarlyқ naryқ problemalary.-2015.-№1.-B.72-73.

4 Oficial'nye staticheskie dannye Komiteta po statistike Ministrstva nacional'nyj jekonomiki Respublika Kazahstan [Jelektronnyj resurs] .- 2017. - URL: <http://www.stat.gov.kz> (data obrashhenija: 07.11.2017).

5 Abuov K.K., Narynbaeva A.S. Pavlodar oblysy agroenerkәsiptik keshenin basқaru zhyjesindegi ақпараттық tehnologijalar // Agrarlyқ naryқ problemalary.-2016. -№1.- B.48-50.

6 Azretbergenova G.Zh. Мақта salasyn-dary marketing zhyjesin zhetildiru.-Tyrkistan: Tyran baspasy, 2012. -B.45-48.

7 Grigoruk V.V., Umbitaliev N.A. Lichnoe podsobnoe hozjajstva na sovremennom jetape razvitija Kazahstana // Problemy agrorynka.- 2006.- №1.- S. 34-36.

8 Ryspekova M.O. Ocenka jeksportnogo potentsiala otrasli rastenievodstva Respubliki Kazahstan//Problemy agrorynka.-2016.-№2.-S.48-55.

ӘОЖ 68.75.13

ҒТАМР 68.75.01

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ САЛАСЫ: ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ

АГРАРНАЯ СФЕРА КАЗАХСТАНА: ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ

AGRICULTURAL SPHERE OF KAZAKHSTAN: INNOVATIVE DEVELOPMENT

А.Б. ТЛЕСОВА¹

э.ф.к., доцент

С.Ч. ПРИМБЕТОВА¹

э.ф.к., доцент

Ш.М. КАНТАРБАЕВА²

э.ф.д.

¹ *М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті*

² *Нархоз университеті*

А.Б. ТЛЕСОВА¹

к.э.н. доцент

С.Ч. ПРИМБЕТОВА¹

к.э.н., доцент

Ш.М. КАНТАРБАЕВА²

д.э.н.

¹ *Западно-Казакхстанский госуларственый университет им. М. Утемисова*

² *Университет Нархоз*

A.B. TLESSOVA¹

C.E.sc. Associanive Professor

S.CH. PRIMBETOVA¹

C.E.sc., Associanive Professor

SH.M. KANTARBAYEVA²

Dr.E.sc,

¹ *West Kazakhstan state University named after M. Utemisov*

² *Narxoz University*

Аңдатпа. АӨК-гі инновациялық саясат агроөнеркәсіптік өндірістің тиімділігіне бағытталған. Мақалада аграрлық сектордың инновациялық үрдістер негізінде даму жолдары қарастырылған, олардың ерекшеліктері зерттелген, АӨК-гі инновациялар түрлерінің жіктелімі келтірілген, инновациялық белсенділікті арттыру шаралары ұсынылған. Республиканың аграрлық саласының инновациялық дамуы – әлемдік нарықтағы отандық агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың басты шарттарының бірі болып табылады. Аграрлық сектордағы инвестициялардың салалық құрылымы талданды және агроөнеркәсіптік саланың бәсекеге қабілетті және жоғары технологиялық экспортқа бағдарланған өнімдерді өндіруге көшу негізінде инвестициялық тартымдылығын арттыру жолдары көрсетілді.

әдістемелік негізі ретінде экономикалық-статистикалық, монографиялық, салыстырмалы экономикалық талдау әдістері қолданылды. Қазақстанда аграрлық саланы инновациялық бағытта дамытуды зерттеуде экономикалық жағдайларды зерттеуде қолданылатын жалпылама әдістер қолданылды. Бұл зерттеу әдістері аграрлық саланы тұтас зерттеп, осының негізінде инновациялық жолмен дамытудың жолдарын қарастыруды талап етеді. Зерттеу барысында ауыл шаруашылығындағы инновацияларды бірнеше топтарға бөліп қарастыру мен ауыл шаруашылығындағы инновациялық қызметтің өзіндік ерекшеліктерін зерттеуде талдау мен синтез әдістері қолданылды. Аграрлық сала экономикасын зерделеу барысында экономикалық-статистикалық әдіс қолдану арқылы ауыл шаруашылығына бөлінген инвестициялар туралы статистикалық деректерге талдау жасалынды. Талдау және синтездеу негізінде аграрлық саладағы жалпы даму заңдылықтары қарастырылып, оларды жүзеге асыру бағыттары көрсетілді. Салыстырмалы экономикалық талдау әдісін қолдану негізінде жеке және жалпы көрсеткіштер салыстырылып, аграрлық саладағы өсу тенденциялары талданды. Зерттеу әдістерін қолдану арқылы аграрлық салаға әсер етуші көптеген факторлар анықталып, талданды. Салыстырмалы талдау әдісін қолдана отырып Қазақстанда аграрлық өндірістің тиімділігін жоғарылатып, агроөнеркәсіп кешенінің бәсекеге қабілеттілік деңгейін жоғарылату бағыттары қарастырылды.

Аграрлық сала еліміздің экономикасының негізгі салаларының бірі және қоғамның экономикалық және қоғамдық-саяси тұрақтылығын анықтайтын факторы болып табылады. Сондықтан да аграрлық секторды инновациялық бағытта дамыту мемлекет үшін стратегиялық жағынан маңызды.

Қазақстандағы агроөнеркәсіп кешенінде инновациялық қызметті қалыптастырып, дамыту, инновациялардың тиімділіктері туралы Ғ.Қалиев, О.Сәбден, К.Сағадиевтардың шығармаларында қаралды. Сонымен қатар орыс ғалымдары И.Г. Ушачев, Е.С. Оглоблин, И.С. Санду, А.И. Трубилин, А.И.Алтуховтардың ғылыми еңбектері зерделеніп, аграрлық саладағы инновациялық қызметтің негіздері, бағыттары мен ұйымдастырушылық формалары мен инновациялық үдерістердің ұйымдастырушылық экономикалық тетіктері қарастырылды.

Елімізде ауыл шаруашылығындағы инновацияларды бірнеше топтарға бөлуге

болады. Біріншіден, бұл ауыл шаруашылығы техникаларының тозуымен немесе моральдық ескіруімен байланысты инновациялар. Дамыған елдерде кеңінен қолданылатын техникаларды елімізде пайдаланатын болсақ, оны «аймақтық» инновациялар деп есептеуге болады. Екіншіден, ауыл шаруашылығы дақылдарының элиталық тұқым сорттары мен жоғары өнімді асыл тұқымды малдардың түрлерін өндіріске енгізу де инновацияларға жатады. Үшіншіден, ауыл шаруашылығы өндірісін дамытуды ынталандыратын ғылыми әзірлемелер де инновациялар болып табылады. Мысалы, ауыл шаруашылығының әр түрлі салаларынан арналған тыңайтқыштардың немесе қоспалардың жаңа түрлері. Төртіншіден, инновациялар басқару жүйесінде – басқарудағы жаңа тәсілдер немесе бақылау мен басқарудың электронды жүйесін енгізу түрінде болуы мүмкін. Бесіншіден, инновациялар агроөнеркәсіп кешенінің инфрақұрылымымен байланысты болады және бұл макроэкономикалық шешімдер мемлекеттік қолдау мен реттеуді қажет етеді. Бұлардың қатарында топырақ құнарлылығының жағдайын бағалау шаралары, фермерлікпен айналысатындарға ұсыныстар беру, инновацияларды өндіріске енгізу туралы кеңестер айту, саладағы мүмкіндіктер мен әзірлемелер туралы дер кезінде ақпараттандыру бар. Аталған инновациялық шараларды біртіндеп, жоспарлы кешенді енгізу нәтижесінде Қазақстанның агроөнеркәсібі табысты салаға айналатыны сөзсіз.

Қазақстандағы ауыл шаруашылығындағы инновациялық қызметтің өзіндік ерекшеліктері бар [2] :

– біріншіден, басқа салалармен салыстыратын болсақ, ауыл шаруашылығындағы түпкі ақырғы өнім – азық-түлік. Яғни, барлық инновацияларды пайдалану тек қана экономикалық пайдаға ғана бағытталмауы керек, тұтынушылардың денсаулығын қамтамасыз ету мәселесі бірінші кезекте болуы керек. Өнімдердің сапасы экспертизалық тексерілуден өткізіліп, тұтынушылардың денсаулығына зиян келтірмеуі керек;

– екіншіден, ауыл шаруашылығы саласына инновацияларды енгізудің уақытпен байланысты ерекшеліктері бар. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өсірудің уақыттарына сай инновациялардың әсерінен өнімдер өсіп, піскенде, өңдеуден өткенде ғана білеміз. Бұл кезең бірнеше айға созылады және инновацияларды қайтадан «сынақтан өткізу» үшін келесі жылды күтуге тура келеді, ал бұл инновациялардың

экономикалық тиімділігін бағалау уақытының ұзаққа созылуына әкеледі. Мысалы, өсімдік және мал шаруашылығы салаларында бір кезеңнің ұзақтығы бір жылға созылады. Ал, жеміс шаруашылығында инновациялардың тиімділігін бағалауға 5-10 жыл керек;

– үшінші ерекшелік инновациялардың қайтарымдылығының ұзақтығымен байланысты және осы инновациялардың дамуына кедергі келтіретін негізгі факторлардың бірі;

– төртіншіден, ауыл шаруашылығы өнімдерінің алуан түрлілігі. Шағын немесе орташа кәсіпорындар әр түрлі ассортиментті өнімдерді өндіріп, сұранысты қанағаттандыруда және өздерін нарықтық ауытқулардан сақтану үшін тәуекелдерін азайтуда. Сол себепті инновациялық технологияларды әзірлеуде кең көлемде қолданылатын, әр түрлі өндірушілерге тиімді болатын факторларды есепке алу қажет;

– бесіншіден, дақылдардың өнімділігі мен өндіріс технологиясы ауа райының және табиғи жағдайлардың алдын ала болжанбайтын факторларына тәуелді. Бұл ретте табиғи жағдайларға қарамай есетін мықты сорттар мен тұқымдарды шығару – инновациялық дамудың ең қажетті бағыттарының бірі;

– алтыншы ерекшелік – өсімдіктер мен жануарлардың әр түрлі территориядағы табиғи жағдайларға бейімделу қажеттілігі. Еліміздің кең байтақ болуына қарай табиғи климаттық жағдайлар да әр түрлі. Инновацияларды әзірлеу кезінде жергілікті климаттық жағдайларды есепке алу керек. Ауыл шаруашылығына инновацияларды енгізу механизмін жетілдіріп, мемлекеттік саясат агроөнеркәсіп кешенінде инновацияларды ынталандыратын болуы керек;

– жетіншіден, еліміздің территориясының ауқымының кең болуына орай ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының көпшілігі де бір-бірінен өте алыс орналасқан. Енгізілетін технологияға өте көп қаражат керек болса, оны бірнеше ірі кәсіпорындардың бірігіп алып, қолдануына алыс орналасуы кедергі болады. Шағын кәсіпорындарда мамандандырылу аясы кең болуына сай, олар арнайы мамандандырылған техниканы алуға қаржылары жетпей, тиімділігі аз әмбебап техниканы пайдалануға мәжбүр;

– сегізіншіден, агроөнеркәсіп саласындағы мамандарды дайындау деңгейінің төменділігі. Инновацияларды енгізуде мамандардың кәсіби біліктілігі төмен болса, енгізілген тиімді инновациялардың өзі де

ешқандай нәтиже бермейді. Сондықтан қызметкерлерді дайындау және оқытып, білімін жетілдіру үдерістеріне аса зор мән беру керек;

– тоғызыншыдан, агроөнеркәсіп саласындағы инновациялық қызметтің тағы бір ерекшелігі көптеген кәсіпорындар арасында бір-бірлерімен байланыс, қарым-қатынас нашар дамыған. Тіпті Қазақстан аймақтарының арасында да бір-бірімен байланыс жоқ десе де болады. Бұл тек қана ауыл шаруашылығын өндірушілер емес, ауыл шаруашылығы машиналарын шығару, тыңайтқыштар өндіру, өсімдіктердің элиталы сорттары мен малдардың асыл тұқымын шығарумен айналысатын, яғни ауыл шаруашылығы салаларына инновациялық өнім шығаратын көптеген кәсіпорындар арасында кездеседі. Ғылыми-техникалық әзірлемелерді бірлесіп өндіріске енгізудің қалып-тасқан механизмі жоқ десек те болады. Нәтижесінде, ауыл шаруашылығына инновацияларды енгізу деңгейі төмендеп, бәсекеге қабілеттілік нашарлайды. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев атап өткендей іргелес орналасқан, көршілес аймақтар бір-бірімен қарым-қатынасты нығайтып, тауарларын алмастырып, екіжақты қарым-қатынастардың барлық спекторы бойынша ынтымақтастықты терендетулері керек.

Қазіргі кезде Қазақстанның ауыл шаруашылығына бөлінген инвестициялардың басым бөлігі өндірістегі негізгі қорлардың тозуын қалпына келтіруге бағытталуда. Жекелеген кейбір салаларға, мысалы құс, шошқа шаруашылығына, жабық грунтта өсімдік өсіруге көп инвестициялар салынуда. Бұл салаларда, мысалы бройлерлік құс өндірісінде өсімдерді молайту үдерісі 1,5 айда, шошқа өсіруде 3-4 айда қайта қалпына келеді. Және олар табиғи климаттық жағдайларға да тәуелсіз, ал салынған инвестицияны қайтару уақыты да көпке созылмайды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Инновацияларды дайындау және өндіріске енгізу кезінде ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының технологиялық даму деңгейлерінің әр түрлі екенін ескерген жөн. Шағын шаруа қожалықтары мен ірі аграрлық холдингтерде механикаландыруды енгізу деңгейі, қол еңбегінің үлесі, капитал сыйымдылығы, ресурстар қоры түрлі деңгейде. Қазіргі уақытта ақпараттық ресурстар кәсіпорын өндіретін өнімдеріне әсерін тигізіп, негізгі қорлардың өзгеруіне ықпал етуде. Мысалы, ГЛОНАСС технологияларын тракторларға қондыру көптеген

шаруашылықтардың жерлерді өңдеу сапасын жоғарылатып, уақыттарын біршама қысқартуға себебін тигізді. Осындай ақпараттық технологияларды енгізу бақылау деңгейін жоғарылатып, негізгі ресурстардың өнімділігі мен еңбек өнімділігінің өсуіне әсер еткен. Жоғары сапалы ақпараттық инновациялық технологияларды енгізу өндіруші кәсіпорынның беделін жоғарылатады, себебі өнім сапасы жақсарып, бәсекеге қабілетті болады. Сапасыз өнім шығарып, қоршаған ортаға зиян келтіретін өнім өндірушілер ешқашан да беделге ие болмайды. Сондықтан, экологиялық таза өнім шығара алатын инновациялық технологияларды қолдануды тездету керек, бұл маркетингтік басымдылық ретінде нарықтағы бәсекелестік жағдайында ауыл шаруашылығы өндірушісіне көптеген мүмкіндік береді.

Энергоресурстарды үнемдеуге қатысты инновациялар ауыл шаруашылығы өндірісінде өте қажет. Энергетикалық ресурстардың бағасы үнемі өсіп, ауыл шаруашылығы өнімдерінің өзіндік құнында біраз үлеске ие болуда. АҚШ, Канада және ЕО елдеріндегі ауыл шаруашылығы өндірушілерімен салыстырып қарайтын болсақ, қазақстандық өндірістің энергия сыйымдылығы 5 есеге көп, материал сыйымдылығы 4 есе көп, ал еңбек сыйымдылығы 8-10 есеге төмен. Бұл елдерде инновацияларды ауыл шаруашылығына енгізу үдерісі нарықтық негізде үздіксіз жүзеге асырылады. Ал, мемлекеттері тарапынан инновацияларды енгізуді ынталандыратын тетіктер қарастырылған, олар экономикалық тиімсіз инновациялардан бас тартып, тек қана пайдалы инновацияларды қолдауға бағытталған [3].

Агроөнеркәсіп саласындағы инновациялық саясат – агроөнеркәсіп өндірісінде инновациялық қызметті дамытуға бағытталған мемлекеттің аграрлық саясатының бір бөлігі, ол саланың инновациялық дамуын қалыптастырып жүзеге асыруды қамтамасыз етеді.

Агроөнеркәсіп саласының инновациялық ахуалы – агроөнеркәсіп өндірісінде инновациялық қызметті жүзеге асыруға қажетті материалдық, қаржылық, интеллектуалды, ғылыми-техникалық және басқа да түрлі ресурстардың жиынтығы.

Қазақстанның аграрлық саласының инновациялық дамуы ұлттық экономиканың әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі факторларының бірі. Ал, ауыл шаруашылығындағы инновациялық қызмет – бұл ғылыми-зерттеулер мен

тәжірибелік әзірлемелерді қолдана отырып жаңа немесе жақсартылған (жетілдірілген) ауыл шаруашылығы өнімдерін және түрлі технологияларды дамыту.

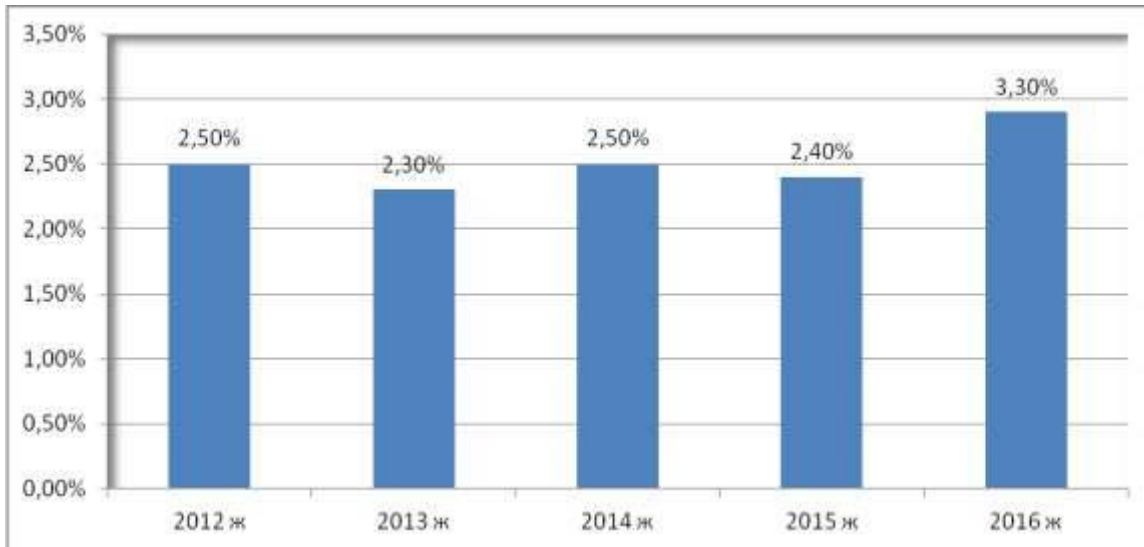
Елімізде ауыл шаруашылығын дамыту туралы көптеген құжаттар, бағдарламалар қабылданып, мемлекет тарапынан қолдаулы көрсетілді. Атап айтқанда болсақ, 2015 жылғы 29 қазанда «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Қазақстан Республикасының № 372-V Заңы қабылданды. Заңның мақсаты – ұсақ және шағын шаруа қожалықтарын біріктіру негізінде ауыл шаруашылығы өндірісінің рөлі мен маңызын арттыру. Қазіргі кезде республика көлемінде 4 пилоттық жоба аясында Алматы облысында бау-бақша кооперативі, Жамбыл облысында сүт бағытындағы, Ақтөбе облысында ет бағытындағы, Солтүстік Қазақстанда егін шаруашылығы бағытындағы кооперативтерді ұйымдастыру қолға алынуда. Сонымен қатар, 2015 жылғы 27 қарашада Қазақстанның ДСҰ кіруі аясында «Органикалық өнім өндіру туралы» Заң қабылданды. Органикалық өнім өндіру Қазақстан экономикасы үшін басым бағыттардың бірі және «Жасыл экономиканы» дамытуға үлесін қосып, су және жер ресурстарын тиімді пайдалану, биологиялық өртүрлілікті қалыпта ұстауға ықпал етеді. «Қазақстан-2050» стратегиясына сәйкес Қазақстанда агроөнеркәсіп кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 29 желтоқсандағы №894 қаулысымен қабылданды. Ауыл шаруашылығын дамыту туралы құжаттардың барлығында да аграрлық саланың көптеген қызметтердің жүзеге асырылуымен тығыз байланысты екенін және өте көп қаржыландыруды, инвестицияларды тартуды талап ететіні нақты көрсетілген.

Елімізде өндірілетін азық-түлік өнімдері сұранысты қамтамасыз ете алмауы салдарынан сырттан алынатын импорттық өнімдер әлі де баршылық. Атап өткеніміздей, өңдеу кәсіпорындарының өндірістік қуаттылығы төмен, өндірілген ауыл шаруашылығы өнімінің 80%-ға жуығы қайта өңделместен шикізат түрінде өткізіледі, ал дайын өнімнің бәсекеге қабілеттілігі төмен [4].

Еліміз Еуразиялық экономикалық одақа (ЕАЭО) және Дүниежүзілік сауда ұйымына (ДСҰ) мүше болуына орай көптеген мүмкіндіктер ашылуда, алайда отандық тауар өндірушілер бәсекелестік талаптарына сай болуы керек, себебі ішкі және сыртқы нарықтарда отандық қана емес шетелдік бәсекелес кәсіпорындар өте

<http://www.stat.gov.kz>

1-сурет. ҚР экономикасына бөлінген инвестициялардан ауыл шаруашылығына бөлінген инвестициялардың үлесі

Инвестициялар көлемінің өсуі аграрлық сала кәсіпорындарының қызметін жақсартуға біршама әсер етті. 2016 жыл қорытындыларына сай, ауыл шаруашылығы өнімдерінің көлемі 2015 жылмен салыстырғанда 5,5%-ға өсті. Айта кету керек, соңғы екі жылда ауыл шаруашылығы көрсеткіштерінің өсуі төмендеген болатын, 2014 ж. 1% ғана өссе, 2015 ж. 3,4% болған.

2016 жылы ауыл шаруашылығы өндірісінің күрт артуына қарамастан, ұлттық экономикамыздың басқа секторларымен салыстырғанда аграрлық салаға инвестициялық қолдау жетіспейді. Қазақстан экономикасындағы барлық инвестиция көлемдері бойынша аграрлық сала үлесі төмен, 2015 жылғы 2,4%-дан 2016 ж. 3,3%-ға өсті.

Бұл жағдай инвесторлардың аграрлық саланы қаржыландырудың жоғары тәуекелділігімен байланысты екенін көрсетеді. Екінші жағынан ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің де өз қорларын жаңарту мақсатында инвестицияларды түбегейлі арттыруға мүмкіндіктері аз болуда [6].

Әлемдегі экономикасы дамыған 30 елдің қатарына кіруіміз үшін аграрлық саланы бәсекеге қабілеттілікті арттыруға бағыттауымыз және технологиямызды жедел түрде жаңғыртуымыз қажет. Ауыл шаруашылығы ел дамуының негізгі күші болып, Қазақстанды сапалы азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз етуі қажет [7].

Агроөнеркәсіп саласы басымдығы зор салалардың бірі, осыған орай бұл салада бәсекеге қабілетті бола алатын өнім өндіріп, экспорттық өнімді молайтып, өндірісті

экспортқа біртіндеп дайындау керек. Индустрияландыру саясатының басты бағдары да осы экспортқа бағытталған ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталынуын керек етті [8].

Ауыл шаруашылығында өндірілген өнімдер сапалы болып, экологиялық стандарттар талабына сай дайындалса, еліміз ауыл шаруашылығы өнімдерін экспорттаушы күрделі өндірушілердің қатарына кіреді.

Елімізде астық өндірісінің дамуына өте қолайлы барлық жағдай жасалған. Еуразия аясында «нан көрзеңкесі» болуымызға да ешқандай кедергілер жоқ, тек қана шикізатты өндіре бермей өңдеу саласын дамытып өңделген, сапасы жоғары дайын өнімдерді көптеп шығаруды қолға алуымыз керек. «Қазақстанда жасалған» деген сауда маркалары мен брендтері экологиялық сапалы, таза өнімдермен халықаралық нарықтарға шығарылып, танымал болу үшін жағдай жасалынауда.

Қазақстандық агроөнеркәсіп саласына инновацияларды енгізуге кедергі келтіретін факторлар да бар. Олардың арасында әсіресе, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы техника-технологиялық артта қалушылық, техникалардың ескіріп тозуы, өнімнің өзіндік құнының артуына себеп болуда [9]. Осы себепке сай көптеген инвесторлар, әсіресе шетелдік инвесторлар өз қаржыларын ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына салмайды, біздің кәсіпорындардың техникалық даму деңгейі шетелдермен салыстырғанда біраз артта

Аграрная политика: механизм реализации

8 Қалиев Ғ. Ауыл шаруашылығын кешенді дамытпай, іс оңбайды / Ғ. Қалиев// Заң газеті, 6 шілде 2016. - Б. 5

9 Развитие инноваций и технологий в условиях глобализации: миро- вой опыт и Казахстан / Ф.М. Днишев, Ф.Г. Альжанова. – Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2013. – 62 с.

10 Сағадиев К. Жаһандық бәсекеге қабілеттілік - заманның өктем талабы / К. Сағадиев // Егемен Қазақстан, 13 ақпан 2017. - Б. 3.

Әдебиеттер тизімі

1 Altuhov A.I. Innovacionnaja dejatel'nost' - strategicheskoe napravlenie razvitija agrarnoj sfery jekonomiki [Tekst] / A.I. Altuhov // Mezhdunarodnyj mezhvuzovskij recenziruemyj nauchnyj zhurnal «Prikladnye jekonomicheskie issledovanija». – М.: ООО «Nauchnyj konsul'tant». - 2016. - № 3. – S. 19-25.

2 Innovacionnaja dejatel'nost' v agrarnom sektore jekonomiki Rossii / pod red. I.G. Ushachjova, I.T. Trubilina, E.S.Ogloblina, I.S. Sandu. – М.: Kolos. - 2007. – 636 s.

3 Maslova I.A. Rol' i znachenie innovacii v sovremennoj jekonomike // Upravlencheskij uchet. - 2018. - № 4. - S. 97-106.

4 Sabden O. Jekonomika: izbrannye trudy. Aktual'nye problemy krizisnogo i postkrizisnogo perioda razvitija Kazahstana (2008-2011 gg.). - Алматы: IJe KN MON RK, 2011. - Т. НН.- 840 s.

5 Karbetova Z.R., Daribaeva A.K., Zhuravleva V.F. Problemy modernizacii agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana.- Алматы: KazNII jekonomiki APK i razvitija sel'skih territorij, 2015. – 19 s.

6 Ushachev I.G. Osnovnye napravlenija strategii ustojchivogo social'no-jekonomicheskogo razvitija APK Rossii // APK: jekonomika, upravlenie. -2017.- № 6.- S. 4-24.

7 Rahimbekov T.S., Iskakov B.M. Ауыл шаруашылығы сапасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру / Аграрлық нарық проблемалары.- 2017.- N2.- B. 7-12.

8 Қалиев Ғ. Ауыл шаруашылығын кешенді дамытпай, іс оңбайды / Ғ. Қалиев// Заң газеті, , 6 шілде 2016. - Б. 5

9 Развитие инноваций и технологий в условиях глобализации: мировой опыт и Казахстан / Ф.М. Днишев, Ф.Г. Ал'жанова. – Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2013. – 62 с.

10.Saradiev K. Zhahandyқ бәсекеге қабілеттілік - заманның өктем талабы / К. Saradiev // Егемен Қазақстан, 13 ақпан 2017. - Б. 3.

FOOD SECURITY AS A PRIORITY OF AGRICULTURAL POLICY

АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ АГРАРЛЫҚ САЯСАТТЫҢ БАСЫМДЫҒЫ РЕТІНДЕ

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ПРИОРИТЕТ
АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ

G.A. KOZHAKHMETOVA¹

C.E.sc., Associative Professor

O.V. LASHKAREVA¹

C.E.sc., Associate Professor

T.A. ТАИРОВ²

C.E.sc., Associative Professor

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University*

²*Almaty Academy of Economics and Statistics*

Г.А. ҚОЖАХМЕТОВА¹

э.ф.к., доцент

О.В. ЛАШКАРЕВА¹

э.ф.к., доцент

Т.А. ТАИПОВ²

э.ф.к., доцент

¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті*

²*Алматы Экономика және Статистика Академиясы*

Г.А. КОЖАХМЕТОВА¹

к.э.н., доцент

О.В. ЛАШКАРЕВА¹

к.э.н., доцент

Т.А. ТАИПОВ²

к.э.н., доцент

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева*

²*Алматинская Академия Экономики и Статистики*

Abstract. The availability of food, its accessibility and nutritional quality remains an important issue, in view of the expected increase in food demand and demographic growth. The paper includes the analysis of the essence and criteria of food security on self-sufficiency, physical and economic availability, stability of food maintenance, food consumption. A comparative analysis of food security in different countries was conducted. It was revealed that nutrition of the population of the republic is characterized by imbalanced diet, especially the most vulnerable and low-income groups. The possibility of creating agricultural innovation systems for addressing the issues of increasing food independence is shown. On the basis of foreign experience, appropriate measures of agricultural policy were proposed.

Аңдатпа. Азық-түлік қауіпсіздігімен, оның қолжетімділігімен және азық-түлік сапасымен қамтамасыз ету, азық-түлікке күтілетін сұраныстың өсуі мен халықтың өсуін ескере отырып маңызды сұрақ болып қала бермек. Жұмыста азық-түлік қауіпсіздігінің мәні мен критерийлері өзін-өзі қамтамасыз етумен, физикалық және экономикалық қолжетімділігімен, азық-түлікпен қамтамасыз етудің тұрақтылығымен, азық-түлікті тұтынумен талданады. Әр түрлі елдердегі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің салыстырмалы талдамасы жүргізілген. Республика халқының тамақтануы рациондардың теңгерімсіздігімен сипатталатыны, әсіресе ең осал және аз қамтылған топтар үшін анықталған. Азық-түлік тәуелсіздігін арттыру мәселелерін шешу үшін аграрлық инновациялық жүйелерді құру мүмкіндігі көрсетілген. Шетелдік тәжірибе негізінде аграрлық саясаттың тиісті шаралары ұсынылған.

volumes and assortments that are not less than the established rational norms of consumption provided by the corresponding level of incomes of the population. The physical availability of food implies the availability of food products throughout the country at every point in time and in the required range. Physical accessibility depends on both domestic production and the ability to import food.

The research center of the magazine "Economist", has developed a food security index, based on FAO data, which is calculated for 106 countries of the world. The index reflects three components of food security. For each component, an independent index is calculated as a composite of several parameters. Thus, physical accessibility of food is estimated by such parameters as sufficiency of domestic production, state investments in agrarian science, development of agrarian infrastructure, political stability, etc. Parameters for assessing the economic accessibility of food - the share of food expenditure in total household expenditure, the level of poverty, the availability of social assistance programs, etc. The quality and safety of nutrition are assessed by the following parameters: the level of proteins, trace elements in the diet, the variety of diet, the presence of a control system in the country food security and others.

At the present stage, these indicators are expanded or individual countries apply their calculation methods.

Results and their discussion. To assess the extent to which food security is achieved, the indicator is used - the proportion of agricultural and fishery products, raw materials and foodstuffs in the total volume of commodity resources of the domestic market, expressed in percents. In the medium term, threshold values of this criterion for UIS member states were recommended for: grain - not less than 95%; vegetable oil - not less than 80%; sugar - not less than 80%; meat and meat products (in terms of meat) - at least 85%; milk and dairy products (in terms of milk) - not less than 90%; fish products - not less than 80%. Now, the states of the EAEU, taking into account the mutual supplies, are providing the beef, at the level of about 80%; milk, poultry meat and pork - about 90%, potatoes and cabbage more than 92%. The lowest level of self-sufficiency (about 50%) is for fruit and berry products.

At the same time, for example, in Russia, the indicators of food independence are approved, which are treated as food security

and are in the range of 80 to 95% for eight products.

The calculated indicators of Kazakhstan's food independence for certain food products according to the Russian authors [3] show that complete food independence and, accordingly, self-sufficiency in the country is achieved by cereals, peeled rice, and pitted rice.

The coefficient of food independence in the period 2014-2016 ranges from 0.80 and higher for goods such as vegetable oil, margarine and similar products, dairy products, bread, bakery and confectionery products, pasta, sugar. The indicator for meat rises from 0.77 in 2012 to 0.83 in 2016, that is, for those goods for which the country is one of the main producers. Low indicators for other food products are explained by the lack of climatic production opportunities and, accordingly, the lack of competitive advantages in their production. Analysis of consumption of vegetables and fruits is lower than rational approved norms. The physical availability of these goods is provided through imports, but high prices do not provide economic accessibility [4].

However, for such products as poultry and food by-products, ready-made and canned products from meat, meat offal or animal blood, sausages, cheese and cottage cheese, the country could achieve the necessary level of self-sufficiency and ensure export of products.

The food security index of countries for 2016: Russia 63.8, Belarus - 63.5, Kazakhstan -56.8.

FAO has developed a system of indicators that are based not only on self-sufficiency, they assume the existence of food products, food availability, food providing stability, food consumption.

Studies show that the problem of physical and economic accessibility of foodstuffs, the stability of food supply, which was previously carried out by the authors in recent years, is becoming less relevant for Kazakhstan. Access to food has improved through a reduction in poverty, but an increase in the price level has a negative impact. In 2017, average consumer prices for basic types of food products rose relative to the level of 2015.

The availability of products depends on their production. The average volume of food production has been steadily growing over the past fifteen years. In the period from 2000-2002 for 2011-2013 years. the volume of agricultural production per capita increased by 41%. At the same time, despite the growth in agricultural production, the volume of

agricultural production per capita (in US dollars) is very low, well below the world average (\$ 331 per capita) and the average for developing countries (\$ 272). In Kazakhstan, according to FAO, the adequacy of the average caloric intake (ADES) in 2014/16 was about 140% [5-7].

The main indicator of food security used by FAO, which explicitly takes into account economic access to food, is the prevalence of malnutrition, poor nutrition, and food consumption.

The results achieved over several decades show that both the prevalence of malnutrition and the number of people who do not receive adequate nutrition have declined globally. Prevalence of malnutrition at the global level has decreased from 18.7% in 1990-1992 to 11.3% in 2012-2014, and in developing countries from 23.4% to 13.5% (over the same period).

In Kazakhstan, the lowest indicator among the world's countries in terms of the number of undernourished people, is estimated at less than 5%, and this goal was achieved in 2006.

According to FAO, the caloric content indicator, or the total number of calories consumed by individual per day in the EAEU countries exceeds 2500 kcal/person/day, which is much higher than the recommended daily rate, which ranges from 1800 to 2200 kcal/person/day. Average caloric intake of food is quite close to the world average - 2902 (kcal/person/day). In Kazakhstan, the caloric content indicator of food amounted to 3142 kcal in 2016. This indicator is higher than the average in the world and in developing countries. However, the share of the population whose caloric intake is below the minimum allowable level is 2.7% [4].

Despite the fact that the average level of food supply in calories does not cause concern, countries suffer from malnutrition in the form of micro-nutrient deficiencies.

The problem of malnutrition, the recognition of nutritional deficiencies as a form of "hidden hunger" and the emergence of a world problem of overweight and obesity make the problem of malnutrition even more urgent and complex. Studies estimate the total loss of output due to non-communicable diseases, the main risk factor for which are overweight and obesity, at \$ 47 trillion for the next two decades.

Kazakhstan is classified as BC – deficiency of micronutrients and obesity.

WHO recommends reducing total fat intake to less than 30% of total energy, while

in the Republic of Kazakhstan, fat intake reaches 35% of the daily diet. Consumption of carbohydrates is 53%, and it is complex sugars, since we have a high intake of pure sugar, in our opinion, even rational consumption norms are overstated [4]. The main cause of obesity and overweight is excessive energy consumption compared to physical needs.

The growth gap (low growth for one's age) of children under the age of five is a widely used indicator of malnutrition, because it reflects the consequences of long-term chronic malnutrition and diseases. Iron deficiency anemia adversely affects the cognitive development of children, has negative consequences in terms of pregnancy outcome, maternal mortality and work capacity of adults. Iodine deficiency, overweight and obesity cause various diseases.

FAO notes Kyrgyzstan (17.7% in 2013) among the countries where the number of children under the age of 5 with a lag in growth is particularly high. The prevalence of overweight of children under 5 years in Armenia (16.8%, 2010), Kazakhstan (13.3%, 2010/11) [5,6]. In 2015, the prevalence of underweight among children under 5 years of age was moderately and severely 2.0%, strongly 0.3 %. The prevalence of stunting, moderate and severe, was 8%, 0% and 2.4%, respectively. Moderate to severe attrition was 3.1 % and a strong degree of 1.1%. The prevalence of overweight decreased from the above data in 2015 to 9.3%. Over five million Kazakhstanis suffer obesity [4].

In addition to the lag in growth, the number of children under the age of 5 with anemia is alarming, in particular in the following countries of the region: Armenia (34.4%), Kyrgyzstan (35.8%). There remains a high incidence of anemia among pregnant women in Armenia (27.6%), in Kyrgyzstan (29.9%). In Kazakhstan, based on the whole population the prevalence of anemia is 41.9%. This means that 6.5 million people in Kazakhstan suffer from anaemia [4].

As can be seen, the problem of malnutrition and overweight comes first. To determine the actions aimed at ensuring food security, it is necessary to understand the structural and underlying causes of food insecurity and malnutrition.

Despite the fact that Kazakhstan has taken measures to ensure food security and access to food recommended by international organizations, there are discrepancies in governance structures that ensure effective solutions and are the basis for access to food

and a higher standard of living. The analysis shows that the problem of malnutrition is characteristic of the most vulnerable and low-income groups in the population, which requires taking targeted measures. However, the economic crisis slowed the implementation of plans, programs and financing in the field of combating malnutrition and food insecurity. The fragmentation of small-scale projects, the inadequacy of public services in rural areas did not lead to meaningful results, but required significant administrative costs.

It should be noted that poverty of the population and inadequate access to food are often a consequence of unemployment and lack of decent work. The inadequacy of social protection systems, the unequal distribution of productive resources, including land and water, as well as credit and knowledge, the lack of purchasing power of low-paid employees, the urban and rural poor population, and low productivity of resources are the main causes of malnutrition.

The next cause of malnutrition is demographic changes, namely population growth, urbanization and migration of rural population to cities, employment in rural areas and lack of opportunities to diversify livelihoods, and the widening gap between deciles. There is a social and cultural alienation of people suffering from a lack of adequate nutrition. Paradoxical as it may seem, the low educational level and illiteracy of the population in terms of quality and full nutritional value go hand in hand with malnutrition, unhealthy diets and destructive behavior in a situation where there is no famine in the country, but there is a problem of obesity. Inappropriate and excessive food intake, which is often characterized by deficiencies in essential micro-nutrients, can cause serious health problems, including malnutrition and obesity, leading to the need to prevent and treat food-related diseases and food insecurity.

For our country, the problem is the inadequacy of support aimed at preserving the optimal practice of providing nutrition for infants and young children.

Ensuring food security largely depends on the development of the country's agro-industrial complex [8,9]. Its role is highlighted in the very definition of food security.

Experts note the lack of open, multilateral trading systems that create favorable conditions for agricultural development and rural development; insufficient investment in the agricultural sector and rural infrastructure, especially for small-scale food producers; lack

of access to appropriate technologies, production resources and institutions; problems of livestock farming; inadequate infrastructure prevents reductions in post-harvest losses and access to markets; high levels of food waste; lack of comprehensive technical assistance to food producers. In Kazakhstan, in addition, it is noted that such factors as drought (lack of rainfall in non-irrigated regions, lack of water in the irrigated zone); high temperatures (the damaging effect of which is exacerbated by dry winds); low temperatures in the winter, especially in the northern regions, which makes it difficult to cultivate winter crops; salinity; soil degradation and others.

In the future, as experts say, a number of new problems in the field of food security and nutrition are to be solved. First, the increase in the population of the planet, already outstripping the pace of food production, which calls for the development of sustainable agricultural production and increased productivity. Secondly, changes in dietary preferences make it necessary to meet the needs for full, healthy nutrition of the growing population of urban and rural areas, while at the same time deteriorating food quality due to environmental disruption and the spread of genetically modified organisms. Thirdly, the ongoing global climate change calls for the adaptation of agriculture, its resistance to climate change, and the search for sustainable solutions to the problem of exacerbating competition for natural resources.

Agrarian innovation systems could help to improve food security and nutrition. The development of effective agricultural innovation systems, the strengthening of ties between farmers and other actors in the agricultural sector, will assist producers and agribusiness in addressing problems in improving market access, developing integrated production systems and further adapting the agricultural sector to climate change. Possibility and flexibility in attracting qualified management, scientific, production personnel, centralized management of resources and potential will allow to increase the efficiency of using production, investment and labor resources. The combination of production capabilities, technical expertise and research and development, the integration of science and production will allow for concerted financial, investment and credit policies, reduce organizational and production risks, diversify and specialize in production. However, in Kazakhstan there are difficulties in transforming the organizational

and production system, the complexity of their restructuring and re-profiling, work on the development and implementation of innovations in the agricultural sector is hampered by an undeveloped system of stimulating and supporting innovation, weak funding of the research base, inadequate skills of agricultural producers and farmers, staff deficit. Coordination of the activities of researchers, resource providers, consumers is complicated, low wages of workers of all participants in this system does not stimulate agricultural innovation.

The share of costs for agrarian and biological sciences in the volume of GDP in developing countries in comparison with highly developed countries is ten times or tenfold less. A grandiose world breakthrough in the production of major crops, called the Green Revolution, has become possible not only thanks to science and technology, but also the creation of effectively functioning services for the introduction, propagation and dissemination of knowledge. Kazakhstan is considered as the most important world region for ensuring the food security of the world population. According to official analytical data, by the year 2025, 3 billion tons of grain crops should be produced in the world to provide 8 billion people of the Earth. For example, to achieve this, the annual growth in the production of the most important food crop - wheat, should be 2% (against the current annual growth of 1.3%). And this should occur against the backdrop of the growing influence of unfavorable factors, such as: reduction of water availability, drought, rising temperatures, land degradation, the emergence of new very dangerous races of pathogens, increasing the use of crop products for biofuels and livestock [10]. And Kazakhstan, as a world producer of wheat, should be prepared to confront emerging problems.

Experts working on food security and nutrition note the need for effective financing and support for small farmers, as the main producers of agricultural products. Taking into account that 80% of livestock farming in Kazakhstan is produced by personal subsidiary plots, it is also necessary to improve the management of pastoralism, pasture and agricultural pasture farming. It is necessary to attract attention to gardening and vegetable growing, in particular, to the development of greenhouse technologies, to fish farming, since it is precisely this product that is undernourished in accordance with rational norms and a low level of self-sufficiency.

Conclusions. Forecasting the problem of the global crisis in the field of food security caused by the increase in food prices, recommendations have been developed for ensuring food security.

The most important measure is the development of legislation on intellectual property, access to genetic resources, technologies, seed systems and varietal testing. At the country level, it is necessary to create effective management systems that include all stakeholders.

The next step are responsible investments in agri-producing systems, agricultural innovations, changes in agricultural education and the creation of effective innovative systems for agricultural extension, networking between farmers, researchers and civil society organizations, as well as supporting the transfer of technology. Agricultural innovative systems to provide effective support should be directed to the use of innovative technologies available to rural commodity producers; cooperation, the creation of service points to ensure the mechanization of sowing, the introduction of mineral fertilizers, chemical processing, veterinary services. It is necessary to consolidate education and science on the basis of agrarian universities and create in them bases for dissemination and scientific and production demonstration plots to demonstrate affordable innovative technologies to farmers, measures to attract specialists to the countryside, expand international exchange of experience in disseminating knowledge and exchanging the best agricultural technologies.

Food security and quality nutrition, especially for the most vulnerable population, are promoted through measures to increase sustainable production of safe, nutritious, diverse and culturally acceptable foods, increase productivity and reduce food losses and food waste; to increase incomes and reduce poverty, including by engaging in agro-food systems and expanding the capacity to produce food for themselves and others; on the control of food security.

Reduction of large volumes of post-harvest losses and food wastes is recommended by investing in improving the rural infrastructure, namely, in the communication, transport, storage, energy efficiency and waste disposal systems at all levels of the value growth chain, reducing the volume of waste when consuming food.

These measures raise the need to increase the level of awareness and

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ
ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В АПК РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

INVESTMENT ACTIVITY IN THE AIC OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Қ.Р. ЖАҚСЫБАЕВ

э.ғ.к., доцент

Е. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

К.Р. ЖАКСЫБАЕВ

к.э.н., доцент

Карагандинский государственный университет им. Е. Букетова

К. ZHAKSYBAEV

C.E. sc.

Karaganda state University of the name of academician Y. Buketova

---

Аңдатпа. Агроөнеркәсіптік өндірісте инвестициялық белсенділікті арттыру үшін, автор несие, субсидиялау негізінде инвестициялау бағыттарын, инвестициялық жобаларды толыққанды бюджеттен қаржыландырудан оларды іске асыруға үлесті қатысуға көшуді, әзірлемелерді қаржыландыруды іске асыруды, инновациялық технологияларды енгізуді ұсынған. Шетелдік инвестицияларды пайдалану ауыл шаруашылық кәсіпорындарының жарғылық капиталына салым ретінде негізгі қорды жаңарту мен қайта құруға ықпал ететін мемлекеттік қарыз алу арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Өндірістің тиімділігін арттыруды ынталандыратын, қайта құрылымдауды, нарықтық инфрақұрылымды дамытуды, стратегиялық маңызы бар салаларды және объектілерді қолдауға, сыртқы және ішкі нарықтарда бәсекелестік үшін алғышартты қалыптастырумен бекітілетін аграрлық азық-түлік саласындағы қаржы-несие саясатының рөлі белгіленген. Уақытша және тұрақты сипаты бар, ауылшаруашылық субъектілерінің меншікті және қарыз қаражаттары арасындағы нақтылы кредитор есебі кәсіпорындардың жиынтық қажеттіліктерін талдау негізінде кредиттік объектілерді таңдау бойынша міндеттер қарастырылған. Олар үшін негізгі мәселе - негізгі қорларды инвестициялау болып табылады.

Аннотация. Для повышения инвестиционной активности в агропромышленном производстве автором предложены направления инвестирования на основе кредитования, субсидирования, перехода от полного бюджетного финансирования инвестиционных проектов к долевному участию в их реализации, осуществлению финансирования разработок, внедрению инновационных технологий. Использование иностранных инвестиций может осуществляться за счет государственных заимствований как формы вклада в акционерный капитал сельскохозяйственных предприятий, что будет способствовать обновлению и реконструкции основных фондов. Отмечена роль финансово-кредитной политики в агропродовольственной сфере, заключающаяся в стимулировании повышения эффективности производства, структурной перестройке, развитии инфраструктуры рынка, поддержке стратегически важных производств и объектов, создании предпосылок для конкуренции на внешнем и внутреннем рынках. Рассмотрены задачи выбора объектов кредитования на основе анализа совокупных потребностей предприятий, имеющих временный и постоянный характер, учета кредитором фактического соотношения между собственными и заемными средствами сельскохозяйственных субъектов. Наиболее важным вопросом для них является инвестирование в основные фонды.

Abstract. For increasing the investment activity in agro-industrial production, the author suggests investment directions based on lending, subsidizing, transition from full budget financing of investment projects to equity participation in their implementation, funding of the developments, and introduction of innovative technologies. The use of foreign investment can be carried out through

қаражат, оның ішінде банктік несиелер мен шетелдік инвестицияларға тиесілі. Банк кредиттері бойынша тартылған инвестиция көлемі айтарлықтай едәуір өсті (шетелдік емес), инвестиция құрылымында банк кредиттерінің үлесі бұрынғы 2%-дан 4%-ға дейін өсті. Шетелдік инвесторлар Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін қолдауға белсенді түрде инвестиция салуда, биыл индустриядағы барлық инвестициялардың шамамен 2%-ы өз қаражаттарына түсіп, ал өткен жылы үлесі тек 0,5%-ды құрады.

Сонымен қоса бұл сала қазірдің өзінде жоғары инвестициялық қызығушылығын талап етеді. Қазіргі уақытта негізгі қорларды жаңарту төмендеген. Ауыл шаруашылығында соңғы нақты деректер жаңарту коэффициенті 10% құрады, өткен жылдың деңгейі 12% құрады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Сонымен қатар барлық тозу артуда. Соңғы деректер бойынша, ауыл шаруашылығы шамамен 40% сыйымдылығын ауыстыру немесе жаңарту (жыл бұрын тозу деңгейі 35% деңгейінде бағаланады) қажет. 2014-2018 жылдарға арналған Ауыл шаруашылығы министрлігінің Стратегиялық жоспарына сәйкес 2016 ж. соңында ауыл шаруашылығының негізгі капиталына 105,1% құрауы тиіс, ал өндірістік өнімнің негізгі капиталындағы 100,5%-ын құрауы керек.

2017 жылдың 11 айында Оңтүстік Қазақстан облысының ауыл шаруашылығының негізгі капиталына салынған инвестициялар өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 3,3 есе жоғары болып табылады, ол 34 млрд теңгені құрады. Аймақта қаржылай қолдаудың арқасында малдың саны артты. Соның ішінде «Сыбаға» бағдарламасы бойынша фермерлер 18 мың бас ірі қара мал, «Құлан» бағдарламасы бойынша 3 мыңнан астам жылқы, «Алтын асық» бағдарламасына сәйкес 65 мың бас қой алған. «Өнімді жұмысбастылық» бағдарлама аясында бөлінген 3,2 млрд теңге игерілді, ал «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» облыстық филиалы арқылы 4,8 млрд теңге бөлініп, қазірдің өзінде көпшілігі игерілді. Сонымен қатар, өңірде су шаруашылығы құрылыстарын ағымдағы және күрделі жөндеуге 2 млрд теңгеден астам қаржы бөлінді. Осы жылдың көктемінде, Оңтүстік Қазақстан етін экспорттық мүмкіндігі болу үшін Дүниежүзілік жануарлар денсаулығын сақтау ұйымы мал шаруашылығы фермаларына толық тексеру жүргізді, соның арқасында үлкен мүмкіндікке ие болды.

Ауыл шаруашылығын дамытудың негізгі басымдықтары, оның салаларының ресурстық әлеуетін, әсіресе инвестициялар айтарлықтай жиналуына байланысты бөлуге болады және түрін өткізу тығыз байланысқан агроөнеркәсіптік құрулар ретінде трансұлттық корпорациялар құру, соның ішінде интеграциялық процестерді жандандыру болып отыр.

АӨК инвестициялық әлеуеті өсуге бағытталған басқару ықпалы, барлық ықтимал көздері (ішкі және сыртқы) жұмылдыруды талап етеді.

Қазіргі уақытта кәсіпорын мен АӨК саласы ұйымдарын инвестициялау қаржыландырудың негізгі көзі өз қаражаты болып табылады. Атап айтқанда амортизацияны арналған қаражаттар және пайдада түскен қаражаттар негізінде ауыл шаруашылығы ғылыми-зерттеу кәсіпорындардың инвестициялық белсенділігі артып отыр.

Елдің агроөнеркәсіптік өндірісінің тұрақсыздығының негізгі себептерінің бірі, ең алдымен, агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік реттеудің және инвестициялық қолдаудың жеткіліксіз дәрежесі деп атауға болады. Өз инвестицияларының үлесін азайту үшін ағымдағы тұтыну пайдасын бөлу, амортизация үлесін төмендету, қажетті ақша айналымы болмауы, жоғары деңгей агроөнеркәсіптік салада инвестициялық қызметті мемлекеттік деңгейде ынталандыру мақсатында салық салу, несиелер, субсидиялар арқылы инвестициялардың бағыттарын үйлестіру қажет [2]. Инвестициялық бағдарламаларды және жобаларды толық көлемде қаржыландырудан олардың іске асырылуына қатысу үлесінен өтуге көшу мен инновациялық технологияларды дамыту және енгізу үшін басым қаржыландыруды жүзеге асыруы керек.

Агроөнеркәсіптік кешенді қаржыландырудың маңызды көздерінің бірі ретінде несие инвестициялары банктік несиелер мен жеке қаражаттарды пайдалануды білдіреді. Елдегі ағымдағы несие саясаты агроөнеркәсіптік компанияларға төменгі коммерциялық кәсіпорындар үшін зиян келтіретін банктік несиелердің жоғары пайыздық ставкалары салдарынан өз бағдарламаларын инвестициялауға несие алуды кеңінен қолдануға мүмкіндік бермейді [3]. Соңғы жылдары ауыл шаруашылығына салынған инвестициялардың жалпы көлеміндегі несие үлесі 5%-дан аспады.

АӨК инвестиция қызметінде банктердің қатысуы факторларын зерттеу олардың негізгілерін анықтауға мүмкіндік берді:

– коммерциялық салада қысқа мерзімді кредит көбірек пайда алу мүмкіндігі;

– ұзақ мерзімді инвестициялар қайтару дұрыс болмаған;

– қамтамасыз ету амалдарының механизмінің сенімсіздігі қаражаттың қайтарылуына кепілдік береді;

– сату мүмкіндіктерінің жоқтығы.

Банктер үшін жеткізу бойынша маркетингтік зерттеулер және жеткізулерге нақты шарттар қарастырылғаны мен мерзімдер, көлемдері мен бағаның болмауы тиімді болып табылады.

Жұртшылыққа жеке инвестицияларды тартудың маңызды шарты экономикалық және саяси жағдайларға қарамастан, банктер немесе басқа да мекемелермен өз салымдарының сақталуы мемлекеттің толық кепілінде болып табылады.

Шетелдік инвестициялар мемлекеттік қарызды қалыптастыратын мемлекеттік қарыз түрінде тартылады, олар ауыл шаруашылық кәсіпорындарының жарғылық капиталына салым түрінде, бағалы қағаздарға инвестициялар түрінде, қарыздар ретінде болады.

Бір жағынан, шетелдік инвесторларды агроөнеркәсіп кешеніне тарту негізгі құралдарды жаңартуға және қайта құруға, екінші жағынан, шетелдік капиталға экономикалық тәуелділіктің өсуіне әкеледі.

АӨК-да тиімді агробизнес, жүйелі ойластырылған инвестициялық саясаттың болмауы материалдың ескіру және техникалық негізде тіркелген активтер санының көбеюі қиындық әкелді. АӨК несиелік механизмі ескере отырып, өзінің тиімділігі, мерзімділік, материалдық несие қауіпсіздік және несие ретінде несиелеу қағидаларын, ұзақ мерзімді тәжірибе арқылы әзірленді нарықтық экономика қағидастарының шешуші болуына байланысты нарықтық экономикада анықтаушы болып табылады.

АӨК қаржыландыруды дамыту жүйесі ең шынайы және ұтымды дамыту қалыптастыру тұрғысында назарға шетелдік даму модельдер мен олардың дамуы есебінен отандық аграрлық сектордың жұмыс істеуі сипаттамалары негізінде алдымен алу қажет.

Ауыл шаруашылығы салалары үшін, ең алдымен, ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп, тамақ өнеркәсібі болуына қарамастан, олардың өмір сүру экономикалық жағдайында өсімін молайту және бірге қабылданған табиғи және био-климаттық факторлардың нәтижесіне орай тәуелділігін толық циклымен мерзімін жұмыс

уақытының өндірістік сәйкес келмеуіне байланысты нақты маусымдылығы сипатталады. Олар кәсіпорындардың капитал құрылымы жұмысы мен тетіктерінің қажеттілігін анықтау, осы тенденцияларды қалыптастыратын деректер мемлекеттік деңгейде қарастырса, атап айтқанда, мемлекеттік субсидиялар, банк кредит, табиғи апаттар және қолайсыз жыл сақтандыру тұрғысынан мемлекетті қолдау қарастырылса.

АӨК-нің салаларында несиелік тетіктері – несиелеу үрдісінің өзара байланысты элементтерінің жиынтығы, кәсіпорындардың тіркелген және айналымдағы капиталын және банктердің несиелі капиталын ұтымды пайдалану әдістерін, қарыз қаражатын пайдалану және қайтару және банктік қарыздарды қайтару шарттары болып табылады [1-сурет].

Осы сипаттағы мәселелер банктердің тәуекелдерді талдау негізінде кәсіпорының негізгі және кері капиталын меншік көздерімен қалыптастыру мүмкіндіктері несиелі алу кезінде қарастырылмағандықтан, несиелі таңдау міндетін тұрақты не, уақытша болу, сондай-ақ мүлікті қарыздар негізі АӨК саласын тиімді де, шынайы қаржыландыруға қажеттілік тудырады.

Бір жағынан, ауыл шаруашылығы өзінің табиғи ерекшеліктері әсерінен қарызға алынатын қарызға, соның ішінде қысқа мерзімді қарызға ұдайы мұқтаж. Алайда, ауыл шаруашылығы үшін негізгі қорларға инвестиция құю аса маңызды, себебі аграрлық кәсіпорындардың өтілімді активтері ірі инвестиция жасау үшін жеткілікті сомаға жетпейді [4].

Екінші жағынан кез келген елдегі ауыл шаруашылығы жоғары тәуекелге баруды қажетсінетін сала. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындардың несиелеуге коммерциялық банктердің ықтияры аздығын әлемдік тәжірибе көрсетіп отыр. Олар бұл іске бара қалғанның өзінде несиелі пайызы орташа мөлшерлемеден анағұрлым жоғары болады, ал ауыл шаруашылығы ұзақ мерзімге несиелеуге коммерциялық банктердің рөлі айрықша төмен. Ауыл шаруашылығы өндірістің интенсивтілігін қамтамасыз етудегі оның тиімді несиелеу жүйесі мемлекеттің көмегінсіз жүзеге асыру мүмкін емес.

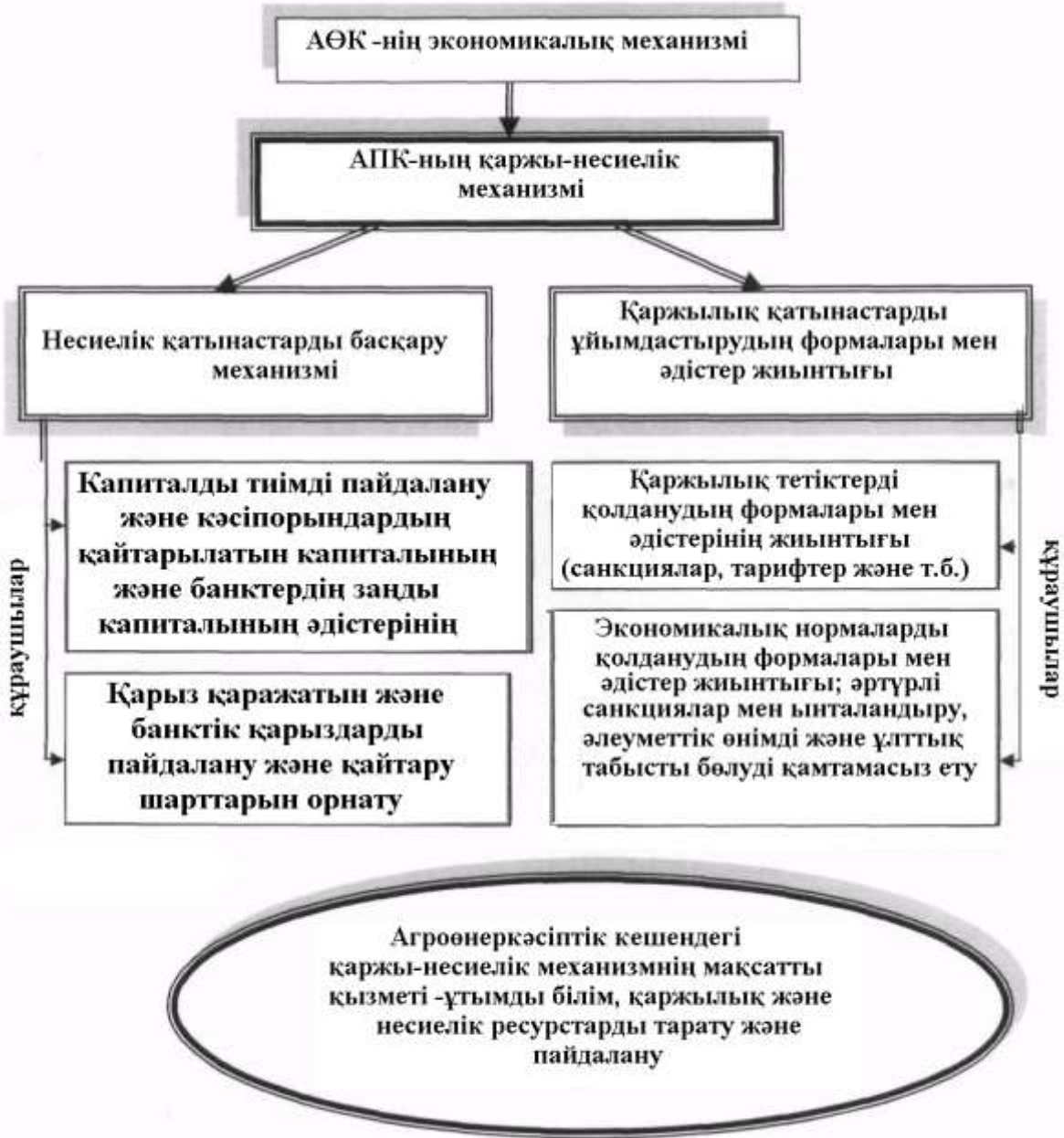
Аграрлық-өнеркәсіп кешендерінің қаржылық-несиелік саясаты саласында мемлекеттік қолдаудың негізгі мақсаты өндіріс тиімділігін арттыруды құрылымдық қайта құруларды және тауар өндірушілердің нарықтық жағдайға бейімделуін ынталан-

Аграрная политика: механизм реализации

дыру, нарықтық инфрақұрылымын дамыту, стратегиялық маңызды өндірістер мен нысандарды қолдау, ішкі және сыртқы

нарықтарға қалыпты бәсеке үшін алғы-шарттар жасау болып табылады.

1-сурет – АӨК-тегі қаржы-несие механизмінің негізгі компоненттері

Ауыл шаруашылық тауар өндірушілердің қаржылық құралдарының жетіспеуі жуық арада тез шешуін талап ететін бірқатар мәселелерге алып келеді. Атап айтқанда тұқымға, техника мен құрал-жабдықтарға ұдайы негізсіз өсіп отыратын бағалардың жоғары болуы өсімдік шаруашылығында интенсивті технологиялардың қолдануын қиындатады, ауыл шаруашылығында ғылыми ұсынылған және тәжірибеден өткен аймақтық техникасының ауытқу, ал бұл ауыл шаруашылығын жаңартудың, оның шығындарын азайтудың, зиян-

кестердің таралуы себебі, өсімдік аурулары, топырақтағы гумус жоғалту және, сайып келгенде, өнімнің сапасын және санын азайту салаларындағы экономикалық өсуді жаңғыртудың, ал түпкі нәтижесінде ауылдық жерлердегі халықтың тұрмысын жақсартудың басты құралы [5].

Аграрлық өнеркәсіп кешенін мемлекеттік реттеудің басым бағыттарының бірі – аграрлық сферадағы инвестициялық қатынастар болып табылады. Бұл қатынастардың күрделі болатын себебі оған қатысушы тараптар сан жағынан өте көп

аймақтық бағдарламалар мен аумақтарға тиесілі кәсіпорындар қаржыландырылады.

Әр түрлі деңгейдегі бюджеттер арасында жауапкершілікті бөлу кезінде мемлекеттік бюджеттен мемлекеттік қаржыландырудың басымдықтарын оқу бағдарламаларына және агроөнеркәсіп кешеніндегі нарықтың жұмыс істеуіне жағдай жасауды ескеру керек, бұл негізінен мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылуы тиіс.

Қайтарусыз және қайтару негізінде берілген ауыл шаруашылығында капиталдық шығындар бойынша мемлекеттік инвестициялық бағдарламалар мен бөлу көзделген мемлекеттік орталықтандырылған күрделі салымдар, мемлекет меншігіндегі және өткізу бөлек орналасқан гидротехникалық қатысты мемлекеттік мелиоративтік жүйелерді салу және қайта жаңарту үшін қайтарымсыз негізде шешілуі тиіс аймақаралық және шаруашылықаралық су бөлу және т.б. өңіраралық және шаруашылықаралық су шаруашылығы объектілерінің құрылысы; қоршаған ортаны қорғаудың маңызды шараларын енгізу; қайтарымды негізде мемлекеттік секторды жоғары оқу орындарының, колледждердің, ветеринарлық қызмет көрсету және химиялық қорғау қызметі және басқа да бюджеттік ұйымдардың дамуы: конкурстық негізде орналастырылған жылдам өтеділік жобалар, ауыл шаруашылығы, өңдеу және өндірістік нысандардың құрылысы; кооперативтік негізде фермерлер бірлестігі; көпжылдық екпелерді дайындау.

Азық-түлік және өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындары үшін конкурстық негізде орналастырылатын инвестициялар есебінен жүзеге асырылатын өтелу мерзімі жобалар, үш жылдан аспауға тиіс, және ауыл шаруашылығы өндірістік нысандары – бес жыл. Сонымен бірге, мемлекеттік бюджет қаражаты 48 айдан аспайтын мерзімге берілуге тиіс.

Бірінші кезекте, халықаралық келісімдер бойынша алынған шетелдік инвестициялар үшін басым бағыттары қосалқы бөлшектер сатып алу, тұқымдар, асыл тұқымды малдар және құстар, ауыл шаруашылығы өнімдерін зиянкестер мен аурулардан қорғау және т.б.

Қазіргі кезеңде АӨК-ге шетелдік капитал тарту негізгі бағыты шетелдік еншілес капиталдың қатысуымен қазіргі заманғы кәсіпорын құру, сондай-ақ еншілес және филалдардың болуы қажет [7].

Елдің экономикасына қарастырылған оң үрдістер атап өтіледі тиісті инвестициялық қызметпен қамтамасыз етіледі

және индустриялық саясатты белсенді қолдау керек. Негізгі құралдардың тозуының белсенділігінен дамыған елдермен салыстырғанда агроөнеркәсіптік кешенінде өнімділігінің артта қалуы, сондай-ақ шикізат тәуелділігінен бас тарту үшін ауыл шаруашылығына инвестицияны арттыру қажет.

Инвестициялық саясатты мақсатқа қарай орындау үшін екі бағыт ұсынылған: стратегиялық, ұзақ мерзімді шаралар, инвестициялық саясаттың (кешенді тәсіл) тиісті негізгі мақсатының жүйесін құруды көздейді: - ағымдағы-тактикалық, стратегиялық міндеттерге (нүкте тәсіл) қол жеткізу үшін мүмкіндік беретін жолдары мен әдістерін көрсететін тактикалық және ағымдағы инвестициялық міндеттерді шешетін әдістер мен тәсілдерді бейнелейді.

Кешенді тәсілдің мәні экономиканың барлық секторлары, ірі экономикалық бағдарламаларының мазмұны келісімділігі теңгерімді дамыту болып табылады [8]. Осы қадамның объектісі – тұтастай ұлттық экономиканы дамыту.

Нақты көзқарас, шектеулі қаржы ресурстары жағдайында экономиканың өсуін басқалардың дамуына ықпал ететін салалар қолдана алады. Ауыл шаруашылығының тұрақты дамуы агроөнеркәсіптік кешеннің бірінші саласы кәсіпорындарының жұмысын жандандыруға, сондай-ақ қайта өңдеу кәсіпорындарының мүмкіндіктерін толықтай пайдалануға мүмкіндік береді. Ауыл шаруашылығы өндірісінің ерекше сипаты (маусымдық, табиғи және климаттық жағдайлардың әсер етуі және т.б.), оған инвестициялау тәуекелдігіне әкеп соқтырады, мемлекет инвестициялық қарым-қатынастарды реттеуге тікелей (тікелей және жанама) қатысуы тиіс екендігін көрсетеді [9].

Тұжырымдар. Аграрлық секторды тиісті түрде мемлекеттік қолдаумен, тәуекелдерді сақтандыру, шетелдік және отандық инвесторлар ауыл шаруашылығына инвестиция салуға шешім қабылдайды.

Халықаралық тәжірибеде инвестицияның негізгі көзі – амортизациялау, есептеулер. Соңғы жылдары қазақстандық ауыл шаруашылығында үрдістерді ескере отырып, негізгі капиталға салынған инвестициялардың құрылымында амортизацияның үлесі арта түсуде.

Ауылдық тауар өндірушілерді орталықтандырылған инвестициялар арқылы мемлекеттік қолдау қайтарылмайтын бюджеттік қаржыландырудан қайтарылатын және ақылы негізде несиелеуге көшу есебімен жүзеге асырылуға тиіс. Сонымен бірге

8 Arynova A., Narynbaeva A.S. Investicionnaja privlekatel'nost' regiona kak faktor konkurentosposobnosti //Problemy agrorynka.- 2017.- № 2.-S. 70 – 75.

9 Kuchukova N. Investicionnyj klimat Kazahstana: sostojanie, ocenka i razvitie //Mezh-

dunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij.– 2016.–№ 3(chast' 4).- S. 654-660.

10 Mahanova, Zh. M.. Mehanizm privilechenija investicij v jekonomiku i napravlenija gosudarstvennogo regulirovanija // Vestnik KazNU. Serija jekonomicheskaja.- 2015.-T. 92.- №4.- S. 82-85.

УДК 633/635:338.33
МРНТИ 68.75.25

**ИНФОРМАТИЗАЦИЯ ПРОЦЕССОВ ВЫБОРА ЭФФЕКТИВНОЙ СТРУКТУРЫ
И СОЧЕТАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПОСЕВОВ В УСЛОВИЯХ
НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ**

**БЕЛГІСІЗДІК ЖАҒДАЙЫНДА ТИІМДІ ҚҰРЫЛЫМДЫ ЖӘНЕ
АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ЕГІСТЕРІНІҢ ҮЙЛЕСІМДІЛІГІН ТАҢДАУ
ҮРДІСТЕРІН АҚПАРАТТАНДЫРУ**

**INFORMATIZATION OF THE PROCESSES OF SELECTION OF THE EFFECTIVE
STRUCTURE AND COMBINATION OF AGRICULTURAL CROPS
IN THE UNCERTAIN CONDITIONS**

Т.А. КУСАИНОВ

д.э.н., профессор

Г.С. МУСИНА

докторант PhD

Казакский агротехнический университет им. С. Сейфуллина

Т.А. ҚҰСАЙЫНОВ¹

э.ф.д., профессор

Г.С. МУСИНА

PhD докторанты

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті

T. KUSSAIYNOV

Dr.E.sc., Professor

G. MUSSINA

PhD student

S. Seifullin Kazakh Agricultural University

Аннотация. Рекомендации производству относительно структуры и сочетания посевов не могут быть универсальными даже в условиях одной природно-экономической зоны. Относительно диверсификации растениеводства они имеют практическую ценность для товаропроизводителей только в том случае, когда учтены не только природные и экономические факторы, но и экономические риски, и отношения к ним товаропроизводителей. Эффективная хозяйственная структуризация основана на грамотном использовании такого феномена, как ковариация результатов производства разных видов продукции. Причем связь между устойчивостью и экономическим эффектом от хозяйственной деятельности, как правило, обратная. В условиях всесторонней информатизации и цифровизации общественно-экономической жизни важное значение имеют не только собственно методики решения тех или иных экономических задач, ключевую роль играют компьютеризация и автоматизация анализа и принятия решений. Всеобъемлющая информатизация сельскохо-

Эффективная диверсификация экономики основана на грамотном использовании такого феномена, как ковариация (совместная вариация) результатов осуществления различных видов хозяйственной деятельности [3,4]). Причем, чем меньше ковариация, тем больше устойчивость общих результатов от сочетания разных производств; однако при этом снижается общий ожидаемый уровень дохода.

В условиях неопределенности предприниматель придерживается такой структуры и сочетания посевов культур, при которых удовлетворяются его представления об устойчивом развитии бизнеса. Задача эффективного подбора культур для выращивания, структуры и сочетания посевов в условиях неопределенности является сложной. Требуется привлечение весьма продвинутых инструментов анализа проблемы и поиска ее эффективного решения, прежде всего, на основе современных информационных технологий.

Материал и методы исследования.

Для исследования и анализа использовалась линейная модель хозяйственной системы. В качестве меры риска используется среднее линейное отклонение (в сторону уменьшения) общего дохода от его ожидаемого размера [5]. Преимущества модели: принимается во внимание ковариация между доходами от разных культур; допускается асимметричность распределения вероятности доходов; для компьютерного решения задачи привлекается успешно апробированный алгоритм линейного программирования.

Расчет оптимальной структуры и сочетания сельскохозяйственных посевов с учетом риска основан на использовании сценарного подхода. Суть подхода заключается в том, что разрабатывается несколько возможных сценариев хозяйственных условий на плановый период, каждому сценарию присваивается вероятность (сумма вероятностей по сценариям равна единице). Далее, на основе модели осуществляется поиск оптимальной структуры и сочетания сельскохозяйственных посевов на предприятии.

Формирование сценарных прогнозных экспертных оценок по производственным показателям осуществляется с использованием соответствующих данных за прошлые годы в хозяйстве. При отсутствии на предприятии данных по некоторым культурам (или в некоторые годы) следует обратиться к данным из других хозяйств, находящихся в сходных условиях. Можно также

использовать статистические данные на уровне района с необходимой поправкой на условия данного хозяйства.

Автоматизация расчетов по оптимизации диверсификации растениеводства на предприятии осуществляется в среде MS Excel.

Результаты и их обсуждение. Содержание задачи сформулировано следующим образом: найти наилучшую (оптимальную) структуру и сочетание посевов сельскохозяйственных культур, при котором достигается наибольший размер об-

$$\text{щего ожидаемого дохода } E = \sum_{j=1}^n E(c_j)x_j$$

при заданном допустимом размере риска. Размер риска задается предпринимателем.

Постановка задачи в формализованном виде представляется следующим образом:

максимизировать суммарный ожидаемый доход от посевов культур

$$E = \sum_{j=1}^n E(c_j)x_j \quad (1)$$

при условиях:

1) по общей площади пашни под посевы

$$\sum_{j=1}^n x_j \leq A, \quad (2)$$

2) по использованию других ресурсов

$$\sum_{j=1}^n a_{hj}x_j \leq b_h, \quad h \in H, \quad (3)$$

3) допустимой доле площади отдельных культур в структуре посевов (по формированию севооборотов)

$$x_j \leq \alpha_j \sum_{j=1}^n x_j, \quad j=1,2,\dots,n \quad (4)$$

4) по емкости рынка или выполнению контрактных обязательств по поставкам отдельных продуктов

$$\gamma_j x_j \leq (\geq) v_j, \quad j \in J \quad (5)$$

5) по суммарному размеру маржинального дохода по посевам в s -е состоянии производственно-рыночных условий

$$\sum_{j=1}^n c_{sj}x_j = z_s \quad s \in S \quad (6)$$

6) минимально необходимому размеру дохода при любом исходе (для выполнения финансовых обязательств; например, по выплатам по кредитам)

$$z_s \geq \lambda, \quad s \in S \quad (7)$$

7) по учету риска в задаче

$$\sum_{j=1}^n (c_{sj} - E(c_j))x_j + y_s \geq 0, \quad s \in S, \quad (8)$$

$$\sum_{s \in S} p_s y_s \leq \frac{M}{2}, \quad M \in [M_{\min}; M_{\max}] \quad (9)$$

где x_j – площадь посева j – й культуры; A – общая площадь пашни; a_{hj} – расход ресурса h – го вида на 1 га посевов j – й культуры; b_h – объем ресурса h – го вида на предприятии; H – множество видов ресурсов; c_{sj} – доход от выращивания j – й культуры при s – м варианте производственных и рыночных условий; E – ожидаемый суммарный доход по всем культурам в оптимальном варианте; $E(c_j)$ – ожидаемый (средний) доход по культуре j ; z_s – суммарный размер маржинального дохода по посевам в s – тое состоянии производственно-рыночных условий; p_s – вероятность s – го варианта производственных и рыночных условий; S – множество возможных вариантов производственных и рыночных условий; y_s – вспомогательная переменная для учета риска в s – м варианте производственных и рыночных условий; γ_j – средняя урожайность j – ой культуры; v_j – емкость рынка или объем контрактных обязательств по поставкам продукции j ; λ – минимально необходимый размер дохода при любом исходе; M – величина допустимого риска из области возможных изменений $[M_{\min}; M_{\max}]$.

Примечание: $\sum_{j=1}^n (c_{sj} - E(c_j))x_j$ есть

размер отклонения суммарного дохода от его ожидаемого размера в случае реализации s – го варианта производственно-рыночных условий.

Алгоритм компьютеризации расчетов по оптимизации структуры и сочетания сельскохозяйственных посевов. Процесс автоматизации расчетов по оптимизации диверсификации растениеводства на предприятии состоит в последовательной реализации трех блоков в среде MS Excel.

Блок «Данные». Компьютеризация процессов формирования и структуризации исходных данных для числовой модели. Включает в себя следующие процедуры:

- формирование матрицы урожайности культур и матрицы цен на продукции по сценариям;

- формирование вектора переменных затрат (семена, удобрения, защита растений, горюче-смазочные материалы) в расчете на гектар посевов по культурам на плановый год;

- формирование вектора ожидаемых субсидий в расчете на гектар посевов по культурам на плановый год;

- представление матрицы стоимости продукции (в расчете на гектар) путем попарного умножения данных матриц урожайности и цен;

- формирование матрицы маржинального дохода по продукциям и сценариям путем вычета величины переменных затрат из стоимости продукции;

- присвоение вероятности каждому из сценариев (сумма вероятностей равна единице);

- расчет ожидаемого размера маржинального дохода по каждой продукции как суммы произведений доходов по сценариям и соответствующих вероятностей;

- формирование матрицы отклонений маржинального дохода по сценариям от ожидаемого значения в разрезе продукций. Полученная матрица затем используется в оптимизационной модели в блоке 2.

Используемый способ формирования матрицы данных для решения оптимизационной задачи основан на субъективистских принципах анализа решений. Применение субъективистского подхода не отрицает, а предполагает широкое использование фактических данных наблюдений для вывода экспертных прогнозных оценок [6,7]. Сформированная таким образом матрица отражает экспертные прогнозные оценки показателей. При этом сохраняются стохастические взаимосвязи, присущие исходным данным. Полученную конечную матрицу можно уже использовать для разработки и анализа решений.

В качестве исходных данных, вводимых в таблицу непосредственно пользователем, служат: предполагаемая урожайность культур по каждому сценарию, ц/га; предполагаемые цены продукции по каждому сценарию, тенге/ц; ожидаемые в плановом году размеры переменных затрат по каждой культуре, тенге/га; ожидаемые в плановом году размеры субсидий по каждой культуре, тенге/га; вероятность каждого из сценариев. После ввода указанных данных все дальнейшие расчеты в блоке проводятся автоматически.

Аграрная политика: механизм реализации

На рисунке 1 приведен расчет иско-
мой матрицы данных на материалах рас-

тениеводства ТОО «Каркен» Костанайской
области в среде MS Excel.

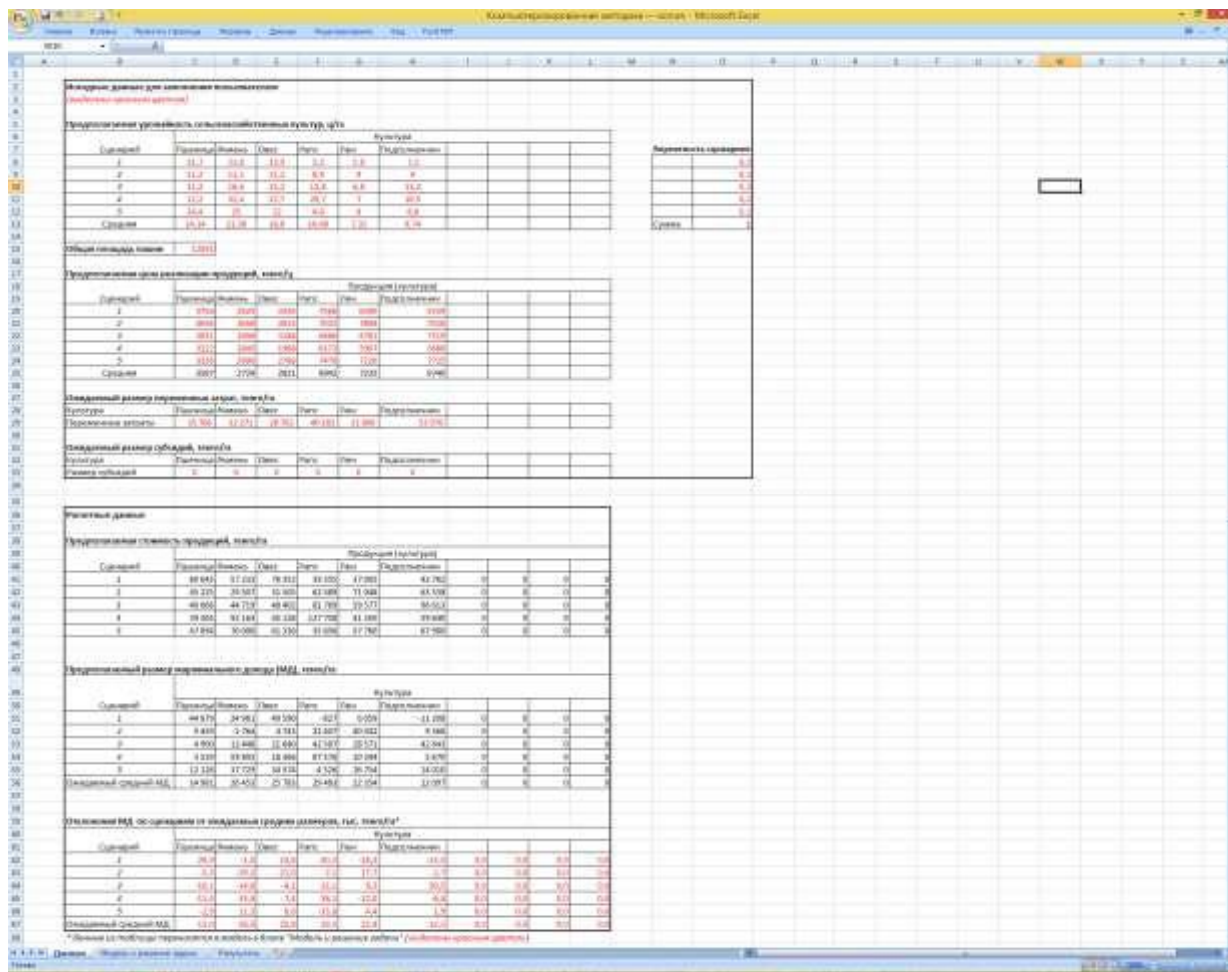

Рисунок 1 – Представление матрицы данных для модели в среде MS Excel

Блок «Модель и решение задачи». Компьютеризация процессов формирования числовой модели и решения задачи. Включает в себя следующие процедуры:

- автоматический перенос матрицы данных из Блока «Данные» в каркас модели в Блоке «Модель и решение задачи» и формирование матрицы коэффициентов модели;
- формирование ограничивающих условий в модели: по площади посевов отдельных культур и групп культур, по поставкам продукции, по емкости рынка;
- формирование условия по максимально допустимому размеру риска (среднего линейного отклонения маржинального дохода от его ожидаемой величины);
- формирование целевой функции (в виде функции, суммирующей ожидаемые маржинальные доходы по продукциям);
- запуск подпрограммы «Поиск решения» MS Excel и получение оптимального

решения задачи (варианта диверсификации посевов). Рекомендуется вначале решить задачу без ограничения размера допустимого риска. Это позволит, помимо прочего, определить максимально возможный размер риска при заданных хозяйственных условиях. Далее следует осуществить серию решений, последовательно меняя и задавая размеры допустимого риска в порядке убывания. При определенном размере допустимого риска программа выдаст сообщение «Поиск не может найти подходящего решения». Данное сообщение означает, что при данном (и меньше!) уровне риска не существует решения задачи. Иначе говоря, при заданных хозяйственных условиях любая структура посевов сопровождается риском, размер которого превышает данный уровень. Возможны также решения, при которых ограничение на размер допустимого риска приво-

Площади пашни под пшеницей и рапсом не меняются от решения к решению. Это обстоятельство говорит о том, что соответствующие заданные условия по поставкам продукции и емкости рынка ограничивают возможности более эффективной структуризации производства.

Вопрос выбора структуры и сочетания посевов диктуется фундаментальной проблемой, присутствующей в любом бизнесе: оптимизацией использования сельскохозяйственных ресурсов с учетом их ограниченности, емкости рынка, финансового положения предприятия, наличия или отсутствия программ государственной поддержки отрасли, особенностей принятия хозяйственных решений в условиях неопределенности.

Выводы. Дискуссии и практические решения по информатизации сельского хозяйства как фактору повышения конкурентоспособности отрасли имеют достаточно солидную историю (например, [8,9,10]). Тем не менее, вопросы применения информационных технологий для анализа и оптимизации управленческих решений на уровне сельскохозяйственных формирований во многом остаются все еще открытыми и требуют к себе пристального внимания как исследователей, так и практиков. Становится все более очевидным, что информатизация и цифровизация хозяйственных процессов непосредственно на предприятиях представляют собой мощный потенциал для резкого повышения эффективности и устойчивости развития аграрной экономики.

Методические приемы и процедуры, использующие среднее абсолютное отклонение в качестве меры риска, обладают рядом преимуществ, главные из которых состоят в ясной и понятной для крестьянина интерпретации результатов, сохранении стохастических взаимосвязей, присущих исходным данным, в возможности построения линейной модели и, следовательно, простоте и надежности компьютерной реализации процесса нахождения оптимума. Линейность модели практически ограждает пользователя от возможных сбоев в работе соответствующей компьютерной программы (в отличие от нелинейных моделей).

Предлагаемая компьютеризированная методика расчетов по оптимизации структуры и сочетания посевов имеет целью повышение качества принимаемых решений:

их согласованности, сбалансированности и оптимальности. Особо следует отметить, что для освоения и использования методики совершенно не требуется каких-либо специальных знаний в области информатики и тем более математики. Хотя и требуется наличие у пользователя некоторых навыков работы в среде MS Excel. Для современного фермера освоение методики не представляет сложности.

Список литературы

1 Статистика сельского, лесного, охотничьего и рыбного хозяйства. Архив бюллетеней. Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – 2000. - URL:<http://stat.gov.kz> (дата обращения: 20.02.2018).

2 Тлеужанова М.А., Касенова А.Ж., Учкампирова А.Б. Аграрный сектор Казахстана и его экспортные возможности // Проблемы агрорынка. – 2016. – №3. – С. 22-29.

3 Кусаинов Т.А., Мусина Г.С. О некоторых заблуждениях по поводу диверсификации сельскохозяйственного производства в Казахстане // Экономика и статистика. – 2017. – №1. – С. 18-22.

4 Кусаинов Т.А., Мусина Г.С. Некоторые аспекты концепции диверсификации в отрасли растениеводства // Проблемы агрорынка. – 2017. – №2. – С.38-45.

5 Hazell P.B.R. A linear alternative to quadratic and semivariance programming for farm planning under uncertainty // American Journal of Agricultural Economics. – 1971. – Vol. 53 (4). – PP. 662-665.

6 Hardacker, J.B., Huirne, R.B.M., Anderson, J.R. and Lien, G. Coping with risk in Agriculture. – Wallingford: CAB International, 2004. – 352 p.

7 Lien, G., Hardaker, J.B. Whole-farm planning under uncertainty: impacts of subsidy scheme and utility function on portfolio choice in Norwegian agriculture // European Review of Agricultural Economics. – 2001. – Vol. 28 (1). – PP. 17-36.

8 Сидорович В.А., Кузьменко М.П., Василевич В.М., Мойсюк Н.В. Информатизация растениеводства: формирование рынка информационных услуг // Проблемы экономики. – 2005. – №4. – С. 202-225.

9 Repin V.V. Process approach to management: business processes modeling / Repin V.V., Eliferov V.G.- 5th ed. – M: Standards and Quality, 2007. - 240 p.

10 Flor, Alexander G. The informatization of agriculture. The Asian Journal of Communication. - 1993.- V. 3.- №2.- PP. 94-103.

Spisok literatury

1 Statistika sel'skogo, lesnogo, ohotnich'ego i rybnogo hozjajstva. Arhiv bjulletnej. Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. – 2000. - URL: <http://stat.gov.kz> (data obrashhenija: 20.02.2018).

2 Tleuzhanova M.A., Kasenova A.Zh, Uchkampirova A.B. Agrarnyj sektor Kazahstana i ego jeksportnye vozmozhnosti // Problemy agrorynka. – 2016. – №3. – S. 22-29.

3 Kusainov T.A., Musina G.S. O nekotoryh zabluzhdenijah po povodu diversifikacii sel'sko-hozjajstvennogo proizvodstva v Kazahstane // Jekonomika i statistika. – 2017.– №1.– S. 18-22.

4 Kusainov T.A., Musina G.S. Nekotorye aspekty koncepcii diversifikacii v otrasli rastenievodstva // Problemy agrorynka. – 2017. – №2. – S.38-45.

5 Hazell P.B.R. A linear alternative to quadratic and semivariance programming for farm planning under uncertainty // American Journal of Agricultural Economics. – 1971. – Vol. 53 (4). – PP. 662-665.

6 Hardacker, J.B., Huirne, R.B.M., Anderson, J.R. and Lien, G. Coping with risk in Agriculture. – Wallingford: CAB International, 2004. – 352 p.

7 Lien, G., Hardaker, J.B. Whole-farm planning under uncertainty: impacts of subsidy scheme and utility function on portfolio choice in Norwegian agriculture // European Review of Agricultural Economics. – 2001. – Vol. 28 (1). – RP. 17-36.

8 Sidorovich V.A., Kuz'menko M.P., Vasilevich V.M., Mojsjuk N.V. Informatizacija rastenievodstva: formirovanie rynka informacionnyh uslug // Problemy jekonomiki. – 2005. – №4. – S. 202-225.

9 Repin V.V. Process approach to management: business processes modeling / Repin V.V., Eliferov V.G.- 5th ed. – M: Standards and Quality, 2007. - 240 p.

10 Flor, Alexander G. The informatization of agriculture. The Asian Journal of Communication. - 1993.- V. 3.- №2.- PP. 94-103.

Abstract. The paper explores the concept "social entrepreneurship", which is gaining universal popularity, its criteria and features. The survey of the population was carried out to reveal the degree of knowledge of this issue, the tendencies of the development of social entrepreneurship in the republic, the current state and the problems of its development have been shown. Social entrepreneurship is actively developing in the cities such as Almaty, Astana, Shymkent, Kostanay. It is revealed that the priority areas are as follows: creation of new jobs for vulnerable segments of the population, environmental protection, educational services and services in the field of health care. However, there are many constraining factors in solving this problem: imperfect legal basis, lack of awareness of tenders, low level of involvement of sponsors,

---

Кілттік сөздер: әлеуметтік кәсіпкерлік, инновациялар, кәсіпкерлік тәсіл, тендерлер, демеушілер, қызметтер, жұмыс орындары, әлеуметтік әсер.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, инновации, предпринимательский подход, тендеры, спонсоры, услуги, рабочие места, социальный эффект.

Key words: social entrepreneurship, innovations, entrepreneurial approach, tenders, sponsors, services, jobs, social effect.

Кіріспе. Жаһандану жағдайында әлеуметтік кәсіпкерліктің қоғамдық маңыздылығы артып, жыл өткен сайын қарқынды дамып келеді. Ғылыми қоғамдастықтың «әлеуметтік кәсіпкерліктің» пайда болуына қызығушылықтың болуына қарамастан, бүгінгі күнге дейін кәсіпкерліктің бұл түрі бойынша оның мәнін түсіндіру және оған сәйкес жасалған тұжырымдамалар аясында бір жақты пікірлер жоқ.

Әлеуметтік кәсіпкерлік қоғам талқысындағы кеңінен танымал сала. Әлеуметтік кәсіпкерлер қызметтің әр түрлі салаларын түрлендіру мақсатында денсаулық сақтау, жұмыспен қамту, білім беру, қоршаған ортаны қорғау, тұрғын үй қызметтерін жаңаша ұсыну үшін инновациялық көзқарастарды, олардың мүмкіндіктері мен ресурстарын ескереді.

Әлеуметтік кәсіпкерліктің артықшылықтары көптеген адамдарға түсінікті болғанына қарамастан, оның нақты мәні мен ерекшелігі жеткілікті зерттелмеген. Бұл құбылыс әр түрлі адамдар топтары бойынша әр түрлі қабылданып отыр. Терминнің мәні әлеуметтік бастамалардың алуан түрлілігіне, ауқымдық ерекшеліктеріне, мақсатты топтар мен елдердегі айырмашылықтарға байланысты.

Әлеуметтік кәсіпкерлік аясындағы аудиторияның басым бөлігі үшін бұл кәсіпкерлік қандай да бір табысты кәсіпорындармен табысы төмен ұйымдардың өзара бірігуі ретінде қарастырылады. Басқалары әлеуметтік кәсіпкерлік аясындағы қызметті табысты емес кәсіпкерлік ретінде түсінеді. Үшінші біреулер бұл кәсіпкерліктің осындай түрін тәуелсіз ұйымдық құрылымдар арқылы әлеуметтік маңызы бар бағдарламаларды

жүзеге асыратын, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі деп есептейді.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Әлеуметтік кәсіпкерлік әлемнің көптеген елдерінде, соның ішінде Америка, Ұлыбритания, Испания, Үндістан, Египет, Польша, Ресейде дамып келеді. Ең табысты әлеуметтік кәсіпкерлік Ұлыбританияда, Германияда және Нидерландыда жүзеге асырылады, онда өндірістегі инновациялық әдістерді қолдана отырып, кәсіпкерлік қызметі әлеуметтік маңызы бар тауарлар мен қызметтерді сатуға бағыттайды.

Осы елдердегі әлеуметтік кәсіпкерлік орталық және қалалық билік өкілдерімен, сондай-ақ қалалық жүйелерді дамытуға қатысты маңызды мәселелерді шешуге белсенді қатысатын жергілікті әкімшіліктермен тығыз ынтымақтастықта жұмыстар жасайды. «Әлеуметтік кәсіпкерлік» термині ғылыми әдебиетте өткен ғасырдың 60-70 жылдары қолданыла бастады, ал жалпы алғанда 1980-90 жылдары барлық мемлекеттерде кеңінен тарады.

1950-1990 жылдары Майкл Янг әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытуда маңызды рөл атқарды. Гарвард университетінің профессоры Дэниэл Бела Майкл Янгты «әлеуметтік бастамалар саласындағы әлемдегі ең табысты кәсіпкер» деп атай отырып, оның рөлінің арқасында Ұлыбританиядағы әлеуметтік кәсіпкерліктің бірнеше мектебін қоса алғанда әлемде 60-тан астам ұйым құрылғандығын ерекше атап көрсеткен.

Британдық әлеуметтік кәсіпкер Эндрю Мэйсон «Әлеуметтік кәсіпкер» кітабының авторы және оның тәжірибесін таратумен айналысатын «Эндрю Мосон және әріптестер» компаниясының менеджері болды.

Аграрная политика: механизм реализации

«Әлеуметтік кәсіпкерліктің» негізгі ұғымдары 1980-ші жылдары Ашока және Чарльз Лидербиерд компанияларының негізін қалаушы, ғылыми зерттеуші Билл Драйтонның күшімен кеңінен қолданыла бастады.

1990-жылдардың соңында, Дьюк Университетінің Әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту орталығының директоры Грегори Диз алғаш рет әлеуметтік кәсіпкерлікті мамандық ретінде және зерттеу саласы ретінде ұсынды.

XX ғасырдың 90-шы жылдарының соңында әлеуметтік кәсіпкерлік бойынша теориялық материалдар жинақталды және осы материалдар аясында белгілі бір деңгейде практикалық тәжірибелер пайда бола бастады.

«Әлеуметтік кәсіпкерлік» ұғымының басқа да жан-жақты ерекшеліктерін кеңінен зерттеушілер қатарына Томас Хоббс, Ричард Кантлон, Адам Смит, Жан Батисттерді жатқызуға болады.

Әлеуметтік кәсіпкерлік саласының алғашқы негізін қалаушылар мен оған күрделі зерттеулер жүргізген ғалымдарға Г.Диз, Р.Дарт, С.Шейн, С.Венкатараман, Дж.С.Морт, Дж.Виравардена, А.М.Передо, М.МакЛин, Дж.Мэр мен И.Марти, А.Гуклу, Дж.Мэр және О.Шоуэн, К.Соммеррок

(K.Sommerrock), У.Грассл сынды ғалымдарды атап өтуге болады.

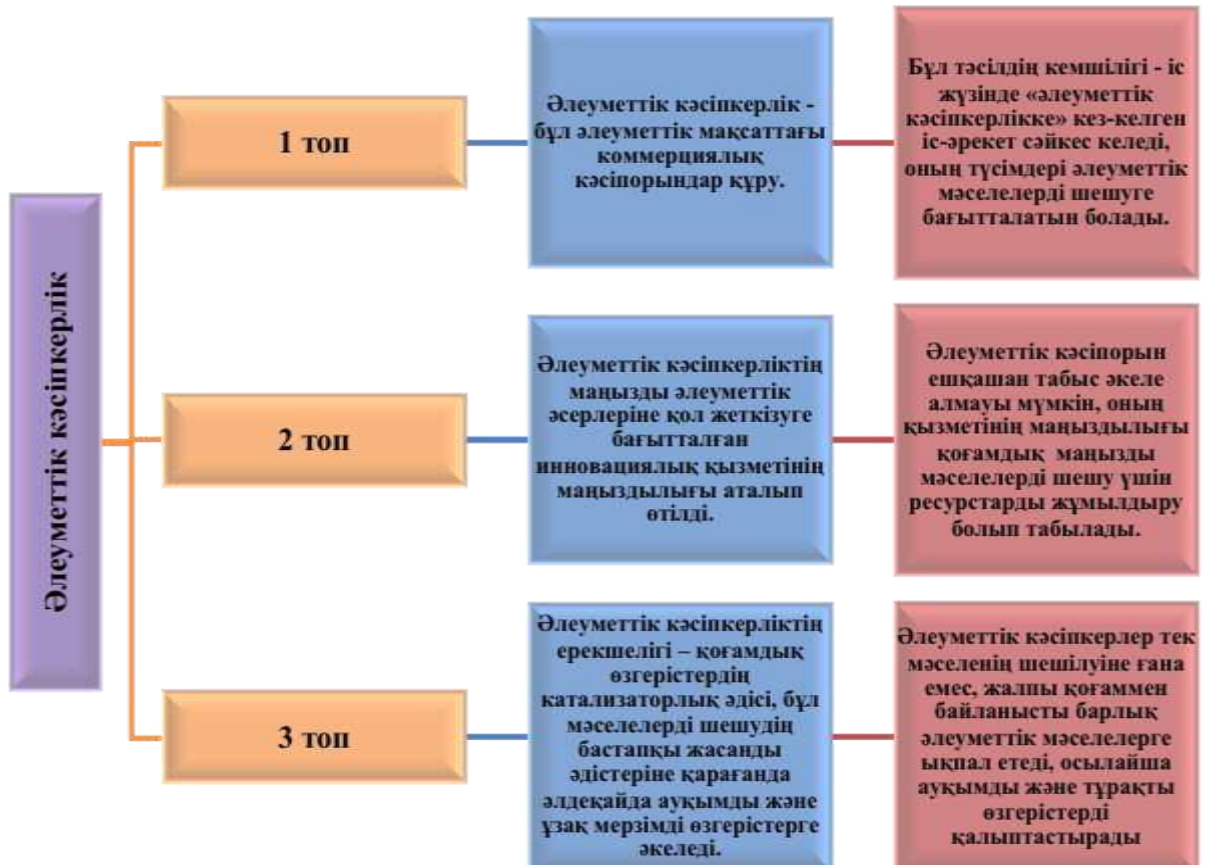
Халықаралық тәжірибеде әлеуметтік кәсіпкерлік-коммерциялық емес ұйымдардың белгілі бір әлеуметтік мақсаттар мен пайда табу арқылы инновациялық қызметті жүзеге асыратын, сонымен қатар, корпоративтік ұйымдарда коммерциялық және коммерциялық емес тәсілдерді біріктіретін кәсіпорын.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Әлеуметтік кәсіпкерліктің инновациялық қызметі қазіргі таңда әлеуметтік капиталдың таза өсімін қалыптастыратын бизнес тиімділігіне әсер етеді. Инновациялық қызмет коммерциялық емес секторда да, корпоративтік әлеуметтік кәсіпорында да әлеуметтік мақсаттарды іске асыруға ықпал етеді, сондықтан, коммерциялық кәсіпорындар ретінде жұмыс істейтін әлеуметтік кәсіпорындар дәстүрлі әлеуметтік коммерциялық емес кәсіпорындарға қарағанда тиімді.

Еуропада сарапшылар әлеуметтік кәсіпкерлікті – ынтымақты (солидарной) экономика деп атайды. Мысалы, Ұлыбритания мен Франциядағы жаңа субъектінің үлесі ЖІӨ-нің 10%-ына дейін жетеді.

Бүгінгі таңда кәсіпкерліктің қарастырылып отырған түрі бойынша жасалған көзқарастарды үш аспектіде қарастыруға болады, олар 1-суретте келтірілген [1, 2].

1-сурет – «Әлеуметтік кәсіпкерлікті» анықтаудың негізгі тәсілдері

Аграрная политика: механизм реализации

Осылайша, әлеуметтік кәсіпкерлік: белгілі бір мақсаттар бойынша әлеуметтік құндылықтарды қалыптастыру, әлеуметтік маңыздылықтарды түсіндіру үшін қажетті мүмкіндіктерді қолдану және іске асыру, инновацияларды пайдалану, қызмет жағдайындағы тәуекелдердің орын алу кезіндегі төзімділік, қолда бар ресурстарға шектеулерді қабылдаудан бас тарту секілді жағдайларды қамтамасыз етуі тиіс [3].

Әлеуметтік кәсіпкерлік – экономиканың таяуда ғана пайда болған секторы екендігін ескерсек, оны кейбір зерттеушілер коммерциялық салаға, ал кейбіреулері коммерциялық емес салаға жатқызуға тырысуда. Бірақ «Атамекен» ҚР-ның Ұлттық кәсіпкерлер палатасының сарапшылары әлеуметтік кәсіпкерлік профиттік және нон-профиттік секторлар элементіне ие болатынын көрсеткен. Сарапшылар әлеуметтік кәсіпкерлікті өзінің жеке заңдарымен дамып жатқандығын көрсеткен [4].

Кез келген бизнестің мақсаты – жоғары табысқа қол жеткізу екендігі жалпыға белгілі. Ол нарық қатысушыларының мінез-құлық ережелерімен айқындалған. Алайда коммерциялық емес сектордың негізгі міндеті – бұл қоғамдық қажеттіліктерді қамтамасыз ету, барынша жоғары әлеуметтік әсерге қол жеткізу. Ал кәсіпкерліктің қарастырылып отырған бұл түрі, оның сипаты мен мақсаты, міндетін ескеретін

болсақ, оның табыстылық, пайда алу жағдайларымен ерекшеленуінде.

Оның логикасы, шешім қабылдау механизмі, табыстылық критерийлері және басқалары белгіленген қажеттілікке сәйкес құрылады. Коммерциялық саладан да, комерциялық емес саладан да бөлек жатқан жаңа кеңістікте де орын алып отырған себебі де осында. «Атамекен» ҚР-ның Ұлттық кәсіпкерлер палатасының сарапшыларының атап отырған профиттік және нон-профиттік секторларда әрекет етуші тұлғалар осы жерден табылады, бірақ олардың өз мақсаттары, құндылықтар жүйесі, өзара байланыс, әрекеттері, логикасы мен мотивациясы бар. Қоғамдық пайда мен қоғамдық маңызды түйткілдерді шешуге бағытталған өзіндік қарым-қатынас жүйесі бар. Әлеуметтік кәсіпкерлік – дәл осы ортаның өнімі.

Келтірілген мәліметтер аясында, әлеуметтік кәсіпкерлікті бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады.

Әлеуметтік кәсіпкерлер тек мәселенің шешілуіне ғана емес, жалпы қоғаммен байланысты барлық әлеуметтік мәселелерге ықпал етеді, осылайша ауқымды және тұрақты өзгерістерді қалыптастырады.

Әлеуметтік кәсіпкерліктің негізгі талаптары әдетте 2-суретте ұсынылған талаптарды қамтиды.

2-сурет – Әлеуметтік кәсіпкерліктің негізгі критерийлері

XXI ғасырдағы кәсіпкерлік трендтің қарастырылып отырған түрінен Қазақстан да қалыс қалмады және ол 2014 жылдан бастап белсенді дами бастады. Әлеуметтік кәсіпкерлік қызметі кәсіпкерлікті ғылыми зерттеу тұрғысынан ғана емес, ең алдымен практикалық тұрғыда да сөзсіз қызығушылық тудырады. Егер ашық көзқарастармен қарайтын болсақ, әлеуметтік

кәсіпкерліктің пайда болуы тек қана кәсіпкерлер үшін пайда көзі ғана емес, сондай-ақ ол жалпы алғанда азаматтар мен мемлекет үшін қолайлы, ол үнемі оң нәтижеге қол жеткізу мүмкіндіктерін бере алады [5]. Бүгінде әлеуметтік кәсіпкерлер қоғам мен бизнестің белсенді бөлігіне айналады, олар жаңа бизнес ашу және дамытуға, жұмыс орындарын құруға,

тәуелділіктен бас тарту мәдениетін қалыптастыра отырып, әлеуметтік мәселелерді шешуге тәуекелге баруға дайын. Қазақстанның қазіргі жағдайында бұл өте тың құбылыс.

Мақала авторларымен «әлеуметтік кәсіпкерлік» ұғымымен халықтың қаншалықты таныс екенін анықтау мақсатында Астана және Ақмола облыстарының тұрғындары арасында зерттеу жүргізді. Сауалнама нәтижелері бойынша: тұрғындардың 15%-ы әлеуметтік кәсіпкерлік туралы хабарларының бар екендігі, 35%-ы бұл туралы естігендер болса, бірінші рет естігендер – 57%, жауап беруге қиналатындар 7% құрап отыр.

Қазақстанда дамудың қазіргі кезеңінде шамамен 150 әлеуметтік кәсіпкерлік бар, бірақ бейресми мәліметтер бойынша олардың саны 500-ге жуық. Демек, осындай кәсіпкерлікпен айналысатын көптеген адамдар бар, бірақ олар бұл жаңа бағыт екенін түсінбейді. Астана қаласының өзінде 10 әлеуметтік кәсіпкерлік бар. Егер біз «Әлеуметтік кәсіпкерлік дегеніміз не?» деген сұраққа жауап беретін болсақ, ол қоғамдағы белгілі бір әлеуметтік мәселелерді шешуге немесе жеңілдетуге бағытталған іс-шара. Олар негізінен Алматы, Астана, Шымкент, Қостанай, Шығыс Қазақстан облыстарында жұмыс істейді.

Соңғы екі жылда Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерліктің нақты деректермен айта алатындай, бірнеше айқын мысалдары жиналды.

Атап айтқанда, халықтың өмір сүру сапасын тиімді ұйымдастыру мақсатында жұмыс жасайтын Алматыда бір қоғамдық қор жұмыс жасауда. «БҰЛ – аула» жобасы аясында бес қалалық ауланы тазарту жұмыстары жүргізілді, сонымен қатар, таза аулада балаларға демалуға арналған шағын өнім шығарылды. Сондай-ақ, балалармен бірге шығармашылық және экологиялық білімдер беріліп, сенбіліктер ұйымдастырылады.

Талдықорғанда мүгедектерді оңалту орталығы жұмысқа кірісті. Келушілер сол жерде болу үшін төлеуге тура келеді, бірақ бұл оларды қалпына келтіру мәселесін шынымен шешуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ осы қалада немерелерін өз бауырына алған жалғыз басты әжелер үшін тігін шеберханалары жұмыс жасайды.

Астана қаласында әлеуметтік кәсіпкердің басшылығымен құрылған мүгедектер, балалар үйлерінің түлектері, жалғызбасты аналарға арналған жұмыс істейтін шеберхана бар. Аталмыш шеберхана гүл

шоқтарын салатын себеттер, гүл салатын вазалар, электр шамдарының әшекей шыныларын, ыдыс-аяқтар жасайды.

Жақында қарастырылып отырған шеберхана «әлеуметтік жұмыс орындары» кәсіпорындарының категориясы енгізілді және ол Астана қаласының жұмыспен қамту орталығынан мүмкіндігі шектеулі әр-бір қызметкерге 45 мың теңге жалақы алатын болды. Сондай-ақ Астана қаласындағы қоғамдық қорлардың тағы біреуінің жетекшісі жаңа жоба ұсынды, оның басты мақсаты – ақыл-ойы шектеулі адамдарды жұмысқа орналастыру. Жобада ақыл-есі кем адамдардың құс өсіретіндігі, ет және жұмыртқа шығаратындығы туралы айтылды.

Бірақ, оң нәтижелерге қарамастан, мұндай қызмет түрлеріне кедергілер де аз емес: заңның осал тұстары, мемлекеттік құрылымдар мен бюрократияның жаңсақтығы, тендерлер туралы ақпараттардың аз болуы және оның жабық болуы, демеушілерді тарту қиындықтары, осы сала бойынша нақты деректерді білетін адамдарды іздеу (өзін-өзі қамтамасыз ететін әмбебап спорт алаңының бизнес-жоспарын жасау) [6].

Британдық Кеңестің «Шеврон» компаниясымен бірлесіп жүзеге асырған «I-SEED: әлеуметтік кәсіпкерлік және білім» жобасы аясындағы зерттеулер кезде, Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту үшін қазіргі кезде қандай жағдайлар болу анықталған, олар: әлеуметтік кәсіпкерлік туралы хабардарлықты арттыру (58%); тиісті заңнамалық базаны жетілдіру (55%); әлеуметтік кәсіпкерлік бойынша оқыту курстары мен тренингтер өткізу қажеттілігі (51%); мемлекеттен қаржыландыру (40%), Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерліктің бірыңғай ақпараттық ресурсын құру (40%) керектігі нақтыланды. Сондай-ақ, авторлармен жүргізілген сауалнамаға қатысушылардың пікірлері барысында Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпорындар үшін ең өзекті бағыттар мыналар болып табылды: халықтың әлсіз топтары үшін жұмыс орындарын құру (78%), қоршаған ортаны қорғау (54%), білім беру қызметтері (54%) және денсаулық сақтау қызметтері (45%).

Зерттеу нәтижелерін негізге ала отырып, Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуы барысында туындауы мүмкін бірқатар проблемаларды атап өтуге болады [7, 8]:

- бірінші топтағы мәселелер қатарына – қоғамның негізгі топтары тарапынан әлеуметтік кәсіпкерліктің мөнін толық түсінбеуі болып табылады. Әлеуметтік

кәсіпкерлік бүгінгі күні жаңа құбылыс, кәсіпкерліктің бұл түрінің негізгі мақсатын қоғамның басым бөлігі немесе әлеуметтік қатынастардағы негізгі субъектілердің көбі түсіне бермейді. Осылардың ішінде салық салу және заңнамалық реттеу органдары. Олар қарастырылып отырған кәсіпкерліктің дамуына негізгі кедергі келтірушілер болып табылады;

- екінші топтағы мәселелер қатарына әлеуметтік кәсіпкерлік идеяларға заңнамалық және әкімшілік қолдау көрсетудің қиындығы. Біріншіден, республикалық деңгейде заңдарды қабылдап, облыстық деңгейде оларды іске асырғанға дейін жергілікті қауымдастықтар әдетте өте ұзақ уақыт алады; екіншіден, заңнамалық актілерді іске асыру үшін жеткілікті орындарда қажетті ресурстардың болмауы мүмкін;

- үшінші топтағы мәселелер әлеуметтік кәсіпкерлік психологиясының қайшылықтарына, атап айтқанда әлеуметтік кәсіпкерлік пен әлеуметтік қызметтің логикаларындағы өзара объективті айырмашылықтарға байланысты;

- мәселелердің төртінші тобы бизнесті дамытудың бастапқы кезеңдерінде қаржы ресурстарын тарту мәселесінің, арнайы несиелік және несие бағдарламаларының болмауы. Әлеуметтік кәсіпорын – кез келген басқа бизнес сияқты инвестициялар қажет [9, 10]. Еуропада және Америка Құрама Штаттарында кәсіпкерліктің бұл түріне инвестициялар венчурлық филантропия аясында пайда болды, яғни әлеуметтік кәсіпкерлікке төмен пайыздық мөлшерлеменен, пайызсыз, соманың бір бөлігін өтеу шарттарына немесе бағдарламалық қамтамасыз етуге бағытталған инвестициялар түріндегі қаражаттарды ең төменгі пайызбен қайтару. АҚШ-да венчурлық әлеуметтік капиталдың қалыптасу көзі жеке қайырымдылық қорлары болып табылады, оның ішінде жеке қорлар. Еуропада жекеменшік қорлардан басқа, әлеуметтік кәсіпкерлікке арналған, қолжетімді несиелер мен инвестициялар қарастырылған және оны мемлекет жүзеге асырады.

Қазақстан жағдайына келетін болсақ, «әлеуметтік кәсіпкерлік» ұғымы заңды түрде бекітілмеген жұмыс істеу меха-низмдері әлі күнге дейін толық реттел-меген. Елімізде әлеуметтік кәсіпкерлік тәжірибесін мемлекеттік деңгейдегі және барлық тіркелген және жұмыс істейтін үкіметтік емес ұйымдарға тарату қиынға соғады.

Тұжырымдар. Әдетте өздерін әлеуметтік кәсіпкер ретінде санайтын кәсіпкерлер өз қызметтерін сату, салықтарға

қатысты проблемаларды болдырмау мақсатында және мемлекеттік гранттар мен жеке кәсіпкерлік атауын алу үшін үкіметтік емес ұйым ретінде тіркеледі. Жеке кәсіпкерліктің дамуындағы өте үлкен мүмкіндіктерге қарамастан, әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуына кедергі келтіретін осындай жалған әрекеттер өте көп. Мемлекеттік органдар мен бюрократияның нашарлығы, заңның әлсіз тұстары, тендерлер туралы ақпараттың ашық болмауы, демеушілерді іздеу мен бұл салаға инвесторларды тартудағы қиындықтар, мысалы, әлеуметтік мүмкіндіктері жоғары, қаржы жағынан өзін-өзі қамтамасыз ететін, әмбебап әлеуметтік спорт алаңы үшін бизнес-жоспар жасау секілді бірқатар мәселелерді шешу аса маңызды.

Сонымен бірге, Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуы осыған мүдделі барлық тараптар – кәсіпкерлер, мемлекет, қоғам үшін маңызды іс-әрекеттердің бірі болатынын ұмытпау керек. Кәсіпкерліктің қай түрі болмасын, ондағы негізгі ереже – кез келген бизнестегі басымдылықты анықтап, мемлекеттің дамуына адал және айқын жағдай жасау.

Әдебиеттер тізімі

1 Жохова В.В. Социальное предпринимательство: сущность и понятие // Известия Дальневосточного федерального университета.- Экономика и управление.- 2015.- №1. – С.85-97.

2 Лебедева И.С. Концепция социального предпринимательства в контексте современной российской действительности // Вестник Томского государственного университета.- 2011.- №344.- С. 62-64.

3 Макарова А.С. Взаимодействие субъектов социального предпринимательства // Известия Байкальского государственного университета.- 2012.- № 6(86). – С. 58-62.

4 Әлеуметтік кәсіпкерлік [Электрондық ресурс].- 23 маусым 2015.- URL: <http://astana.atameken.kz/kk/news/18824> (ақпаратты алу күні: 12.11.2017).

5 Напольская Н. Развитие социального предпринимательства в Казахстане. [Электронный ресурс].- 12.04.2016.- URL: <http://www.e-event.kz/razvitie-socialnogo-predprinimatelstva-v-kazahstane> (дата обращения: 10.10.2017).

6 Что казахстанцы знают о социальном предпринимательстве? [Электронный ресурс].- 19.09.2017. - URL: <https://kapital.kz/business/63113/chto-kazahstancy-znayut-o-socialnom-predprinimatelstve.html> (дата обращения: 01.10.2017).

7 Каримов Б.К., Савченко И.П., Исмуханов С.Т. Государственно-частное партнерство в аграрном секторе Республике Казахстан // Проблемы агрорынка. - 2016.-№ 1.- С. 41-46.

8 Ахмедьяров Е.А., Джакупова А.Н. Проблемы и направления инновационного развития АПК Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. -2016. -№ 2. -С. 164-168.

9 Лисевич А.В. Социальное предпринимательство: понятие и региональный аспект // Вестник Марийского государственного университета. Серия «Сельскохозяйственные науки. Экономические науки». – 2016.- Т.2.- №2(6). – С.75-79.

10 Гришина Я.С. Социальное предпринимательство как инновационно-правовая основа обеспечения имущественных потребностей // Вестник Нижегородского университета им.Н.И. Лобачевского. – 2013.- №3(2). – С.50-52.

Әдебиеттер тизими

1 Zhohova V.V. Social'noe predprinimatel'stvo: sushhnost' i ponjatie// Izvestija Dal'nevostochnogo federal'nogo universiteta.- Jekonomika i upravlenie.- 2015.- №1. – S.85-97.

2 Lebedeva I.S. Konceptcija social'nogo predprinimatel'stva v kontekste sovremennoj rossijskoj dejstvitel'nosti // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta.- 2011.- №344 .- S. 62-64.

3 Makarova A.S. Vzaimodejstvie sub#ektov social'nogo predprinimatel'stva //Izvestija

Bajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta-2012.- № 6(86). – S. 58-62.

4 Әлеуметтік кәсіпкерлік [Jelektronдық resurs].- 23 mausym 2015.-URL: <http://astana.ata-meken.kz/kk/news/18824> (ақпаратты алу күні: 12.11.2017).

5 Napol'skaja N. Razvitie social'nogo predprinimatel'stva v Kazahstane. [Jelektronnyj resurs].- 12.04.2016. - URL: <http://www.e-event.kz/razvitie-socialnogo-predprinimatel'stva-v-kazahstane> (data obrashhenija: 10.10.2017).

6 Chto kazahstancy znajut o social'nom predprinimatel'stve? [Jelektronnyj resurs].- 19.09.2017. - URL: <https://kapital.kz/business/63113/chto-kazahstancy-znajut-o-socialnom-predprinimatel'stve.html> (data obrashhenija: 01.10.2017).

7 Karimov B.K., Savchenko I.P., Ismukanov S.T. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v agrarnom sektore Respublike Kazahstan // Problemy agrorynka. - 2016.-№ 1.-S. 41-46.

8 Ahmed'jarov E.A., Dzhakupova A.N. Problemy i napravlenija innovacionnogo razvitija APK Respubliki Kazahstan // Problemy agrorynka. -2016. -№ 2. -S. 164-168.

9 Lisevich A.V. Social'noe predprinimatel'stvo: ponjatie i regional'nyj aspekt // Vestnik Marijskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija «Sel'skohozejstvennye nauki. Jekonomicheskie nauki».-2016.- Т.2.-№2(6).- S.75-79.

10 Grishina Ja.S. Social'noe predprinimatel'stvo kak innovacionno-pravovaja osnova obespechenija imushhestvennyh potrebnošej // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im.N.I. Lobachevskogo. – 2013.- №3(2). – S.50-52.

DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS IN AIC

АӨК-ГІ ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУЫ

РАЗВИТИЕ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АПК

Н.А. УМБЕТАЛИЕВ

К.Э.Н.

Шымкентский университет. Институт экономики

Н.А. УМБЕТАЛИЕВ

Э.Ф.К.

Шымкент университеті. Экономика институті

N.A. UMBETALIEV

C.E.sc.

Shymkent University. The institute of economics

Abstract. The directions of the State policy of support of small business, necessary for economic stability, development of market infrastructure, effective protection of intellectual property, reduction of administrative procedures are shown. At the same time, the market mechanism allows to prioritize, the State implements the correction of the development of innovative small business. The experience of developed countries is presented, which is characterized by the expansion of small business based on the development of infrastructure as a component of the regional potential. It was revealed that small businesses need communication with organizations which provide information, lending, marketing, patenting and other services that contribute to the formation of scientific based sector of economy and a highly effective innovation mechanism. The infrastructure of entrepreneurship is shown as a set of mutually complementary production and technical systems for the implementation of innovative activity. In Kazakhstan, support for small business is an important element of the State economic policy. The comprehensive approach is very important which involves the effective use of public resources, as well as forms of support for territorial government.

Аңдатпа. Экономикалық тұрақтылық үшін қажетті, нарықтық инфрақұрылымды дамытуға, зияткерлік меншікті тиімді қорғауға, әкімшілік рәсімдерді қысқартуға қажетті шағын кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік саясатының бағыттары көрсетілген. Бұл жағдайда нарық механизмі басымдықты белгілеуге мүмкіндік береді, мемлекет инновациялық шағын кәсіпкерлікті дамытуды түзетуді жүзеге асырады. Өңірлердің әлеуетінің құрамдас бөлігі ретінде инфрақұрылымды дамыту негізінде шағын кәсіпкерліктің кеңеюімен сипатталатын дамыған елдердің тәжірибесі ұсынылған. Шағын бизнестің экономиканың қарқынды ғылыми секторын және инновациялық қызметтің жоғары тиімді механизмін қалыптастыруға ықпал ететін ақпараттық, несие, маркетинг, патенттік және басқа қызметтерді ұсынатын ұйымдармен байланысқа шығуы қажет екендігі анықталды. Кәсіпкерліктің инфрақұрылымы инновациялық қызметті жүзеге асыру үшін бір-бірін толықтыратын өндірістік және техникалық жүйелер жиынтығы ретінде көрсетіледі. Қазақстанда шағын бизнеске қолдау көрсету мемлекеттік экономикалық саясаттың маңызды элементі болып табылады. Мемлекеттік ресурстардың тиімді пайдаланылуын ұсынатын, сондай-ақ аумақтық басқаруды қолдау нысандарының мәні кешенді тәсілге ие.

Аннотация. Показаны направления государственной политики поддержки малого предпринимательства, необходимые для экономической стабильности, развития рыночной инфраструктуры, эффективной защиты интеллектуальной собственности, сокращения административных процедур. При этом, рыночный механизм позволяет расставить приоритеты, государство осуществляет коррекцию развития инновационного малого предпринимательства. Представлен опыт развитых стран, для которого характерно расширение малого бизнеса на основе развития инфраструктуры как составляющей потенциала регионов. Выявлено, что малому бизнесу необходима связь с организациями, предоставляющими инфор-

of ownership (including foreign ones) account for a negligible percentage. Thus, statistical analysis confirmed that in the economy of Kazakhstan, private ownership dominates in the economy of enterprises and organizations, the owners of which have the right freely to dispose of the results of their activities and enjoy broad economic rights in accordance with independent decisions.

Compliance with the principle of increasing the role of small business in the economy of the Republic is due to the need to ensure sustainable economic growth and further ways of accelerated economic modernization in Kazakhstan. This implies a broad use of the entrepreneurial approach in solving the complex problems of the modern national economy. As is known from the experience of developed countries, economic growth, which in the last 15-25 years is inherently increasingly becoming an innovative type of growth. It is accompanied by a sharp increase in the scale of business activity, which is associated with organizational and economic innovation and the expansion of the administrative and economic freedom of economic entities.

The economic structure, accented with predisposition to entrepreneurship, was formed in developed countries in the process of transition to innovative economic growth. Here it is necessary to note the features that characterize the significant factors of small business development in Kazakhstan.

In foreign countries, innovation is one of the key factors in the acquisition of competitive advantages by firms and regions. The factor of innovative development also plays a decisive role in the process of increasing the competitiveness of the country as a whole. It should be noted that in most countries of the world, small and medium-sized businesses are the basis for employment of the population. The development of the innovative potential of the economy, the search for and the introduction of new forms of production, marketing and financing activities often occur precisely by the forces of small firms [5].

In today's world economic environment, there are at least 50 million diverse business structures. The share of these structures related to small business reaches 68%. At the same time, only in the countries of the European Union there are 23 million small enterprises. This sector provides 70% of the employment of the population working in private business, brings 57% of the total turnover and 53% of the value added. More than 20 million firms (excluding agricultural enterprises) operate in the United States of America. About 5

million firms are concentrated in non-European Union countries - Canada, Australia, New Zealand, Asia (without Japan), the Middle East and Africa

Small business, gaining a solid position in the market, needs development and state regulation. It should be noted that due to the efforts of the state administration on small business issues, effective measures are being taken to support it, and as a result, the process of stimulating the development of innovations in small businesses is being implemented.

Mutual functioning of small and large businesses has its own specifics. Historically, in the process of economic reforms in the economic symbiosis of enterprises, a significant share of the burden fell on small enterprises. This process provided the "survival" of large firms. It should be noted that this trend has not been overcome so far.

Consequently, the role of small business in Kazakhstan cannot be assessed in a traditional way, for example, only by quantitative indicators. Such an assessment will be superficial. Small business as a special sector of social production has a very small share in it. Most of it is in the shadow economy and is not reflected in official statistical reporting, although it determines the conditions for the survival of a significant part of social production.

Thus, it is the introduction of innovations in small business that is one of the most important directions for solving economic and social problems in general across the country and at the regional level in modern conditions.

In the course of deepening the processes of division of labor under the influence of globalization, the number of small firms is continuously growing. At the same time, the following regularity can be traced: the growth of effectively working small entrepreneurs in industry, construction and innovation provides an increase in the share of small business introduced into the GDP, as well as an increase in the rates of economic growth. The strengthening of the state's economic and innovative potential thus begins with local markets. It is here that the growth of the well-being of the population begins.

Foreign experience has shown that in the sphere of small business most of all innovations are realized. These processes contribute to scientific and technological progress and the formation of the "middle class", which is an important factor in the social and political stability of society.

The development of small business is seen as a powerful economic and social coun-

teraction to poverty and terrorism. In developing countries, small business is considered a decisive factor that can reduce the severity of social problems, such as unemployment and poverty (Albania, Brazil, India).

Political and socio-economic stabilization of most leading countries; the creation of a middle class (Great Britain, France, Belgium, Canada, Germany, Spain); overcoming the recession (USA, Israel); creation of new markets (Canada, Mexico, Singapore, Japan); consistent implementation of reforms (Poland, China, Czech Republic, Hungary, Slovakia) - all these processes are initiated with the achievement of a high level of development of small and medium-sized businesses [6].

However, it should be noted that the economy of many regions in terms of the level of small business development is not ready to join the World Trade Organization. For the purpose of overcoming the growth of unemployment in engineering, light, food and other industries it is necessary to develop small business, especially in the sphere of high-tech production of goods and services, components and parts with high added value. Thus, the development of small business at the regional level is one of the conditions for the full integration of Kazakhstan's economy into the world economy.

The systems of support and development of small business in the leading countries have passed to the phase of renewal and self-regulation. Undoubtedly, the result determines not so much the growth of the number of small enterprises, as the development of new innovative technologies and the solution of targeted social tasks to increase the number of youth, women and individual enterprises, as well as to support small and medium-sized exporters. In these countries, a system of banks, funds, innovation centers and scientific parks, working on the development of small and medium-sized businesses.

I would like to note the significantly increased import of modern equipment to the country in recent years, which allows us to react quickly to changes in consumer demand and to tighten the economy of many regions for accession to the World Trade Organization.

The need for decentralized support is determined by the objectively limited financial resources of the state. Even in a developed market economy, decentralized support is a more powerful factor in motivating the development of small innovative entrepreneurship in comparison with the state one.

The state can and should promote activation of the given direction of support, using for this purpose various legislative and economic instruments: tax privileges for large businesses participating in relevant programs; conditions for the distribution of the state order, implying mandatory involvement of small companies as subcontractors; the mechanism of financial guarantees to banks and insurance companies, share participation in the development of venture activity with the participation of small enterprises.

The big influence on development of small innovative business is rendered with the taxation. Defining the volume of levied taxes from small businesses, the state has an impact on the amount of financial resources used by small businesses.

Foreign experience of some individual countries, for example, the USA, Canada, Italy, Argentina, Brazil, shows very clearly how it is possible to efficiently combine a simplified taxation system for individual entrepreneurs and family businesses with a tax system for certain activities in the form of a single tax on imputed income.

Thus, on the basis of the analysis of foreign experience, it should be noted that, with respect to Kazakhstan, support for small business is an essential element of the state's economic policy, which makes it possible to realize its regulatory and social functions.

The prerequisite for the effectiveness of state support is the integrated approach to its organization, which involves the parallel use of various channels for the passage of state resources to small businesses, as well as the numerous forms and methods of such support from federal and regional governments.

Analyzing the experience of developing countries, we note that the main methodological requirements for the organization of state support for small business are the inadmissibility of concentrating one or several agencies depending on each other, and also the need to prioritize public interest areas of small innovative entrepreneurship and the creation of especially favorable conditions for its development.

We consider it expedient to widely use the program-targeted approach, which involves the implementation of various targeted programs to support small innovative entrepreneurship and regional level.

Also at this stage it is necessary to have banks specially created to participate in small business support programs, the activities of "business incubators".

To realize its potential, state support should be implemented simultaneously in several directions, which will allow it to cover all small business sectors: real production sphere - through the subcontracting mechanism, the sphere of circulation - through the franchising mechanism, the sphere of applied science - through the mechanism of venture contracts.

In modern conditions, the interaction of large and small businesses is extremely important for transferring the economy to an innovative development path, which requires constant contacts of participants in the innovation process, which allow to correct scientific research, development and production processes. Such interaction has its own peculiarities, conditioned by corporate interests, which ensure the innovative integration of any organizations, regardless of their size.

For a significant rise in the national economy, it is necessary to promote the maximum increase in the number of small innovative enterprises in the production sector, to stimulate the development of interconnections between small, medium and large industrial businesses, and to creatively use the relevant foreign experience. All this should become an integral part of the overall policy in the field of restructuring the domestic economy, since business as a whole, regardless of its scale, is a single and interrelated process.

Among the tasks being solved at the present time by the Kazakh economy, an important role is played by ensuring the real economic independence of producers. Hence, there is a growing interest in effective forward-looking areas in the management sphere that allow preserving the stability and financial independence of economic entities in various situations. This approach leads to recognition of priority in the consideration of innovative activities in the agro-industrial complex.

The innovation process is a single and continuous flow of the transformation of specific technical or technological ideas on the basis of scientific developments into new technologies or its individual components and bringing them to use directly in production in order to obtain qualitatively new products. The Company regulates the process of the innovation process as a whole and for individual sectors by developing and implementing an appropriate innovation policy, the goal of which is first of all to bring scientific and technical developments to their practical use.

A more active direction of the development of the innovation process in modern conditions is the organization of the introduc-

tion of scientific achievements in production. The practice of implementing innovations in the agroindustrial complex, as a rule, indicates a difference in the levels of technical and technological development of economic entities that are participants in the innovation process.

This situation is caused by differences in the capital adequacy, sources of material and energy resources, levels of infrastructure development, qualifications of employees of enterprises participating in the innovation process. In order to ensure the continuity of scientific and technical developments in the sphere of the agro-industrial complex from one innovation stage to another, it is necessary to eliminate the resistance resulting from differences in techno-technological levels of enterprises participating in the innovation process.

This circumstance is the main factor that determines the choice of highly developed agricultural enterprises as innovation objects. It should be noted that the economic and techno-technological result of the innovation process is only partially realized in the creation of new products [7]. To a greater extent, this impact is manifested in the increase of economic and scientific and technical potential as prerequisites for the manufacture of new machinery and equipment, agricultural machinery and technologies, the creation of new systems for organizing agricultural production, labor and management.

The entrepreneurial initiative of developers of scientific and technical products in the agro-industrial complex provides for a higher level of their development, contributing simultaneously to the development of agro-industrial production and its receptivity to innovation, expanding the possibilities for adapting the latest scientific and technical research in production.

As a result of the innovative process and the implementation of the corresponding innovation policy in the agroindustrial complex, a significant modernization of production takes place on the basis of scientific achievements obtained directly in the scientific sphere - in institutes and other formations that produce scientific products. This process is objective and permanent [8].

For the purpose of complex support of entrepreneurship and creation of new permanent jobs, the Business Road Map-2020 program was launched, which provides for state support in the form of subsidies, guarantees, grants for new business ideas, microcredit infrastructure, as well as training, internships

for abroad, service support and specialized consulting.

During the implementation of the program "Business Road Map 2020" gained momentum, measures of state support within the Single Program covered more than 320,000 entrepreneurs, saved and created 252 thousand jobs.

"The Fund for Financial Support of Agriculture" implements several financing programs that are aimed at supporting rural commodity producers in Kazakhstan: within the framework of the Agro-business 2020 program: Yrys (establishing family dairy farms); creation of milk receiving points; introduction of drip irrigation; development of family intensive apple orchards; microcrediting in the framework of state programs: Employment Road Map-2020; Business Roadmap-2020; crediting of microfinance organizations.

Within the framework of the Employment Road Map-2020, funding has been provided for the acquisition of pedigree bulls-producers, in which the acquired biological asset acts as collateral for the loan. Some positions, for example, an increase in the loan amount for the Yrys program, have been changed due to higher prices for breeding stock of livestock, prices for machinery and equipment. The maximum loan amount has been increased from 60 to 85 million tenge.

The state program for the development of dairy farming "Yrys" is especially relevant for the Zhambyl region, where the number of milking groups is one of the smallest in the country, and local dairy plants have great difficulty in purchasing raw materials and are forced to work with low capacity.

The modern farm is the Akzhar farm in the Tuymekent rural district of the Bayzak district (Zhambyl region).

Experiments for it were the "House-farm" complexes in Germany. These farms produce the bulk of milk for processing enterprises. The economy has existed for more than 10 years, the state program has provided an opportunity to increase the number of cattle. Concessional lending was provided by the Zhambyl regional branch of the republican fund for financial support of agriculture, which provided funds with a low loan rate.

Milk is sold to the plant of the campaign "Kok-zhyek" (Taraz) at acceptable reception conditions for raw materials. The farm has a milk receiving point for receiving raw materials from peasant farms, a shop selling agricultural products at below-market prices.

At present, the developed business project is being implemented - a mini greenhouse

of the "green economy" for growing vegetables in Astana.

According to the Association of Greenhouses of Kazakhstan, there are 56 hectares of closed soil in the country, and these include both industrial greenhouse complexes and mini-greenhouses. For comparison, the area of greenhouse farms in Poland is more than 6,000 hectares, in Holland - 10,000, in Turkey - 41,000, and in China - about 1.5 million hectares.

The need for fresh and high-quality products is tested both by the trade networks and catering establishments in Astana. In the winter-spring period, fresh vegetables are imported from China, Uzbekistan and Iran. Import of these crops occurs mainly in the off-season and is 64% (statistical data), and according to experts, about 89%.

The innovation and uniqueness of the greenhouse lies in the fact that the first source of heat in the greenhouse is thermal underground groundwater. The efficiency of heating by a natural alternative method is eight times better than conventional sources of heat (electricity, gas, solid fuel). The heating process is automated, maintains the set temperature mode, there is no overheating or cooling of the room, the energy of sunlight is used for lighting and heating. The heating costs are reduced and only 17% of the cost of the product (with traditional heating reaches up to 70% in the conditions of Astana.

It should be noted that the project was an active exhibit of the World Expo EXPO 2017 and dignifiedly presented Astana at the World Energy Forum of the Future and opened an important direction in the "green economy" for the whole country.

Conclusions. In agriculture, the development of innovations and their introduction is associated primarily with new plant varieties, breeding new breeds of animals, new machinery, new resource-saving technologies, the use of which, in most cases, changes the characteristic properties of agricultural products and products, but does not lead to the emergence of new types of products. Under the innovative product in a scientific institution is understood the result of innovative activity, which has received practical implementation in the form of a new product, technology or service and which, when introduced into production, gives a certain effect.

Despite this, analysis of the intellectual property market in the crop sector indicates a certain imbalance between selection and technological innovations.

**МОДЕЛЬ АГРОФОРМИРОВАНИЯ ПО ПРОИЗВОДСТВУ ОРГАНИЧЕСКОЙ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ С ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТЬЮ**

**ҚОСЫЛҒАН ҚҰНДЫЛЫҒЫ БАР ОРГАНИКАЛЫҚ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ
ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ БОЙЫНША АГРАРЛЫҚ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МОДЕЛІ**

**THE AGRIBUSINESS MODEL OF PRODUCTION OF VALUE ADDED ORGANIC
AGRICULTURAL PRODUCTS**

В.В. ГРИГОРУК

д.э.н., профессор

Ч.У. АКИМБЕКОВА

д.э.н., доцент

Е.В. КЛИМОВ,

старший научный сотрудник

Ж.С. ДОСУМОВА

ведущий аналитик

*Казахский научно-исследовательский институт экономики АПК и
развития сельских территорий*

В.В. ГРИГОРУК

э.ғ.д., профессор

Ч.Ү. ӘКІМБЕКОВА

э.ғ.д., доцент

Е.В. КЛИМОВ

аға ғылыми қызметкер

Ж.С. ДОСУМОВА

жетекші аналитик

*Қазақ агроөнеркәсіп кешені экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту
ғылыми-зерттеу институты*

V.V. GRIGORUK

Dr.E.sc., professor

CH. U.AKIMBEKOVA

Dr.E.sc., Associative Professor

Y.V. KLIMOV

Senior Researcher

Zh.S. DOSSUMOVA

leading analyst

*Kazakh research institute for economics of agro-industrial complex and
rural territories development*

Аннотация. Рассмотрены мировые тенденции развития производства и приведены ключевые индикаторы рынка органической продукции сельского хозяйства. В Казахстане органическое производство культивируется более 10 лет, в течение последних 5-7 лет формируется рынок органических продуктов. В статье отражены результаты исследований рынка органического льна и цен на него, обоснованы предложения по переходу агроформирований на органический метод сельскохозяйственного производства. Предлагается модель перехода к экологизированной и экономически эффективной системе производства льна и яблок на примере конкретных крестьянско-фермерских хозяйств Алматинской и Костанайской областей. Модель состоит из цепи последовательно выполняемых операций от оценки экологической пригодности земель до реализации продукции потребителю и создания добавленной стоимости. Произведенная продукция будет иметь важные потребительские характеристики:

на зарубежные рынки сбыта, а значит, и получения дополнительного источника валюты для государства, положительное воздействие на экономический рост и социально-политическую ситуацию, укрепление здоровья населения, повышение уровня продолжительности жизни определяют актуальность данного исследования.

В последние 5-7 лет многочисленные фермеры и предприятия Казахстана вовлечены в процесс органической агрокультуры и достигают положительных экономических и экологических результатов. Научные исследования способствуют расширению знаний и адаптации прогрессивного опыта к зональным условиям страны.

Материал и методы исследования.

Источником обзора мировых тенденций развития органического сельскохозяйственного производства послужили публикации международных организаций: Международной федерации движения за органическое земледелие (IFOAM), Исследовательский институт органического сельского хозяйства (FIBL), Продовольственная сельскохозяйственная организация ООН (FAO), законодательные акты, публикации зарубежных авторов, исследовавших вопросы производства продукции органического сельского хозяйства, формирования рынка органической продукции, оценки эффективности и устойчивого развития аграрной сферы и других открытых информационных источников.

Информация по Казахстану представлена Министерством сельского хозяйства, Ассоциацией органического земледелия и, в наибольшей мере, получена посредством личных контактов авторов с руководителями и специалистами аграрных предприятий, изучения их экономики и технологий.

Методические подходы к оценке эффективности перехода сельскохозяйствен-

ных организаций на производство органической продукции могут быть использованы республиканскими и региональными органами управления отраслью, сельскохозяйственными организациями, непосредственными товаропроизводителями, а также в образовательных целях. Влияние полученных результатов на развитие производства выразится в росте площадей сертифицированных земель и количества органических хозяйств, создании системы стимулирования производства и реализации органической продукции.

Научное решение данной проблемы содействует повышению экономического потенциала республики, созданию благоприятных условий для развития производства органической продукции, сохранению природных ресурсов, повышению качества и безопасности продуктов питания.

Результаты и их обсуждение.

Мировой рынок органической сельскохозяйственной продукции демонстрирует устойчивый рост. С 2000 по 2016 год он вырос почти в пять раз, занимает более 10% мирового сельскохозяйственного рынка и составил 89,7 млрд. долл. США. Прогнозируется его дальнейший рост со скоростью 15-16% в год с достижением к 2022 г. 212 млрд. долл. США (20% мирового производства сельхозпродукции) [2]. В настоящее время 180 стран мира культивируют органическую продукцию на площади 57,8 млн. га. В тройку лидеров по площади органических земель входят Австралия, Аргентина и Китай. В сравнении с 1999 г. количество органических производителей в 2016 г. увеличилось в 13,5 раза до 2,7 млн. Наибольшее количество производителей приходится на развивающиеся страны, в то время как потребление растет в развитых странах (таблица 1).

Таблица 1 - Ключевые индикаторы развития органического рынка [см.2]

Индикатор	В мире	Страны лидеры
Количество стран с органическим производством	2016 год: 178 стран	
Площадь органических земель, млн. га	2016 г. - 57,8 1999 г. - 11,0 <i>рост в 5,3 раза</i>	Австралия - 27,1 Аргентина - 3,0 Китай - 2,3
Количество органических производителей, единиц	2016 г. - 2,7 млн 1999 г. - 0,2 млн	Индия - 835000 Уганда - 210352 Мексика - 210000
Рынок органических продуктов, млрд. долл. США	2016 г. - 89,7 2000 г. - 17,9	США - 43,1 Германия - 10 Франция - 7,5
Расходы на душу населения, долл. США	2016 г. - 12,1	Швейцария - 304 Дания - 252 Швеция - 218
Количество стран, имеющих законодательство	2017 г. - 87	

Производство органической продукции в Казахстане культивируется не менее 10 лет. В посланиях Президента РК производство органических продуктов определено как перспективное направление для повышения конкурентоспособности отечественной продукции и развития экспортного потенциала. Президент неоднократно отмечал, что Казахстан может быть одним из крупнейших в мире производителей экспортной продукции, особенно экологически чистых продуктов питания. Указания президента нашли отражение в Государственной программе развития АПК РК на 2017-2021 гг. [3]. В 2015 году был принят Закон РК «О производстве органической продукции», регулирующий правовые и экономические отношения в сфере органического производства.

Рынок органической продукции в стране активно развивается в течение последних 5-7 лет. Первые органические магазины начали открываться в 2011 году, в том числе и интернет магазины. В настоящее время они ориентированы на премиум-сегмент покупателей. Поставки продукции осуществляются из стран Европейского Союза, часто авиатранспортом. Низкая конкуренция, отсутствие отечественных производителей готовой продукции, таможенные расходы и высокие затраты на транспортировку, объясняют их высокую цену, где ценовая премия на органическую продукцию составляет 50-100%, иногда в зависимости от вида продукции превышает 300-500%. Ассортимент предлагаемой на рынке органической продукции включает: продукты детского питания; продукты диетического питания; продукты лечебно-профилактического питания. Практически все органические продукты на отечественном рынке импортные. Органические яблоки и продукты их переработки не производятся в Казахстане, а только импортируются из стран Европейского Союза.

Согласно проведенным исследованиям емкость органического рынка Казахстана составляет около 380 млрд. тенге. При этом рейтинг востребованных органических продуктов возглавляют овощи и фрукты. По нашим расчетам, емкость рынка органических фруктов составляет около 14 млрд. тенге [см.1]. В дальнейшем с развитием нормативно-правовой базы, выходом на местный рынок отечественных производителей, при повышении конкурентной среды и других факторов, емкость рынка будет расти и может составить, как пока-

зывают результаты исследования, 15% от доли продаж всех продуктов питания [4].

Исследования подтвердили более высокую экономическую эффективность органического производства по сравнению с традиционным благодаря снижению затрат на химические удобрения и химикаты, а также органической премии, которую возможно получить на внутреннем рынке и экспорте на международные рынки.

Экономические параметры перехода на органическое производство изучены на примере хозяйств Федоровского района Костанайской области, специализирующихся на органическом производстве зерновых и масличных культур, и садоводства в Енбекшиказахском районе Алматинской области.

В основу механизма перехода агроформирований Костанайской области на органическое сельхозпроизводство положена экономически эффективная структура посевных площадей с системой севооборотов, обеспечивающая поддержание плодородия почвы, улучшение качества продукции и высокую рентабельность производства. Опыт крестьянских хозяйств «Кузовая», «Кварта», «Коврижных», «Бексеитов» показал что, высокая цена на лен масличный и его востребованность на внешнем рынке привели к увеличению посевных площадей под этой культурой. По биологическим требованиям к теплу и влаге она близка к зерновым яровым культурам. Для северного и западного Казахстана созданы высокопродуктивные сорта, разработаны технологии их возделывания.

За последние семь лет в результате диверсификации посевов производство льна в стране значительно выросло, по экспорту семян льна Казахстану удалось утвердиться в тройке мировых лидеров вместе с Канадой и Россией за счет их экологической чистоты. Основное количество масличной продукции экспортировано в ЕС, Афганистан, Турцию, Иран и Китай. Европа является основным импортером масличного льна из Казахстана. В 2015 году Казахстан экспортировал около 310 тыс. тонн льна, из них 247,7 тыс. тонн, или 80% в страны ЕС [5]. Европейские импортеры (GRANOSA и др.) проявляют высокий интерес и предлагают повышенную органическую премию помимо льна на такие культуры, как твердая пшеница, нут, чечевица, соя, спельта, подсолнечник, сафлор, рапс, которые могут производить хозяйства Федоровского района. Это дает возможность агроформированиям выработать

Экономический механизм хозяйствования

высокорентабельные и устойчивые модели органического производства для экспорта в страны ЕС и другие рынки.

Лён является одной из самых рентабельных масличных культур в Костанайской области, благодаря стабильно высокой цене на продукцию стоимость его маслосемян среди масличных культур за 2009–2015 годы была наиболее высокой –

397 долл./т, тогда как семена подсолнечника имели среднюю цену - 356, рапса – 349, горчицы – 267 долл./т. По доходности лён превышает традиционную культуру пшеницу более чем в два раза [6]. Цена на сертифицированный по правилам ЕС органический лён значительно выше выращенного по обычной технологии (рисунок 1).

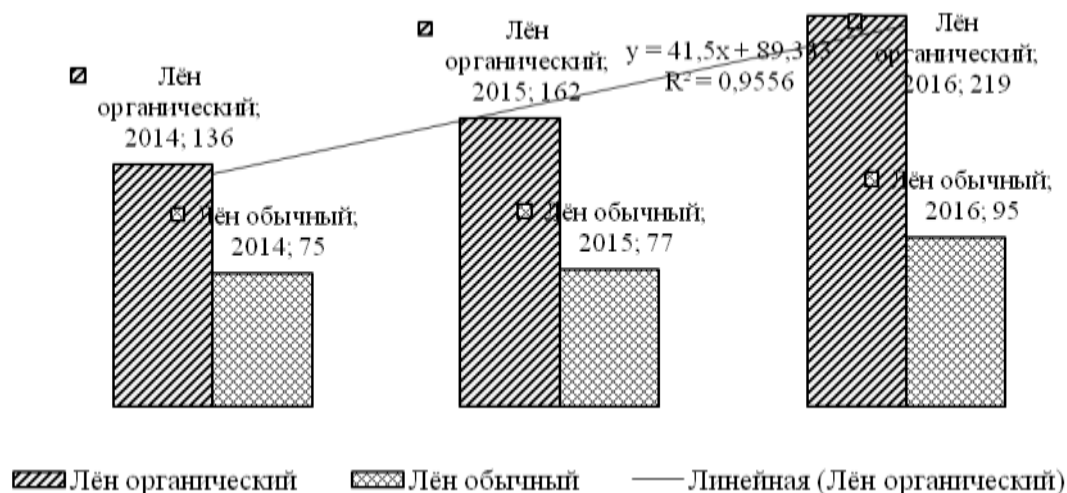

Рисунок 1 - Средняя цена реализации льна органического и обычного, тыс. тенге/тонна

Повышенный спрос, высокая цена на органический лён стимулирует обследуемые хозяйства ежегодно увеличивать площади под этой культурой и отводят под нее половину и более площади пашни, нарушая севообороты. К примеру, ТОО «ГАЛАНТ» начало переход к органическому методу хозяйствования в 2017 году. Применяя органические методы производства, уже с 2016 года посевная площадь под лён в хозяйстве выросла с 2320 га в 2015 году до 4600 га. В таблице 2 представлена структура затрат на возделывании органического льна при органических методах хозяйствования и его экономическая эффективность. Высокие урожаи льна можно получать только при возделывании его на основе принципов зонального земледелия, когда оптимально решены вопросы подбора сортов, места в севообороте, разработаны сортовая агротехника, система удобрения в сочетании с комплексом мероприятий по борьбе с вредителями, болезнями и сорняками. Для ТОО «Галант» производство льна рекомендуется в шестипольном севообороте: 1) пар; 2) пшеница твердая; 3) лён; 4) чечевица и соя (или нут); 5) ячмень и овес; 6) пшеница твердая.

В плановых расчетах показатели урожайности культур менялись в сторону уменьшения в переходный период на 1-2 ц/га и в дальнейшем после 2-х лет в сторону увеличения. Эти данные основаны на результатах обследования хозяйств, имеющих органический статус и прошедших переходный период (КХ «Бексеитов», КХ «Кузловая», КХ «Кварта» и КХ «Коврижных»). Анализируя ценовые предложения в Костанайской области на торговых интернет-площадках (www.flagma.kz, <https://margin.kz>), можно сделать вывод, что производители получают практически минимальную цену по многим культурам, за исключением льна. Поэтому в переходный период за обычную продукцию предусматривается увеличение цен (до среднерыночных). В ТОО «Галант» при получении органического статуса предусмотрено получение органической премии в размере 20% на овес, ячмень и пшеницу. На остальные органические культуры взяты для расчета цены, предлагаемые на протяжении нескольких лет экспортерами «GRANOSA AG» (Швейцария) и ТОО «АГРОБИОТЕХ» (Казахстан): лён – 600 евро/т, чечевица – 660 евро/т, соя – 600 евро/т.

Экономический механизм хозяйствования

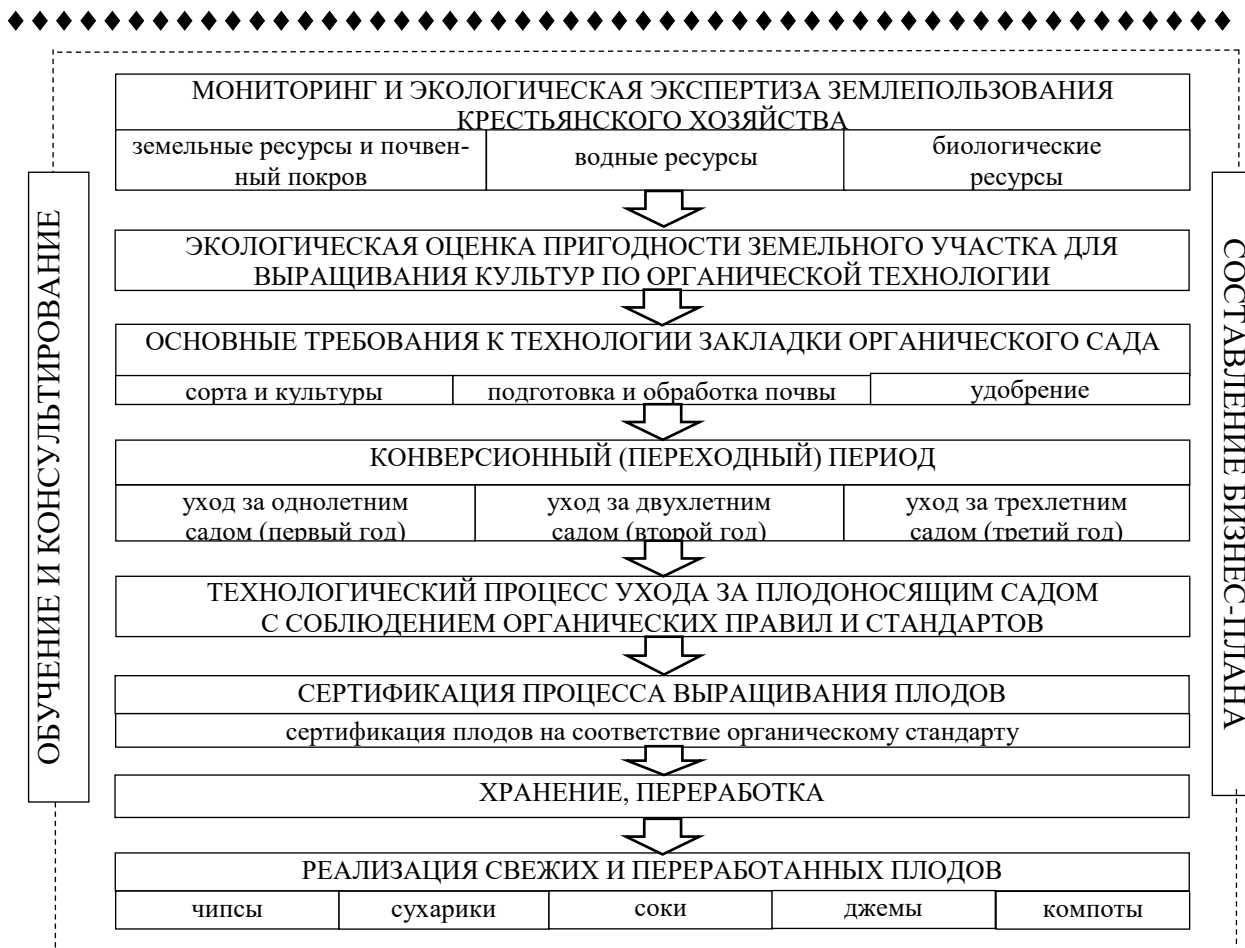

Рисунок 2 - Модель перехода агроформирований от традиционного к органическому садоводству

Проблемы будут решаться путем перехода фермерских хозяйств и предприятий, заявивших о желании заняться органическим производством, на модель органического земледелия в соответствии с установленными стандартами и правилами, включающими многоэтапную линию перехода:

- оценку пригодности земельного участка для выращивания культур по органической технологии;
- введение 2-3 летнего конверсионного периода перехода от обычных систем земледелия к органическим;
- применение безпестицидных технологий выращивания растений;
- разработку и внедрение системы удобрения почв в севообороте;
- сертификация выращенной продукции на экологическую чистоту;
- составление бизнес-плана развития предприятия в целях получения государственной поддержки и привлечения инвесторов;
- заключение контрактов на реализацию произведенной экологически чистой

(органической) продукции на внутреннем и внешнем рынках и др.

Полученная продукция будет отличаться отсутствием остатков химических синтетических веществ. Данная характеристика распространяется не только на потребителя, но и на производителя, так как исключается риск для его здоровья, связанные с отравлением при работе с синтетическими пестицидами. Также произведенная органическая продукция будет нести важные для определенных групп потребителей такие потребительские характеристики как:

— *Экологические* - покупая органические продукты, потребитель вкладывает деньги в улучшение экологических условий, в охрану окружающей среды, борьбу с деградацией земель, поддержание агробиоразнообразия, уменьшает вклад в изменение климата и т.д. Данная потребительская характеристика становится все более важной для широкого круга потребителей во всем мире в связи с глобальным экологическим кризисом.

— *Эстетические* – соответствие моде и стилю. Потребление органических

3 Gosudarstvennaja programma razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017-2021 gody. [Jelektronnyj resurs].- 2017. – URL: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/U1700000420> (data obrashhenija 6.06.2018).

4 Otchet o nauchno-issledovatel'skoj rabote za 2015-2017 gg. po proektu: «Formirovanie organizacionno-jekonomicheskoj sistemy proizvodstva orga-nicheskoj produkcii i obosnovanie normativnoj bazy ego razvitija» (zakljuchitel'-nyj).-Almaty: KazNIIJeAPKiRST, 2017.- S.37-49.

5 Novosti, analitika i ceny maslozhirovogo rynka. [Jelektronnyj re-surs]. 2017. - URL: <http://OilWorld.ru/news.php?view=13986> (data obrashhenija 8.06.2018).

6 FiBL & IFOAM - Organics International (2016): The World of Organic Agriculture. [Jelektronnyj resurs].- 2016. - URL: <https://shop.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1698-organic-world-2016.pdf> (da-ta obrashhenija 1.06.2018).

7 Jeliza Mordzhera i dr. Organicheskoe sel'skoe hozjajstvo i pravo.- 2015.-Rim: FAO.- 237s.

УДК 338.436.33
МРНТИ 68.75.13

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АПК РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІН
МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ

STATE REGULATION OF AIC OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

A.T. ОМАРОВА

доктор PhD

Н.К. ЕМЕЛИНА

К.Э.Н.

A.K. КУРМАНАЛИНА

К.Э.Н.

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

A.T. ОМАРОВА

PhD докторы

Н.К. ЕМЕЛИНА

Э.Ф.К.

A.K. КУРМАНАЛИНА

Э.Ф.К.

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

A. OMAROVA

PhD

N. YEMELINA

C.E.sc.

A. KURMANALINA

C.E.sc.

Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz

Аннотация. Одной из главных задач устойчивого развития агропромышленного производства Казахстана является его финансовое обеспечение. В статье рассматриваются проблемы государственного регулирования АПК республики за последние годы. Отмечается, что стратегическая значимость и специфические особенности развития аграрного сектора требуют разработки особых подходов к инвестированию на региональном уровне. Важной направляющей государственного регулирования экономического развития отрасли выступают объемы инвестиций как один из основных факторов, способствующих устойчивому

ства, как правило, является отраслью, более отсталой в технологическом плане по сравнению с промышленностью, вложенные в сельское хозяйство материальные и денежные средства приносят меньшую отдачу. Кроме того, оно медленнее приспосабливается к меняющимся экономическим и технологическим условиям [1].

Проблемы аграрного сектора ставят перед Правительством и институтами развития Казахстана ряд вопросов, реализация которых предполагает необходимость формирования более эффективной национальной аграрной политики, способной сформировать конкурентоспособный аграрный сектор. Одним из таких вопросов является вопрос государственного регулирования и поддержки, оценка степени допустимого вмешательства государства в деятельность агропредприятий, направления, формы и необходимые масштабы государственной поддержки предприятий аграрного сектора.

Опыт развитых стран и динамика развития аграрного сектора Казахстана за годы независимости показывают, что эта сфера экономики не способна эффективно развиваться без государственной поддержки. Аграрный сектор плохо вписывается в классические рыночные отношения, здесь не всегда срабатывают законы конкуренции, спроса и предложения, эффективность производства находится в сильной зависимости от плодородия почв, количества осадков, развития сельской инфраструктуры и пр. По этой причине комплекс мер по поддержке аграрного сектора и своих сельхоз-производителей находится во всех странах мира в исключительной компетенции государства и является объектом макроэкономического регулирования. Такая поддержка дорого обходится налогоплательщикам, однако социальная стабильность и продовольственная безопасность стоят этих затрат [2].

Материал и методы исследования. В современной агроэкономической науке степень научной обоснованности любого регионального исследования агропромышленного производства во многом зависит от применяемых подходов и методов, которые в каждой отрасли науки имеют свои специфические особенности.

Методологический и концептуальный подходы выполняют в исследовательском процессе различные функции. Методологический подход является стратегическим ходом исследовательского процесса, а концептуальный – его теоретической основой.

Вопросы сочетания подходов, методов, приемов и т.п. в конкретном исследовании составляют прерогативу нижнего уровня методологии – методики исследования.

Наибольшего внимания в региональных агроэкономических исследованиях заслуживают системный (системно-структурный), целевой, воспроизводственный и типологический подходы.

С позиций вышеобозначенных представлений рассмотрим в качестве системно-структурного формирования региональный АПК.

Агропромышленный комплекс области, как сложная социально-экономическая система, представляет собой, с одной стороны, подсистему АПК Республики Казахстан, а с другой, – подсистему социально-экономического комплекса соответствующего региона. В свою очередь, АПК региона состоит из отраслевых, функциональных и территориальных подсистем.

На каждой стадии (подсистеме) осуществляется оценка разработок по соответствующим показателям, характеризующим процессы развития научного потенциала, освоения и внедрения новой техники и технологий.

Результаты и обсуждение. Государственное регулирование определяется воздействием государства на деятельность хозяйствующих субъектов и рыночную конъюнктуру с целью обеспечения нормальных условий для функционирования рыночного механизма, решения экологических, научно-исследовательских, социальных и иных проблем в масштабах национальной или региональной экономики. Оно подразделяется на директивное планирование (деятельность хозяйствующих субъектов регулируется административными методами без учета их материальных интересов и экономических выгод) и индикативное регулирование (воздействие государства на производство сельскохозяйственной продукции при помощи экономических рычагов – государственные инвестиции, ссудный капитал, программы налоговой политики) [3].

АПК, формирующий, прежде всего, продовольственную и экономическую безопасность страны, является одним из важных секторов экономики. Как известно, за период независимости были разработаны многие важные программные документы, на основе которых реализовывалась государственная политика в сфере АПК. Можно выделить основные четыре этапа аграрной стратегии Казахстана. Первый этап – подго-

товительный (1998-2000) – ускоренное завершение реформ и борьба с бедностью. Второй этап – стабилизационный (2001-2003) – финансовое оздоровление страны, ее структурная перестройка и создание рабочих мест в других отраслях для высвобождающейся рабочей силы. Третий этап – устойчивое развитие сельского хозяйства (2004-2010) – ускоренный рост производства и повышение экспортного потенциала. Четвертый этап – повышение конкурентоспособности агропромышленного комплекса с 2010 по настоящее время.

Для дальнейшего решения задач по развитию и стабилизации экономики и финансовой системы средства направлены на поддержку финансового сектора, малого и среднего бизнеса, развитие жилищного сектора, агропромышленного комплекса, реализацию инновационных, промышленных и инфраструктурных проектов.

Эффективный механизм государственной поддержки способен противостоять экстремальному воздействию внешних экономических, политических, рыночных международных факторов конкуренции и др. Исследования показывают, что он формируется с соблюдением следующих принципов: достаточность выделяемых бюджетных средств; своевременность оказания поддержки; приоритетность в распределении бюджетных ассигнований; адресность и доступность госбюджетной поддержки; гласность; учет региональных особенностей; прозрачность и контроль за своевременностью, целевым использованием и действенностью государственной поддержки [4].

У Казахстана имеется большой потенциал для развития пищевой индустрии, животноводства, кормопроизводства, организации приема и заготовок сельскохозяйственных продуктов и сырья у сельхозтоваропроизводителей, развития всех других отраслей, обеспечивающих потребительский рынок всевозможными товарами, продуктами и услугами. В этой связи эти отрасли являются наиболее привлекательными для инвестиционных вложений. В стране есть потенциальные возможности для производства высококачественной биологически и экологически чистой, выращенной в естественных условиях аграрной продукции. Имеются серьезные перспективы по производству высококачественной плодоовощной продукции в южных областях страны, в том числе на экспорт. Например, выращивание и переработка помидоров, производство соков и кон-

центратов может стать основой, которая будет генерировать доходы для развития отрасли. Это огромный и очень перспективный международный рынок, где Казахстан может занять достойную нишу. Также имеются возможности для выхода на международный рынок вина. Очень большие возможности в животноводстве, особенно в восстановлении и развитии его мясомолочного направления. Есть множество других перспективных проектов, для реализации которых потребуются значительные финансовые ресурсы как государства, так и частного сектора экономики. В этой связи финансовый сектор страны должен быстрее осваивать применяемые в международной практике разнообразные рыночные инструменты для привлечения сбережений государства, населения, частного сектора, включая средства пенсионных фондов, в развитие этих отраслей экономики.

На сегодняшний день актуальным является исследование направлений вхождения государства в мировое экономическое сообщество, характеризующееся интеграцией мировых рынков и национальных экономик. Решение проблемы управления инвестиционными комплексами, создания благоприятного внутреннего климата страны, эффективной инфраструктуры и законодательного обеспечения финансовых процессов невозможно без изучения хода формирования и использования внутренних финансовых ресурсов страны и, в первую очередь, финансовых ресурсов хозяйствующих субъектов.

В условиях рынка разработка и внедрение механизма формирования и использования финансовых ресурсов хозяйствующих субъектов становятся все более актуальными и сложными. Важными этапами расчета основных финансовых ресурсов с учетом специфики деятельности отрасли являются:

- определение величины собственных финансовых ресурсов за счет внутренних источников (чистой прибыли, амортизационных отчислений);
- определение заемных финансовых ресурсов.

В сельском хозяйстве Казахстана функционирует 14 548 предприятий, в том числе малых – 14 169 (97,4%), средних – 303 (2,1%), крупных – 76 (0,5%). В структуре предприятий удельный вес государства – 0,6%, акционерных обществ – 0,7%, хозяйственных товариществ и других организационно-правовых форм – 98,7%, кроме

Экономический механизм хозяйствования

того, имеется 185 тыс. крестьянских (фермерских) хозяйств.

Выручка от реализации продукции и услуг по сельхозформированиям в 2016 г. составила 1182 млрд. тенге, в том числе по сельхозпредприятиям – 630 млрд. тенге (53,3%), крестьянским хозяйствам – 551,8 млрд. тенге (46,7%).

Себестоимость реализованной продукции – 855 млрд. тенге, в том числе по сельхозпредприятиям – 463 млрд. тенге (54,1%), крестьянским хозяйствам – 392 млрд. тенге (45,9%).

Получено прибыли – 327 млрд. тенге, в том числе по сельхозпредприятиям – 167 млрд. тенге (51,2%), крестьянским хозяйствам – 160 млрд. тенге (48,8%).

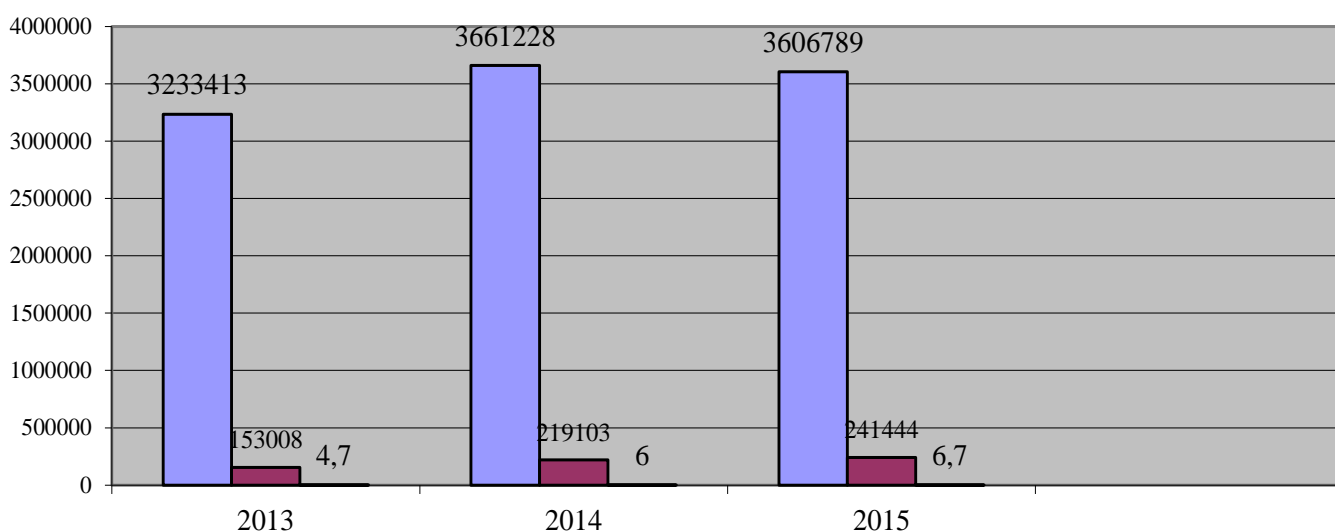
Уровень рентабельности по сельхозформированиям – 38,2%, в том числе по сельскохозяйственным предприятиям – 36,1%, крестьянским хозяйствам – 40,7%

Потребление основного капитала представляет собой сумму уменьшения стоимости основного капитала в результате его физического и морального износа, то есть размер амортизационных отчислений от стоимости основных фондов предприятий также является источником финансовых ресурсов предприятий АПК. Однако, их доля в структуре доходов незначительна и в анализируемом периоде имеет тенденцию к снижению от 15,5% до 10,5%. Это свидетельствует об отрицательных процессах, поскольку данный источник финансовых ресурсов хозяйствующих субъектов

экономики должен играть значимую роль в инвестиционных процессах. Очевидно, что отечественные предприятия АПК недостаточно активно занимаются проблемами внедрения прогрессивных технологий, используют на производстве устаревшую физически и морально технику. Система регулирования формирования доходов сельского хозяйства, на наш взгляд, должна состоять из мер государственной системы регулирования [6].

Вопросы стабилизации экономики Казахстана переносится на региональный уровень хозяйствования. Это требует расширения хозяйственной деятельности регионов и нового подхода к проблеме взаимоотношений между республиканским и местными бюджетами, включая правильную оценку потребности государственного финансирования и норм его осуществления. Поэтому одной из наиболее сложных проблем бюджетной реформы является разработка эффективного механизма предоставления в распоряжение местных органов власти источников финансирования региональных программ.

Затраты местного бюджета на развитие сельского хозяйства за 2013-2015 гг. выросли на 88,4 млрд.тенге или 157,8%. При этом, по объему бюджетных средств, направляемых на данную функциональную группу, первое место занимают Южно-Казахстанская, Алматинская и Акмолинская области (рисунок 1).

Составлен по данным [5].

Рисунок 1 – Затраты местных бюджетов на сельское хозяйство, млн тенге

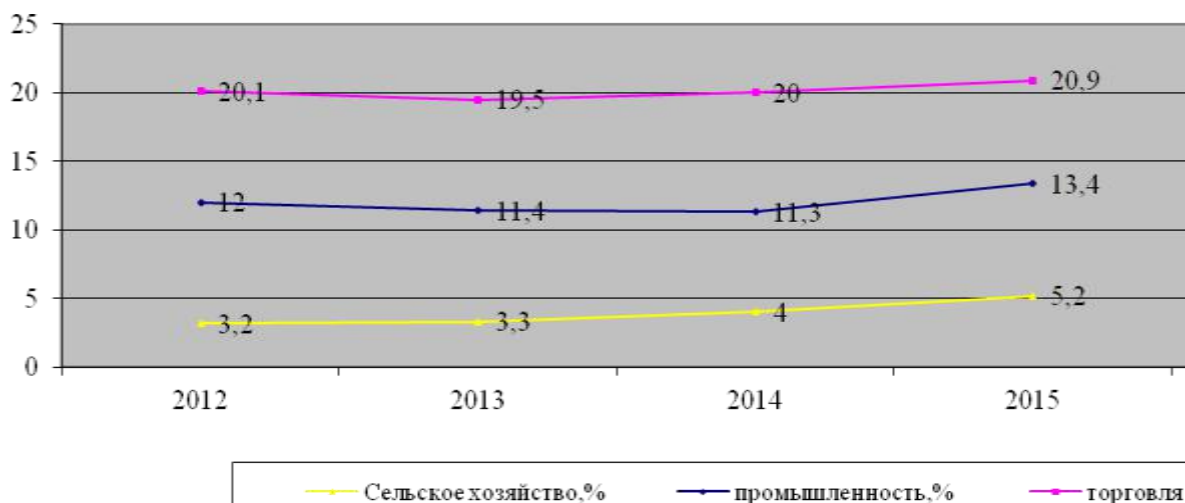
Комплексное изучение механизма финансирования бюджетных программ показало, что на стадии бюджетного планирования отдельные программы включаются на планируемый год без достаточного обследования. В результате увеличивается количество неосвоенных бюджетных программ с не освоением и неэффективным использованием бюджетных средств. Идет распыление бюджетных средств по инвестиционным программам и инвестиционным проектам в регионах.

Одним из источников финансового обеспечения предприятий АПК являются кредитные ресурсы. Бюджетное кредитование в 2015 г. 8 бюджетных программ осуществлялось через четырех администраторов республиканских бюджетных программ. При этом в разрезе администраторов на Министерство сельского хозяйства приходится – 31,5% от общей суммы (проведение мероприятий по поддержке субъектов агропромышленного комплекса).

По оценке Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского

бюджета для проведения мероприятий по поддержке субъектов АПК в 2015 г. было выделено 60 млрд. тенге (в 2014 г. – 40 млрд. тенге). При этом установлен формальный подход к планированию прямых и конечных результатов с занижением их количественных показателей. Так, в 2015 г. прокредитовано 2249 сельхозтоваропроизводителей с превышением планового показателя в 2,5 раза.

Что касается банковского кредитования, то по данным Национального банка Республики Казахстан кредиты банков второго уровня по отраслям экономики с 2012 по 2015 г. характеризуются следующим: кредитные вложения банков второго уровня в отрасли экономики в 2015 г. составили 12674,2 млрд. тенге и увеличились по сравнению с 2012 г. на 127,3% или на 2716,2 млрд. тенге. Наибольшие доли от общего объема кредитов сосредоточены в среднем в торговле – 20,1%, промышленности – 12,0%, наименьшая доля в сельском хозяйстве – 4,0% (рисунок 2).

Составлен по данным [см.5].

Рисунок 2 – Удельный вес кредитов банков второго уровня по отраслям экономики РК за 2012-2015 годы, млрд. тенге

Как показывает ситуация, взаимоотношения с банками второго уровня имеют свои сложности. Анализ кредитования сельского хозяйства банками второго уровня и кредитными организациями свидетельствует о том, что финансирование предприятий сельского хозяйства сопровождается высокой степенью риска. Регулирование процесса финансово-кредит-

ного обеспечения аграрного сектора государством сводится лишь к финансированию за счет средств бюджета банков второго уровня, предоставляющих эти средства в виде кредитов [7].

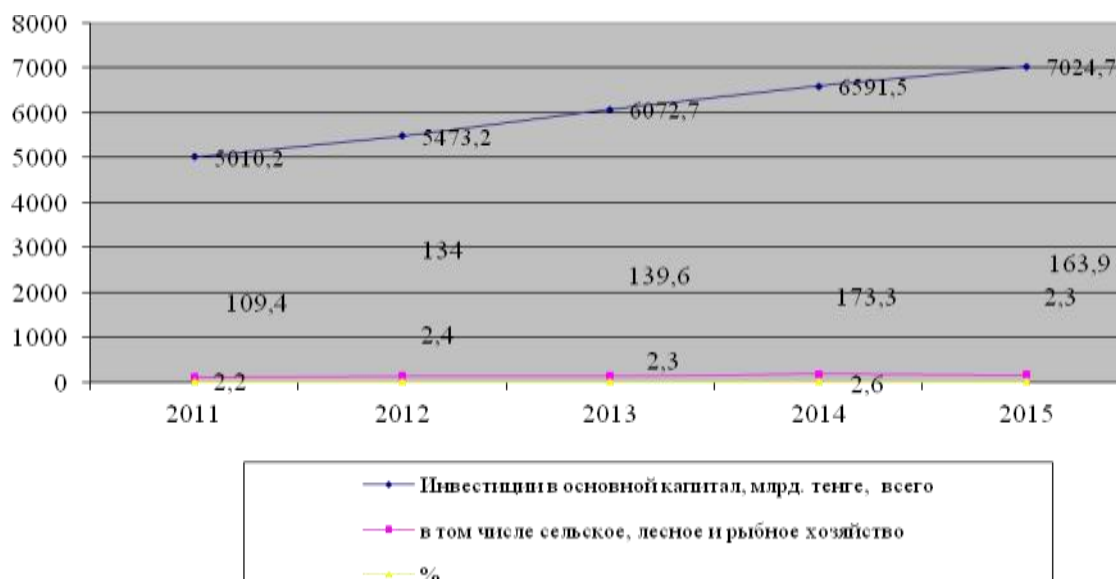
Рост ВВП Республики Казахстан дает возможности увеличить инвестиции в экономическое развитие аграрного сектора Казахстана. В основной капитал сельского

Экономический механизм хозяйствования

хозяйства за период 2011-2015 гг. было инвестировано 720,2 млрд. тенге, что в среднем составляет 2,4% от общего объема инвестиций (рисунок 3). Однако общий прирост инвестиций в основной капитал

формируется за счет существенного вклада собственных, а также средств государственного бюджета, тогда как вклад заемных средств практически потерял свою значимость.

Составлен по данным [см.5].

Рисунок 3 – Инвестиции в основной капитал сельского хозяйства РК за 2011- 2015 гг., млрд. тенге

Одним из основных факторов, негативно влияющих на инвестиционную активность, является финансовая неустойчивость большинства сельскохозяйственных товаропроизводителей, низкий уровень их доходности и значительные риски. Факторы низкого роста прибыли аграрного сектора связаны с особенностями спроса на продукцию сельского хозяйства и со специфическими особенностями данной отрасли [8].

Исходя из вышеизложенного, можем отметить переплетение естественных и экономических условий: влияние природно-климатических условий – сезонность производства, которая выражается в несовпадении рабочего периода и времени производства сельскохозяйственной продукции. Свою роль играют зависимость от заемных средств, неравномерное использование оборотных средств и получение доходов агропромышленного комплекса. Эти обстоятельства требуют особого подхода к финансовому обеспечению и финансовому регулированию [9].

По нашему мнению, основной задачей финансового обеспечения является мобилизация финансовых ресурсов путем выбора источников финансирования, привлечения денежных средств и их использова-

ния. Формируемые из разных источников финансовые ресурсы дают возможность предприятию своевременно погашать свои обязательства, инвестировать средства в новое производство, обеспечить при необходимости расширение и техническое перевооружение, финансировать научные исследования, внедрение разработок и т.д. Особенности кругооборота средств в организации финансов сельскохозяйственных предприятий, являющихся совокупностью отношений в образовании, распределении и использовании фондов денежных средств (финансовых ресурсов), определяют поиск основных источников поступления финансовых средств в аграрный сектор [10].

Выводы. Исходя из проведенного исследования, можем сделать следующие выводы.

Финансово-инвестиционную политику необходимо осуществлять в следующих направлениях:

- принятие законодательства, регулирующего инвестиционный процесс в АПК;
- увеличение бюджетного финансирования и усиление государственного контроля за целевым и эффективным расходованием средств республиканского и

местного бюджетов, направляемых в форме безвозвратного и возвратного финансирования;

- расширение практики гарантирования поддержки государством инвестиционных сельскохозяйственных проектов;

- создание благоприятной среды для привлечения отечественных и зарубежных инвестиций;

- усиление контроля эффективности механизма налогового администрирования, поскольку фискальная характеристика налоговой системы неразрывно связана с объемом государственных расходов. Чем выше налоговые поступления в экономику регионов и республики в целом, тем больше возможностей их дальнейшего «реинвестирования» и, в конечном итоге, использования возможностей для их саморазвития;

- система финансирования должна способствовать их реальному укреплению и являться стимулом повышения эффективности, наращивания объемов выпуска сельскохозяйственной продукции и сокращения затрат на ее производство.

Факторы низкого роста прибыли аграрного сектора также связаны с особенностями спроса на продукцию сельского хозяйства и со специфическими особенностями данной отрасли, которые при слабом государственном регулировании приводят к злоупотреблениям рыночной властью поставщиков ресурсов для сельского хозяйства, перерабатывающих и торгующих организаций по отношению к сельскому хозяйству. Таким образом, важнейшими направлениями государственного регулирования доходов сельского хозяйства должны быть:

- развитие лизинга сельскохозяйственной техники;

- демонаполизация организаций первой и третьей сфер АПК;

- поддержание стабильной благоприятной конъюнктуры на рынке путем проведения закупок сельскохозяйственной продукции;

- содействие развитию рыночной инфраструктуры;

- льготная система налогообложения и кредитования;

- подготовка квалифицированных кадров для сельского хозяйства.

Список литературы

1 Аймурзина Б.Т. Государственная финансовая поддержка развития АПК РК

//Актуальные проблемы экономики. – 2014. – №2 (152). – С. 87-93.

2 Каменова М.Ж. и др. Конкурентоспособность аграрного сектора Республики Казахстан: теория, практика и перспективы в посткризисный период. – Астана: ИП Ботабеков, 2012. – 247 с.

3 Югай С. Тенденции государственной поддержки сельского хозяйства Казахстана в контексте мирового опыта // Проблемы агропромышленного комплекса. – 2014. – №1. – С. 150-157.

4 Накипова Г. Интеграционные процессы агропромышленного комплекса в Казахстане //Проблемы агропромышленного комплекса.-2013.-№3.- С.112-119.

5 Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2018.-URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 06.05.2018).

6 Шредер М. Фракталы, хаос, степенные законы. Миниатюры из бесконечного рая. – Ижевск: НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2001.- 528 с.

7 Хан Ю. Конкурентоспособность аграрного сектора Казахстана в условиях ВТО // Проблемы агропромышленного комплекса.- 2017.- №3.- С. 13-15.

8 Волкова П.А. Статистическая обработка данных в учебно-исследовательских работах. – М.: Экспресс, 2008. – 60 с.

9 Есентугелов А.Е. Уязвимость казахстанской экономики для кризиса еврозоны // Вестник КазУЭФМТ. – 2013. - №1. – С. 18-29.

10 Бахтиярова А.Ж. Основные проблемы и текущая ситуация в сельскохозяйственном секторе Республики Казахстан // Доклады НАН РК. -2017. -№3. - С. 164-168.

Spisok literatury

1 Ajmurzina B.T. Gosudarstvennaja finansovaja podderzhka razvitiya APK RK //Aktual'nye problemy jekonomiki.- 2014.- №2(152).-S.87-93.

2 Kamenova M.Zh. i dr. Konkurentosposobnost' agrarnogo sektora Respubliki Kazahstan: teorija, praktika i perspektivy v postkrisisnyj period. – Astana: IP Botabekov, 2012. – 247 s.

3 Jugaj S. Tendencii gosudarstvennoj podderzhki sel'skogo hozjajstva Kazahstana v kontekste mirovogo opyta // Problemy agrorynka. – 2014. – №1. – S. 150-157.

4 Nakipova G. Integracionnye processy agropromyshlennogo kompleksa v Kazahstane //Problemy agrorynka.- 2013.- №3.- S. 112-119.

5 Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs].-2018.-URL: <http://www.stat.gov.kz> (data obrashhenija: 06.05.2018).

6 Shreder M. Fraktaly, haos, stepennye zakony. Miniatury iz beskonechnogo raja. – Izhevsk: NIC «Reguljarnaja i haoticheskaja dinamika», 2001.- 528 s.

7 Han Ju. Konkurentosposobnost' agrarnogo sektora Kazahstana v uslovijah VTO // Problemy agrorynka. – 2017. - №3. – S. 13-15.

8 Volkova P.A. Statisticheskaja obrabotka dannyh v uchebno-issledovatel'skih rabotah. – M.: Jekopress, 2008. – 60 s.

9 Esentugelov A.E. Ujazvimosť kazahstanskoj jekonomiki dlja krizisa evrozony // Vestnik KazUJeFMT. – 2013. - №1. – S. 18-29.

10 Bahtijarova A.Zh. Osnovnye problemy i tekushhaja situacija v sel'skohozijsvennom sektore Respubliki Kazahstan // Doklady NAN RK. -2017. -№3. - S. 164-168.

UDC 631:336.22
IRSTI 68.45.01

**FINANCIAL LITERACY IN RURAL REGIONS OF KAZAKHSTAN:
CHARACTERISTICS AND FACTORS**

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛДЫҚ АЙМАҚТАРЫНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫ:
СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ ФАКТОРЛАР**

**ФИНАНСОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ В СЕЛЬСКИХ РЕГИОНАХ КАЗАХСТАНА:
ХАРАКТЕРИСТИКА И ФАКТОРЫ**

SHOLPAN GAISINA¹

Dr.E.sc., Professor

CLEMENS FUCHS²

Dr.E.sc., Professor

¹ *University of Applied Science, Stralsund, Germany*

² *University of Applied Science, Neubrandenburg, Germany*

ШОЛПАН ГАЙСИНА¹

э.ғ.д., профессор

КЛЕМЕНС ФУКС²

э.ғ.д., профессор

¹ *Штральзунд университеті, Германия*

² *Нойбранденбург университеті, Германия*

ШОЛПАН ГАЙСИНА¹

д.э.н., профессор

КЛЕМЕНС ФУКС²

д.э.н., профессор

¹ *Университет Штральзунд, Германия*

² *Университет Нойбранденбург, Германия*

Abstract. Most literary sources on financial literacy reflect the economic development of the developed countries and a small number of studies focuses on developing and transit economies. Following the experience of the countries with advanced economies, developing countries began to pay more attention to these problems, which for the rural areas of Kazakhstan are an important component of economic growth of the republic. However, the existing programs focus mainly on the urban population and often cover only a small part of the rural population. The survey was conducted in the spring of 2014 in four rural areas of the Pavlodar region. The analysis and subsequent developments were based on information taken from 405 respondents. Survey of rural residents concerned the issues of interest rate, understanding of the inflation process, the essence of the mortgage, and financial services.

informed financial decision in an increasingly risky and globalized marketplace; it is true for both developed economies and emerging economies (Lusardi et al., 2011). Even in developed countries the level of financial literacy of population is reported as poor and not corresponding to innovative financial products emerging worldwide; a lack of basic economic and financial knowledge is an important impediment in effective financial decision-making (Gaurav et al., 2012). Conclusions based on financial literacy surveys in OECD countries show that understanding financial issues among people is low, in particular among specific groups, such as less educated and having low levels of income (OECD, 2006).

Individuals who are more financially literate tend to make fewer mistakes in financial decisions and as a result are in better financial conditions (Meier et al., 2008).

There are different definitions of financial literacy presented in literature. According to Orton (2007) financial literacy is the ability to understand and distinguish financial options, feel comfortable talking on personal finance topics, make decisions protecting against future insecurities as well as be prepared to solve every day financial problems effectively. Financial literacy could be also defined as an ability of a person to understand and process information to be able to make a proper financial decision (Gaurav et al., 2012). Financial literacy is very often associated with knowledge on saving and borrowing, which means in turn possessing sound financial management skills and habits (Hogarth et al., 2002).

Financial literacy could be considered from two points of view, the first one is related to the financial knowledge which includes such things as understanding the concept of interest rate, inflation rate, different types of loans etc.; the second point related to a confidence component such as self-estimated level of financial knowledge and self-reported abilities to make effective financial decisions (PRI, 2004).

There exist very few studies investigating financial literacy and factors affecting the level of financial literacy in rural areas of transition economies, since most researches are aimed at the national level without focusing on rural population. Even people with limited resources, in particular from rural areas, who would never afford to have a mortgage or own a big amount of money, need to be able to perform some financial calculations because their incomes are highly vulnerable and diffi-

cult to be predicted. Such low-income population needs to be financial literate to be able to make decisions without the expertise of paid consultants (Willis, 2008).

It is generally assumed that financial literacy could change people's behavior towards financial services and products, however, as West emphasizes financial literacy does not provide sustained changes in and optimal of financial behavior (West, 2012).

According to Hogarth (2006) financial education is considered differently by different people. Some people would esteem themselves as financial educated if they possess quite broad range of financial knowledge as understanding complicated macroeconomic issues and their effect of everyday household financial decisions. At the same time others would focus exclusively on basic routine money management. However, apparently financial education covers both macro and narrow ranged topics.

Financially literate people according to Bhushan and Medury (2013) are "... able to sail through tough financial times" because financial literacy is directly correlated with positive financial behavior.

Determinants of financial literacy. Hira (2012) believes that financial behavior is affected by both external and internal factors. Among internal factors one can consider education, financial skills, income level, and a family size.

Many studies show that household's financial behavior is determined significantly by financial literacy (Lusardi et al., 2013). At the same time being more financially experienced can be a source of getting financial knowledge and improving financial literacy. Those who report keeping day-to-day management over their finance and being involved in some formal financial operations such as formal credit or a deposit account indicate that this experience is the most important source of financial knowledge (Monticone et al., 2010).

Clapper, Lusardi, and Panos (2013) surveyed 160 individuals from seven federal regions in Russia in 2008 and 2009. A questionnaire included four financial literacy questions covering interest rate, interest compounding, inflation, and sales discount. The questionnaire was similar to ones used in studies investigating financial literacy in the USA and Great Britain. Their findings indicate a significantly positive effect of financial literacy on the probability of the respondents to have a bank account and to have formal credit. At the same time financial literacy is negatively correlated to getting credit from informal

sources. This study shows that respondents with higher financial literacy are more resistant to income shocks and have higher spending capacity levels.

Roos et al. (2011) used data from the 2005 De Nederlandsche Bank's Household Survey (DHS) containing over 2,000 households. Their questionnaire included two sets of questions aimed to assess financial literacy of the respondents. The first set was designed to estimate basic financial literacy and the second one had a goal to assess more advanced financial knowledge. The results show that lack of literacy prevents households from participating in the stock market.

Meier and Sprenger (2008) showed that financial knowledge is positively related to the income level. Monticone (2010) studied 3,992 households using data of a survey conducted by the Bank of Italy in 2006. The respondents were given questions regarding financial literacy; results of the analysis indicate that financially wealthy respondents and those having greater education show higher levels of financial literacy. In general, the study concluded that the Italian population's average financial literacy is quite low compared with the United States and other European countries.

Willis (2008) claims that people's financial literacy self-assessments measure the confidence, and apparently overconfidence; however do not provide a robust measure of actual financial literacy. She says that those individuals who believe in the effectiveness of their own financial decision making must be able to prove it by making decisions at hand. Mistaken financial decisions could happen due to both overconfidence and underconfidence, when people either do not ask for help or to shy away from engaging in the information search literacy (Willis, 2008). OECD (2005) reports that respondents in the United States, the United Kingdom, and Australia often feel that they possess enough financial knowledge than is actually the case.

According to Lusardi and Mitchell (2011) there is a significant difference in the level of financial literacy between male and female respondents as well as between younger/older and middle-aged ones. They showed that respondents with higher level of education are more financially knowledgeable (Lusardi et al., 2011). Monticone (2010) showed that there is some evidence of an inverse U-shaped age profile of financial knowledge, when middle-aged respondents reported higher scores than younger and older counterparts and also positively related financial experience and the level of financial literacy;

she reports that the respondents consider financial experience as their most important source of financial knowledge (Monticone, 2010).

Availability of financial services is determined by the availability of financial institutions in the area. Berry says that the scarcity of bank branches in low-income and minority neighborhoods prevent some households from being allowed to have an account (Berry, 2004) and as a result become less financially experience and knowledgeable. Such so-called "under-banked" or "under-served" people who are little engaged in the conventional banking system, whose access to information on even basic financial goods and services is limited (Orton, 2007) have potentially little financial experience and consequently are less financially educated. Studies show that in Russia financially literate people are more likely to borrow from formal banking rather than from informal financial institutions. The authors warn that the rapid growth of consumer loans in Russia over past several years combined with low financial literacy of population could lead to the dangerous consequence (Klapper et al., 2013).

Hogarth et al. (2005) using data from Survey of Consumer Finances for a number of years conclude that the households' ability to manage and understand financial products is an impediment to having bank accounts (Hogarth et al., 2005). They also indicated that those who lack knowledge regarding the use of specific devices such as ATMs, personal computers, and mobile phones for banking transactions would prefer likely informal financial institutions over formal ones (Hogarth et al., 2005).

Studies show that financial literacy is affected by financial behavior and financial experience emphasizing that the latter can be a source of learning (Monticone, 2010). Monticone also refers to the Michigan Survey of Consumers in 2001 describing a positive influence of personal financial experience on financial knowledge of respondents, as well as she refers to the study of credit literacy of Lyons, Rachlis, and Scherpf (Lyons et al., 2007), who found that reported financial experience had a positive effect on knowledge about credit reports.

Lusardi et al. (2010), using the National Longitudinal Survey of Youth fielded in 2007-2008, analyzed relationship among financial literacy and a set of socio-demographic factors, family and peer characteristics. They found that female respondents are less likely to give correct answers, to the identical results

Lusardi and Tufano (2009) came, studying 1000 respondents in the USA (the survey was fielded by the staff of Taylor Nelson Sofres Global). This research reports that there is a significant difference between male and female debt literacy levels. For all the questions in survey related to financial literacy women gave less correct answers than their male counterparts (Lusardi et al., 2009).

Christelis et al. (2010) found that individuals with higher education are more financially sophisticated, as well as the financially wealth respondents are more likely to become stockholders (Christelis et al., 2010). According to Hogarth (2006) more educated people could create so-called "economic ripples" making better financial decision not only for themselves but also for their families (Hogarth, 2006). Calvet et al. (2009) used the Swedish panel covering four years (1999-2002) to investigate three types of investment mistakes; according to the results respondents with higher education make smaller investment mistakes (Calvet et al., 2009).

Methodology. Data source and sample description. Since the subsistent majority of rural population in Kazakhstan depends heavily on income from their small subsidiary households, the issue of access to formal financial services becomes of significant importance. Along with a number of reasons of being underbanked, low financial literacy among rural dwellers is one of the keenest.

A main objective of our study is to determine and measure factors which affect the financial literacy level of rural households in Kazakhstan.

The sample consists of rural households and therefore it is of particular interest for the research questions concerning financial literacy, because rural people in Kazakhstan are in a very vulnerable financial position.

To measure basic financial literacy the questions adopted from the "Supplementary Questions: Optional Survey Questions for the OECD INFE Financial Literacy Core Questionnaire" (OECD, 2012) were used:

1. Suppose you had USD 100 in a savings account and the interest rate was 2% per year. After 5 years, how much do you think you would have in the account if you left the money to grow?

- a. More than USD 102
- b. Exactly USD 102
- c. Less than USD 102
- d. no answer

2. Imagine that the interest rate on your savings account was 1% per year and inflation was 2% per year. After 1 year, how much

would you be able to buy with the money in this account?

- a. More than today
- b. Exactly the same
- c. Less than today
- d. no answer

3. A 15-year mortgage typically requires higher monthly payments than a 30-year mortgage, but the total interest paid over the life of the loan will be less.

- a. True
- b. False
- c. no answer

We investigated what and to what extent factors characterizing financial experience, education, socio-demographic status, and the representativeness of financial institutions determine the level of financial literacy of respondents. The study is based on a static model with cross-sectional data for a specific year - 2014.

The study uses data from rural areas of Kazakhstan. The study took place in Pavlodar region of Kazakhstan in spring 2014. Based on the survey we were able to acquire information for 405 individuals living in villages of four rural districts located in different distances from the city. The surveys collected information on individual level of financial literacy (knowledge of interest rate, understanding of inflation, and understanding of mortgage), as well as information on financial services (the use of bank accounts and formal credit). The information covers such areas as: whether the respondent has any experience dealing with formal financial institutions, a measure of the objective and subjective financial literacy, their income situation. The dataset provides information on respondents' socio-demographic characteristics and their opinion regarding financial education. This survey has questions concerning whether the individual has got a loan from a formal financial institution for last five years, information on keeping records of the family budget, as well as a question on the respondents' opinion what should be the primary attention when someone compares the banks in order to choose to take credit from or to make deposit in.

The percentage of female respondents in the sample is 52.3%; it corresponds to the national level of 51.85% in 2013. The average age in the sample is around 40 years old. Households with 3-4 family members make up 45% and with more than four members is 26.7%. The percentage of formally employed respondents is around 61%, self-employed respondents make up about 6.7%, unemployed 19.8% while others including retirees,

We did not use in our analysis such a variable as a deposit account, since such a variable would not show the real inclusion of the respondent into the financial activity. In Kazakhstan almost all the formally employees are provided by the employer with a so-called salary account in the assigned bank. This account is used exclusively to withdraw the salary and cannot be used for other financial activities.

Hypotheses. The study is aimed to answer following questions:

a. What is the relationship between financial literacy and provision of financial services?

b. What is the relationship between socio-demographic characteristics of age, family status, education, financial experience and financial literacy?

Following hypotheses are formulated, based on the questions and objectives of the research:

H 1. Following Klapper et al. (2013) we assume that financial literacy is positively related to participation in financial markets.

H 2. Following Lusardi and Mitchell (2011) we suppose that here are significant differences between men and women in financial literacy.

H 3. Following Monticone (2010) we expect that there is a positive significant relationship between financial literacy and age.

H 4. Following Christelis et al. (2010) we expect that higher level of education would lead to higher scores of financial literacy measurements.

H 5. Following Berry (2004) we expect that the higher representativeness of financial institutions leads to higher financial literacy.

H 6. Our assumptions that there is a positive relationship between objective and subjective financial literacy we based partly on conclusions made by Willis (2008).

H 7. Following Hogarth et al. (2005) we hypothesize that there is a positive relation between an ability to manage own finance and financial literacy.

Dependent variable. We use ordered probit model to investigate the relationship between financial literacy and socio-economic factors.

In our research we summarized information about financial literacy resulting from three questions and used it as a dependent variable coded "ANSWERS" varying from category "0" meaning that the respondent either did not give a correct answer or did not know the correct answer till a category "3" meaning

that the respondent gave correct answers on all three questions.

Explanatory variables. A choice of explanatory variables was based on recommendations of Kempson (2009) as well as studies of Lusardi et al. (2010 and 2011), Klapper et al. (2013). The explanatory variables include:

a. a set of variables measuring financial inclusion and financial experience of the respondents: whether the respondent had credit from the formal financial institution for last five years, whether the respondent has such a habit in his/her family to keep records on the family budget, and how many formal financial institutions are available in the area;

b. a set of variables characterizing socio-demographic status of the respondent, such variables as gender, age, educational level, type of employment;

c. a variable indicating a level of financial literacy based on individual's self-estimation

We used eleven independent variables (predictors) for three regressions:

a. GENDER – a binary variable, where "0" - male and "1" – female;

b. AGE – a discrete variable grouped into six levels: 16-24; 25-34; 35-44; 45-54; 55-64; older than 65;

c. EDUCATION – a discrete variable grouped into five levels: Tertiary = 1; Post-secondary/technical school = 2; High School = 3; Middle School = 4; Primary School = 5;

d. CREDIT – a binary variable that refers to the respondent's having or not having got a credit for last five years: with credit = 1; without credit = 0;

e. RECORDS – a binary variable that refers to the respondent's keeping regularly records on family budget: yes – 1; no – 0;

f. EMPLOYMENT – a discrete variable grouped into five levels: formally employed – 1; self-employed – 2; unemployed – 3; others (including retirees and students) – 4;

g. NUMBERFI – a continuous variable that measures the number of financial institutions available in the area without determining what kind of institution;

h. FINLITSELF – a continuous variable that measures the level of financial literacy ascending from "0" to "5".

Empirical Results. We see that all 405 observations in our data set were used in the analysis. The likelihood ratio chi-square of 55.6 with a p-value of 0.0000 tells us that our model as a whole is statistically significant, as compared to the zero model with no predictors (Table 3).

Table 3 - Ordered probit model results of financial literacy measurement

ANSWERS		Coef.	Std. Err.	p - value
GENDER		0.244**	0.112	0.029
AGE		-0.09*	0.046	0.05
EDUCATION				
	2	0.134	0.122	0.272
	3	-0.044	0.208	0.832
	4	-0.012	0.439	0.979
	5	0.259	0.783	0.741
CREDIT		0.333***	0.120	0.006
RECORDS		0.289*	0.213	0.175
EMPLOYMENT				
	2	-0.233	0.223	0.295
	3	-0.427	0.351	0.224
	4	-0.446***	0.130	0.001
NUMBERFI		0.181***	0.063	0.004
FINLITSELF		0.077*	0.042	0.069

Notes: * a significance level of 10%, ** a significance level of 1%, *** a significance level of 0.5%

Almost all variables are significant at different levels (Table 4). Only one of nine variables is not significant, however, a sign of this variable meets our expectations. A variable EDUCATION is not significant. We can explain it by the fact the overall literacy level in Kazakhstan, including rural areas, is greater than 99%. Moreover, the literacy level in Kazakhstan does not mean merely an ability to read and write, but a particular level of education. Therefore, the education of respondents is not directly corresponding to the financial literacy.

The variable AGE has a negative sign and a significance level of 10%, it means we can expect a decrease in the log odds of being in a group with higher answer scores by 0.08 when the respondent's age is increasing.

Being a female increases log odds of being in a group with higher answer scores. We believe that having some experience of dealing with formal financial institutions as well as keeping records of the households' income and expenditure could mean that the respondent has some level of financial literacy. We expected these variables to be significant. The variable CREDIT is significant at the level of 0.5% and the variable RECORDS is significant at the level of 10%.

We can observe a link between financial literacy and some type of financial behaviors. We found a strong dependence of financial literacy on whether the respondent had any type of credit over past five years. We would say that for a one unit increase in CREDIT (i.e., going from 0 to 1), we expect a 0.34 increase in the log odds of being in a higher level of answer scores, given all of the other variables in the model are held constant. Also, we found that keeping day-to-day financial

management by a household would positively affect financial literacy, with a one unit increase in RECORDS (i.e., going from 0 to 1), we expect a 0.32 increase in the log odds of being in a group with higher answer scores.

A variable EMPLOYMENT is significant at the level of 0.5% for a group of retirees, students and housewives and insignificant for the groups of self-employed and unemployed. At the same time, the variable has a negative sign for all the groups. It means being in a group of retirees and students in comparison with formally employed respondents, will decrease by 0.44 in the log odds of being in a group with a higher level of answer scores, given that all of the other variables in the model are held constant. Formally employed respondents in comparison with other employment groups provide better scores.

The number of financial institutions located in the area is a significant variable at the level of 0.5% and positively affects the dependent variable. Going towards greater number of financial institutions would increase the log odds of being in a group with higher answer scores by 0.18.

The financial literacy self-estimation is significant at the level of 10% and has a positive sign. For a one unit increase in the financial literacy self-estimations, we would expect a 0.07 increase in the log odds of being in a higher level of answer scores, given that all of the other variables in the model are held constant.

We also obtained predicted probabilities to be able to observe how the probabilities of belonging to each category of answer scores change as the variable CREDIT is varied holding the other variables at their means (Table 4).

Table 4 - Predicted outcomes of correct answers under the variable CREDIT

CREDIT	Margin	Std. Err.	z	p - value
Predicted outcome = 0, not correct answers				
1	0.245	0.033	7.410	0.000
2	0.151	0.020	7.350	0.000
Predicted outcome = 1, one correct answer				
1	0.466	0.027	17.360	0.000
2	0.433	0.026	16.600	0.000
Predicted outcome = 2, two correct answers				
1	0.271	0.032	8.450	0.000
2	0.375	0.028	13.420	0.000
Predicted outcome = 3, three correct answers				
1	0.019	0.007	2.840	0.005
2	0.041	0.011	3.840	0.000

As we can see, the predicted probability of being in the category with no correct answers is 0.25 for the respondent who did not get any type of credit from the formal financial institutions over past five years and 0.15 if the respondent indicated having credit. It means those who had some financial experience, the probability to give incorrect answers is lower. For the category of respondents who provided one correct answer, the predicted probabilities are 0.46 and 0.43, indicating an insignificant difference between those respondents with and without credit. At the same time, for the respondents from the group with two correct answers the predicted probabilities are 0.27 for the respondents without credit and 0.37 for

ones who had it. It means those respondents who dealt with financial institutions during the past five years the probability to give two correct answers is higher than for those who did not have such an experience. Respectively, the predicted probability to provide three correct answers is greater for those with some financial experience, 0.04 in comparison to those without any experience, 0.02.

As the variable NUMBERFI (number of financial institutions in the area varying from 1 financial institution to 3 different financial institutions) is varied the predicted probabilities of being in each category of answer scores is as follows (Table 5).

Table 5 - Predicted outcomes of answers under the variable NUMBERFI

NUMBERFI	Margin	Std. Err.	z	p - value
Predicted outcome = 0				
0	0.250	0.035	7.170	0.000
1	0.196	0.021	9.260	0.000
2	0.150	0.021	7.310	0.000
3	0.112	0.025	4.420	0.000
Predicted outcome = 1				
0	0.467	0.027	17.410	0.000
1	0.457	0.026	17.330	0.000
2	0.434	0.026	16.520	0.000
3	0.401	0.033	12.240	0.000
Predicted outcome = 2				
0	0.265	0.033	8.070	0.000
1	0.320	0.024	13.160	0.000
2	0.375	0.028	13.220	0.000
3	0.428	0.040	10.630	0.000
Predicted outcome = 3				
0	0.018	0.007	2.710	0.007
1	0.027	0.008	3.600	0.000
2	0.041	0.011	3.860	0.000
3	0.060	0.018	3.330	0.001

We can see that the predicted probability increases for the categories of two or three answer scores as number of financial institutions in the area of residence increases. At the same time the fewer financial institutions in the area the greater the probability of not providing any correct answers.

Unlike results in Lusardi and Mitchell (2008), Lusardi, Mitchell and Curto (2010), and Lusardi and Tuffano (2009), who found

that female respondents show low scores, in our study rural women showed higher level of financial literacy (Table 6). We can explain it by the fact, that traditionally in rural families with many children; women are responsible for keeping family budget. Despite they have less than male population access to formal finance; women are more experienced in making home budget decisions.

Table 6 - Composition of correct answers on specific questions by gender groups

	Questions		
	Interest	Inflation	Mortgage
Female	123	30	104
Male	136	19	84
Total	259	49	188

In general, we found that financial literacy was severely lacking among respondents with lower level of education, however, the share of people with primary or middle school levels of education is insignificant, only about 2.5%. Only 64% could do simple interest rate calculations, about 46.4% knew about particularities of mortgage, and only 12% were able to provide a correct answer on a question regarding inflation.

Discussion. Our study contributes to the literature and existing knowledge by explaining the relation between the level of financial literacy of rural people in Kazakhstan and a set of socio-economic and behavioral factors. The study explores what rural people know and do not know as determined by

questions assessing the financial literacy.

Delavande et al. (2008) consider the acquisition of financial knowledge as a human capital investment. Our study also provides information on important channels which respondents consider as important for acquiring financial knowledge. Majority of respondents think that specialized education institutions are the best sources of financial knowledge. On the second place they put state agencies responsible for financial regulation. It means, that rural people are not really trustful towards financial institutions as they think, the latter are interested to get more clientele and probably would provide misleading information. Rather people would trust independent financial consultant (Fig. 1).

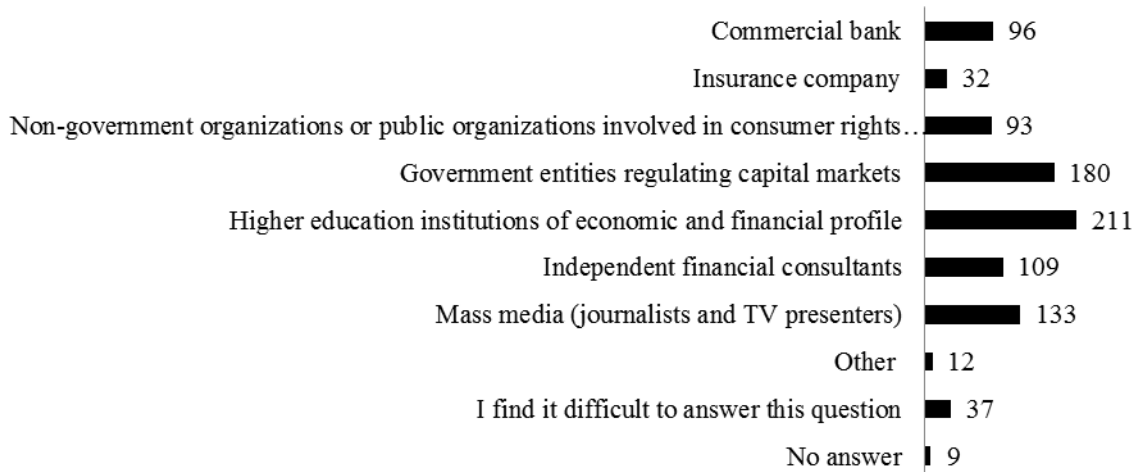

Figure 1 - Preferences of financial knowledge sources

Delavande et al. (2008) suggest that common people usually lacking knowledge necessary to construct financial decisions rely on a wide range of professional financial advice as private or public sources, amateur advice, self-help books, newspapers and magazines. Respondents in our survey were asked a question regarding their opinion on what

sources are more preferable when they need to choose what financial institutions to deal with. Majority would prefer to talk to their friends and relatives and to make a decision based on others experience rather than to ask for advice consultants or to believe advertisement (Fig. 2).

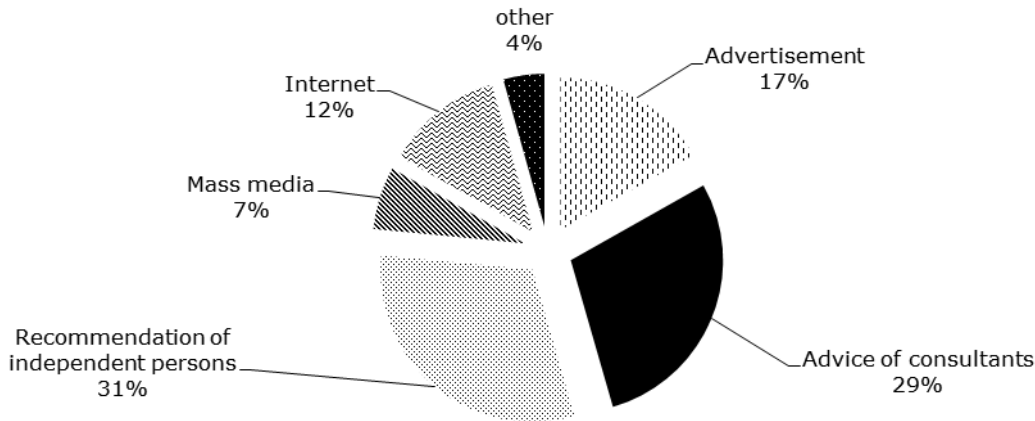

Figure 2 - Preferences of information sources regarding financial institutions

Answering a question “In your opinion what should be the primary attention when someone compare the banks in order to choose the one where to take a credit from or to make deposit in?” most respondents indicated that the bank’s reputation is of greatest importance for them, followed by a level of

interest rates and fees. These results corresponding to the previous ones mean that good reputation of financial institutions spread over by reliable people as friends and relatives is determining factor in the decision making process (Fig. 3).

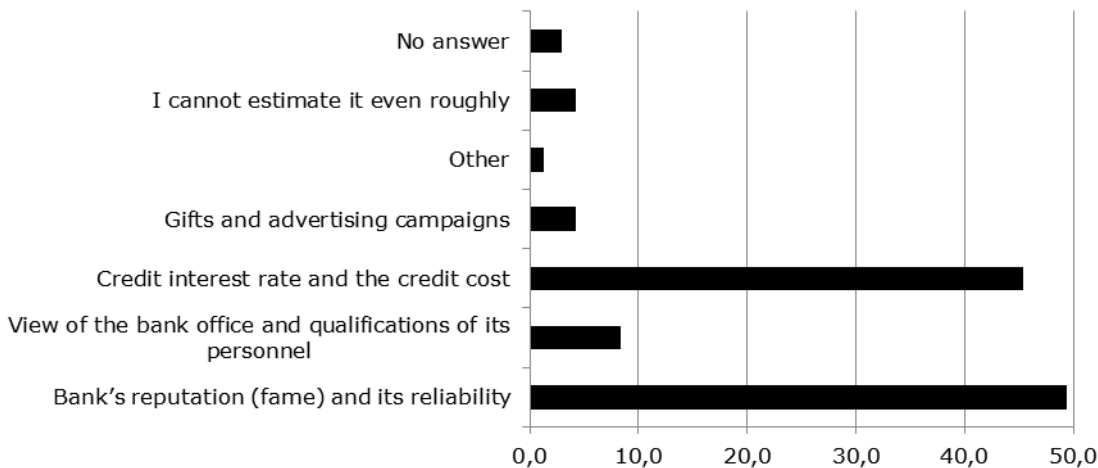

Figure 3 - Preference criteria in choosing a financial institution

Findings of this research could be considered as a valuable source of information related to financial literacy in rural areas of Kazakhstan and could be used by politicians for designing measures protecting rural household’s financial security. Despite some activities undertaken recently by the Kazakhstani government, rural people still have very limited access to financial education pro-

grams; suffer from the lack of financial experience due to the insufficient presence of financial institutions in rural areas; have low level of income which is one of the most important impediments in having access to financial services. Additionally, rural population should not be considered as a homogeneous group. Rather gender, educational attainment and other observable characteristics should be consid-

ered by policy makers in their activities aimed at the improvement of financial literacy of rural people (Lusardi et al., 2008).

References

- 1 Berry, Ch. (2004) *To bank or not to bank? A survey of low-income households*. Joint Center for Housing Studies Working Paper BABC 04. Cambridge, MA: Harvard University.
- 2 Bhushan, P., and Medury, Y. (2013) Financial Literacy and its Determinants. *International Journal of Engineering, Business and Enterprise Applications (IJEBA)* 13-145: 155-160.
- 3 Calvet, L. E., Campbell, J.Y., and Sodini, P. (2009) Measuring the financial sophistication of households. *American Economic Review* 99 (2): 393-398.
- 4 Christelis, D., Jappelli, T. and Padula, M. (2010) Cognitive abilities and portfolio choice. *European Economic Review* 54: 18–38.- P.28.
- 5 Delavande, A., Rohwedder, S. and Willis R. J. (2008) *Preparation for Retirement, Financial Literacy and Cognitive Resources*. Working Paper No. 2008–190, Ann Arbor: Michigan Retirement Research Center, University of Michigan.- P. 2.
- 6 Fileccia T., Jumabayeva A. and Nazhmidenov K. (2010) Executive summary, Highlights on four livestock sub-sectors in Kazakhstan, retrieved from http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/tci/docs/LH1-Executive%20Summary.pdf
- 7 Gaurav, S. and Singh, A. (2012) An Inquiry into the Financial Literacy and Cognitive Ability of Farmers: Evidence from Rural India. *Oxford Development Studies* 40, No. 3: 358–380.- P.360.
- 8 Hira, K. T. (2012) Promoting sustainable financial behaviour: implications for education and research. *International Journal of Consumer Studies* 36: 502–507.
- 9 Hogarth, J. M. (2006) *Financial Education and Economic Development*. Federal Reserve Board, USA. Paper prepared for “Improving Financial Literacy” International Conference hosted by the Russian G8 Presidency in Cooperation with the OECD 29-30 November 2006.-P. 3.
- 10 Hogarth, J.M., Anguelov C.E. and Lee, J. (2005) Who Has a Bank Account? Exploring Changes, Over Time. 1989–2001. *Journal of Family and Economic Issues* 26(1): 7-30.-P.10.
- 11 Hogarth, J. M., Hilgert, M. A. and Schuchardt, J. (2002) *Money managers: The good, the bad, and the lost*. Proceedings of the Association for Financial Counseling and Planning Education.-P.12.
- 12 Holzmann, R. (2010) *Bringing Financial Literacy and Education to Low and Middle Income Countries*. October 2010, PRC WP2010-38. Pension Research Council Working Paper

Pension Research Council. The Wharton School, University of Pennsylvania.

13 Kempson, E. (2009) *Framework for the Development of Financial Literacy Baseline Surveys: A First International Comparative Analysis*. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 1, OECD Publishing.

14 Klapper, L., Lusardi A. and Panos, G. (2013) Financial literacy and its consequences: Evidence from Russia during the financial crisis. *Journal of Banking & Finance* 37: 3904–3923.

15 Lusardi, A. and Mitchell, O.S. (2008) *Planning and financial literacy: How do women fare?*. American Economic Review: Papers & Proceedings 2008 98:2: 413–417

16 Lusardi, A. and Mitchell, O.S. (2011) Financial literacy around the world: an overview. *Journal of Pension Economics and Finance* Volume 10, Issue 4: 497-508.-P.10.

17 Lusardi, A., Mitchell, O.S. and Curto, V. (2010) Financial Literacy among the Young. *The Journal of Consumer Affairs* Volume 44, Issue 2: 358-380.- P. 360.

18 Lusardi, A. and Tufano, P. (2009) *Debt Literacy, Financial Experiences, and Over indebtedness*. Working Paper 14808.

19 Lusardi, A. and Mitchell, O.S. (2013) The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. NBER Working Paper 18952.

20 Lyons, A.C., Mitchell, R., and Scherpf, E. (2007) What's in a Score? Differences in Consumers' Credit Knowledge Using OLS and Quantile Regressions. *Journal of Consumer Affairs* 41 (Winter): 223–249.

21 Meier, S. and Sprenger, C. (2008) *Discounting Financial Literacy: Time Preferences and Participation in Financial Education Programs*. Public Policy Discussion Papers, Federal Reserve Bank of Boston, No, 07-5.-P.2.

22 Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan committee on statistics, www.stat.gov.kz, accessed on 16.07.2015.

23 Monticone, C. (2010) How Much Does Wealth Matter in the Acquisition of Financial Literacy? *Journal of Consumer Affairs* 44, Issue 2: 403-422.-P.404.

24 OECD (2005) Improving Financial Literacy: Analysis of Issues and Policies. Financial Market Trends, 2005/2.

25 OECD (2006) Improving Financial Literacy: Analysis of Issues and Policies. Financial Market Trends, 2005/2.

26 OECD (2012) Supplementary Questions: Optional Survey Questions for the OECD INFE Financial Literacy Core Questionnaire.

27 Orton, L. (2007) *Financial Literacy: Lessons from International Experience*. Canadian Policy Research Networks Inc.-P.8.

28 PRI (Policy Research Initiative) (2004) Financial Capability and Poverty Discussion Paper. Prepared by Social and Enterprise Development Innovations for the PRI Project “New

Approaches for Addressing Poverty and Exclusion." Ottawa: PRI.

29 RIOEA (2012), *Report on CKDs*, Research Institute of Organizational and Economics of Agriculture, Almaty, Kazakhstan.

30 Rooij, van M., Lusardi, A. and Alessie, R. (2011) Financial literacy and stock market participation. *Journal of Financial Economics* 101: 449–472.-P.468.

31 Rutkowski, J. (2011) *Promoting Formal Employment in Kazakhstan*. Overview. World Bank, http://conference.iza.org/conference_files/InfoETE2011/rutkowski_j1928.pdf.

32 West, J. (2012) Financial literacy education and behavior unhinged: combating bias and poor product design. *International Journal of Consumer Studies* 36: 523–530, p 523.

33 Willis, L. E. (2008) *Evidence and Ideology in Assessing the Effectiveness of Financial Literacy Education*. Legal Studies Paper No. 2008-6.

34 Yespolov T.I., Johnson S.R., Suleimenov Zh.Zh., Kalna-Dubinyuk T. and Arynova A. (2012) *Extension in Kazakhstan and the ex-perience of the USA: lessons from a working national model*, Xlibris Corporation, USA.-PP. 96-101.

УДК 338.43
МРНТИ 06.51.67

**ВОЗМОЖНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ИСЛАМСКОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ
В КАЗАХСТАНСКИЙ АГРОБИЗНЕС**

**ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АГРОБИЗНЕСКЕ ИСЛАМДЫҚ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫ
ЕНГІЗУ МҮМКІНДІКТЕРІ**

**OPPORTUNITIES FOR THE INTRODUCTION OF ISLAMIC FINANCING
OF KAZAKHSTAN'S AGRIBUSINESS**

Д.О. ОНАЛТАЕВ

к.э.н., доцент

Алматинская Академия Экономики и Статистики

Д.О. ОНАЛТАЕВ

э.ғ.к., доцент

Алматы экономика және статистика академиясы

D.O. ONALTAEV

C.E.sc., Associative Professor

Almaty Academy of economy and statistics

Аннотация. В настоящее время у казахстанских банков не хватает средств для долгосрочного финансирования крупных сельскохозяйственных проектов. Чтобы решить эту проблему, на наш взгляд, целесообразно обратиться к исламским ценным бумагам сукук. Этот финансовый инструмент широко известен в странах исламского мира и европейского банковского сообщества. В статье приведены схемы финансирования крупных сельскохозяйственных проектов для Казахстана, разработанные на основе идеологии сукук. Исламские ценные бумаги сукук давно вызывают большой интерес делового сообщества Республики Казахстан как альтернативный источник привлечения средств на финансирование инфраструктурных и инвестиционных проектов. Применение этого инструмента не требует значительных изменений действующего законодательства в области эмиссии ценных бумаг, что обусловило интерес к сукук не только в странах исламского мира. Рынок исламского финансирования ежегодно растет в среднем на 15%. Ведущую роль в интеграции исламских ценных бумаг сукук в казахстанскую экономику могут играть отечественные банки в качестве ведущих организаторов эмиссий сукук, консультантов казахстанских компаний о возможностях и особенностях применения этого финансового инструмента и тем самым содействовать привлечению инвестиций в отечественную экономику, в том числе из стран Персидского залива.

Таблица 1 – Рейтинг крупнейших организаторов выпуска сукук, 2016 г.

Наименование	Место	Доля рынка, %	Объем, млн долл.	Количество сделок
HSBC Bank	1	16,3	7,009	110
CIMB	2	10,4	4,480	160
Maybank	3	7,0	3,027	134
Standard Chartered	4	6,9	2,967	26
RHB	5	6,5	2,785	91
Aminvestment Bank	6	6,2	2,661	72
Deutsche Bank	7	6,0	2,584	8
National Commercial Bank	8	5,8	2,500	4
Riyad Bank	9	3,6	1,567	2
Citi	10	3,2	1,396	10
Прочие		28,1	12,055	101
Источник: Bloomberg, KFHR				

Существуют основные отличия сукук от традиционных облигаций.

Если облигация – это долговое обязательство эмитента перед инвестором, то сукук представляет собой долю в активе, лежащем в основе сделки, или долю в проекте. Их также часто называют имущественными сертификатами. Сукук должны быть обеспечены активами: материальными или нематериальными. Риски, связанные с правами собственности на базовый актив, при выпуске сукук должны относиться к держателям сукук, а не к эмитенту. Следовательно, продажа сертификатов сукук как на первичном, так и вторичном рынках является продажей доли собственности в активе или проекте. В то время как продажа облигации будет являться продажей долга или инструмента, основанного на запретном в исламском праве ссудном проценте (риба) [4, с.24].

Доходность сукук формируется за счет прибыли, аккумулированной в результате использования базового актива. Выплата дохода и основной суммы по сукук не гарантируется эмитентом и зависит от доходности проекта либо от изменения цены базового актива. Доход по облигациям гарантируется эмитентом, держатели облигаций зависят от платежеспособности эмитента. В случае дефолта держатели сукук имеют право реализовать свои имущественные права и продать свою долю в активах, тем самым вернуть основную сумму инвестиций.

Основным условием организации выпуска сукук является соответствие канонам шариата целей финансирования (покупка активов, строительство, инвестиционный проект, развитие бизнеса и т. д.) и самих сертификатов.

Рассмотрим также классификацию сукук. В зависимости от типа собственности и характера использования базового актива различают обеспеченные сукук (asset-backed) и необеспеченные (asset-based). Впервые схема обеспеченных сукук была представлена в 2000 г. на XI ежегодном симпозиуме Исламского банка развития как исламский финансовый инструмент для мобилизации ресурсов в странах – членах ИБР.

Обеспеченные сукук предполагают полный переход права собственности на базовые активы к инвестору с последующей регистрацией нового владельца. Актив более не отражается на балансе эмитента, при этом все риски, связанные с содержанием и использованием актива, а также расходы, в том числе по страхованию, несет инвестор. Стоимость финансирования напрямую зависит от качества базового актива и генерируемого активом денежного потока. Однако такая разновидность сукук, несмотря на защиту интересов инвестора и соответствие нормам шариата, вызывает несколько вопросов.

Во-первых, эмиссия суверенных сукук и их котировка на международных фондовых биржах будет означать продажу части национальных активов иностранным инвесторам. Во-вторых, обеспеченные сукук оказываются в более привлекательной позиции, чем необеспеченные долговые обязательства по облигациям. Тем самым нарушается оговорка об отказе от залога по ранее заключенным договорам об эмиссии облигаций, согласно которой эмитент обязуется не выпускать каких-либо ценных бумаг, имеющих приоритет или привилегии над ранее выпущенными ценными бумагами.

Необеспеченным сукук, как правило, не требуется государственная регистрация

перехода права собственности, базовый актив продолжает учитываться на балансе инициатора эмиссии. Это позволяет значительно снизить расходы и время на оформление сделки, не вызывает проблемы дополнительного налогового обременения инвесторов. Инвесторы выступают в статусе выгодоприобретателей (beneficial owner) и в случае дефолта эмитента могут лишь продать свою долю обратно эмитенту. Таким образом, держатели необеспеченных сукук по статусу приравниваются к необеспеченным кредиторам. Стоимость фондирования складывается под влиянием рыночных сил и кредитоспособности инициатора эмиссии. Подавляющее большинство сукук на рынке на сегодняшний день являются необеспеченными.

AAOIFI в стандартах сукук выделяет пять их основных видов.

1. Сукук, основанные на лизинге (сукук иджара), являются одной из самых популярных форм финансирования, так как предполагают периодические, как правило, фиксированные платежи. В основе сделки лежит контракт на продажу и обратный лизинг определенного актива. Доход инвесторов генерируется за счет арендных платежей и зависит от качества базового актива.

Как пример этого вида можно назвать Aras Sejahta сукук, инициатором эмиссии которых являлся авиадискаунтер Air Asia в 2008 г. Для целей эмиссии сукук была учреждена компания особого назначения (Special Purpose Vehicle, SPV) – 100%-ная дочерняя компания Air Asia. Сукук также сопровождался банковской гарантией. SPV выкупила пул активов Air Asia от имени инвесторов. Затем эти активы сдавались обратно в лизинг инициатору эмиссии, генерируя доход по инвестициям. По завершении периода лизинга активы выкупались обратно авиакомпанией.

В основе выпуска сукук иджара, как правило, лежат: договор купли-продажи между инициатором эмиссии, выступающим в качестве продавца, и SPV в качестве покупателя; договор лизинга между инициатором в роли лизингополучателя и SPV в роли лизингодателя; договор об агентском обслуживании между оригинатором в качестве обслуживающего агента и SPV в качестве лизингодателя; соглашение об обратном выкупе между оригинатором в роли гаранта и SPV в роли продавца.

2. Сукук, основанные на партнерстве, такие как сукук мудараба (договор доверительного управления, когда доходы делят-

ся между партнерами) и сукук мушарака (разделение доходов и расходов между партнерами), становятся все более популярными в последнее время. Принцип мушарака предполагает соглашение между партнерами о финансировании совместного проекта, где стороны инвестируют капитал либо в виде наличных денежных средств, либо в виде других активов. При этом прибыль делится согласно оговоренному коэффициенту распределения прибыли, а убытки делятся в соответствии с долей в капитале каждого участника.

3. Сукук, основанные на купле-продаже, включают сукук мурабаха (продажу с отложенным платежом), сукук истисна (инвестиционный проект) и сукук салам (авансовую покупку).

4. Гибридные или комбинированные сукук.

5. Иные виды (например, сукук вакала) [5, с.71].

Некоторые ученые выделяют также сукук, основанные на владении частью долга (debt-based), и относят к ним сукук мурабаха и ББА (бай битаман аджил). В последнее время наметилась тенденция замещения доли сукук, основанных на договорах мурабаха и ББА (доминировавших с 1990-х гг.), на сукук, основанные на партнерстве и владении частью имущества (представленных в 2004 г.). Исламские сертификаты, основанные на партнерстве, в большей мере соответствуют духу исламской экономики, обеспечивая справедливое разделение прибылей и убытков.

Малазийское рейтинговое агентство RAM ratings отмечает, что в конце 2016 г. доля сукук, выпущенных на основе партнерства, достигала почти половины всех сукук, оцененных агентством. Но начиная с 2014 г. сделки на основе мурабаха снова стали набирать популярность благодаря применению договоров таваррук (рисунок 1).

Исламские финансовые институты постоянно расширяют спектр предоставляемых услуг и продуктов. В том числе эта тенденция характерна и для исламских инвестиционных фондов, функционирующих на территории стран Персидского залива и Малайзии. Так, активы исламских инвестиционных фондов за период 2012-2016 гг. выросли на 23 %, количество инвестиционных фондов в Малайзии в 2016 г. составило 71, а доля их активов в общем объеме исламских инвестиционных фондов удвоилась за последние 10 лет [см.6].

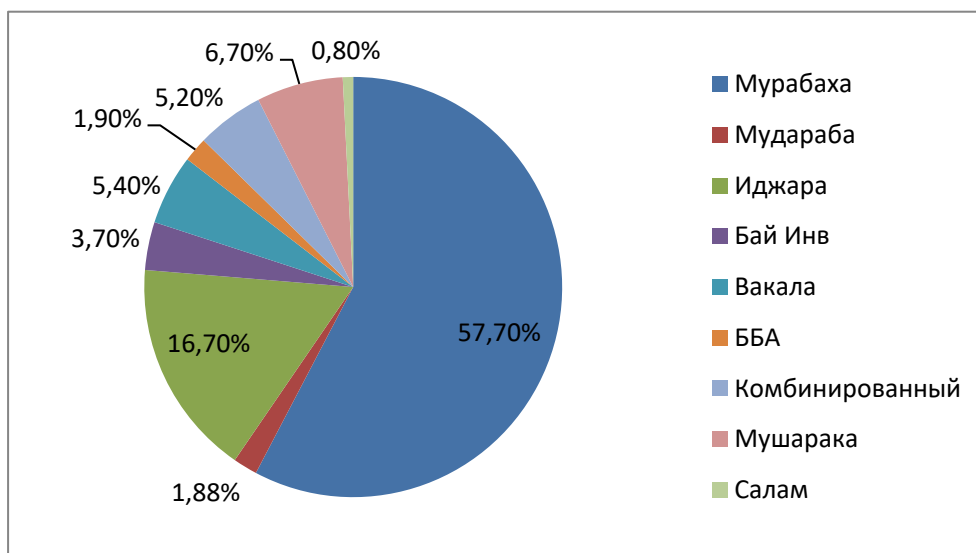

Рисунок 1 – Структура выпуска сукук, 2016г.

Источник: [6, с.155].

Исламские финансовые инструменты используются в нескольких странах для того, чтобы финансировать определенные правительственные проекты, в том числе и сельскохозяйственные, так как экономика многих мусульманских стран базируется на агробизнесе. В последние годы такие страны, как Судан и Иран, ввели в обращение краткосрочные государственные ценные бумаги с целью финансирования правительственных программ.

Быстрый рост исламских финансовых институтов привлек значительное внимание международных финансовых кругов, где различные участники рынка признают за ними многообещающее будущее. Чтобы капитализировать потенциал этого рынка, многие глобальные финансовые институты, например, Ситибанк, Голдман Сакс и другие, предоставляют банковские услуги, совместимые с шариатом, в нескольких странах.

Необходимо отметить тот факт, что многие страны, признавая и принимая процесс финансовой глобализации, по-разному к нему адаптируются, вырабатывая собственную стратегию развития и вхождения в общемировые тенденции развития. Из этого следует вывод, что глобализирующийся мир нуждается в новых институтах для решения проблем, которые страны при сохранении фрагментарности в одиночку не могут решить. В докладах ООН, посвященных проблемам мирового развития, обращается внимание на совершенствование прежних и на создание новых мировых финансовых структур, при

этом основной акцент делается на внедрение и развитие исламского финансирования.

Огромный потенциал роста и качественного развития исламской финансовой индустрии на глобальном рынке поднимает проблемы государственной политики на международном уровне в отношении тех стран, где работают исламские финансовые институты. Мировой рынок исламского финансирования ежегодно растет на 15% и является самым быстрорастущим в мире, исламский банкинг практикуют более 400 финансовых институтов мира, и его годовые обороты составляют около 750 млрд. долларов США.

Республика Казахстан стала первой страной в СНГ и Центральной Азии, принявшей законы и изменения к ним, позволившие осуществлять деятельность исламским банкам и исламским инвестиционным фондам, а также выпускать исламские финансовые инструменты. В 2009 г. был принят закон об исламском финансировании, а в 2011г. закон, разрешающий выпуск государственных исламских ценных бумаг и расширяющий перечень эмитентов корпоративных исламских ценных бумаг.

Выводы. Закон Республики Казахстан «О рынке ценных бумаг» обеспечивает возможность выпуска и обращения исламских ценных бумаг (сукук): исламских арендных сертификатов и исламских сертификатов участия. Согласно этому закону совет по принципам исламского финансирования уполномочен определять соответствие объектов финансирования за счет

МИКРОКРЕДИТОВАНИЕ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫН
МИКРОНЕСИЕЛЕНДІРУ

MICROLENDING IN THE AGRICULTURAL SECTOR
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

А.О. ЖАГЫПАРОВА

к.э.н., доцент

Евразийский национальный университет им.Л.Н. Гумилева

А.О. ЖАГЫПАРОВА

э.ф.к., доцент

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті

A.O. ZHAGYPAROVA

C.E.sc., Associative Professor

Euroasian national university of L.N. Gumilev

Аннотация. Представлен аналитический обзор современного состояния микрокредитования в аграрном секторе Казахстана, а также финансовой политики для улучшения ситуации в аграрной сфере республики. Определены условия, формирующие основные направления микрокредитования. Рассмотрены системообразующие факторы создания механизма реализации современного финансового регулирования и микрокредитования в части улучшения состояния АПК и подотраслей. Большинство микрофинансовых организаций предоставляют индивидуальные и ипотечные кредиты с обязательным залоговым обеспечением, снижающие степень риска для самих микрокредитных организаций, но ограничивающие численность потенциальных заемщиков. Мелких предпринимателей, желающих получить микрокредиты, сдерживает отсутствие адекватного залогового имущества. Характерными чертами микрокредита и микрокредитной организации являются направленность на определенные социальные группы (чаще всего малоимущих), предоставление небольших кредитов, стратегия их возврата, максимально учитывающая интересы клиента. Очень часто при микрокредитовании используется такой нетрадиционный вид обеспечения, как групповая гарантия, т.е. образование кредитных групп, члены которых взаимно гарантируют возврат полученных кредитов. основополагающим понятием является микрокредит, то есть заемные средства, размер которых устанавливается для определенных целевых групп нормативными документами и они выдаются заемщикам по особому порядку (или методологии). В соответствии с этим под микрокредитованием понимается система экономических отношений, в которые вступают участники предоставления и получения микрокредита.

Аңдатпа. Қазақстан Республикасының аграрлық секторындағы микронесиелеудің ағымдағы жай-күйіне, сондай-ақ Республиканың аграрлық секторындағы жағдайды жақсарту бойынша қаржы саясатына талдамалық шолу жасалды. Микронесиелендірудің негізгі бағыттарын қалыптастыратын жағдайлар анықталды. Агроөнеркәсіптік кешеннің және кіші салалардың бөліктерінде жағдайды жақсартатын заманауи қаржылық реттеуді және микронесиелендіруді іске асыру механизмін құрудың жүйелік факторлары қарастырылған. Көптеген микроқаржылық ұйымдар міндетті кепілдікпен жеке және ипотекалық несиелер береді, бұл микронесиелік ұйымдардың өздері үшін тәуекелді азайтады, бірақ әлеуетті заемшылардың санын шектейді. Микронесиелер алуды қалайтын кіші кәсіпкерлердің тілегі жеткілікті кепілдік мүліктің болмағанымен шектеледі. Микронесие және микронесие беру ұйымына тән сипаттамалар белгілі бір әлеуметтік топтарға (көбінесе барлық қарапайым) бағдар беру, шағын несие беру, клиенттің мүдделерін барынша ескеретін қайтару стратегиясы. Микронесиелеу кезінде мұндай дәстүрлі емес түрі өте жиі топтық кепілдік ретінде пайдаланылады, яғни, несиелік топтардың қалыптасуы, олардың мүшелері алынған қарыздарды қайтаруға өзара кепілдік береді. Негізгі ұғым микронесие болып табылады, яғни несие құжаттарымен белгілі бір мақсатты топтар үшін белгіленген қарыздық қаражат өлшемі және олар қарыз алушыларға арнайы тәртіппен беріледі

решения конкретных проблем внедрения микрокредитования в аграрный сектор, проводилось с помощью сравнительного, статистического и графического анализа, с применением методов группировок.

Методологической основой исследования является диалектический метод познания. В процессе исследования и написания статьи использовались статистические методы, а также методы анализа, классификации и системного подхода.

Современное познание сущности кредита, микрокредита и кредитных отношений сформировано под влиянием научных открытий различных школ и направлений и выдвинутых ими теоретических концепций. Изучение экономической литературы по данной проблеме показало, что внимание ученых в большей степени было уделено понятиям «кредит» и «кредитные отношения», чем понятиям «микрокредит» и «микрокредитные организации».

Основываясь на методологии и рассматривая кредит и кредитование во взаимосвязи, мы полагаем, их следует выделить в самостоятельные понятия. Кредит выступает как основа, базис, а кредитование – как движение, процесс. Кредит реализует свое сущностное содержание через кредитование. Выявление сущности кредита позволит более глубоко осмыслить микрокредитование аграрного сектора и усилит его практические возможности.

Результаты и их обсуждение. В последнее время Правительством Республики Казахстан уделяется большое внимание развитию сельского хозяйства. Аграрный сектор является одной из ключевых отраслей экономики, и от степени его развития всецело зависит не только уровень продовольственной безопасности страны, но и общественно-политическая стабильность государства [1].

С момента обретения Республикой Казахстан независимости оказание поддержки малообеспеченным слоям населения стало приоритетным направлением государственной политики. С переходом к рыночной экономике растущий спрос отечественных предпринимателей и потребителей на финансовые ресурсы требовал более полного доступа к финансовым услугам. Как и во многих странах с переходной экономикой, развитие малого предпринимательства рассматривалось в качестве одного из наиболее эффективных методов повышения уровня жизни населения. При этом ключевым компонентом выступало микрофинансирование. Микрокредитова-

ние, или же микрофинансирование – особый финансовый инструмент, который был придуман в 70-х годах прошлого века для простых людей в беднейших странах мира. Еще визионеры XIX века пытались внедрить схожие методы: например, Фридрих Райффайзен, который основал в 1864 г. первый в Германии деревенский кредитный союз. Сегодня денежные проблемы беднейших групп населения и вопросы микрофинансирования стоят на повестке дня мирового сообщества [2].

Успешно работающие микрокредитные организации сначала предлагают минимальные кредитные суммы, увеличивая их после того, как заемщик продемонстрировал способность и желание вернуть полученные в долг средства. Эти «проверочные» кредиты до минимума снижают риск как заемщика (особенно в тех случаях, когда речь идет о вновь созданном или молодом, но уже расширяющемся предприятии), так и кредитора

Вклад Казахстана в мировой портфель микрокредитов пока довольно скромнен, однако потенциал для развития данного вида финансовой деятельности огромен. Он подкреплен повышенным спросом потребителей и целенаправленной государственной политикой в этой сфере. По инициативе ООН уходящий год, как известно, был объявлен Международным годом микрокредитования, что придало определенный импульс положительным преобразованиям в этом секторе.

Микрокредитные организации не подлежат лицензированию и надзору со стороны Национального банка РК, поскольку их деятельность выведена за рамки банковской деятельности;

Мировая практика показывает, что степень развития микрофинансового рынка в отдельной стране характеризуется в первую очередь качественными показателями, такими как степень географического охвата, количество обслуживаемых клиентов, спектр и качество микрофинансовых услуг. Другой отличительной чертой успешных микрофинансовых организаций является четкая организационная структура, филиальная сеть, позволяющая мобильно реагировать на требования рынка и одновременно обеспечивать рост портфеля при контроле его качества.

Казахстан пытается выстроить свою стратегию на микрофинансовом рынке, и главная роль в этом процессе принадлежит государственным институтам, за которыми остается право распределения финансо-

вых ресурсов и выработки концептуальных подходов.

По оценке Всемирного банка, в настоящее время в мире действует более 7000 организаций в сфере микрофинансирования, обслуживающих около 16 млн людей в 56 странах мира. В настоящее время ситуация в мировой индустрии микрофинансирования меняется – в данном секторе стали использовать разнообразные методологии, диапазон финансовых услуг расширяется за счет сберегательных депозитов, страхования, перевода средств. Займы могут предоставляться как на групповой, так и на индивидуальной основе, а суммы и сроки погашения кредитов становятся все более гибкими и приспособленными к нуждам клиентов. Реагируя на возникающие потребности, микрофинансовые учреждения разрабатывают новые продукты. А в целом микрофинансирование перестает быть системой предоставления кредитных ресурсов малоимущим за счет донорских средств. Оно становится реальным инструментом финансового посредничества. Нововведения затронули не только программы кредитования. Новшества в области сбережений – это и использование мобильного персонала, ежедневно собирающего вклады у торговцев, и установка в сельских местностях банкоматов, распознающих отпечатки пальцев, что дает неграмотным клиентам доступ к своим счетам. Стратегии по обеспечению эффективной деятельности микропредприятий совершенствуются, и микрофинансирование в большей степени, чем когда-либо демонстрирует свою способность выводить из бедности огромное число людей [3].

Законодательно принципы микрокредитования закреплены в Законе РК «О микрокредитных организациях» от 6 марта 2006 года. Согласно данному закону микрокредит – это деньги, предоставляемые микрокредитной организацией заемщику в размере и порядке, определенных настоящим законом, на условиях платности, срочности и возвратности.

Микрокредитная организация обеспечивает тайну предоставления микрокредита, включающую в себя сведения о заемщиках, размерах микрокредитов, об иных условиях договора о предоставлении микрокредита, относящихся к заемщику, и об операциях микрокредитной организации (за исключением правил предоставления микрокредитов). Не относятся к тайне предоставления микрокредита сведения о заключенных договорах о предоставлении микро-

кредитов микрокредитной организацией, находящейся в процессе ликвидации [4].

Принятый 6 марта 2006 года, Закон Республики Казахстан «О микрокредитных организациях» устанавливает, что в стране вводится трехуровневая система кредитования: банки, кредитные товарищества и микрокредитные организации. Этот закон необходим малому и среднему бизнесу, особенно в сельской местности. Ведь именно они нуждаются в дешевых и доступных кредитах.

На сегодня малому бизнесу остро необходима деятельность микрокредитных организаций, с появлением которых связана надежда на доступность и удешевление микрокредитов.

Появление на рынке кредитных услуг микрокредитных организаций имеет ряд преимуществ по сравнению с деятельностью банков, а именно [5]:

- возможность создания микрокредитных организаций во всех регионах страны, включая сельскую местность, с соблюдением обычных процедур, предусмотренных для регистрации того же ТОО;

- эти организации не подлежат лицензированию и надзору со стороны Национального банка, поскольку их деятельность выведена за рамки банковской деятельности;

- вопрос об использовании залогового обеспечения по выдаваемым микрокредитам определяется просто – по взаимной договоренности сторон. По банкам, как известно, в этой части существует множество требований со стороны надзорного органа;

- упрощена процедура оформления выдачи микрокредитов, что позволяет обеспечить оперативное обслуживание клиентов и сократить административные расходы микрокредитных организаций.

Микрокредитная организация должна составить конкуренцию крупным кредитным организациям в обслуживании предпринимателей при небольших заимствованиях.

Закон запрещает микрокредитным организациям привлекать вклады населения и депозиты юридических лиц. Поэтому неплатежеспособность одной или части микрокредитных организаций не должна серьезно сказаться на состоянии работы других. Проверка достоверности и полноты сведений, представляемых заемщиком, входит в задачи самой микрокредитной организации, работающей на свой страх и риск, как и все предприниматели. Для предпринимателей, решивших организовать микрокредитную организацию, будет очень легко и просто применять настоящий

закон, это связано с тем, что он не обременен дополнительной регламентацией на подзаконном уровне, что очень важно с учетом предполагаемой массовости микрокредитования [6].

Эксперты считают, что во многих странах мира, где хорошо развит малый и средний бизнес, подспорьем ему стала именно активная деятельность микрокредитных организаций.

Одновременно с этим, целью принятия настоящего закона является снижение объема теневого финансового посредничества, присутствующего в республике и странах СНГ. С большей долей вероятности можно предположить, что основным источником средств предпринимателей является финансовое посредничество в теневом секторе экономики. При этом стоимость скрытых займов значительно превышает расходы предпринимателей по банковским займам. В то же время, теневое посредничество не спешит легализоваться. Этому не способствует в первую очередь действующий режим налогообложения данных организаций, а также жесткие требования банковского законодательства [7].

К коммерческим микрокредитным организациям относятся хозяйственные товарищества, которые могут создаваться в форме полного товарищества, командитного товарищества, товарищества с ограниченной ответственностью и товарищества с дополнительной ответственностью. Главные отличия между перечисленными товариществами заключаются в статусе участников и характере ответственности их по долгам самого товарищества.

В настоящее время, наиболее приемлемой формой (самой распространенной в Республике Казахстан) хозяйственных товариществ является товарищество с ограниченной ответственностью.

Для некоммерческих микрокредитных организаций закон определил одну единственную организационно-правовую форму – общественный фонд. Так, некоммерческая микрокредитная организация в форме общественного фонда создается исключительно в целях обеспечения задач, направленных на стимулирование деятельности физических и юридических лиц, являющихся субъектами малого предпринимательства, и оказания им финансовой поддержки.

Микрокредитная организация должна осуществлять кредитный мониторинг, обращая внимание на изменение экономиче-

ской или рыночной ситуации и своевременно выявляя потенциальные проблемы.

Доступ к кредиту более важен, чем его стоимость. Поскольку доступ к кредитам может резко повысить доходность микрокредитной организации, многие предприниматели придают меньшее значение издержкам на получение кредита, делая акцент на вопросе доступа к нему. В мире большинство микрокредитных организаций использует ставки сборов и процентов, которые выше тех, что распространены в обычном финансовом секторе, но ниже тех, что назначаются неформальными кредиторами. Дополнительная маржа на каждый кредит оказывает относительно слабое воздействие на заемщика (учитывая малый размер кредитных сумм и повышение доходности), но чрезвычайно сильное – на перспективы вывода программы микрокредитования на уровень финансовой самостоятельности [8].

Несмотря на возложенную на них миссию содействия развитию, кредиторы должны оценивать каждую сделку с точки зрения ее деловых плюсов, а также с учетом потенциала бизнеса и характера заемщика. Опыт дает кредиторам возможность видеть сделки, из которых ничего не выйдет, а также те, которые могут иметь смысл, если будут иначе построены. Если перспективы возврата уже выданного кредита неожиданно затуманились, действуйте быстро и с ясным видением цели, не допуская накопления неплатежей или иных нерешенных проблем.

Последовательный и дисциплинированный сбор кредитных платежей укрепляет деловые связи между кредитором и заемщиком, а также ясно свидетельствует о том, что с неплатежами никто мириться не собирается. Никогда не блефуйте: не нужно угрожать мерами принуждения, если вы не готовы их принять с целью получения платежей.

Существующий в Казахстане АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» – это специализированная финансово-кредитная организация, ориентированная на предоставление и расширение доступа к финансовым услугам сельскому населению, путем развития микрокредитования.

Общество осуществляет деятельность по микрокредитованию сельского населения и субъектов малого предпринимательства на селе, развитию финансовой инфраструктуры на селе через поддержку микрокредитных организаций, оказание обучающих услуг сельским жителям по ос-

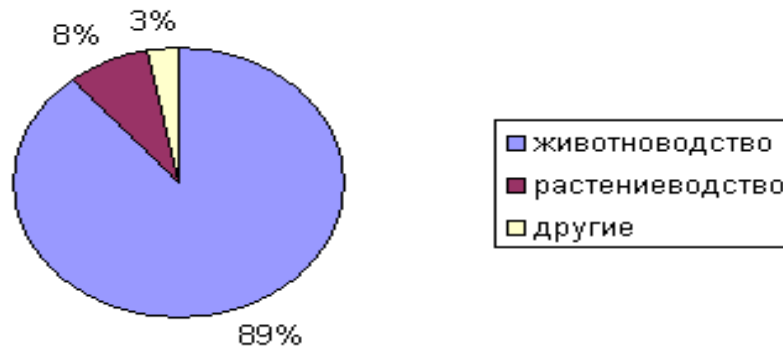
новам ведения бизнеса, а также исполняет функции государственного агента по страхованию в растениеводстве.

Свою деятельность общество осуществляет через филиальную и представительскую сеть – это 14 структурных подразделений, которые расположены в городах областного значения по всему Казахстану. Обществом создана 51 микрокредитная организация в сельских округах республики.

Основная миссия – реализация государственной политики по обеспечению доступности финансовых и страховых услуг в сельской местности путем развития систем микрокредитования и страхования, роста профессионального уровня компании на

основе внедрения стандартных внутренних процедур.

Фонд предоставляет микрокредиты домохозяйствам и сельским жителям, желающим развить и улучшить свое благосостояние. Из общего количества выданных фондом микрокредитов на животноводство направлено 89% займов, на растениеводство – 8%, другие виды бизнеса – 3% (рисунок 1). В последние годы фондом увеличен максимальный размер микрокредита, что соответствовало потребностям сельских жителей и позволило охватить услугами ту часть населения, которая не имела доступа к банковскому финансированию и потенциально выросла до уровня мелких предпринимателей.

Примечание – составлен на основе [9]

Рисунок 1 – Структура кредитования по отраслям

Программа обучения сельских жителей реализовывалась в рамках исполнения Программы «Институциональное развитие сельского хозяйства. Организация системы микрокредитования сельского населения». Программа обучения была ориентирована на повышение информированности и компетентности пользователей финансовыми услугами, обучение сельского населения навыкам оценки рисков и доходности, а также долгосрочного планирования.

Есть значительные результаты сектора микрофинансирования в Казахстане, в том числе сформированная законодательная база, присутствие критической массы микрокредитных организаций, поддержка со стороны Правительства, путем выделения средств из республиканского бюджета, плодотворная деятельность Ассоциации микрофинансовых организаций Казахстана. Но все еще актуальными остаются вопросы укрепления позиций сектора на мезоуровне, а именно отсутствие на рынке действующих специализированных тренинговых центров, аудиторских и рейтинговых компаний, раз-

работчиков местных информационных систем, а также внедрение единых стандартов, методологической базы для МКО, адаптированных к местным условиям.

С развитием сектора наблюдается ужесточение требований при финансировании МКО. Необходим опыт работы МКО, наличие качественного кредитного портфеля, отработанной методологии, аудированных отчетов, подготовленный персонал, опыт работы руководителя в финансовой сфере, желательны наличие кредитного рейтинга и другие факторы.

В предстоящем периоде необходимо принятие мер для качественного развития сектора. Одной из приоритетных задач является институциональное укрепление действующих МКО путем повышения их инвестиционной привлекательности, соответствующей практике лучших МКО, повышения уровня квалификации персонала МКО, внедрения опыта стратегического и операционного планирования, системы разработки новых продуктов, внедрения программного обеспечения и др.

При участии общества в рамках реализации «Концепции развития сети МКО для кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей Республики Казахстан» в период 2014-2016 гг. создано 91 МКО, действующие в сельских населенных пунктах 94 районных центров. Доля участия общества в их уставном капитале не превышает 49% и в совокупности составляет порядка 296,8 млн тенге. Из общего числа созданных МКО выкупили долю участия общества в уставном капитале 3 МКО и на сегодняшний день самостоятельно осуществляют свою деятельность [см. 9].

Следует отметить, что на рынке микрокредитования сельского населения помимо микрокредитных организаций (МКО) работают и кредитные товарищества. Так как в деятельности кредитных товариществ имеются особенности в общих условиях предоставления кредитов и выборе заемщиков, для МКО они особой конкуренции не создают. Ранее для сравнения общего количества МКО на рынке бралась величина с учетом кредитных товариществ – 209. В данной диаграмме в расчет взяты только МКО.

На финансирование МКО, созданных с участием общества, из республиканского бюджета в 2014-2016 гг. направлено 3 203,4 млн тг. Всего по состоянию на 01.04.2017 г. ими выдано сельскому населению 13 944 микрокредитов на сумму 4 750 млн тенге.

Обеспечение доступа сельского населения к финансовым ресурсам приобретает в этих условиях решающее значение для преодоления бедности и развития села. В этом контексте микрокредитованию отводится роль одного из ключевых инструментов развития малого бизнеса и вовлечения малоимущих в деятельность, позволяющую повысить уровень их доходов.

В настоящее время микрокредитование в Казахстане используется как инструмент:

- ◆ поддержки малообеспеченных семей в сельской местности;
- ◆ кредитования малого бизнеса, не имеющего доступа к традиционным источникам финансирования;
- ◆ содействия развитию и укреплению малого предпринимательства.

Микрофинансирование традиционно направлено на оказание поддержки населению с низкими доходами и стимулирование предпринимательства. Идентификация целевых категорий потенциальных потребителей микрофинансовых услуг является важным предварительным условием для оценки потребностей в финансовых ресурсах.

На общем фоне динамичного экономического роста страны сохраняются диспропорции в уровне жизни городского и сельского населения. Если среди городского населения 13% имеют доходы ниже величины прожиточного минимума, то на селе этот показатель составляет 21,2%.

Почти 52% численности занятого сельского населения – это так называемый самостоятельно занятый контингент, в основном, в своих личных подсобных хозяйствах. Данная социальная группа по уровню доходов и имеющемуся хозяйственному опыту должна рассматриваться как приоритетная целевая группа при реализации программы микрокредитования на селе.

Следующей целевой группой микрофинансирования на селе являются сельскохозяйственные товаропроизводители и хозяйствующие субъекты по первичной переработке сырья, представленные крестьянскими (фермерскими) хозяйствами и производственными кооперативами.

Данная категория потенциальных клиентов способна формировать платежеспособный спрос в краткосрочной перспективе и тем самым стимулировать поступательное развитие рынка микрофинансовых услуг на селе. Основное производство продукции сельского хозяйства сосредоточено именно в этой категории сельского населения. Хозяйства населения специализируются в основном на производстве животноводческой продукции.

При этом, занимая на рынке сельскохозяйственного производства существенное, а по производству продукции животноводства доминирующее положение, хозяйства населения практически не имеют доступа к кредитным ресурсам действующих финансовых институтов, в первую очередь – коммерческих банков. Причины такого положения общеизвестны: отсутствие ликвидного залогового имущества, высокие ставки вознаграждения, высокие операционные расходы по обслуживанию кредита из-за удаленности сельских поселений от финансовых центров и прочие. Вместе с тем, эта категория хозяйств остро нуждается в финансовых ресурсах, необходимых для развития производства, совершенствования технологии, закупа более продуктивного скота и птиц и т.д. Таким образом, хозяйства населения являются целевой группой рынка микрокредитования с потенциалом устойчивого экономического роста.

По расчетам общества, основанным на методике ПРООН, потребность сельского населения Республики Казахстан в микро-

кредитных ресурсах на конец 2016 года составляет более 750 млрд. тенге.

Охват рынка в 2016 году с учетом реинвестированных средств составил всего

1%, а степень удовлетворения спроса – 5% (таблица 1).

Таблица 1 – Охват рынка микрокредитования на селе

Сельское население, тыс.чел.	Доля бедного населения, %	Бедное сельское население, тыс.чел.	Размер домохозяйств, человек	Кол-во бедных домохозяйств, тыс.	Кол-во средних домохозяйств, тыс.	Рынок (сумма бедных и средних домохозяйств)	Охват рынка, %
7 310	21,2%	1 550	4,1	378	756	1 134	1%

Примечание: составлена на основе [10].

Выводы. Проведенный анализ на микрокредитном рынке сельского населения, показал, что спрос значительно превышает предложение. Основными причинами неразвитости данного сектора является институциональное несовершенство рынка микрокредитования и дефицит финансовых ресурсов.

По нашему мнению, необходимо создание широкой сети институтов финансово-кредитной поддержки сельского хозяйства. К ним, в частности, относятся:

- система страхования агропродовольственного комплекса. Ее формирование в соответствии с принципами рыночной экономики потребует значительных финансовых затрат и комплекса организационно-правовых решений. Однако по мере становления она будет иметь все более существенное значение для инвестиционной привлекательности сельского хозяйства и доступности крестьянских хозяйств к кредитным ресурсам;

- концепция земельного банка. Создание сельской финансовой кредитной инфраструктуры, в частности банковской структуры (Земельный банк), которая решала бы проблемы кредитования агропромышленного сектора и притока банковского капитала для села. Наряду с этим, эффективным инструментом стало бы введение земли в рыночный оборот;

- кредитная кооперация на селе. Объединение сельхозто-варопроизводителей на некоммерческой основе в целях решения насущных проблем, в том числе получения доступа к кредитным ресурсам, обеспечения коллективного управления активами, то есть дать возможность сельскому населению объединиться по материальным и финансовым интересам. А также оказание кредитно-финансовых услуг своим членам в развитии их хозяйственной деятельности и повышении материального благосостояния;

- кредитное бюро (или институт кредитных историй). Кредитование реального сектора всегда сопряжено с повышенным риском. Одной из проблем является отсутствие полноценной объективной информации о клиенте и его кредитной истории. В целях расширения объемов кредитования реального сектора нужно решить вопрос асимметричности информации о клиенте, то есть назрела необходимость создания кредитного бюро для сбора и мониторинга информации о финансово-хозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий и организаций, зарегистрированных на территории Республики Казахстан.

Список литературы

- 1 Проблемы развития микрокредитного рынка: Материалы междунар. науч.-практич. конф. «Социально-экономические и правовые аспекты индустриально-инновационного развития Казахстана».-Алматы, 2006.-С.46-48.
- 2 Банковское дело /Под редакцией к.э.н. Ю.Л. Бабичевой: Справочное пособие.- М: ЭКОНОМИКА,1994. – 397 с.
- 3 Жарковская Е.П. Банковское дело.- М.: Омега-Л ,2003.-440с.
- 4 Банковское дело: Учебник.-2-е изд., перераб. и доп./ под ред. О.И. Лаврушина.- М.: Финансы и статистика, 2003. – 672 с.
- 5 Закон РК «О микрокредитных организациях» от 3 марта 2006г. // Казахстанская правда, 10 марта 2006.- С. 4-5.
- 6 Донцов С.С. Банковская система Казахстана - крупнейший институциональный инвестор национального фондового рынка // Аль Пари.- 2004.-№2-3. - С.40-41.
- 7 Особенности функционирования трехуровневой системы микрокредитования в Республике Казахстан //Транзитная экономика. – Алматы.- 2007. - № 3. –С. 44-50.
- 8 Банковское дело / под ред. Г.С. Сейткасимова. - Алматы: Каржы-каражат, 1998.- С. 451-459.

9 Организация деятельности и правовая база микрокредитных организаций // КазЭУ хабаршысы.- Алматы.- 2006.- №4.- С.144-149.

10 Перспективы развития деятельности микрокредитных организаций // Вестник Семипалатинского университета им. Шакарима. – Семипалатинск.- 2007. - №3.- С.109-115.

Spisok literatury

1 Problemy razvitiya mikro kreditnogo rynka: Materialy mezhdunar. nauch.-praktich. konf. «Social'no-jekonomicheskie i pravovye aspekty industrial'no-innovacionnogo razvitiya Kazahstana». – Almaty, 2006.-S.46-48.

2 Bankovskoe delo /Pod redakciej k.je.n. Ju.L. Babichevoj: Spravochnoe posobie.- M: JeKONOMIKA,1994. – 397 s.

3 Zharkovskaja E.P. Bankovskoe delo.- M.: Omega-L ,2003.-440s.

4 Bankovskoe delo: Uchebник.-2-e izd., pererab. i dop./ pod red. O.I. Lavrushina.- M.: Finansy i statistika, 2003. – 672 s.

5 Zakon RK «O mikro kreditnyh organizacijah» ot 3 marta 2006g. // Kazahstanskaja pravda, 10 marta 2006.- S. 4-5.

6 Doncov S.S. Bankovskaja sistema Kazahstana- krupnejshij institucional'nyj investor nacional'nogo fondovogo rynka // Al' Pari.- 2004.-№2-3. - S.40-41.

7 Osobennosti funkcionirovanija trehurovnevoj sistemy mikro kreditovaniya v Respublike Kazahstan //Tranzitnaja jekonomika. – Almaty.- 2007. - № 3. –S. 44-50.

8 Bankovskoe delo / pod red. G.S. Sejtkasimova.-Almaty: Karzhy-karazhat,1998.-S.451-459.

9 Organizacija dejatel'nosti i pravovaja baza mikro kreditnyh organizacij //KazJeU habarshysy. – Almaty.- 2006. - № 4.- S.144-149.

10 Perspektivy razvitiya dejatel'nosti mikro kreditnyh organizacij // Vestnik Semipalatinskogo universiteta im. Shakarima. – Semipalatinsk.- 2007. - №3.- S.109-115.

ӨОЖ 330. 322. 21

ҒТАМР 06.71.01

**ҚАЗАҚСТАНДА ЛИЗИНГТІ ДАМУ: МӘСЕЛЕР ЖӘНЕ
ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ**

РАЗВИТИЕ ЛИЗИНГА В КАЗАХСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

DEVELOPMENT OF LEASING IN KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND SOLUTIONS

А.Қ. ӨТЕШОВА

*іскерлік басқару докторы, доцент
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті*

А.К. ӨТЕШОВА

*доктор делового администрирования, доцент
Казакско-Русский Международный университет*

A.K.OTESHEVA

*DBA, Aassociative Professor
Kazakh-Russian International university*

Аңдатпа. Лизингтік қатынастарды реттеудің негізгі мәселелері қарастырылған. Экономикадағы лизингтің және лизингтік қаржыландырудың рөлі көрсетілген. Лизингтік компаниялардың мәліметтеріне сәйкес, Қазақстандағы лизинг нарығының негізгі параметрлері талданған. Қазіргі уақытта республикада лизингтік ұйымдардың төрт негізгі бағыты бар. Қаржылық лизингтік келісімдердің белгіленген құны анықталды, нарықтағы лизингтік компаниялар мен жалға берушілердің қызмет көлемі көрсетілді. Отандық лизингтің қазіргі жағдайы мен дамуының келешегі талданған. Лизингтік операцияларды дамытуға салыстырмалы талдау жасалды. Лизингтік қатынастарды басқарудың үш негізгі кезеңі анықталды. Лизингтің артықшылықтары және банктік несиеден айырмашылықтары көрсетілді. Соңғы жылдары бірнеше ірі лизингтік компания қазақстандық нарықтан кетіп қалды немесе лизингтік операцияларды қаржыландыруын толығымен тоқтатты. Отандық инвесторлар - лизингтік қызметтерді жеткізушілердің

Оны үш негізгі кезеңге бөліп қарастыруға болады [3]: лизингтік келісімді бекіту бойынша ойларын қалыптастыру; жобаны экономикалық негіздеу және ұйымдастыру шараларын іске асыру; қажетті құжаттар пакетін дайындау.

Кәсіпкерлік қызметті алғаш бастайтын және қажетті ақша қаражаттары жеткіліксіз кәсіпкерлер өздері жұмыс жасайтын салалардың экономикалық талаптарын ескеруі қажет [4].

Ренкинге көлемі бойынша жаңа бизнес жағдайы өткен жылға қарағанда, мемлекеттік лизингтік компаниялар алғашқы үш орынға мықтап бекітілді [5].

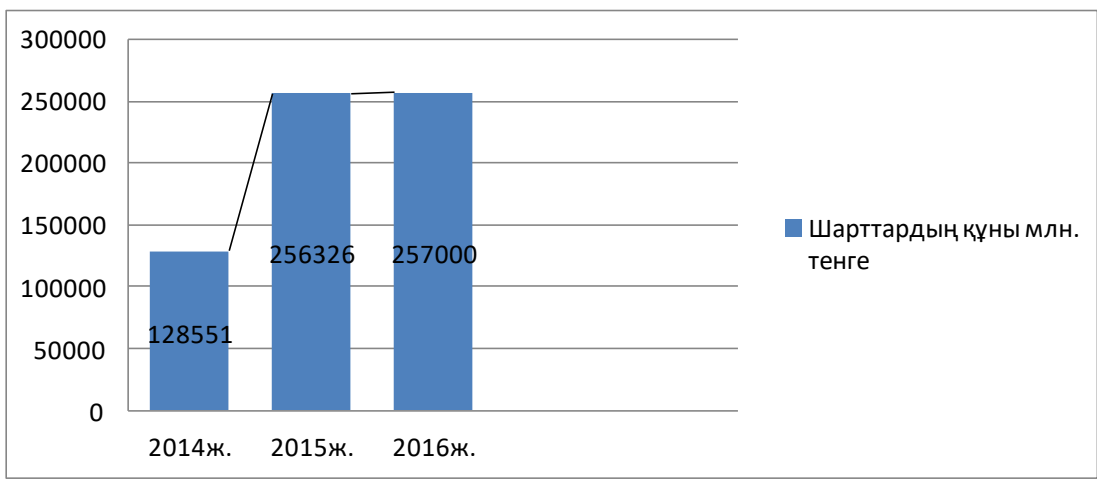
Зерттеу материалдары мен әдістері.

Тиісінше, еліміздегі шағын және орта кәсіпкерліктің 2016 жылғы көрсеткішін сараптасақ, 1 желтоқсанға дейінгі статистикалық мәлімет бойынша шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны 1 180 780 құрады. Бірақ 2015 жылғы дәл осы мерзімдегі көрсеткішпен салыстырғанда 5,5% төмендеген. Оңтүстік Қазақстан облысында шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері ең көп тіркелген – 174 624. Одан кейін Алматы қаласында 170 828, ал Алматы облысында – 111 886, Астана қаласында – 101 100 кәсіпкерлік субъектісі тіркелген. 2016 жылдың қорытындысы бойынша 6,5 мың шарттардың жиынтық сомасын 166.7 млрд теңге құрады. Бұл ретте шарттың орташа құны 25.7 млн теңге құрады – бұл 50%-ға жоғары, 2015 жылдың келісім құны бір шамамен 17.1 млн құрады.

Көліктік-логистикалық кәсіпорын қолдауы тарапынан сұраныстың көлемі көрсетілетін лизинг қызметтерінің нарығында артты. Салалық ұйымдар сұраныстарды ұлғайту аясында қызмет жаңа негізгі құралдарды сатып алу үшін шығыстар көлемін арттырды, қаржылық жалға алуда жасалған шарттардың жылдық сомасы 70%-ға өсті, 39.7 млрд теңгеден 67.3 млрд теңгеге дейін. Өткен жылы ең тез қаржыландыру көздерінің құрылымында лизингтік қызметті қаржыландыруда қарыз қаражатын тарту көлемі – 2.4 есе (+32,5 млрд теңге) өсті. Нәтижесінде үлесі қарыз қаражатының жалпы сомасындағы келісімшарттар 2015 жылы 18%-дан 33%-ға өсті [6]. Статистика көрсеткендей, осы несиелер тобы екінші деңгейдегі банктердегі (ЕДБ) ликвидті қаражаттың қысқаруынан бірінші болып зардап шекті: 2014 жылы негізгі құралдарға берілген несиелер 477 млрд теңгеге дейін, ал олардың үлесі 5,9%-ға дейін қысқарды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Жалпы сатып алушылардың, сол сияқты жеткізушілердің қызығушылығы Қазақстандағы лизинг нарығының дамуына септігін тигізеді. Нарықта өсім байқалады, осының арқасында соңғы үш жылда шарттардың жылдық құны 2014 жылы 2,67 есе ұлғайды, шарттардың саны 2,73 есе көбейді, 2015 жылы 18%-дан 33%-ға өсті (1-сурет). Сондай-ақ 2016 жылы лизингтік компанияларды республикалық бюджет қаражатын белсенді тартты, сомасы бір жылға өсті – 8,8 млрд теңге немесе 2,7 есе өсті.

Ақпарат көзі: ҚР әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштері негізінде автор құрастырды.

1-сурет – Қаржылық лизинг шарттарының жылдар тұрғысынан қарастырылған саны және құны

Экономический механизм хозяйствования

Біздің зерттеуде қатысқан лизингтік компаниялардың жаңа бизнесінің көлемі, өткен жылы 27% өсті. Мемлекеттік екі ірі лизинг берушілердің қатысуымен санамағанда көрсеткіші осындай. Ал 2014 жылы жеке лизингтік компаниялардың жаңа мәмілелер көлемі 10 пайызға көбейді, 2015 жылы 8,9% азайды (1-кесте). Осылайша,

нарық бойынша динамикасы жақсарды, бірақ кейбір лизинг берушілер бизнес көлемінің қысқаруын көрсетеді.

Бірден бірнеше ірі лизингтік компаниялардың соңғы жылдары біздің ренкингті тастап, лизингтік қаржыландыруды елеулі қысқартты немесе тіпті толық тоқтатты.

1-кесте – Лизингтік компанияларды зерттеу қатысушыларының мәліметтері бойынша, Қазақстандағы лизинг нарығының негізгі параметрлері

Көрсеткіштер	2012	2013	2014	2015
Лизингтік портфельдің ағымдағы көлемі, мың теңге	141 048	164 564	198 810	256 326
Өсу қарқыны, %		16,7	20,8	28,9
Лизингтік компаниялардың жаңа бизнес көлемі, млн теңге	62 015	67 483	80 700	102 799
Өсу қарқыны, %		8,8	19,6	27,4
Лизингтік компаниялардың мәмілелер саны	2 256	2 645	3 374	4 039
Өсу қарқыны, %		17,2	27,6	19,7
Лизинг (жалдау) төлемдері алынған көлемі, жылына	33 477	36 895	33 899	39 774
Өсу қарқыны, %		10,2	-8,1	17,3
ЖІӨ, млрд теңге	32 194	37 085	40 755	40 878
Нақты көлем индексі алдыңғы жылға, %	105	106	104	101
Ақпарат көзі: RAEX (Эксперт РА Казахстан) сауалнама нәтижелері бойынша ЛК, ҚР ҰЭМ Статистика комитеті				

Ауыл, орман және балық шаруашылығы барынша тартымды салалар болды, олардың үлесі қаржылық лизинг шарттарының жалпы құнының 58%-ын құрады; өңдеу өнеркәсібі – 11%, көлік және қоймаға сақтау – 10%, ақпарат және байланыс – 7%, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер – 3% (2-сурет).

Егер банктердің негізгі қорларға берген несиелерінің көлемдерін және пайдалануға енгізілген жаңа қорлардың көлемдерін салғастыратын болсақ, компаниялардың ұзақ мерзімді қаржыландыруға деген қажеттігін банктердің толыққанды қанағаттандырмайтыны анық болады. Бұл жағдайда банктерді Ұлттық қордың немесе Республикалық бюджеттің есебінен шартты түрде қаржыландыру арқылы немесе инвестициялық мақсаттарға берілетін несиелер бойынша сыйақының мөлшерлемесін субсидиялау арқылы ұзақ мерзімге ақша беруге ынталандыру үшін мемлекет шаралар қолдануға мәжбүр.

Мысалға, 2012-2016 жылдары мемлекет өңдеу өнеркәсібіндегі шағын және орта бизнесті несиелеу үшін банктерде 200

млрд теңге орналастырды, олардың кем дегенде 50%-ын банктер кәсіпкерлердің негізгі құралдарды сатып алуы мақсатына бағыттауға тиіс. Субсидиялау кем дегенде 70%-ы инвестициялық мақсаттарда пайдаланылатын несиелер бойынша ғана жүзеге асырылады. 2012-2016 жылдары осындай несиелер 1 трлн теңгеден астам сомаға берілді [7]. Ерекше талаптар 1. 25 000 000 теңгеден аспайтын, бір бірліктің құнындағы лизинг пәнін сақтандыру талап етілмейді.

Негізгі қарызды және сыйақыны өтеу кестесі:

- ◆ негізгі қарызды төлеу: жылына кем дегенде 1 (бір) рет;

- ◆ сыйақыны төлеу: тоқсан сайын кем дегенде 1 (бір) рет;

- ◆ монтаждауды қажет ететін, ауыл шаруашылық техникасының және арнайы техниканың қаржы лизингі;

- ◆ монтаждауды қажет ететін, ауыл шаруашылық техникасының және арнайы техниканың қаржы лизингі мынадай жағдайларда іске асырылады:

- ◆ мақсатты тағайындалуы Монтаждауды қажет ететін жабдықтар мен техникалар;

Экономический механизм хозяйствования

- ◆ құралы лизинг;
- ◆ мерзімі 10 жылдан көп емес;
- ◆ алғашқы лизингтік төлем Лизинг пәнінің құнынан 15 % кем емес;
- ◆ мөлшерлеме Жылдық 17,3%;
- ◆ тиімді мөлшерлеме Жылдық 17,7%-дан бастап;
- ◆ қамтамасыз ету Ғимарат (үй-жай) орналасқан жер телімімен бірге, лизинг

пәнін монтаждау жүзеге асырылатын ғимаратқа (үй-жай) қаржылық лизингке жасалған шарттың бүкіл әрекет ету мерзіміне кепіл талап етіледі. Негізгі қарыз бойынша жеңілдік кезеңі 2 жылдан көп емес;

- ◆ сыйақы бойынша жеңілдік кезеңі 1 жылдан көп емес.

Ақпарат көзі «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ мәліметтерінен, 2016 ж.

2-сурет – Қаржылық лизинг шарттарының экономика салаларының тұрғысынан қарастырылған құны

Тұжырымдар. "СК Лизинг" АҚ, нарық сегменттерінде ең белсенді, ең бәсекелі – автокөлік және құрылыс техникасының әр түрлі категория – жаңа бизнес көрсеткіші бойынша төртінші орынды алды. Іс жүзінде жаңа мәмілелер жасамайды және бизнес көлемін қысқартуда - ЖШС "Райффайзен Лизинг Қазақстан" [8].

Қазақстан нарық қатынастарының қалыптасу кезеңіне, сауда-экономикалық байланыстарды жетілдіру, өндірісті дамыту үшін салдарынан инвестициялық белсенділікті арттыру қажет.

Солайша жоғарыда аталған деректерден көріп отырғанымыздай, кәсіпорындардың қаржыландыруға, соның ішінде лизингке деген қажеттігі бар, бұл құралдар негізгі қорларды жаңарту және кеңейту үшін пайдаланылуы мүмкін.

Статистикаға жүргізілген талдау көрсеткендей, банктердің несиелері кәсіпкерлер үшін борыштық қаржыландырудың

негізгі көзі болып қалуда. Бұл кезде ұзақ мерзімді несиелерді және атап айтқанда негізгі құралдарды сатып алуға арналған несиелерді беру банктер үшін әр уақытта тиімді бола бермейді, себебі банктердің өздері үшін көбінесе халық қысқа мерзімге ашуды жөн көретін депозиттер қаражаттың негізгі көзі болып табылады.

«Даму-Қолдау» бағдарламасының мақсаты – шағын және орта бизнестің сапалы дамуына жәрдемдесу және Қазақстан экономикасын әртараптандыру үдерісінде олардың рөлін күшейтуге бағытталған. Бұл кәсіпорындар өндіруші кәсіпорындар болғандықтан айналым капиталын толықтыру үшін қосымша қаражаттар қолданылады. Жобаларды қаржыландыру қарыз алушылардың «Даму» Қоры атына банк тарапынан берілген кепілдік міндеттемені тапсыру ретіне қарай және әр жоба бойынша белгіленген қолжетімділік мерзімі шеңберінде жүзеге асырылуда [9].

Қазақстанның Үкіметі жоғарыда аталған мемлекеттік компаниялардан басқа Бизнесі қолдау мен дамытудың «Бизнес жол картасы-2020» бірыңғай бағдарламасының аясында сыйақы мөлшерлемесін субсидиялау құралы арқылы, сондай-ақ кейін жеңілдікті талаптармен ШОБ субъектілерін қаржыландыру үшін жеке лизингтік компанияларға қаражатты орналастыратын «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ арқылы қаржылық лизингтің дамуына және оның қолжетімділігін арттыруға жәрдемдеседі. 2014 жылдың тамыз айындағы жағдай бойынша субсидиялау құралы құны 11,6 млрд теңгені (62 млн долларды) құрайтын 227 лизинг шартын қамтыды. «Даму» қоры қаражатының есебінен 8,1 млрд теңге (44 млн АҚШ доллары) мөлшерінде 294 кәсіпорын қаржыландырылды.

Қазақстандағы лизинг қатынастарын әлі де даму үстінде болса, көптеген шет мемлекеттерінде бұл қатынастар өз дамуының жоғарғы дәрежесіне жетіп, лизинг нарығы қарқынды дамыған экономика механизміне айналды [10].

Осындай тығырықтан шығудың бір жолы біздің ойымызша, лизингтік қатынастарға әр түрлі ұйымдарды тарту арқылы қаржыландырудың көптеген схемаларын құру. Бүгінгі таңда, лизингтік қатынастарға гарант ретінде мемлекеттік органдарды немесе өмірлік қабілеттілігі неғұрлым жоғары жеткізушілерді тартудың өте үлкен потенциалы бар. Себебі, қазіргі кезде мемлекет экономиканың кейбір нақты салаларын дамытуға үлкен қызығушылық танытып отыр.

Еліміздегі экономикалық реформалардың барысы бизнес саласындағы қызметтің лизингтік бағытының ең перспективалы екендігін айғақтайды. Еліміздің шаруашылық кешенінің инвестицияға деген орасан мұқтаждығы лизингтік қызметті жеделдетіп дамытудың маңызды алғышарты болып табылады. Банк капиталын нығайту, экономиканың басым салалары мен секторларына отандық және шетелдік тікелей инвестицияларды, несие мен займдарды салу, шағын және орта бизнестің жедел дамуы Қазақстандағы лизинг бизнесінің кең масштабта дамуына қуатты серпін береді.

Қазіргі уақытта Қазақстандағы лизингті ұйымдастырудың негізгі төрт бағыты ерекшеленеді:

- мемлекеттік лизинг немесе мемлекеттік бюджет қаржысы есебінен толық жүзеге асырылып отырған лизинг;

- коммуналдық (муниципалдық) лизинг немесе жергілікті бюджет қаржысы арқылы қаржыландырылатын лизинг;

- коммерциялық лизинг өзінің және заимдық қаражаты арқылы толығымен банктер және лизинг компанияларымен жүзеге асырылатын лизинг;

- аралас лизинг немесе мемлекеттік және коммерциялық құрылымдардың қатысуымен болатын үлестік лизинг.

Қазіргі уақытта лизинг өнеркәсіптік кәсіпорындарға инвестицияларды жұмылдырудың жалғыз ғана тәсілі болып табылады.

Осыған байланысты Қазақстан жоғары оқу орындарының оқу жоспарында “Лизинг” арнайы пәні пайда болды. Лизинг Қазақстанның экономикасын өркендетуге ат салысады. Сонымен қатар лизинг өндірістің дамуына ықпал жасайды.

Стенфорд зерттеу институтының зерттеу нәтижелеріне сәйкес, лизингтің болашағы зор. Лизинг несие арқылы жабдықтарды сатып алу, сату шартынан бірқатар айырмашылықтары бар. Бұл лизинг алушыларды лизинг бизнесіне қатысуға тартады. Лизингтің бірқатар артықшылықтары мынадай:

- мүліктің кездейсоқ жойылу қаупі лизинг берушінің мойнында болады;

- қызмет көрсету мен жөндеу жұмыстарын лизинг беруші жүзеге асырады;

- лизинг мүлкін ауыстырып алуға және ең жаңа, қазіргі шығарылған жабдықтармен пайдалануға болады;

- лизинг төлемдерін мүлікті пайдалана бастағаннан кейін де жүзеге асыруға болады;

- лизинг шартында алдын ала қарастырылған шарт аяқталған соң лизинг алушының символикалық бағамен мүлікті меншігіне сатып алу лизинг алушы үшін өте тиімді.

Тұтастай алғанда, өткен жыл нарыққа түбегейлі өзгерістер әкелмеді. Лизинг секторы экономиканы мемлекеттік қолдау негізінде жұмыс істеп тұр. Жеке лизингтік компаниялар бәсекелестікті тек бірнеше секторларда жүргізеді және барлық қиындықтарға қарамастан, экономикада көптеген лизинг берушілер әзірге өздері үшін өсу нүктелерін тауып тұр. Алайда, жылдан-жылға әлдеқайда нашар болуы мүмкін.

Қазіргі уақытта лизингтік қызметтер нарығы әлемнің шамамен барлық аймақтарында дамуда деп айтуға болады. Әлемнің көптеген елдеріндегі инвестицияның жалпы көлеміндегі лизингтің алатын үлесіне байланысты лизингті инвестициялаудың болашағы бар бір формасы деп толық санауға болады.

- 1 Барбасов С. Лизинговые операции с сельскохозяйственной техникой // АПК: экономика, управление. -2001.- № 8.- С. 61–66.
- 2 Сағадиев К.А. Лизинг в Казахстане: Теория и практика.- Алматы: Казахский государственный агроуниверситет, 2000. - 204 с.
- 3 Абдраим Р. Развитие финансового лизинга в Казахстане: реальность и перспектива// Аль Пари.- 2000.- № 5.- С. 41- 44.
- 4 Аубекеров С., Суханкина С. Лизинг как объект гражданского права Республики Казахстан // Фемида. - 2001. - № 5. - С. 40-42.
- 5 Смагулов А.С. Лизинг и рентинг: практикум.- Алматы: Агроуниверситет, 2000.-166с.
- 6 ҚР әлеуметтік- экономикалық даму көрсеткіштері 2015-2016 жыл бойынша қорытынды есебі.- Астана, 2016.- 25б
- 7 Ахметова Ш. Формирование и развитие кооперативов снабженческо-сбытового направления и их ассоциаций // Транзитная экономика.- 2002. -№3.- С. 78–84.
- 8 Отешова А.Қ. Лизинг - Ақтөбе, ЖК. С.Т. Жанәділов, 2013 -203б.
- 9 Махметова С.Е. Шағын және орта бизнесті Қазақстан Республикасында қаржыландырудың және несиелендірудің бағыттары [Электрондық ресурс]. - 2013. – URL: <http://group-global.org/kk> (ақпаратты алу күні: 26.04.2013).
- 10 Карбетова Ш.Р. Стратегический подход к решению проблем лизинга в сельском хозяйстве Казахстана // Проблемы агро-рынка.- Алматы.- 2015.- N 3.- С. 50-56.

- 1 Barbasov S. Lizingovoye operacii s sel'sko-hozjajstvennoj tehnikoj // APK: jekonomika, upravlenie. -2001.- № 8.- S. 61–66.
- 2 Sagadiev K.A. Lizing v Kazahstane: Teorija i praktika / - Almaty: Kazahskij gosudarstvennyj agrouniversitet, 2000. - 204 s.
- 3 Abdraim R. Razvitie finansovogo lizinga v Kazahstane: real'nost' i perspektiva// Al' Pari.- 2000.- № 5.- S. 41- 44.
- 4 Aubekеров S., Suhankina S. Lizing kak ob#ekt grazhdanskogo prava Respubliki Kazahstan // Femida. - 2001. - № 5. - S. 40-42.
- 5 Smagulov A.S. Lizing i renting: praktikum.- Almaty : Agrouniversitet, 2000.-166 s.
- 6 ҚР әлеуметтік- jekonomikalық даму көрсеткіштері 2015-2016 zhыл бойynsha қорытынды есеби.- Astana, 2016.- 25b
- 7 Ahmetova Sh. Formirovanie i razvitie kooperativov snabzhenchesko-sbytovogo napravlenija i ih associacij// Tranzitnaja jekonomika.- 2002. -№3.- S. 78–84.
- 8 Oteshova A.Қ. Lizing - Aқтөbe, ZhK. S.T. Zhanәdilov, 2013 -203b.
- 9 Mahmetova S.E. Shaғыn zhәне orta biznesti Қазақстан Respublikasynda қарzhыландырудың zhәне nesiелендірудің бағыттары [Jelekrондық resurs].-2013. –URL: <http://group-global.org/kk> (ақпаратты алу күні: 26.04.2013).
- 10 Karbetova Sh.R. Strategicheskij podhod k resheniju problem lizinga v sel'skom hozjajstve Kazahstana //Problemy agrorynka.- Almaty.- 2015.- N 3.- S. 50-56.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТАҒАМ ӨНЕРКӘСІБІ:
ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕСЕРІ

ПИЩЕВАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН:
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

FOOD INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
CURRENT STATUS AND PROBLEMS

Б.Т. АЙМУРЗИНА¹

э.ғ.д., қауымдастырылған профессор

М.Ж. КАМЕНОВА¹

э.ғ.д., профессор

Р. ШОҚАН²

Э.ғ.к.

А.Д. БЕРДИМУРАТ³

PhD докторанты

¹Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

³Қазақ ұлттық аграрлық университеті

Б.Т. АЙМУРЗИНА¹

д.э.н., ассоциированный профессор

М.Ж. КАМЕНОВА¹

д.э.н., профессор

Р. ШОҚАН²

к.э.н.

А.Д. БЕРДИМУРАТ³

докторант PhD

¹Казакский университет экономики, финансов и международной торговли

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

³Казакский национальный аграрный университет

B. AIMURZINA¹

Dr.E.sc., Associative Professor

M. KAMENOVA¹

Dr.E.sc., Professor

R. SHOKHAN²

C.E.sc.

A.D. BERDIMURAT³

PhD student

¹Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Faculty of Economic

²L.N. Gumilyov Eurasian National University

³Kazakh National Agrarian University

Аңдатпа. Мемлекет қабылдаған шаралар азық-түлік өнеркәсібінің тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ететін, ішкі нарықта шетелдік өнімдердің көлемін азайтуға, азық-түлік қауіпсіздігін арттыруға және қазақстандық өнімдерге сыртқы нарыққа шығуды кеңейтуге бағытталған. Отандық тағам өнеркәсібін дамыту, оны экономиканың жоғары тиімді және жоғары табысты секторына айналдыру халықтың тұрмыс деңгейін көтеру үшін өте маңызды. Мақалада интеграциялық үрдістерді кеңейту контекстінде елдің тағам өнеркәсібінің даму проблемаларына қатысты авторлардың теориялық және практикалық зерттеулерінің нәтижелері келтірілген. Соңғы жылдардағы жалпы ішкі өнімнің деректері, шаруашылық

Рынок продовольственной продукции

зациялау мен әрі қарай демократиялық дамыту; ұлттық қауіпсіздік Стратегиясын іске асыру; әрі қарай теңдестірілген және жауапты сыртқы саяси курсты жүзеге асыру. Ұсынылып отырған ұлттық экономиканы дамыту моделі, елдің экономикасын дамытуға байланысты жаңа тәсілдерді таңдау мен оны қайта қарастыруды, таңдалған жолды нақтылауды талап етеді.

Сонымен, Қазақстан үшін әлемдік азық-түлік нарығында жетекші орынға қол жеткізу және ауыл шаруашылығы өндірісін арттыру маңызды басымдық болып табылады. Қазіргі уақытта Қазақстандағы азық-түлік өнеркәсібін дамыту сыртқы орта жағдайындағы өзгеріске, яғни ДСҰ-на енуіне және ішкі орта жағдайындағы өзгеріске, яғни ел тұрғындарының санының өсуі, азық-түлік өнімдерін тұтыну қарқынының өсімі, тұтынудың сапалы және алуан түрлі өнімдерді тұтынуға қарай құрамының өзгерісіне байланысты аса өзекті болып отыр.

Қазақстанның бидай және бидай ұнын өндіру саласындағы әлемдегі көшбасшылығы, жер ресурстарының қолжетімділігі, органикалық өнімдерді өндіру мен экспорттаудың жоғары әлеуеті қазақстандық азық-түлік өнеркәсібін дамыту үшін маңызды мүмкіндіктер болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Тамақ өнеркәсібі елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Ішкі тұтыну қажеттілігінің өсуінен, азық-түлік өнімдерін өндірудің артта қалуы азық-түлік тауарлары импортының өсуіне әкеледі.

Мұндай жағдай ел экономикасының сыртқы нарыққа тәуелділігін арттырады.

Азық-түлік қауіпсіздігі мемлекетті ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден тәуелсіз, тұрғындарды жеткілікті мөлшерде, қажетті сапада, ассортиментте және жалпыға ортақ қабылданған стандарттар мен нормаларға сәйкес азық-түлікке деген қажеттіліктерін қанағаттандыру алу жағдайлары. Азық-түлік қауіпсіздігіне ел ішінде орналасқан өнеркәсіп кәсіпорындары арқылы тамақ өнімдерімен жеткілікті деңгейде қамтамасыз ету, егер ішкі өндіріс қуаттылығы қамтамасыз ете алмаған жағдайда сырттан жеткізу арқылы жалпы сұранысты қанағаттандыруға қол жеткізілу керек. Осыған байланысты Қазақстандағы тамақ өнімдерін өндіру өнеркәсібіндегі кейбір маңызды өнім түрлерін өндіру барысына талдау жасауға назар аударылып отыр.

Жоғарыда келтірілген мәселелерге байланысты республикада агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындарын тиімді қолдау тетіктерін жан-жақты зерделеу қажеттілігі туындайды және бұл зерттеудің өзектілігін сипаттап отыр. Зерттеу нәтижелерінің мәні оның теориялық, әдістемелік және тәжірибелік тұжырымдамаларында, зерттеудің нәтижелері республиканың аграрлық секторын дамытуға, елдің өнеркәсібін дамытудағы ағымдық мәселелерін шешуге көмектеседі.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қазақстанның экономикалық жағдайына жасалған талдаулар жалпы ішкі өнімнің артқанын және соңғы жылдары ұлттық шаруашылықта өсімге қол жеткізілгенін көрсетіп отыр (1-кесте).

1-кесте – Қазақстан Республикасының жалпы ішкі өнім көлемі (2012-2016 жж.)

Жылдар	Жалпы ішкі өнім		Халықтың жан басына шаққандағы, теңге	Халықтың жан басына шаққандағы ЖІӨ нақты көлем индексі, өткен жылға, пайызбен
	млн теңге	нақты көлем индексі, өткен жылға, пайызбен		
2012	31015186,6	104,8	1847084,8	103,3
2013	35999025,1	106,0	2113204,8	104,5
2014	39675832,9	104,2	2294830,2	102,7
2015	40884133,6	101,2	2330360,2	99,7
2016	46971150,0	101,1	2639710,3	99,7

Ескерту: [1] әдебиет көзі негізінде құрастырылған

Талдауға алынған жылдар ішінде жалпы ішкі өнімнің жоғары өсімі 2013 жылға сәйкес келеді, яғни осы жылы өткен жылға қарағандағы нақты көлем индексі 106,0 құраған.

Халықтың жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнімнің мөлшері 2016 жылы 2639710,3 теңгені, 2012 жылы 1847084,8 теңге құраған.

Ұлттық шоттар жүйесінің негізгі көрсеткіштерін талдайтын болсақ. Жалпы ішкі өнім салалардың қосылған құн сомасы ретінде 2015 жылы негізгі бағалардағы шығарылым 63958086,2 млн теңге болса, 2012 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 128,8 пайызға артқан. Аралық тұтыну 2015 жылы 2012 жылмен салыстырғанда 119,1 пайызға артып 25174185,8 млн теңгеге

Рынок продовольственной продукции

жеткен. Жалпы ішкі өнім табыстардың сомасы ретінде оның құрылымын қарастыратын болсақ, еңбекақы төлеу 2012 жылы 10133606,0 млн тг, 2015 жылы 13161352,4 млн тг; негізгі капиталды тұтыну 3732517,1 млн теңгеден 5199146,5 млн теңгеге жеткен. Жалпы ішкі өнімді пайдалану құрылымын зерттейтін болсақ, 2012 жылы түпкілікті тұтынуға жұмсалған шығыс 17510663,9 млн теңгеден, 2015 жылы 26718002,2 млн теңгеге, яғни 152,6 пайызға өскен. Жалпы ішкі өнім тауарлар

мен қызмет көрсету өндірісі ретінде қарастыратын болсақ, тауарлар өндірісі 2012 жылы 12589431,3 млн теңгеден 2015 жылы 14540579,0 млн теңгеге жеткен.

Жоғарыдағы талдаулар отандық экономиканың өсімінің негізгі көрсеткіші ретінде жалпы ішкі өнімнің нақты көлемінің талдауға алынған жылдар ішінде артқанын көрсетіп отыр. Экономикалық қызметтің кейбір түрлері бойынша өнеркәсіп өндірісінің құрылымын зерттеу, жалпы ішкі өнімнің өзгерісін талдауға мүмкіндік береді (2-кесте).

2-кесте – Экономикалық қызмет түрлері бойынша өнеркәсіп өндірісінің көлемі, млн теңге

Экономикалық қызмет түрлері	2012ж.	2013ж.	2014ж.	2015ж.	2016ж.	2016/2012, %
Кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу	10242053	10696926	11060179	7521180	9397619	91,8
Өңдеу өнеркәсібі	5446749	5852592	6089645	5949728	8046845	147,7
Тамақ өнімдерін өндіру	865570	970123	1103491	1095015	1448386	167,3
Сусындарды өндіру	181950	202459	233059	216316	254294	139,8
Тоқыма бұйымдарын өндіру	23490	31588	26471	29492	37601	160,1
Киім өндіру	25237	29341	29722	36111	36552	144,8

Ескерту: [1] дерек көзінен қараңыз

Экономикалық қызмет түрлерінің ішінде кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу қызметі зерттеуге алынған жылдар ішінде 8,2 пайызға төмендеп, 9397619 млн теңгені құраған. Өңдеу өнеркәсібі саласы 47,7 пайызға артып, 2016 жылы 8046845 млн теңгеге артқан. Тамақ өнімдерін өндіру 2012 жылы 865570 млн теңгені құраса, 2016 жылы бұл көрсеткіш 1448386 млн теңгеге жеткен.

Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің соңғы ақпараттары бойынша 2016 жылы Қазақстанның жалпы ішкі өнімінің өсуі шамамен 1,0% құраған. ЖІӨ оң динамикасына негізгі үлесті құрылыс саласы (7,9% өсім), ауыл шаруашылығы (5,5%), өнеркәсіпті өңдеуші (0,7%), көлік (3,7%) салалары қосқан, бұл

мұнайлы емес секторы үлесінің ұлғайғанын көрсетіп отыр [2].

Қазақстан экономикасының негізгі салаларының ішінде тамақ өнеркәсібінің үлес салмағының маңыздылығы жоғары. Өңдеу өнеркәсібінің ішіндегі қарқынды дамушы секторлардың қатарына тамақ өнімдерін өндіру саласы кіреді.

Соңғы бес жылда тамақ өнімдерін өндіру өндірісінің индекстері 102,5 пайыздан 104,2 пайызға дейін өскен. Қолданыстағы бағамен тамақ өнімдерін өндіру көлемі 2016 жылы 1448386 млн теңгеге жеткен. Өңдеу өнеркәсібінің құрамындағы тамақ өнімдерін өндірудің үлес салмағы 2016 жылы 18% құрады. Қазақстан Республикасындағы тамақ өнімдерін өндіру саласының негізгі экономикалық көрсеткіштерінде өсу байқалады (3-кесте).

3-кесте – ҚР-ғы «Тамақ өнімдерін өндіру» экономикалық қызмет түрі бойынша негізгі көрсеткіштер

Көрсеткіштер	2012ж.	2013ж.	2014ж.	2015ж.	2016ж.
Өнеркәсіп кәсіпорындары мен өндірістердің саны - барлығы	2219	2180	1760	1776	1841
оның ішінде:					
негізгі қызмет түрі «Өнеркәсіп»	1029	1026	911	962	1 019
Өнеркәсіп өндірісінің көлемі, млн теңге	865570	970123	1103491	1095015	1448386
Өнеркәсіптік өндірістің индекстері, өткен жылға пайызбен	102,5	105,6	103,8	100,8	104,2
Өнеркәсіп өнімінің жалпы көлеміндегі сала өнімінің үлесі, пайызбен	5,1	5,4	6,0	7,3	7,6

Ескерту: [1] дерек көзінен қараңыз

Рынок продовольственной продукции

2012 жылы тамақ өнімдерін өндіретін өнеркәсіп кәсіпорындарының саны 2219 бірлік болса, 2016 жылы бұл көрсеткіш 378 бірлікке азайып, 1841 құраған. Зерттеуге алынған жылдар ішінде барлық өнеркәсіп кәсіпорындары мен өндірістері 1448386 млн теңгенің тамақ өнімін өндірген. Өнеркәсіптік өндірістің индексі 2012 жылы 102,5%, 2013 жылы 105,6%, 2016 жылы 104,2% құрады.

ҚР тамақ өнеркәсібі саласында 1841 жуық өнеркәсіп кәсіпорындары мен өндірістер жұмыс істейді. Олардың құрамына 30 таяу мамандандырылған салалар, шағын салалар мен жекелеген өндіріс түрлері енеді. Біздің тарапымыздан ел

тұрғындарын тамақ өнімдерімен қамтамасыз ету мәселелерін шешуде ерекше орынға ие болатын экономика салаларына зерттеу жасалып отыр.

Сүт өнімдері саласы ел нарығындағы барынша қарқынды дамушы және бәсекеге қабілеттілігі сектор болып саналады. Сүт және сүт өнімдерінің азық-түлік өнімдерінің ішіндегі тамақтық құнарлығы мен құндылығы жоғары өнім тобына жататындығы белгілі. Медициналық нормаға сәйкес жылында адам кемінде 400 кг жуық сүт өнімдерін тұтынуы керек [3]. Қазіргі уақытта отандық сүт өнеркәсібіндегі өнім өндіру көлемінде тұрақты өсім байқалып отыр (4-кесте).

4-кесте – Отандық тауар өндірушілердің сүт өндіру көлемі, мың тонна

Көрсеткіш	2012	2013	2014	2015	2016	2016 /2012, %
Барлық шаруашылық санаттарында	4851,6	4930,3	5067,9	5182,4	5341,7	110,1
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында	200,7	222,0	244,6	265,8	319,9	159,4
Шаруа не фермер қожалықтарында	509,7	579,0	674,4	790,7	900,0	176,6
Жұртшылық шаруашылығы	4141,2	4129,3	4148,9	4125,9	4121,8	99,5
Ескерту: [1] дерек көзінен қараңыз						

Сүт өндірумен ауыл шаруашылығы кәсіпорындары, шаруа немесе фермер қожалықтары және жұртшылық шаруашылығы айналысып жатыр. Республика бойынша сүт өндіруде шаруа немесе фермер қожалықтардың үлес салмағы жоғары. Онда 2016 жылы 2012 жылға қарағанда сүт өндірудің көлемі 176,6%-ға артып, 900,0 мың тонна сүт өндірілген. Ішкі нарықтағы сүт өндірудің басым бөлігі Алматы (13% немесе 696,9 мың тонна сүт), Оңтүстік Қазақстан (14% немесе 721,7) және Шығыс Қазақстан (15,7% немесе 839,2) облыстарының үлесінде. Басқа өңірлердің үлестік салмағы 0,009 және 9,8% арасында ауытқуда.

Қазіргі уақытта сүт-тауар фермалары қызметіне 2016 жылғы көрсеткіш бойынша құны 37,1 млрд теңгені құрайтын 33 жоба, ал сүтті өңдеу саласына құны 3,0 млрд

теңгені құрайтын 8 жоба енгізілді [2 дерек көзінен қараңыз]. Бұл ішкі нарықты сүт және сүт өнімдерімен қамтамасыз ету мүмкіндігін арттыруға жол ашады деген сөз.

Соңғы жылдары сүт өнімдерін өндіру мен өңдеуде оң тенденция байқалып отыр. Мысалы, азық-түлік себетінде қомақты орын алатын сары майды өндіру 2012 жылы 12245 тонна, ірімшік пен сүзбе 19177 тоннаны құраса, 2016 жылы бұл көрсеткіштер сәйкесінше 15600; 24218 тоннаға өскен. Сары май нарығында импорттық өнімдердің үлесі байқалады. «ҚарАгроМаркетинг» мамандарының бағалаулары бойынша ішкі нарықтағы сары май импортының үлесі 44,3 пайыздан 63,1 пайыз аралығында ауытқуда. Тұрғындардың әр түрлі топтарының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ішкі нарықта өндірілетін өнімнің жеткілікті еместігі байқалады (5-кесте).

5-кесте – Отандық тауар өндірушілердің сары майды өндіру көлемі

Көрсеткіш	2012	2013	2014	2015	2016	2016 /2012; %
Өндіру, тонна	12245	14075	18794	15537	15600	127,4
Ескерту: [1] дерек көзінен қараңыз						

Сүттен жасалған өзге де өнімдерді өндіруде жағдай басқаша. Зерттеліп отырған жылдар ішінде сүттен жасалған өзге де өнімдердің көлемі 117,6%-ға артып, 2016 жылы 212583 тонна сүттен жасалатын

өнім өндірілген. Сүт өнімдері өндірісінің негізгі өндірістік қуаттылығы Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Жамбыл және Алматы облыстарына орналасқан. Олардың үлесіне жалпы өндірілген өнімнің 12-14% тиесілі.

Сонымен, сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының қазіргі жағдайына жасалған талдаулар саланың дамуында оң өзгерістер бар екенін көрсетіп отыр. Осыған қарамастан сүт және сүт өнімдер нарығында жақын, алыс шетелдердің өнімдер импорты бар. Бұл ішкі нарықтағы отандық өнімдердің төмен бәсекеге қабілеттілігінен, өнеркәсіп кәсіпорындарының ішкі нарықтағы сұранысты толығымен қанағаттандыра алмауынан туындап отыр [4].

Ұлттық экономикадағы кластерлік бастаманы жүзеге асыру азық-түлік нарығында қалыптасып отырған кейбір мәселелерді шешудің негізгі тетігі болып отыр. 2005 жылы экономиканың басым секторларында пилоттық кластерлерді құру мен дамыту жоспары қабылданған. Нақтырақ айтсақ, Қостанай облысында сүт кластерін құру туралы шешім қабылданған болатын.

Қостанай облысында сүт кластерін құру азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге; өндірілетін жалпы ішкі өнімді арттыру мақсатында өңірдің ресурстық базасын толығымен пайдалануға және тұрғындардың әл-аухатын арттыру тәрізді мақсаттарды көздеген болатын. Сүт саласына кластерлік тәсілді енгізу өнімді өндіру мен оны соңғы тұтынушыға сатуға дейінгі барлық процесті қамтиды.

Бәрімізге белгілі, кластер бір-біріне жақын орналасқан бір салада жұмыс істейтін ұйымдар мен кәсіпорындар арасындағы әріптестікті, олардың бір топқа бірігуімен байланысты қалыптасатын жүйені көрсетеді. Кластерге қатысушылар негізгі және көмекші топтарға бөлінуі мүмкін. «Сүт кластерінің» негізгі қатысушыларына шикізат базасын қамтамасыз ететін өнім өндірушілер, өңдеуші кәсіпорындар және салаға арнап ыдысты, құятын шөлмектерді, қағаз қапшықтарды өндіретін кәсіпорындар жатады. Өндірілетін өнімнің стандартпен басқа да нормативтік құжаттарға сәйкестігін қамтамасыз ететін мекемелер; ауыл шаруашылық шикізаттары мен өнімдерді әзірлеу, сатумен айналысатын кәсіпорындар; салаға арнап сұрыптау, көбейту қызметтерін көрсететін ғылыми ұйымдар, ірі көтерме және бөлшек нарықтармен жұмыс істейтін көтерме-бөлшек желілер мен көліктік-тасымалдау қызметтері және қаржылық институттары кластердің көмекші қатысушылары деп танылады. Кластердің барлық қатысушыларының тиімді қызметі ең алдымен саланы қолдаумен айналысатын ұйымдардың жұмысымен байланысты. Мемлекеттік мекемелер, ғылыми-зерттеу ұйымдар, жоғары және орта оқу

орындар, қоғамдық ұйымдар мен технологиялық құрал-жабдықтарды өндіретін компаниялар кластерді қолдаушы құрылымды құрайды.

Басқа өңірлерге қарағанда Қостанай облысының сүт кластерін дамытудағы қуаттылығы басым. Қостанай өңіріндегі сүт кластерінің артықшылығын төмендегідей сипаттауға болады:

- ◆ шикізат базасының болуы;

- ◆ облыста 12 сүт өңдейтін кәсіпорын жұмыс істейді. Заводтардың өндірістік қуаттылығы тәулігіне 700 тонна құрайды. 2016 жылы облыста барлық шаруашылық санаттары бойынша 2012 жылмен салыстырғанда 114,4 пайызға артық 380,3 мың тонна сүт өндірілген. Республикада жалпы құрғақ сүт өнімін өндірудің 50 пайызы аталмыш өңірдің сүт өңдеу кәсіпорындарына тиесілі;

- ◆ өңірдің географиялық тұрғыдан ыңғайлы орналасуы және дамыған көлік коммуникация желілерінің болуы өңдеуші кәсіпорындардың қосымша шикізаттарды сатып алуға, өзге мемлекеттің сату нарықтарын игеруге мүмкіндік береді [5];

- ◆ кадрлық әлеуеттің болуы. Өңірдегі жетекші жоғары оқу орындары өңдеуші кәсіпорындар мен мал шаруашылығы саласы үшін кәсіби мамандарды дайындаумен айналысады.

Қазіргі уақытта сүт кластерінің қызметі тауар өндірушілер мен шикізатты қайта өңдеушілер үшін толық қанды артықшылықты қамтамасыз етпей отырғанын көрсетуде. SWOT-талдау әдісінің көмегімен бәсекеге қабілетті өнім өндіруге және кластердің тиімді жұмысына кедергі келтіріп отырған негізгі мәселелерді бөліп көрсетуге болады. Жоғарыда аталып өткендей кластердің күшті жақтары және артықшылықтарымен қатар, оның әлсіз жақтары анықталды. Кластердің әлсіз жақтарын төмендегідей топтарға біріктіруге болады:

- мал азықтық қор. Мал шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін мал азығы базасының жоқтығы;

- селекциялық-асылдандыру жұмыстары. Асыл тұқымды мал басының аздығы мал шаруашылығында өнімділіктің жоғары деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік бермейді;

- қаржыландыру мәселесі. Ұзақ мерзімді несиелік ресурстарға қол жеткізудің шектеулілігі заманауи құрал-жабдықтар мен технологияларды, аналық малдарды сатып алуға қатысты мәселелерді шешуде кедергі келтіруде;

- өнім өндіру жүйесін ұйымдастыру. Ауыл шаруашылық өндірушілері мен өнім

мики Казахстана возможности более полного взаимодействия с мировым хозяйством. Однако при этом необходимо обеспечивать защиту отечественным производителям, создавать конкурентные условия предприятиям зернопродуктового комплекса на внутреннем и внешнем рынках.

Аграрная политика Казахстана в современных условиях направлена на усиление интеграционных процессов в мировую экономику. Поэтому особую роль приобретает обеспечение продовольственной безопасности государства с целью сохранения суверенитета, экологической безопасности и социальной устойчивости. С точки зрения экономики страны, продовольственная безопасность определяется как состояние ее экономики, при котором всем и каждому гарантируется обеспечение доступа к продуктам питания, питьевой воде и другим продуктам в качестве, ассортименте и объемах, достаточных для физического и социального развития личности, обеспечения здоровья и воспроизводства населения страны [1].

Материал и методы исследования.

Продовольственная безопасность на мировом и государственном уровне обеспечивается за счет потенциала производства основных видов продовольствия, прежде всего зерна.

В качестве основных показателей продовольственной безопасности мира в целом и каждой страны в отдельности принимаются производство, ресурсы и потребление зерна, а также состояние зернового рынка. Комитет по международной безопасности ФАО, разрабатывающий стратегический и тактический подходы к решению продовольственной проблемы в глобальном масштабе, использует для характеристики уровня продовольственной безопасности в мире показатель, представляющий отношение мировых запасов зерна к его общемировому потреблению. Безопасным является уровень переходящих запасов, соответствующий 60 дням мирового потребления зерна (около 17 % всего потребления), а также производства зерна на душу населения, динамика которого указывает на тенденции развития сельского хозяйства. Оценочными показателями считаются также объем предложения зерна на мировом рынке основными странами-экспортерами, изменение объемов производства зерна в странах-импортерах, среднегодовые цены на зерно пшеницы, кукурузы и риса.

Для мониторинга состояния рынка зерна строится баланс, учитывающий производство, потребление, импорт, экспорт и переходящие запасы на мировом рынке посезонно. Статистические данные наглядно показывают зависимость мировых цен от влияния различных факторов.

Методические подходы ФАО к оценке продовольственного обеспечения по наличию запасов зерна и среднедушевому его производству достаточны только для обеспечения безопасности глобального, субрегионального и межгосударственного уровней экономики. Для оценки состояния и пределов продовольственной безопасности на государственном и внутригосударственных (местного, социальных групп населения и семейного) уровнях более приемлемы методические подходы, основу которых составляет принцип достаточного и сбалансированного питания, учитывающего физиологические нормы питания населения, возраст, профессию, место проживания и национальные особенности. Согласимся с позицией, что вопросы продовольственной безопасности являются одними из приоритетных не только с экономической, но и с социальной точек зрения, поскольку определяются макроэкономической ситуацией, эффективностью общественного производства и доходами населения.

Результаты и их обсуждение. Уровень продовольственной безопасности определяется функционированием трех систем: системы потребления, зависящей от покупательной способности населения (экономическая доступность) и насыщенности потребительского рынка (физическая доступность), и двух систем, наполняющих потребительский рынок продовольствия (отечественное производство и импорт продовольствия).

В США показатель продовольственной безопасности, согласно закону от 1985 г. «Food Security Act», считается достигнутым в том случае, когда население страны обеспечено продуктами питания собственного производства, и когда появляется возможность экспортировать продовольствие [2]. Аналогичной концепции придерживаются и страны ЕС. Следует отметить, что у большинства экономически развитых стран продовольственная зависимость практически отсутствует. По основным продуктам питания потребительской корзины в США и Франции уровень обеспечения отечественным продовольствием достигает 100%. В Швейцарии он составляет 98%,

Канады, и урожайности (соответственно 75-85%) [см. 4].

Ситуация обусловлена низким уровнем культуры земледелия, недостаточным количеством и моральным износом используемой техники, несоответствием квалификации работников сельского хозяйства потребностям инновационного развития, а использования минеральных удобрений современным стандартам агрокультуры. В частности, машинно-тракторный парк отечественных сельскохозяйственных производителей изношен почти на 80%.

На дестабилизацию формирования и развития зернопродуктового комплекса влияют разнообразные факторы. Фактором нивелирования возможных негативных последствий функционирования страны в условиях ВТО является осознание и принятие адекватных мер со стороны бизнеса и органов власти. При этом лоббирование своих интересов в отдельных подотраслях не должно преследовать цель получения дополнительных выгод за счет других подотраслей. Необходимо принятие системных мер в аграрном секторе, которые будут стимулировать снижение издержек производства, расширение внутреннего спроса на отечественную сельхозпродукцию (включая улучшение условий межрегиональной торговли и поставок), увеличение агропродовольственного экспорта, а также мер по регулированию и стимулированию развития отдельных подотраслей [5].

Глобализация экономики вызывает необходимость совершенствования управления развитием предприятий зернопродуктового комплекса в интегрированной цепи АПК. Стабилизировать ситуацию позволит эффективное внутриотраслевое взаимодействие.

Ведущей отраслью АПК является зернопродуктовый комплекс. Зерновое хозяйство – основа агропромышленного комплекса. По прогнозам Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН (FAO) рост глобального производства пшеницы до 2020 г. ожидается на уровне 11%. Казахстан нарастит производство зерновых на 40% в основном за счет роста урожайности. Рост глобального производства фуражных зерновых будет идти опережающими темпами по отношению к продовольственным, примерно на 20%.

Производство зерна является самой приоритетной отраслью в развитии сельского хозяйства Казахстана. Оно занимает одно из ведущих мест в агропромышленном комплексе и в целом в экономике Казахста-

на. В Казахстане порядка 80% всех посевных площадей приходится на долю зерновых культур. Основная производственная база по зерну расположена в северном регионе. Благоприятные природные условия в данном регионе позволяют получать высокие и устойчивые урожаи зерна, в первую очередь, продовольственной пшеницы с высоким содержанием клейковины, пользующейся повышенным спросом на мировых рынках в качестве улучшителя хлебопекарных свойств муки. Совокупная доля северных областей Казахстана (Акмолинская, Костанайская, Северо-Казахстанская) в общем объеме производства зерна составляет порядка 75% [6].

По усредненным данным, за последние пять лет ежегодные переходящие запасы зерна составляют порядка 14 млн тонн. По состоянию на 1 ноября 2016 года запасы зерновых культур в Казахстане составили 18,84 млн тонн.

За последние семь лет объем производства зерновых колебался в пределах 11,8–26,6 млн т в весе после доработки, 2011 г. явился рекордным годом – валовой сбор составил 26,6 млн т, а неурожайным выдался 2010 г. На изменение объема производства повлияли два фактора – изменение посевных площадей и урожайности. Баланс производства и потребления зерна в Казахстане показывает обеспеченность внутреннего рынка собственным производством. Показатели насыщения внутреннего рынка зерновых культур являются основой для возможного их экспорта. Экспорт в разные годы достигает до 40% валового сбора

Для структуры зернового производства в Казахстане характерно преобладание пшеницы (свыше 80%), в основном яровых сортов (97%). Около 12,6% зерновых приходится на долю ячменя. Кукуруза и рис занимают около 3% общего объема зерновых. В структуре производства зерновых овес и гречиха занимают незначительные доли – порядка 1,5% и 0,43% соответственно. Остальной объем принадлежит другим видам зерновых культур (рожь, просо и др.). Зерновые культуры выращивают почти на 45 млн га, что составляет свыше половины всех посевных площадей стран.

Казахстан по итогам 2017 г. сохранил географию рынков сбыта зерна и муки. Основными покупателями остаются Узбекистан, Таджикистан, Афганистан и Иран. Поставки в направлении этих стран в зерновом эквиваленте увеличились в размере более 360 тыс. т, за 10 месяцев 2017 г.

Акмолинская область отправила на экспорт 140 тыс. т муки. В Казахстане предложен механизм работы экспортного центра на базе АО «Продовольственная контрактная корпорация», которая будет заниматься не только закупкой зерновых, но заготовками сельскохозяйственной продукции, которая востребована на внешних рынках по экспортным каналам. Для этого необходимы согласованные взаимоотношения: АО «Национальное агентство по экспорту и инвестициям «Kaznex invest» в участии, экспортной поддержке сельскохозяйственной продукции, АО «КазАгроГарант» в составе национального холдинга – АО НУХ «КазАгро» по выполнению функции финансового агента по экспортным контрактам.

В 2018 г. планируется засеять более 21,8 млн га, что соответствует уровню прошлого года, посевы пшеницы уменьшатся на 544 тыс. га, увеличение объема кормовых культур (+16%), зернофуражные культуры: ячмень, овес, кукуруза, горох и нут будут засеяны на площади более 2,5 млн га (+2%). Посевная площадь масличных культур составит 2,6 млн га, или на 2,5 млн га больше показателя 2017 г. В 2017 г. в Казахстане было собрано 20,6 млн т зерна в чистом весе, в т.ч. пшеницы – 14,8 млн т (в весе после доработки).

В Казахстане осуществляется проект «Повышение прозрачности зернового рынка в Казахстане» – совместный проект технической помощи Продовольственной и сельскохозяйственной организации Объединенных Наций (ФАО) и Европейского банка реконструкции и развития (ЕБРР), реализуемый в сотрудничестве с национальными партнерами. При содействии проекта в последнее время существенно улучшился механизм сбора и распространения информации о зерновом рынке страны, включая обследование урожайности зерновых культур, детальные официальные данные о потоках зерна и запасов, а также внедрена новая система электронных зерновых расписок. Два других приоритетных направления развития – привлечение инвестиций в хранение и транспортировку зерна. По данным ФАО: в Казахстане имеется существенный потенциал по хранению и транспортировке зерна по железной дороге в годы со средним уровнем производства, при этом распределение мощностей для хранения, а также наличие оборудования для сушки зерна все еще требуют дальнейшего улучшения [см.6].

Зерно и продукты его переработки традиционно составляют основную группу продуктов питания людей и кормов в животно-

водстве. Несмотря на то, что формирование и развитие рыночных отношений внесло значительные коррективы в обеспечение населения продовольствием, хлебные продукты сохранили свое значение. Произошедшие в результате рыночных реформ изменения в продовольственном обеспечении казахстанского населения актуализируют необходимость совершенствования управления процессами производства зерна, пищевой продукции, в том числе и снабжения нашей страны хлебопродуктами. В этот процесс включается повышение уровня и качества питания, улучшения здоровья нации и ее интеллекта, а также увеличения продолжительности жизни и активного долголетия. Зерновой рынок – это совокупность общественных отношений, в первую очередь, экономических и юридических, складывающихся между производителями – собственниками зерна и зернопродуктов (продавцами) – и собственниками капитала (покупателями) в сфере обращения и производства по законам спроса и предложения, стоимости, конкуренции и денежного обращения. Эти отношения должны быть закреплены как соответствующими регулирующими правовыми и экономическими механизмами, разрабатываемыми на государственном уровне, так и местными, региональными экономическими условиями и правовыми актами.

Степень развития и формирования рынка зерна зависит от эффективности методов, средств и способов управления, используемых на различных этапах создания материальных благ общества: государственном, отраслевом, региональном, местном. На этих уровнях решаются организационно-обеспечивающие, экономические, коммерческие, финансовые, социальные, технические и другие задачи по управлению производством, потреблением, распределением и обменом зерна и продуктов, выработанных на его основе (рисунок 1).

Согласимся с мнением, что к числу организационно-обеспечивающих функций относятся: государственное регулирование рынка, разработка и использование системы стандартов, соответствующей мировому уровню в условиях вступления страны в ВТО; создание системы законодательных актов, регулирующих функционирование различных сфер деятельности по управлению рынком зерна и цивилизованной кредитно-налоговой политики; разработка законодательства, лоббирующего права отечественного товаропроизводителя, и механизма, заинтересовывающего его в выращивании товарного зерна и выработке

мерческих структур, обеспечивающих приближение продукции к потребителям; развитие сети фьючерсной торговли, обеспечивающей гарантированную цену на зерно его товаропроизводителям [8].

В число социальных функций входят: удовлетворение потребности в хлебопродуктах различного ассортимента; повышение жизненного уровня работников предприятий, обеспечение их материальных, культурно-бытовых, здравоохранительных и духовных потребностей; создание условий для покупки экологически чистых хлебопродуктов; создание безопасных условий труда.

Технические функции предполагают решение следующих проблем: выработку продукции высокого качества в ассортименте, аналогичном вырабатываемому в высокоразвитых странах с учетом особенностей национальной культуры питания; применение ресурсосберегающих эффективных технологий по производству зерна и хлебопродуктов; использование мировых достижений научно-технического прогресса [9]. Применительно к современным рыночным условиям уточним функции управления на макро-, мезо- и микро уровнях.

Зерновой рынок представляет собой сложную экономическую систему, включающую совокупность экономических отношений между его субъектами, которыми могут быть сельские товаропроизводители, предприятия и организации по его заготовке, хранению, промышленной переработке, а также разного рода структуры, обслуживающие движение зерна и продуктов его переработки по всей технологической цепи от производителей к потребителям.

Выводы. Зерно и продукты его переработки высоко востребованы в экономике любого государства, поскольку используются в качестве сырья для выработки продовольственных товаров.

Целесообразно рассматривать совокупность видов зерновых ресурсов, а также полученных из них полуфабрикатов технологических переделов и конечные продовольственные товары как систему товарных отношений, в которой существует определенная иерархия, пронизанная материальными, информационными и финансовыми потоками [10]. Должна соблюдаться согласованность между звеньями и стадиями товародвижения в объемах спроса и предложения, качестве сырья и продукции, а также уровнях цен и рентабельности. При этом, чем ближе технологический цикл

находится к производству зерна, тем выше необходимость данной взаимосвязи.

Основой зернового рынка служит непосредственно зерновое производство, а его основными хозяйствующими субъектами являются производители зерна, экономическим интересам которых следует придавать приоритетное значение и на обслуживание которых должны быть направлены все остальные рыночные структуры (в том числе государственные органы управления).

Список литературы

1 Калиев Г.А., Акимбекова Г.У. Приоритетные направления развития переработки сельскохозяйственной продукции в Республике Казахстан // Проблемы агрорынка.- 2015.- № 1.- С. 5-10.

2 Молдашев А.Б. АПК Казахстана: проблемы развития и поиск их решения // Проблемы агрорынка.- 2016.- №3.- С. 7 -13.

3 Ушачев И.Г. Развитие зернового подкомплекса России с позиции продовольственной безопасности // АПК: экономика, управление. - 2013. - № 5. -С. 8 – 12.

4 Милосердов В. Мероприятия по обеспечению продовольственной безопасности // Экономика сельского хозяйства России. -2014. - № 8. - С. 5 – 15.

5 Алтухов А.И. Зернопродуктовый подкомплекс АПК страны: проблемы становления и развития / А.И. Алтухов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2015. - № 6. - С. 2 – 7.

6 Мизанбекова С.К., Богомолова И.П. Направления формирования сбалансированных отношений организаций зернопродуктового подкомплекса // Международный сельскохозяйственный журнал.- 2017.- № 5.-С. 45-49.

7.Сүндетұлы Ж., Исмаилова А.С., Нукешева А.Ж..Резервы повышения эффективности производства зерна // Проблемы агрорынка.- 2017.- № 2.- С. 101- 105.

8 Сидоренко О.В. Развитие зернопродуктового подкомплекса стран Евразийского экономического союза в формате обеспечения коллективной продовольственной безопасности // Национальные интересы: приоритеты и безопасность.- 2015.-№ 1.- С.21-30.

9 Жанадиллов А.Ю. Продовольственная безопасность, как элемент системы национальной безопасности Республики Казахстан //Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 11 . – С. 284-285.

10 Нуралиев С.У. Продовольственная безопасность и торгово-сбытовая политика в условиях глобализации. Ж. Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.- 2017.- № 1.-С. 9-13

Spisok literatury

1 Kaliev G.A., Akimbekova G.U. Prioritetnye napravlenija razvitija pererabotki sel'skohozjajstvennoj produkcii v Respublike Kazahstan // Problemy agrorynka.- 2015.- № 1.- S. 5-10.

2 Moldashev A.B. APK Kazahstana: problemy razvitija i poisk ih reshenija //Problemy agrorynka.- 2016.-№3.- S. 7 -13.

3 Ushachev I.G. Razvitie zernovogo podkompleksa Rossii s pozicii prodovol'stvennoj bezopasnosti // APK: jekonomika, upravlenie. - 2013. - № 5. -S. 8 – 12.

4 Miloserdov V. Meroprijatija po obespecheniju prodovol'stvennoj bezopasnosti // Jekonomika sel'skogo hozjajstva Rossii. -2014. - № 8. - S. 5 – 15.

5 Altuhov A.I. Zernoproduktovyj podkompleks APK strany: problemy stanovlenija i razvitija / A.I. Altuhov // Jekonomika sel'skoho- zjajstvennyh i pererabatyvajushhijh predpriyatij. - 2015. - № 6. - S. 2-7.

6 Mizanbekova S.K., Bogomolova I.P. Napravlenija formirovanija sbalansirovannyh otnoshenij organizacij zernoproduktovogo pod-

kompleksa //Mezhdunarodnyj sel'skohozjajstvennyj zhurnal.- 2017.- № 5.- S. 45 – 49.

7 Syndetyly Zh., Ismailova A.S., Nukesheva A.Zh..Rezervy povyshenija jeffektivnosti proizvodstva zerna //Problemy agrorynka.- 2017.- № 2.- S. 101- 105.

8 Sidorenko O.V. Razvitie zernoproduktovogo podkompleksa stran Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza v formate obespechenija kollektivnoj prodovol'stvennoj bezopasnosti // Nacional'nye interesy: priority i bezopasnost'.- 2015. -№ 1.- S. 21 – 30.

9 Zhanadilov A.Ju. Prodovol'stvennaja bezopasnost', kak jelement sistemy nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazahstan //Mezhdunarodnyj zhurnal jeksperimental'nogo obrazovanija. – 2015. – № 11 . – S. 284-285.

10 Nuraliev S.U. Prodovol'stvennaja bezopasnost' i torgovo-sbytovaja politika v usloviyah globalizacii. Zh. Jekonomika sel'skohozjajstvennyh i pererabatyvajushhijh predpriyatij.- 2017.- № 1.-S. 9-13.

**СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ПШЕНИЦЫ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БИДАЙ НАРЫҒЫН ДАМУ ТУДЫҢ
ҚАЗІРГІ ҮРДІСТЕРІ**

**CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF WHEAT MARKET
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Е.Е. ГРИДНЕВА¹

к.э.н., профессор

Г.Ш. КАЛИАКПАРОВА¹

доктор PhD, доцент

О.С. ГУСЕВА²

финансовый аналитик

¹Академия «Кайнар»

² Компания ТОО ««Petroleum»

Е.Е. ГРИДНЕВА¹

э.ф.к., профессор

Г.Ш. ҚАЛИАҚПАРОВА¹

PhD докторы, доцент

О.С. ГУСЕВА²

қаржылық талдаушысы

¹ «Қайнар» академиясының

² ЖШС «Petroleum» компаниясы

Y.E. GRIDNEVA¹

C.E.sc., Professor

G.Sh. KALIAPAROVA¹

PhD, Associative Professor

O.S. GUSSEVA²

financial analyst

¹ Academy "Kainar"

² LLP "Petroleum" company

Аннотация. Казахстан является одним из крупнейших экспортеров пшеницы и входит в десятку мировых лидеров. Более одной трети урожая ежегодно направляется в зарубежные страны. Авторами проведен анализ основных статистических показателей, характеризующих рынок пшеницы в республике, показаны текущая ситуация и динамика его развития за последние годы. Показатели представлены в сравнении со средними значениями по стране и регионам. На процесс производства пшеницы оказывают воздействие различные факторы: погодные условия, агротехнологии, репродукция семян, при этом немаловажным является вопрос качества казахстанской пшеницы. В статье рассмотрены факторы, препятствующие устойчивому развитию рынка пшеницы, основные из них: низкая рентабельность производства, необходимость постоянного обновления техники, оборотных средств. Авторами обоснованы причины сокращения площадей под пшеницу в республике, снижения качества зерна. Представлена динамика экспорта казахстанской пшеницы по направлениям. Являясь экспортером пшеницы, для поддержания конкурентоспособности необходимо постоянно повышать ее качественные показатели. В Казахстане имеются ресурсы для повышения рентабельности рынка пшеницы. Важно, чтобы ее производители имели возможность за счёт собственной прибыли выполнять необходимые агротехнические мероприятия.

Рынок продовольственной продукции

сравнения – экспорт зерна в 1990-1995 гг. составлял в среднем 4,5 млн т. в год [см.1].

Необходимо отметить, что зерно представляет собой тот главный продукт, который обеспечивает продовольственную безопасность нашего государства, при этом оно является единственным продуктом, поставляемым на внешний рынок.

Материал и методы исследования.

В основу написания статьи легли материалы Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, а также материалы исследовательского бюро «Зерновые & масличные. Казахстан» и данные Союза зернопереработчиков Казахстана за последние ряд лет.

По материалам Союза зернопереработчиков Казахстана был проведен анализ диверсификации посевных площадей пшеницы за 2000-2016 гг., представлены материалы по сокращению посевных площадей под пшеницу по нашей республике, а также показано изменение объёма намолоченной пшеницы за 2012-2016 гг.

При написании статьи авторами использовались методы эмпирического уровня, такие как наблюдение, измерение и сравнение. Посредством наблюдения были представлены изменения, происходящие в производстве пшеницы, показаны сорта и урожайность зерна и зернобобовых культур. Измерения, связанные с данным научным исследованием, привели к использованию метода сравнения. В работе сравнение часто применяется по отношению к выработке по годам, изменению уборочных площадей, урожайности и т.д.

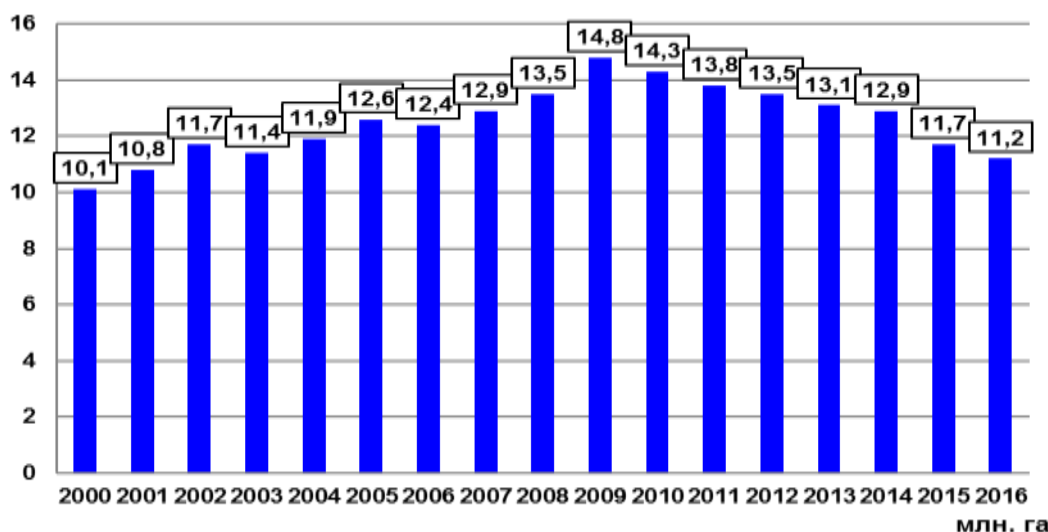
Из специальных конкретно-научных методов применены экономический анализ и статистико-экономический метод.

Результаты и их обсуждение. Казахская пшеница по качеству более конкурентоспособна на европейском рынке, чем российская и украинская.

В Казахстане пшеницу выращивают фермеры 13 областей, из них только в 10 областях площадь посевов превышает 200 тыс. га. Среди них выделяются три зерносеющих региона Казахстана – Акмолинская, Костанайская и Северо-Казахстанская области, доля которых в общем пшеничном клине составляет 81,5% (в 2016 г.). 96,3% производства всей пшеницы составляет яровая пшеница; озимая пшеница распространена только в южных регионах, но из-за ограниченности в пригодных для растениеводства площадях, роста площадей не наблюдается. Селекция новейших сортов озимых культур позволяет пробовать сеять озимую пшеницу и в зерносеющих регионах, однако судить о результатах данных опытов можно будет спустя время.

Ситуация на рынке зерна, развитие зернового рынка во многом связаны с участием государства, его регулированием. Так новая программа развития АПК, ориентированная при поддержке государства на выращивание приоритетных культур, стимулирует сокращение посевов пшеницы.

Сокращению пшеничного клина в Казахстане способствует и конъюнктурный аспект, и политика отраслевого ведомства, нацеливающая фермеров методом субсидий и убеждений на диверсификацию поля, уменьшение площади под пшеницей (рисунок 1).

Источник: данные Союза зернопереработчиков Казахстана

Рисунок 1 – Диверсификация посевных площадей пшеницы

Рынок продовольственной продукции

Снижение удельного веса пшеницы позволило увеличить посевные площади под бобовые, крупяные, зернофуражные, овощебахчевые, кормовые культуры, картофель. За указанные годы площади ячменя возросли на 579,5 тыс. га или на 37,6%, овса – на 63,2 тыс. га (42,3%), кукурузы на зерно – на 39,4 тыс. га (39,6%), масличных – на 190,2 тыс. га (10,5%), кормовых – на 1,1 млн га (на 41,7%), овощебахчевых культур – на 38,6 тыс. га (19,6%), картофеля – на 6 тыс. га (3,3%).

Северо-Казахстанская область сократила площади под пшеницей с 69,5% в 2010 г. до 53,2% в 2015 г. (2016 г. в этом отношении не показательный); Акмолинская область за 5 лет (2011-2016) сократила площади менее чем на 3%, Костанайская область – на 9%. Обширная часть площадей этих областей по типу почв относится к темно-каштановым. Они имеют большее содержание солей, что отрицательно влияет на урожайность, но оптимально подходят для выращивания пшеницы с высоким содержанием клейковины. Концентрация этих условий приходится в Акмолинской области на Жаркаинский рай-

он (Державинск), Есильский район (Есиль); в Костанайской области – г. Аркалык и Амангельдинский район.

Все это свидетельствует о том, что в условиях Казахстана, преобладающая часть территории которого характеризуется доминированием экстремальных факторов, повышение продуктивности и устойчивости земледелия требует более рационального и активного использования адаптивной системы земледелия. Поэтому обеспечение ускоренного перевода земледелия на новейшие индустриально-инновационные технологии, которые начали осваиваться в последние годы в северном регионе республики, становится основным (официальным) направлением агротехнологической политики государства [3].

Казахстанские фермеры накопили достаточный навык в производстве пшеницы, позволяющий в условиях сокращения площадей, нарастить объем намолоченной пшеницы за счет увеличения урожайности.

Необходимо отметить следующее о качестве зерна, поступающего на элеваторы республики (рисунок 2).

Источник: составлен на основе данных [4]

Рисунок 2 – Объем намолоченной пшеницы, в тоннах

Снижение качества пшеницы. Доля 3 класса в общем валовом сборе пшеницы в 2016 г. составила 34,8%. Для сравнения, в 2012 г. этот показатель был равен 80%. Данная ситуация произошла из-за накопленного отрицательного фона бактерий в почве, что, в свою очередь, стало последствием применения влаго- и ресурсосберегающих технологий. Итогом явилось мас-

совое поражение растений грибковыми заболеваниями.

Однако на темпах торговли пшеницей это не отразилось. Пшеница 4 класса, благодаря химическим добавкам, оказалась востребованной на внешних рынках. Более того, ее относительно доступная цена позволила нивелировать низкую покупательную способность традиционных партнеров.

Рынок продовольственной продукции

В силу общего слабого качества зерна новую роль приобретает 4 класс. В пиковые периоды разница между 4 и 3 классом минимальная, а фактически она видна в периоды ценового коллапса (обычно зимой), когда импортеры закрывают свои текущие потребности, и нехватка зерна не ощущается, 3-й класс становится неактуальным как товар. Покупатель думает только о дешевизне.

Согласно данным Министерства сельского хозяйства, валовой сбор зерна по итогам 2016 г. составил 23,7 млн т. в бункерном весе, что почти на 4 млн тенге больше прошлого года (таблица 1). Средняя урожайность составила 15,4 ц/га, что на 15% больше уровня прошлого года (13,4 ц/га). Собранный объем полностью обеспечивает внутреннюю потребность страны и экспортный потенциал на уровне 8,5-9 млн тонн. [4].

Таблица 1 – Уборка урожая зерновых и зернобобовых культур

Область	Уборочная площадь, тыс. га		Намолочено, тыс. тонн		Урожайность, ц/га	
	2015 г.	2016 г.	2015 г.	2016 г.	2015 г.	2016 г.
Акмолинская	4180,1	4328,7	4637,2	5701,3	11,1	13,2
Актюбинская	320,5	340,9	175,8	443	6	13
Алматинская	449,4	455,2	1164,1	1286,4	26	28,3
ЗКО	260,2	215,3	95,4	317,7	6,6	14,8
Жамбылская	260,9	266,3	466,6	683,4	18,2	25,7
Карагандинская	681,7	741,3	631	1013,5	9,7	14
Костанайская	4018,3	4215	4999,7	5613,6	12,4	13,3
Кызылординская	86,6	86,9	428	451,2	49,4	51,9
ЮКО	255	260,4	481,3	670,2	21,3	25,7
Павлодарская	663,9	673,9	593,9	817,4	9,3	12,1
СКО	3210	3217,7	5424,9	5663,2	16,9	17,6
ВКО	579,5	573,4	690,9	1037,7	12,1	18,1
Итого	14966	15375,1	19788,7	23698,6	13,4	15,4

Примечание: составлена по данным [см.4]

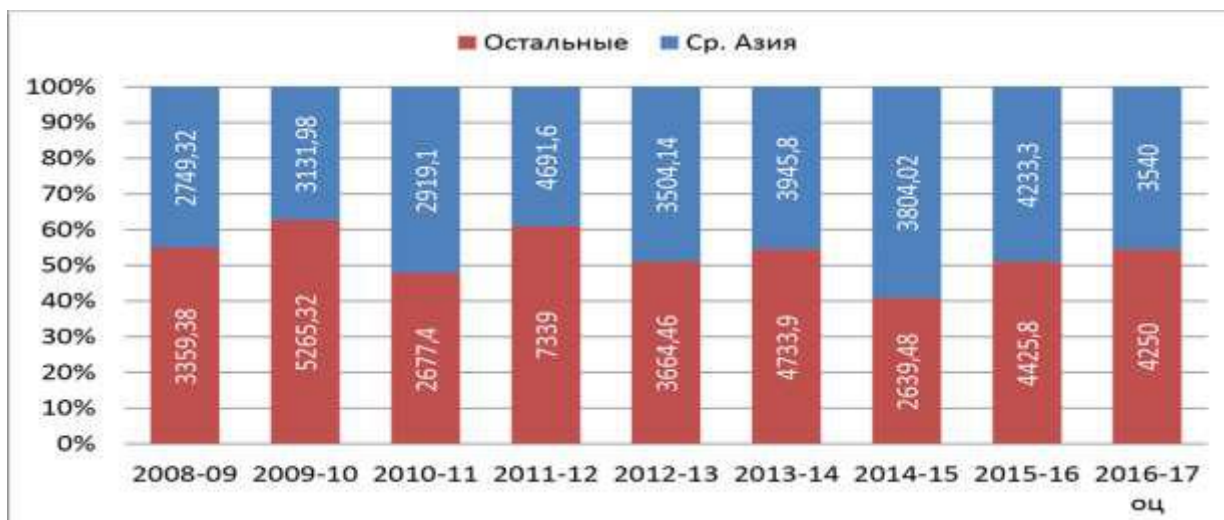
Казахстан обладает значительным потенциалом по экспорту зерна и муки. Ежегодно в среднем реализуется на экспорт 6-8 млн т. пшеницы, в том числе порядка 2 млн т. муки, что в пересчете на пшеницу составляет 2,8 млн тонн. Основными направлениями экспорта казахстанского зерна и муки остаются страны СНГ, Европейского Союза, Ближнего Востока и Северной Африки. Наибольший объем экспортного зерна приходится на ближние с Казахстаном страны [5].

Торговля казахстанской пшеницей концентрируется в основном на рынках Средней Азии (рисунок 3). Удаленность этих стран от Казахстана создает значительные трудности по транспортировке зерна. Прежде всего, это отсутствие квот на размещение зерна в портах, плохая организация экспедиторской работы, неполное или несвоевременное согласование транзита зерна по территориям соседних государств, несвоевременная оплата кодов транзита, затягивание процесса оформления разрешительных телеграмм и таможенных процедур [6].

В 2017 г. в силу геополитических и экономических факторов заинтересованность в казахстанской муке со стороны Узбекистана, Таджикистана и Афганистана существенно выросла.

Узбекистан формирует более 43% общего экспорта пшеницы и пшеничной муки, что создает мнимое благополучие зерновой и мукомольной отрасли Казахстана. Мировой лидер по экспорту муки – Турция (прогноз на 2016-18 маркетинговый год – 3,5 млн т. в зерновом эквиваленте) смог добиться таких успехов тоже благодаря геополитическим проблемам в Ираке и Сирии. Однако Турция работает на «давальческом» зерне из России. Если вывести процент продаж муки из собственного зерна, то Казахстан будет в данном рейтинге на первой позиции в мире [7].

Однако данное положение дел сложно назвать успехом. На примере Афганистана и Таджикистана можно увидеть, что соседние государства благодаря таможенным пошлинам и интенсивному возведению собственных мельниц смогли сократить долю ввозимой муки в общем зерновом экспорте [8].

Источник: Исследовательское бюро «Зерновые & масличные. Казахстан»

Рисунок 3 – Экспорт казахстанской пшеницы по направлениям

Выводы. Рост численности населения в мире, а также общее увеличение мирового спроса на продукты питания без ГМО создают перспективные ниши для экологически чистой продукции из АПК Казахстана.

По данным ученых-аграриев, во всех зерносеющих регионах Казахстана складываются благоприятные условия для будущего урожая: высокий производственный потенциал, благоприятные климатические условия, выгодное географическое положение, а также немаловажный фактор – богатый накопленный опыт для выращивания высокого качества пшеницы [9].

Являясь экспортером зерна, Казахстан для поддержания конкурентоспособности должен постоянно повышать его качество. В целом казахстанское зерно характеризуется высоким качеством клейковины, однако, судя по заявлениям экспертов, глобальное изменение климата может сказаться на его составе. Поэтому сейчас существует острая потребность в повышении качества казахстанского зерна посредством использования новейших и инновационных технологий для стабилизации содержания клейковины, что помогло бы ему удержаться на мировых рынках в будущем.

Вместе с тем, для Казахстана в ближайшее десятилетие особое значение будут иметь селекционно-генетические инновации, необходимые для производства сортов и гибридов, устойчивых к неблагоприятным условиям, болезням и вредителям. Помимо этого, казахстанское сельское хозяйство нуждается в обновлении материально-технической базы, новейших технологиях: ресурсосберегающие техноло-

гии, применение мультиоперационных сельхозмашин и оборудования, дифференциации агротехнологий в соответствии со спецификой сельскохозяйственных зон и территорий, использование биотехнологий защиты растений и почвы [10].

Практически восстановив объемы урожаев зерновых, Казахстан остался почти с той же самой инфраструктурой хранения зерна и его транспортировки, в первую очередь на экспорт. Необходим кардинальный пересмотр перевалочной и транспортной инфраструктуры Казахстана.

Остаются также следующие нерешенные проблемы – низкий уровень привлечения инвестиций в отрасль, нехватка оборотных средств и квалифицированных кадров.

Одним из важных моментов является прогнозируемое реальное сокращение площадей под пшеницу на уровне 1,5 млн га. Посевная площадь пшеницы может стать рекордно низкой с 2000 года и составить 10,4 млн тонн. При оценке экспортного потенциала Казахстана на перспективу необходимо учитывать возможность увеличения посевных площадей и, соответственно, объема производства зерновых.

Список литературы

- 1 Ган Е.А. Роль Казахстана в обеспечении продовольственной безопасности стран Центральной Азии // Вестник «Верный хлеб». – 2013. - № 3 (6). - С. 6-7.
- 2 Ганеев В.А. Селекция озимой пшеницы на севере Казахстана // Вестник «Аграрный сектор». – 2015. - № 2 (24). - С. 50-51.
- 3 Асанова С.С., Қалиақпарова Г.Ш., Гриднева Е.Е. Ауылшаруашылық құрылым-

дарын қалыптастыру көлемі мен өндіріс құрылымын оңтайландыру // Аграрлық нарық проблемалары. - 2017. - № 4. – Б. 105-107.

4 Министерство сельского хозяйства [Электронный ресурс]. – 2018. - URL: <http://mgov.kz/ru/> (дата обращения: 12.03.2018).

5 Ган Е.А. Казахстан – рынок зерна и муки день за днем – год за годом // Вестник «Верный хлеб». – 2016. - № 1 (2). - С. 4.

6 Рыспекова М.О. Оценка экспортного потенциала отрасли растениеводства Республики Казахстан //Проблемы агрорынка. - 2016. - №2.- С. 48-55.

7 Рахимжанова Г.М. Стратегическое значение рынка зерна Казахстана // Актуальные проблемы экономики. – 2013. - № 7 (145). – С. 432-438.

8 Rakhimzhanova G., Kenzhebolatova M. The experience of the state support of innovative activity in the developed countries //Проблемы агрорынка.- 2013.- № 3. -С. 25-28.

9 Сагинова С., Сулейманов Р., Ашуев А. Агрпромышленное экспортоориентированное производство – фактор устойчивого роста обеспечения продовольственной безопасности Казахстана //Экономика и статистика. – 2017. - № 2. – С. 71-75.

10 Рахимжанова А.Ж. Состояние и проблемы развития АПК Казахстана // Информационно-аналитический журнал «Analytic». - 2011 г. - №2. - С. 22.

Spisok literatury

1 Gan E.A. Rol' Kazahstana v obespechenii prodovol'stvennoj bezopasnosti stran Central'noj Azii // Vestnik «Vernyj hleb». – 2013. - № 3 (6). - S. 6-7.

2 Ganeev V.A. Selekcija ozimoj pshenicы na severe Kazahstana // Vestnik «Agrarnyj sektor». – 2015. - № 2 (24). - S. 50-51.

3 Asanova S.S., Қалиақпарова G.Sh., Gridneva E.E. Ауылшаруашылық құрылымдарын қалыптастыру көлемі мен өндіріс құрылымын оңтайландыру // Аграрлық нарық проблемалары. - 2017. - № 4. – Б. 105-107.

4 Ministerstvo sel'skogo hozjajstva [Elektronnyj resurs]. – 2018. - URL: <http://mgov.kz/ru/> (data obrashhenija: 12.03.2018).

5 Gan E.A. Kazahstan – rynok zerna i muki den' za dnem – god za godom // Vestnik «Vernyj hleb». – 2016. - № 1 (2). - S. 4.

6 Ryspekova M.O. Ocenka jekspornogo potenciala otrasli rastenievodstva Respubliki Kazahstan //Problemy agrorynka. - 2016. - №2.- S. 48-55.

7 Rahimzhanova G.M. Strategicheskoe znachenie rynka zerna Kazahstana //Aktual'nye problemy jekonomiki. – 2013. - № 7 (145). – S. 432-438.

8 Rakhimzhanova G., Kenzhebolatova M. The experience of the state support of innovative activity in the developed countries //Problemy agrorynka.- 2013. - № 3. – S. 25-28.

9 Caginova S., Sulejmanov R., Ashuev A. Agropromyshlennoe jeksportoorientirovanное proizvodstvo – faktor ustojchivogo rosta obespechenija prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazahstana //Jekonomika i statistika. – 2017. - № 2. – S. 71-75.

10 Rahimzhanova A.Zh. Sostojanie i problemy razvitija APK Kazahstana // Informacionno-analiticheskij zhurnal «Analytic». - 2011 g. - №2. - S. 22.

тические и методологические основы метода монографического исследования. В исследовании показано влияние кластерной стратегии на конкурентоспособность животноводческой отрасли в аграрном секторе экономики.

Монографическим методом, на основе изучения теоретических, научно-практических материалов, заложенных в работах известных ученых – А. Маршалла, П. Перру, И. Толенадо и Д. Солье, Е. Дахмена, А.П. Горкина, Л.В. Смирнягина, изучены концепции кластерной теории, исследованы механизмы и способы формирования классических (маршаллианских) кластеров. Изучение основных публикаций по проблемам формирования и развития кластерной теории в научных работах М. Портера, С. Розенфилда, М. Энрайта, К. Фредрикссона, Л. Линдмарка, Е. Лимера, позволило рассмотреть кластеры в рамках теории конкуренции. Использование монографического метода исследования позволило обосновать и обобщить комплексное определение регионального кластера в отрасли животноводства, выдвинуть гипотезу тесной взаимосвязанности экономических понятий кластер и конкурентоспособность.

В научном исследовании использовались статистические методы сбора, обработки и анализа экономической информации, математические методы моделирования, на основе которых изучено состояние отрасли животноводства, определены «точки роста» конкурентоспособности отрасли, проведен факторный анализ формирования животноводческого регионального кластера Акмолинской области. Использованы методы повышения конкурентоспособности агропромышленного производства, которые отражены в научных трудах Акимбековой Г.У., Григорука В.В., Калиева Г.А., Ахметжановой С.Б., Борбасовой З.Н., Есполова Т.И., Хана Ю.А., Нурмаганбетова К.Р. и др.

Результаты и их обсуждение. В зависимости от наличия пространственных характеристик и связей разделяют две основные категории кластеров: промышленные и региональные. Региональный кластер – это союз пространственно распределенных участников, представленных малыми и средними фирмами. Их возможности определены региональными особенностями, исторически сложившимися в силу природных, географических параметров, наличием необходимого бизнес-климата [3].

Термин «региональный кластер» был предложен учеными-экономистами для де-

финиции пространственного скопления взаимосвязанных предприятий, схожих по своей специализации компаний. Региональный кластер включает в свой состав группу экономически взаимосвязанных предприятий и организаций, относящихся к отрасли специализации, и группу предприятий, оказывающих им сервисные услуги [4].

Объективные предпосылки устойчивого инновационного развития национального АПК, в частности отрасли животноводства, создаются на региональном уровне. Здесь, во-первых, формируются конкурентные преимущества вследствие производственной специализации территорий. Во-вторых, решаются проблемы занятости сельского населения, повышения качества и уровня его жизни. В-третьих, создаются экологические безопасные условия ведения аграрного производства путем рационального использования природных ресурсов и внедрения экологических инноваций [5].

Анализ состояния отрасли животноводства в регионе Акмолинской области показал увеличение производства продукции животноводства в последние годы. На рисунке 1 представлена динамика производства продукции животноводства Акмолинской области за 2011-2016 гг.

В 2016 г. реализовано на убой всех видов скота и птицы в живой массе 96,6 тыс. тонн, что составляет 106,4 % к аналогичному периоду 2015 г. Производство молока в целом по области в 2016 г. увеличено на 5% к уровню 2015 г. и составило 378,5 тыс.тонн. Яиц произведено 735,5 млн штук, что на 6% меньше уровня 2015 г.

Рассмотрим более подробно объемы производства мяса КРС, которое занимает более 50% всего объема производства мяса. Как показывает рисунок 2, за период с 2011г. по 2016 г. производство мяса КРС в Акмолинской области максимального значения достигло в 2013 г., в 2014 г. значительно снизилось по сравнению с 2013 г. Однако в 2015 г. по сравнению с 2011 г. производство мяса КРС выросло на 4,0%.

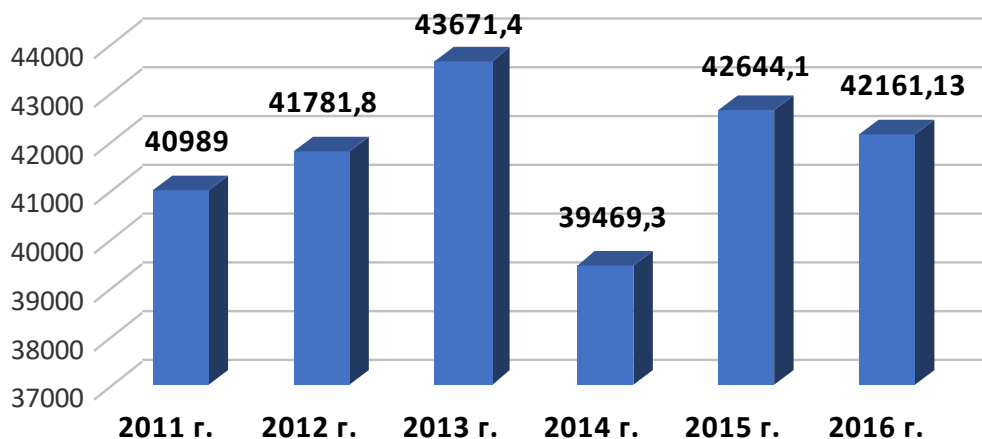
Одним из факторов, влияющих на изменение объемов производства продукции животноводства, является изменение поголовья сельскохозяйственных животных. В период с 2011 по 2016 г. в Акмолинской области наблюдается положительная динамика роста поголовья сельскохозяйственных животных, кроме поголовья свиней, увеличение производства сельскохозяйственной продукции (рисунок 2).

Рынок продовольственной продукции

Примечание: составлен по источнику [6].

Рисунок 1 – Производство продукции животноводства в Акмолинской области за 2011-2016 гг.

Примечание: составлен на основе источника [см.6].

Рисунок 2 – Динамика производства мяса КРС в живом весе за 2011-2016 гг. во всех категориях хозяйств Акмолинской области, тонн

Как видно из таблицы 1, численность КРС в области в 2016 г. равна 393,6 тыс. голов, что на 85,6 тыс. голов больше показателя 2011г. Численность свиней в 2016г. по области составила 110,9 тыс. голов, что ниже показателя 2011 г. на 33,4 тыс. голов. Количество лошадей составило 164,7 тыс. голов, увеличение поголовья лошадей произошло на 8%. Поголовье птицы соста-

вило 4960,3 тыс. голов, этот показатель увеличился на 60% по сравнению с 2011 г. Поголовье овец и коз в области увеличено на 26% по сравнению с 2011 г. и составило 519,7 тыс. голов. В среднем за 6 лет поголовье КРС составило 358,7 тыс. голов, из них коров – 166,7 тыс. голов, поголовье свиней в среднем за 6 лет составило 172,9 тыс. голов, лошадей – 136,7 тыс. голов.

Казахстан имеет большую земельную территорию, природно-климатические условия, благоприятные для развития АПК, в частности, животноводства. На естественных пастбищах, дающих возможность производить конкурентоспособную, экологически чистую животноводческую продукцию, круглогодичный выпас скота затруднителен. Выпас осуществляется в весенний и летний периоды, в другие периоды года необходимы корма для содержания скота. На пастбищных землях около 60% площадей не имеют водоемов, что также снижает возможность их использования для выпаса скота;

♦ недостаток посевных площадей, выделенных для выращивания кормовых культур, является одним из препятствий в производстве потребного количества кормов. В отрасли растениеводства Акмолинской области наблюдается диспропорция в сторону преобладания посевов под зерновыми и снижение посевных площадей кормовых. В настоящее время, в рамках реализации задач по диверсификации посевных площадей с целью расширения объемов производства масличных и фуражных культур, в Казахстане происходит постепенное сокращение посевных площадей под пшеницу, что особенно важно для увеличения объема кормовой базы животноводческой отрасли;

♦ низкое качество кормов из-за нарушений агротехнологий при их производстве, заготовке, недостаток мощностей для производства комбикормов.

Рациональное использование кормовых угодий, особенно пастбищ, обеспечивающих мясной скот недорогими кормами во все сезоны года, позволит обеспечить подъем отрасли животноводства. В настоящее время площадь пастбищ – 182,0 млн га, площадь естественных и сеяных сенокосов – 5,7 млн га, площадь пашни, используемой для производства кормов – 2,5 млн га [10]. В Акмолинской области посевная площадь кормовых культур за 2016 г. составила 427427,4 тыс. га, из них большая часть приходится на сельхозпредприятия – 372115,3 тыс. га (87%), остальная часть приходится на крестьянские (фермерские) хозяйства – 55312,1 тыс. га (13%).

На объемы производства мяса влияет множество факторов: поголовье скота и его продуктивность – выход приплода, средний живой вес скота; качество кормов, рацион кормления, уход и содержание скота; генетический потенциал и пр. Используя эконометрические методы, мы исследовали влияние одних факторов на формирование

других. В качестве основных рассмотрены: численность поголовья КРС, наличие кормов в хозяйствах, выход приплода, средний живой вес реализованного скота.

Анализ показывает, что поголовье КРС за последние годы снизилось, что и привело к спаду производства. Применив корреляционный анализ, мы обнаружили, что корреляционная связь между таким фактором, как поголовье КРС и производство мяса – средняя положительная и составляет 0,7 ($r=0,7$). Еще одним важным фактором является наличие кормов, которое имеет влияние на упитанность животных, привес, качество мяса и пр. Даже при наличии небольшой тенденции роста количества кормов, установленная связь между этим фактором и производством – отрицательная. Коэффициент корреляции равен ($r=-0,79$). Еще одним немаловажным фактором, который влияет на производство мяса, является выход приплода в расчете на 100 маток. Корреляционная связь между фактором выхода приплода и объема производства мяса – высокая положительная и составляет ($r=0,94$). Фактор средний живой вес скота, реализованного на убой, имеет отрицательную связь с показателем объема производства мяса, имеет коэффициент корреляции равный: $r=-0,49$.

Расчеты корреляционного поля зависимости факторов показали, что 50% данных по производству мяса объясняется показателями фактора поголовья КРС: $R^2=0,492$, фактор выхода приплода 89% объясняет взаимосвязанное значение фактора производства мяса: $R^2=0,8893$. Таким образом, корреляционный анализ позволяет сделать вывод о том, что изменение объемов производства мяса КРС в Акмолинской области за последние годы произошло за счет влияния таких факторов, как численность поголовья скота и выход приплода.

Проведенный анализ отрасли животноводства Акмолинской области показал, что в целом ее состояние удовлетворительное. Изменения поголовья всех видов скота и показателей его продуктивности позволяет сделать вывод о том, что положительный прирост объемов производства мяса складывается преимущественно за счет увеличения поголовья скота, что свидетельствует об экстенсивном пути развития животноводства в стране.

Выводы. Изучение экономических показателей животноводства выявило, что в отрасли по Акмолинской области, и в целом по республике, имеется ряд определенных проблем, к которым необходимо отнести

**СОЗДАНИЕ БИРЖИ СКОТА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ
ЖИВОТНОВОДСТВА В ЗАПАДНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА**

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАТЫС АЙМАҒЫНДАҒЫ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ДАМУ
ЖӘНЕ ОНЫҢ МАЛ БИРЖАСЫН ҚҰРУҒА ӘСЕРІ**

**CREATION OF LIVESTOCK EXCHANGE STOCK AND ITS IMPACT ON LIVESTOCK
PRODUCTION DEVELOPMENT IN THE WESTERN REGION OF KAZAKHSTAN**

А.К. ШУКУРОВ¹

К.Э.Н

Б.М. ШУКУРОВА²

к.э.н., доцент

¹*Актюбинский региональный государственный университет им.К.Жубанова*

²*Актюбинский университет им. С. Баишева*

Ә.К. ШҮКІРОВ¹

Э.Ф.К.

Б.М. ШҮКІРОВА²

э.ф.к., доцент

¹*Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университет*

²*С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

А.К. SHUKUROV¹

C.E.sc.

В.М. SHUKUROVA²

C.E.sc., Associate Professor

¹*Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov*

²*Aktobe University named after S. Baishev*

Аннотация. Показано современное состояние отрасли животноводства Актюбинской области, выявлены проблемы ее развития, определены пути их решения. Результаты проведенных исследований выявили необходимость создания биржи скота как фактора расширения отрасли в регионе. Несмотря на государственные меры ее поддержки, эта сфера деятельности остается проблемной. Недостаточное поголовье высокопродуктивного скота, задача улучшения его породного состава, проблемы кормопроизводства, низкая продуктивность животных, отсутствие высоких технологий по переработке животноводческой продукции остаются главными причинами, сдерживающими развитие отрасли в области. Впервые в стране в регионе планируется создание биржи скота, соответствующей мировым стандартам и основанной на применении современных цифровых компьютерных технологий. Формирование реальной цены, создание современной логистической системы, деловых партнерских отношений между участниками рынка скота позволят мелким животноводческим хозяйствам конкурировать с крупными, а это, в свою очередь, будет способствовать повышению товарности хозяйствующих субъектов. В результате, они получат стимул для специализации по направлениям деятельности. Таков круг задач, которые должна решить первая в Казахстане и Актюбинской области скотная биржа.

Аңдатпа. Ақтөбе облысындағы мал шаруашылығы секторының ағымдағы жағдайы көрсетіліп, оның даму мәселелері анықталды, оларды шешу жолдары анықталды. Жүргізілген зерттеулердің нәтижелері өңірдегі саланы кеңейту факторы ретінде мал биржасын құру қажеттігін анықтады. Мемлекеттік қолдау шараларына қарамастан, бұл қызмет саласы мәселелі болып қалуда. Өсімділігі жоғары малдың жеткіліксіз саны, оның тұқымдық құрамын жетілдіру міндеті, жемшөп өндірісінің проблемалары, жануарлардың өнімділігінің төмендігі, мал шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеудің жоғары технологиялардың жоқтығы саланың дамуына кедергі келтіретін негізгі себептер болып

и роль создания в области бирж скота в деле реализации стратегического плана развития агропромышленного комплекса региона. Объектом исследования является животноводческий комплекс Актыбинской области, состояние и динамика развития поголовья скота и производства животноводческой продукции, реализации государственных программ поддержки и развития отрасли животноводства в регионе, его финансовое обеспечение. В статье исследуются необходимость создания биржи скота в стране, возможные проблемы, возникающие в ходе создания и развития биржи скота в регионе, определены методологии поиска путей их решения.

В статье использовались статистические данные Департамента статистики Актыбинской области, Управления сельского хозяйства региона, а также материалы публикаций на страницах газет и журналов, интернет-ресурсов. Кроме того, использовались результаты исследований, проведенных автором, при написании данной статьи.

При проведении данных исследований применялись различные методы экономических исследований: статистический, монографический, экономико-математический, графический, расчетно-конструктивный, экспериментальный, абстрактно-логический и др.

Результаты и их обсуждение. Проведенные нами исследования на предмет возможности создания и последующего развития биржи скота в Актыбинской области показывают, что регион располагает всеми географическими, социально-экономическими условиями для создания биржи скота. Находясь на стыке Европы и Азии, область граничит с Оренбургской областью Российской Федерации, на юге с Узбекистаном. Уникальность экономико-географического положения области определена прохождением важнейших авиационных, железнодорожных и автомобильных магистралей, соединяющих государства Средней Азии и Европы. Все эти факторы позволяют осуществлять эффективные торгово-экономические связи с аграрными формированиями не только других регионов Казахстана, но и с приграничными областями соседних государств.

Создание биржи скота является инновационным проектом не только для Актыбинской области, и Казахстана в целом, но и для многих стран СНГ, в том числе и для России. Так, здесь впервые реализуется пилотный проект создания скотной биржи в

Воронежской области с производственной мощностью 55 тыс. голов и общей стоимостью 1,35 млрд. рублей [3, с.3].

По нашему мнению, создание биржи скота отвечает интересам практически всех участников рынка: животноводческие формирования и крестьянские хозяйства, которые собираются покупать или продавать скот, хозяйства, разводящие племенной скот, специализированные хозяйства, занимающиеся откормом скота, предприятия по переработке животноводческой продукции. Тот факт, что в работе биржи участвует большое количество контрагентов, имеющих разные интересы, возможности сговора и манипулирования ценами будут сведены до минимума. В создании биржи скота заинтересованы, прежде всего, мелкие и средние крестьянские хозяйства, которые в первую очередь страдают от дискриминационных цен заготовителей животноводческой продукции.

Создание биржи скота даст положительные результаты для развития отрасли, которые выражаются в следующем:

- откормочные комплексы и мясокомбинаты будут иметь возможность концентрировать здесь сельскохозяйственных животных и завозить скот крупными партиями;
- если скот используется в качестве залога для банков, биржи будут производить экспертную оценку стоимости животных;
- позволит сократить внеплановый забой скота в хозяйствах населения.

Специализация экономики Актыбинской области находится на этапе ее трансформации. После многих лет специализации в области добычи металлов, нефти и газа, регион переключился на современную химическую промышленность, металлообработку и машиностроение. В сельском хозяйстве доминирует животноводство с упором на мясо и молочные продукты, что определяет направление развития современной пищевой промышленности. Благоприятные транспортные связи и географическое положение региона усиливают конкурентные преимущества предприятий и приводят к развитию современной транспортной логистики. Продукция Актыбинской области экспортируется по всему миру: от проследимых сырьевых товаров, таких как пшеница и говядина, до сложных премиальных товаров, таких, как водка и сыр. Международные инвестиционные вложения в сельское хозяйство и продовольствие в Актыбинской области растут, так как растет высокий спрос на органические и высококачественные

личением производства с 7 тыс. тонн до 20 тыс. тонн мяса и мясной продукции в год. Продукция будет экспортироваться в разные страны. Компания приходит на казахстанский рынок со своими технологиями, с годовым оборотом 5 млрд. евро, имеет крупные мощности в Европе по забое скота и сбыту мяса в 70 странах мира [6, с.1]. Реализуется совместный план по созданию межрегиональной кооперации в мясном скотоводстве, определяющий задачи и индикативные показатели для повышения экспортного потенциала мяса в регионе. Суть проекта заключается в создании скотной биржи – специально построенного торгово-офисного комплекса с крытыми помещениями для содержания и подготовки скота к продаже и соответствующей инфраструктурой.

По мнению ведущего аналитика международной инвестиционной компании «Amarkets», предоставляющую клиентам современные сервисы доступа к мировым финансовым рынкам, в ряде стран мира аналогичные биржи достигли высоких результатов [7].

В области реализуется крупный экспортно ориентированный проект ТОО «Milker» на 1280 голов дойных коров годовой мощностью 11 680 тонн молока, стоимостью 8,2 млрд. тенге, позволяющий ему стать центром организации межрегиональной кооперации в мясном скотоводстве.

Открытая продажа скота на биржах позволит участникам биржи осуществлять надежные партнерские отношения, где у покупателей не могут возникнуть сомнения в законности совершаемых сделок, в наличии достоверных документов, содержащих полную информацию о продаваемом поголовье скота. Продавцы на бирже уверены, что выращенный ими скот будет реализован по реальным рыночным ценам, обеспечивающим эффективность производства товаропроизводителей. Гарантом продажи скота по реальным рыночным ценам будет тот факт, что при осуществлении сделки между продавцом и конечным покупателем не будет посредника. Такая схема сделки для прямых покупателей будет экономически выгодней, нежели покупать у перекупщиков, которые, как показывают проведенные нами исследования, завышают цены более чем на 30-40%.

Как показывает мировой опыт развития бирж скота, высока вероятность того, что создаваемая биржа скота может стать площадкой для развития бизнеса перекупщиков. Чтобы избежать таких негативных

явлений, а именно от неоправданного завышения цен на продаваемый на бирже скот со стороны перекупщиков, необходимо создать систему контроля над профилем организаций, участвующих в биржевых сделках.

По нашему мнению, впервые создаваемая в Казахстане, в частности в Актюбинской области, биржа скота должна решать следующие проблемы:

- продажа и покупка скота по паритетной цене, что особенно важно для средних и мелких хозяйств, для которых проблема продажи и покупки скота наиболее острая. По сути, биржа скота должна стать буферной площадкой, где владельцы скота находят своих покупателей и гарантировано получают справедливую оплату за выращенный скот. Сама биржа не будет влиять на рыночную цену продаваемого скота, но данные с торгов, на которых происходит конкурентная борьба за скот, служат индикатором для всего рынка, в том числе рынка скота;

- располагая соответствующей транспортной инфраструктурой, биржа позволяет решить логистические проблемы. Логистическая система, которая обслуживала бы предприятия животноводческого комплекса по всей логистической цепочке – от перевозок сырья, кормов до доставки готового продукта в торговые сети;

- биржа скота позволит повысить доверие между ее участниками (производителями скота, мясопереработчиками, владельцами откормочных площадок и т.д.); получать дополнительный доход в местные бюджеты областей страны, поскольку к производству продукции фермерских хозяйств будут предъявлены жесткие требования по стандартизации животноводческой продукции. Для получения доступа к бирже скота мелким товаропроизводителям следует объединиться в производственные кооперативы, продукция которых будет проходить тщательный ветеринарный контроль (8, с 135-141). Государство, в свою очередь, получит возможность расширить налоговую базу сельхозтоваропроизводителей за счет более полного охвата круга налогоплательщиков.

Для участия на бирже мелкие сельхозпроизводители должны стандартизировать продукцию. Аукционы будут проводиться по средним и крупным партиям скота и для включения в эти партии своего скота необходимо полное его соответствие санитарным нормам, возрасту и массе. Так как на бирже будут формироваться боль-

шие партии скота, аукционы дадут возможность мелким товаропроизводителям объединиться в более крупные формирования и реализовывать свою продукцию по реальной цене.

Биржи скота существуют практически во всех скотоводческих странах: Австралии, Канаде, Бразилии, Аргентине, США, Франции. Например, в Австралии количество насчитывается более 150 бирж скота, США – более 300 [9]. Участники биржи проходят установленную процедуру по определению качественных и количественных показателей, родословной, здоровья, рыночной цены, истории покупателя и продавца (как участников биржи) для утверждения на участие в торгах.

Приоритетной задачей, стоящей перед аграрным сектором страны, является обеспечение глубокой переработки сельскохозяйственного сырья и выход на мировые рынки с высококачественной готовой продукцией. Для решения этой стратегической задачи важное значение будут иметь биржи скота, оказывающие помощь в подборе и приобретении сельскохозяйственной техники и оборудования для животноводческих хозяйств, предоставлять ветеринарные услуги участникам биржи, рынке скота. Учитывая растущую господдержку в развитии животноводства, отрасль экономит государственные субсидии и за счет открытой конкуренции поставщиков в несколько раз увеличит эффективность отечественного животноводства.

Появление скотной биржи позволит значительно улучшить ситуацию в животноводческой отрасли. Будут установлены справедливые закупочные цены для скота и продукции животноводства; из цепочки производства и реализации продукции будут исключены перекупщики, что снизит цены на мясо для потребителя, повысится его качество.

Таким образом, предлагаемые мероприятия по формированию и развитию биржи скота в регионе, как и в целом по стране, позволит отрасли решить следующие задачи эффективного развития животноводческой отрасли страны:

- содействие установлению паритетной цены на скот и другую животноводческую продукцию, обеспечивающей достаточную доходность товаропроизводителей и эффективность производства животноводческой продукции;

- располагая соответствующей транспортной инфраструктурой, биржа скота в регионе позволит решать логистические

проблемы, связанные с транспортировкой скота к местам откорма или забоя. Сокращение транспортных составляющих в себестоимости продукции животноводства позволит повысить доступность мелких и средних товаропроизводителей к рынку скота, эффективность производства в этих хозяйствах;

- повысить хозяйствам уровень специализации в отрасли и эффективно использовать свой производственный потенциал, финансовые ресурсы [10, с. 61-66];

- партнерские отношения между всеми агентами и контрагентами биржи позволят создать эффективные рыночные отношения между участниками рынка, гарантирующие справедливое распределение прибыли между товаропроизводителями, переработчиками продукции и другими участниками;

- биржи скота позволят получать дополнительный доход фермерам и в местные бюджеты страны;

- при продаже скота и другой животноводческой продукции к фермерским хозяйствам будут предъявлены жесткие требования по стандартизации животноводческой продукции, что станет способствовать сокращению некондиционной животноводческой продукции на рынке, а также продаваемого на рынке поголовья непородного скота.

Список литературы

1 Калиев Г.А. Аграрная политика Казахстана в условиях межгосударственной интеграции // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятия. - 2013.- N12.- С3-4

2 Данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК. [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <http://lenta.inform.kz> (дата обращения: 15.03.2018)

3 Ильин Д. Биржам скота в России быть? //Ежемесячный информационный журнал Воронежский агровестник.-2013.- N12(129).- С.3

4 Тезисы к отчету акима области Б.М. Сапарбаева «Об итогах социально-экономического развития за 2017 год и задачах на 2018 год»//Актюбинский вестник.-2018.- N17. – С. 1-2.

5 В Казахстане планируют создать биржу скота // Казахстанская правда.- 2016. - N 71 (28197). – С.6

6 Джармухамбетов М. Step by step, «Актеп» //Актюбинский вестник.- 2016.-N 8.- С.1

7 Ярослав Малых.Биржа скота: калмыцкое мясо расторгуют. ФедералПресс. [Электронный ресурс].-2017.-URL: <http://fedpress.ru> (дата обращения: 19.03. 2017)

8 Оразтаева З.Б., Байзаков А.К. Особенности развития кооперации в аграрном секторе Республики Казахстан // Проблемы агрорынка.- 2017.-N2.- С.135-141.

9 Новый этап развития мясного животноводства. Департамент по связям с общественностью МСХ РК. Материалы официального интернет-ресурса Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан. [Электронный ресурс].- 2018.- URL: www.mgov.kz (дата обращения: 08.04.2018)

10 Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Шокан Р. Финансовые рычаги регулирования сельского хозяйства // Проблемы агрорынка.- 2017.- N3.- С.61-66.

Spisok literatury

1 Kaliev G.A. Agrarnaja politika Kazahstana v uslovijah mezhgosudarstvennoj integracii // Jekonomika sel'skohozjajstvennyh i pererabatyvajushhijh predpriyatij.-2013.-N12.-C3-4

2 Dannye Komiteta po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki RK. [Jelektronnyj resurs].-2018.- URL: <http://lenta.inform.kz> (data obrashhenija:15.03.2018)

3 Il'in D. Birzham skota v Rossii byt' //Ezhemesjachnyj informacionnyj zhurnal Voronezhskij agrovestnik.-2013.- N12(129) . □ S.3

4 Tezisy k otchetu akima oblasti B.M. Saparbaeva «Ob itogah social'no-jekono-

micheskogo razvitija za 2017 god i zadachah na 2018 god» // Aktjubinskij vestnik.-2018.-N17. - S.1-2

5 V Kazahstane planirujut sozdat' birzhu skota // Kazahstanskaja pravda.- 2016.- № 71 (28197). - S.6

6 Dzharmuhambetov M. Step by step, «Актеп» //Aktjubinskij vestnik.- 2016.-N 8.- S.1

7 Jaroslav Malyh.Birzha skota: kalmyckoe mjaso rastorgujut. FederalPress. [Jelektronnyj resurs].- 2017.- URL: <http://fedpress.ru> (data obrashhenija: 19.03. 2017)

8 Oraztaeva Z.B., Bajzakov A.K. Osobennosti razvitija kooperacii v agrarnom sektore Respubliki Kazahstan // Problemy agrorynka.- 2017.- N2.- S.135-141.

9 Novyj jetap razvitija mjasnogo zhivotnovodstva. Departament po svjazjam s obshhestvennost'ju MSH RK. Materialy oficial'nogo internet-resursa Ministerstva sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan. [Jelektronnyj resurs].- 2018.-URL: www.mgov.kz (data obrashhenija: 08.04.2018)

10 Ajmurzina B.T., Kamenova M.Zh., Shokan R. Finansovye ryhagi regulirovanija sel'skogo hozjajstvo // Problemy agrorynka.- 2017.- N3.- S.61-66.

сүт өндіруді тұрақты дамыту, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі ең маңызды міндет. Сүт және сүт өнімдерін өндірудің тиімділігін арттыру және ұлғайту мүмкін келесі шарттар жағдайында: меншік пен басқарудың әр түрлі ұйымдастырушылық-құқықтық нысандарын дамытуға жағдай жасау; ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің қызмет көрсету және қайта өңдеу кәсіпорындарымен ынтымақтастығы мен интеграциясы, қуатты жемшөп базасын құру, жемді жинау, сақтау және азықтандыруға арналған озық технологияларды қолдану; асыл тұқымдық жұмыстарды үнемі жетілдіру және малдарды күтуде инновациялық әдістерді қолдану.

Сүт өндірісінің экономикалық тиімділігін жоғарылату мәселелерін ғылыми тұрғыда дамытуда айтарлықтай үлес қосқан шетелдік және отандық ғалымдар: В.А. Балан, Е.П. Брянич, С.Ю. Вайнштейн, М.В. Гоголев, В.А. Добрынин, А. Дмитриев, В.Б. Яковлев,

А.П. Кучерин, А.Л. Комышев және отандық ғалымдар З. Карбетова, Н. Курманкулова, Ш. Карбетова, Қ.П. Тажиев, Т.Н. Қарымсақов, Б.Ө. Өмірзақов және т.б. Осы ғалымдардың еңбектерінде сүт өнімдерін ұтымды ұйымдастыру және олардың тиімділігін теориялық, тәжірибелік талдау арқылы қорытындылар мен ұсыныстар келтірілген.

Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті, Ауыл шаруашылығы министрлігінің статистикалық деректері негізінде экономикалық-статистикалық, монографиялық әдістерді қолдана отырып, талдаулар жасалынған.

Нәтижелер және оларды талқылау. Қазақстанда барлық санаттағы кәсіпорындар бойынша сүт өндірісі келтірілген (1-сурет). ҚР Статистика агенттігінің мәліметтері бойынша республикамызда кейінгі бес жылдықта орташа 5034 мың тонна сүт өндірілді.

1-сурет – Қазақстанда барлық санаттағы кәсіпорындар бойынша сүт өндірісі, мың тонна [3,4]

Республика бойынша 1990 жылы негізгі сүт өндірушілер ауыл шаруашылық кәсіпорындары мен жұртшылық шаруашылықтары болып, олар барлығы 5641,6 мың тонна сүт өндірген, ал 2016 жылы барлық санаттар бойынша 5300 мың тонна сүт алынып, 1990 жылмен салыстырғанда 341,6 мың тоннаға немесе 6 пайызға азайған. Тек 1990 жылы негізгі сүт өндіруші ауыл шаруашылық кәсіпорындары 3063,7 мың тонна сүт өндіріп, 54,3 пайызды құраған болса, жұртшылық шаруашылықтары 2577,9 мың тонна сүт сауылып, 45,7 пайызды көрсеткен. 1991 жылдан бастап үшінші сүт өндіру секторы болып шаруа қожалықтары пайда болды. 2012-2016 жылдар аралығында шаруа қожалықтарында сүт өндірісінің үлесі 13,4 пайызын құрады.

Алайда, 2016 жылы барлық шаруашылықтарда 5300 мың тонна сүт өндіріліп отырса да, 1990 жылдағы өндірілген сүт көлемінің мөлшеріне жете алмай отыр.

Сүт және сүт өнімдерін ұлттық мөлшер бойынша 1 адам жылына медициналық мөлшермен 405 кг тұтынуы керек болса, нақты тұтыну жылына 260 килограмды құрайды. Жоғарыда айтылғандай, қазіргі таңда отандық сүт және сүт өнімдері халықты сапалы өнімдермен тек 1/3 бөлігін қамтамасыз етіп отырғандықтан, отандық сүт өнімдерін өндірушілер нарықтағы сүт және сүт өнімдеріне сұранысты толық қанағаттандыра алмауда [5].

Сонымен қатар орташа деңгейдегі табысты халықтардың өзі ұсынылған физиологиялық нормаларға сәйкес өздерін сүт

Рынок продовольственной продукции

және сүт өнімдерімен қамтамасыз ете алмайды.

Сүт өнімінің көлеміне әсер ететін факторлардың бірі – мал басының өзгерісі келесі суретте келтірілген (2-сурет).

2-сурет – Қазақстан Республикасындағы ірі қара мал басының динамикасы, бас [қараңыз 3,4]

Соңғы бес жылда мал басы жыл сайын өсіп отырғандығы байқалады, 2016 жылды 2012 жылмен салыстырғанда, ірі қара мал басы 723,2 мың басқа немесе 12,7 пайызға, оның ішінде сиырлар 629,8 мың басқа немесе 24,3 пайызға өскен, алайда 2016

жылды 1990 жылмен салыстырғанда ірі қара мал саны 3344 мың басқа немесе 33 пайызға, ал сиыр саны 158,1 мың басқа немесе 4,7 пайызға азайған. Аталған көрсеткіштер санаттар бойынша көрсетіледі (1-кесте) [қараңыз 3,4].

1-кесте – Шаруашылықтардың барлық санаттары бойынша ірі қара мал саны, мың бас

Шаруашылықтар	Жылдар					
	1990	2012	2013	2014	2015	2016
Ірі қара мал саны						
Барлық санаттағы шаруашылықтар	9757,2	5690	5851,2	6032,7	6183,9	6413,2
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	6739,6	384,4	423,1	459,3	507,5	581,4
Шаруа (фермер) қожалықтары	5,0	1194,4	1393,6	1656,9	1790,3	2035,6
Жұртшылық шаруашылықтары	3012,6	4111,2	4034,5	3916,5	3886,1	3796,2
Оның ішінде сиырлар						
Барлық санаттағы шар-уашылықтар	3368	2580,1	2734,9	2835,2	2999,3	3209,9
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	1788,4	141,8	160,2	173,5	200,7	253,8
Шаруа (фермер) қожалықтары	1,7	551,9	676,1	828,3	950,2	1138,8
Жұртшылық шаруашылықтары	1577,9	1886,4	1898,5	1833,4	1848,4	1817,3

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында 2016 жылды 2012 жылмен салыстырғанда ірі қара мал саны 197 мың басқа немесе 51,2 пайызға өскен, оның ішінде сиырлар саны 112 мың басқа немесе 78,98 пайызға жоғарылаған. Ал 2016 жылды 1990 жылмен салыстырғанда ірі қара мал саны керісінше 6157,9 мың басқа немесе 11 есеге азайған. Шаруа қожалықтарында 2016 жылды 2012 жылмен салыстырғанда ірі қара мал басы 841,2 мың басқа немесе

70,4 пайызға азайған, ал сиырлар саны 586,9 мың басқа немесе 2 есеге азайған. 2016 жылды 1990 жылмен салыстырғанда 2030,6 мың басқа кеміген, оның ішінде сиырлар саны да 1990 жылдары 1,7 мың бас болған, ал 2016 жылы 1137,1 мың басқа өсіп, 1138,8 мың басты құрап отыр. Сонымен қатар жұртшылық шаруашылықтарында 2016 жылды 2012 жылмен салыстырғанда мал басы 315 мың басқа немесе 7,6 пайызға кеміген, сәйкесінше сиырлар саны

Рынок продовольственной продукции

да 169,1 мың басқа немесе 3,6 пайызға азайғанын, ал 1990 жылдарымен қарастырғанда жұртшылық шаруашылықтарындағы ірі қара мал басы 783,6 мың басқа немесе 26,1 пайызға төмендегенін көреміз.

Негізінен 1990 жылдары мал шаруашылығы мен ірі қара мал бойынша көбінесе ауыл шаруашылығы кәсіпорындары шұғылданған. Осы шаруашылық кәсіпорындарындағы ірі қара малдың үлесі 69 пайызды құраса, ал сиырлардың үлесі 53 пайыз немесе 1788,4 мың бас болған. Сол кездерде Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының көбі ұжымшарлар мен кеңшарларға қарасты болып, шаруа қожалықтары ол кездерде жақсы дамымаған. Олардың

үлесінде ірі қара мал саны 5 мың бас болса, сиырлар саны 1,7 мың басты құраған.

Мал шаруашылығын зерттеген ғалымдардың тәжірибелеріне сүйенсек мал өнімділігіне негізінен мынадай маңызды үш фактор әсер етеді. Ол табынның генетикалық потенциалы – 30 пайызға; азықтандыру – 60 пайызға, ал күту шаралары 10 пайызға байланысты делінген.

Сондықтан сүт өндірісінің көлеміне әсер ететін маңызды факторы – 1 бас сиырдан сауылатын сүт көлемі болғандықтан, 2-кестеде барлық ауыл шаруашылығы санаттағы кәсіпорындар бойынша 1 бас сиырдан сауылған сүттің орташа көлемі қарастырылған [қараңыз 3,4].

2-кесте – Барлық санаттағы кәсіпорындар бойынша 1 бас сиырдан сауылған сүттің орташа көлемі, кг

Көрсеткіштер	Жылдар					2016	Ауытқуы +/-	
	1990	2012	2013	2014	2015		2016ж/ 2012ж	2016ж/ 1990ж
Барлық санаттағы шаруашылықтар								
1 бас малдан сауылған сүт өндірісі, кг	1988	2219	2280	2275	2321	2324	105	336
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары								
1 бас малдан сауылған сүт өндірісі, кг	2357	3847	3714	4252	4381	4246	399	1889
Шаруа (фермер) қожалықтары								
1 бас малдан сауылған сүт өндірісі, кг	-	1807	1806	1767	1849	1836	29	-
Жұртшылық шаруашылықтары								
1 бас малдан сауылған сүт өндірісі, кг	1679	2236	2316	2320	2364	2378	142	699

1990 жылдан бастап 2016 жылға дейін барлық санаттар бойынша 1 бас сиырдан сауылған орташа сүт көлемі жыл сайын өсуде. Кейінгі жылдары 1990 жылмен салыстырғанда жалпы сүт көлемінің азаюына 1 бас сиырдан алынған өнім көлемі емес, мал басы санының көбеюінің әсері болған.

2016 жылы 1 сиырдан сауылған орташа сүт көлемі 2324 кг. Дегенмен, бұл көрсеткіш дамыған елдермен салыстырғанда әлдеқайда төмен.

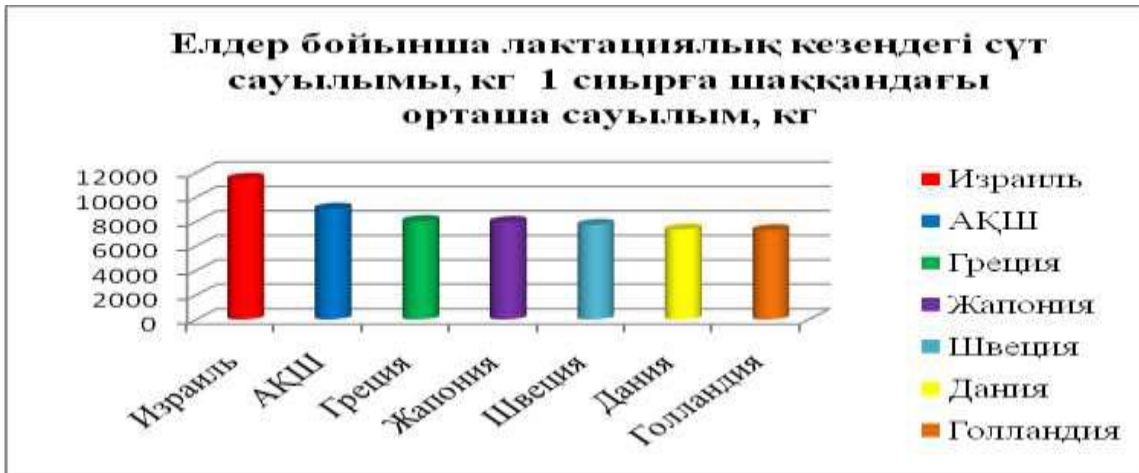
Келесі суретте дамыған елдердің лактациялық кезеңдегі ең жоғарғы сүт сауылымы келтірілген (3-сурет) [4].

Әлемде сүт өндіруде бірінші орында Израиль 1 бас сиырдан сүт сауылымы – 11500 кг. Екінші орында АҚШ, Греция және Жапония сүт сауылымдары орташа 9053-7968 кг шамасында. Үшінші орынды Швеция, Дания, Голландия елдері алады, олардың орташа сүт сауылымы 7734-7296 кг көлемінде. Бұл көрсеткіштер дамыған елдің

сиырларының өнімділігі отандық сиырлардың өнімділігінен 2-3 есе жоғары екенін көрсетеді. Дамыған елдердің сүт бағыты шаруашылықтарында асыл тұқымды малдармен толық құнды азықтандырумен және заманауи технологияларды қолдану арқылы қол жеткізіп отырғандығын көреміз.

Жоғарыда айтылғандай, сүт көлемінің ұлғаюына әсер ететін фактор – ол табынның генетикалық потенциалы, бұл ұрықты тиімді пайдалану бағытын дұрыс ұйымдастыру арқылы жылына бір сиырдан бір бұзау алуға, табынның сапалық құрамын, малдардың өнімділігін және шикі сүттің сапасын жақсартуына мүмкіншілік туғызады.

Қазақстанда соңғы 5 жылдың мәліметтері бойынша 100 бас аналықтан алынған төл басының саны жыл сайын азаюда. 2012 жылы 100 бас аналықтан 84 бұзау алынса, ал 2016 жылы 79 бұзау алынып, 5 бұзауға немесе 5,9 пайызға төмендеуде.

3-сурет – Елдер бойынша лактациялық кезеңдегі сүт сауылымы, кг

Бұл мәселені шешу үшін мемлекет тарапынан қарастырылып жатқан шаралар аз емес, соның бірі республикалық мал тұқымын асылдандыру орталығы «Асыл түлік» акционерлік қоғамы 2001 жылы «Ауыл шаруашылығы өсімдіктері мен малдарының және микроорганизмдердің текті қорын сақтап қалу, дамыту және пайдалану жөніндегі» республикалық бағдарламаны жүзеге асыру мақсатында құрылған. Бұл мекеме Ақмола облысы, Целиноград ауданы, Қосшы ауылында орналасқан. Негізгі мақсаты – отандық және шет елдік ірі қара малдың асыл тұқымды аталық малдарын бағып өсіру, олардан ұрық өндіру, жинақтау, сақтау, оны шаруашылықтар мен жеке қожалықтарға сату, асыл тұқымды бұқалардың сапалық қасиетін бағалау, аналық мал басын өз төлі есебінен көбейту жұмысын ұйымдастыру, осы мақсатта ақылы қызмет көрсету және асыл тұқымды тауарға деген ішкі сұранысты толығымен қамтамасыз ету. Мекемеде ірі қара малдың 22 тұқымынан 16 жыл ішінде 10 млн 500 мың доза ұрық өндірілді. Бұлардың ішінде ет бағытындағы өсіріліп жатқан аталық бұқалардың ұрығы 10 пайызды, ал сүт бағытындағысы 90 пайызды құрайды. Өндірілген өнімнің санына емес сапасына көңіл бөлінуде. Мысалы, голштиндік қара-ала тұқымды бұқаларының ежелерінің сүт өнімділігі жылына 12898 кг, майлылығы – 4,38 пайыз, голштиндік қызыл-ала тұқымының өнімділігі жылына – 12272 кг, майлылығы – 4,62 пайыз, далаңның қызыл сиыры (англер) тұқымының өнімділігі – 9141 кг, майлылығы – 4,11 пайыз, симментал тұқымының орта өнімдік көрсеткіші – 10401 кг, майлылығы – 4,55 пайызды құрайды [6].

Алыс-жақын шет елдермен, мал тұқымын асылдандыру саласында тәжірибе алмасу жолға қойылғанымен табынның генетикалық сапасы әлі де қанағаттанарлық дәрежеде емес.

Мал өнімділігі, оның ішінде сүттілігі, ең алдымен оны дұрыс және құнарлы азықтандыруға байланысты екені бәрімізге мәлім. Сондықтан сүт өндірісінің көлемі азық ресурстарының саны мен сапасына тығыз байланысты болғандықтан, азық құны сүтті мал шаруашылығының тиімділігін арттыруға әсер ететін ең маңызды фактордың бірі болып есептеледі. Сол себепті жеткілікті және теңдестірілген мал азығымен қамтамасыз ету қажет.

Мысалы елімізде 2016 жылы бір сиырға орташа есеппен 35,3 центнер азық өлшемі жұмсалған. Оның ішінде Солтүстік Қазақстан аймақтары бойынша сүт сауымы 2867 кг болса, ал азық өлшемі 40,5 центнерді құрайды. Кейбір алдыңғы қа-тарлы кәсіпорындарда 1 сиырдан орташа есеппен 6000 кг сүт алынса, онда 1 басқа жұмсала-тын азық өлшемі 70 центнерді құрап отыр.

Бұл мәселені шешу мақсатында қазіргі таңда Ауыл шаруашылығы министрлігінде АӨК-ті дамытудың жол картасы әзірленген. Картаның негізгі бағыттарының бірі – жем-шөп өндірісін дамыту. Бұл картада жем-шөп өндірісінің жағдайы мен қажеттілігі және оны дамыту мәселесі жан-жақты қарастырылған.

Осыған орай, ауыл шаруашылығы малдарын толық азықтандыру арқылы мал санын 21 пайызға арттыру, оның ішінде: сүтті малдар 19 пайызға, басқа да мал түрлері 68 пайызға арттыру жоспарлануда.

Жем-шөп өндірісін дамыту үшін келесі шаралар қарастырылған: 1 гектар жерге бір жылдық және көп жылдық шөптерді

субсидиялау, қойытылған және аралас жем-шөп өндіретін кіші цехтарды сатып алғандарға субсидия беру, «Продкорпорация» ҰҚ» АҚ-нан ішкі қажеттілікке байланысты арпа сатып алу және т.б. [7].

Мал өнімінің өнімділігін жақсарту факторы ретінде мал күтімі бойынша оның техникалық және технологиялық жағдайына тоқталсақ, бүгінгі күнде әлемде сүт және сүт өнімдерін өндіру саласында өндірісті автоматтандыру жұмыстары белсенді түрде жүзеге асырылуда.

Заманауи техникамен жарақталып, роботтардың күшімен жұмыс істейтін сүт фермаларының саны көбеюде. Сонымен қатар Қазақстанның кейбір аймақтарында сүт өндірісін модернизациялау дүниежүзілік процесінің бір бөлшегіне айналууда. Тақауда «ДеЛаваль» компаниясы осы екі елдің сүт фермаларында VMS сауыншы-роботтардың жұмыс істей бастағаны жайлы ақпарат таратқан болатын.

Қазақстанда, Шығыс Қазақстан облысындағы Бобровка ауылында «Бобровка Плюс» ЖШС базасында тұңғыш роботталған тауарлық-сүтті ферма іске қосылды. Жобаның жалпы құны 500 млн теңгедей, оның жартысына жуығы шведтің супер-заманауи қондырғысын сатып алуға жұмсалған. Қазіргі кезде мұнда сауын малы жыл бойы бокстерде бас жіпсіз бос ұсталады, сауудың еркін жүйесі мен мал басын басқарудың автоматтандырылған жүйесі жұмыс істейді. Емін-еркін жем-шөбін жеп, дем алған сиырлар қалаған кезінде сүт береді.

Сауыншы роботтарды жеткізуден басқа, «ДеЛаваль» компаниясының мамандары технологиялық қолдау да көрсетуде, олар дәнекерлеу жұмыстарына басшылық жасап, жұмысшыларды оқытуда жаңа технологияны игеруге бейімдеуде.

Швед компаниясы қазақстандық фермада еркін сауудың алты жүйесін енгізді. Ферманың жобалық қуаты 360 бас ірі қараға есептелген. Қазір мұнда Чехиядан әкелінген симменталь тұқымды жүз шақты мал ұсталуда.

«Бобровка Плюс» ЖШС басшылығы болашақта мал басын 4 есе арттыруды жоспарлап отыр. Роботталған ферма іске қосылғаннан бері шаруашылықтағы сүт көлемі 7,4-тен 11 литрге дейін артты. Әрине, әлемдік деңгеймен салыстырғанда бұл әзірге жоғары көрсеткіш емес, бірақ бұдан әрі дамудың перспективалары бар екені анық.

Жалпы, VMS еркін сауу жүйесі 10 жылдан бері әлемнің бірқатар сүт кәсіп-

орындарында жұмыс істеп келеді. Олар сиырлар байланбайтын, сауу жұмысы қол жұмысынсыз, автоматты түрде атқарыла-тын сиыр қораларына арналған. Технологияның мәні – әр сиыр өз тіршілік ырғағы бойынша ішіп-жеп, ұйықтап, иіуі арқылы сүт беруіне бағытталғандығы. Осылайша, VMS сүт сауу құрылғысымен жұмыс істеу – бұл өнеркәсіптік автоматтандырудың алдыңғы қатарлы технологиясын қолдану арқылы табынды басқарудың, мал тұқымын асылдандыру жұмысын белсенді жүргізудің, мал басының денсаулығын қадағалаудың үлкен мүмкіндігі.

Тұжырымдар. Қазір әлемде, оның ішінде ТМД елдерінде де сүт өндіру саласында белсенді макроэкономикалық процестер жүріп жатыр. Осындай жағдайда, сүт фермасын басқарудың, оның ішінде сауу процесіндегі, автоматтандырылған жүйеге ие сүт кәсіпорындары ғана бәсекеге қабілетті бола алады. Сапалы сүт өндірудің бірегей болмаса да, маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын VMS жүйесін қолдану шаруашылықтың кіріс үлесі жолында табысқа жетуінің кепілі бола алады [8].

Қазақстан әлемдегі дамыған 30 елдің қатарына кіру үшін сүт өнеркәсіптерінің даму жағдайын ескере отырып, сүт және сүт өндірісінде ДСҰ-дағы елдердің инновациялық технологияны қолданатынын ескеріп, жоғары өнімділіктегі жаңа технологияларды өндіру арқылы шетелдермен теңдестіре отырып, механикаландыру мен автоматтандыру арқылы алға шығуға болатындығын атап өтуге болады.

Қазақстанның ДСҰ-ға кіруіне байланысты сүт өнімін өндіруші бәсекелестерден отандық өндірушілерді қолдау – маңызды мәселе. Сүт өнімін өндірушілерді әділетсіз бәсекеден қорғау, сүт құрамында адам ағзасына зиян келтіретін медициналық талаптарға сай емес, әр түрлі қоспасы бар сүт өндірушілерге тыйым салу талабын қатаңдату қажет.

Қорыта келгенде, қамтылған жедел шаралармен қатар біз елімізде қандай көлемде сүт шикізатын өндіретінімізді анықтаған дұрыс болар. Бұл үшін Статистика агенттігіне, Ауыл шаруашылығы министрлігіне, монополияға қарсы және басқа да ұйымдарға мал басының саны, жалпы сауын, тауарлы сүт көлемі, еліміздегі жеке қосалқы шаруашылықтағы сүттің өнімділігі туралы шаруа-фермер шаруашылығы және мемлекеттік секторда жедел мәліметтерді алу әдісін қайта қарау, сүт өндірушілер мен сүт өңдеушілер саудасы арасындағы түсетін табысқа талдау жасап, оларды көтеру

мәселесін қарастыруы қажет. ДСҰ-ға кіруге байланысты несие құрылымын өзгертудің, ҚҚС, сүт және сүт өнімінің техникалық регламентін және қорғау шараларының жіберілетін мөлшерін және мемлекеттік қолдаудың нормативті актілерін қайта қарастыру мүмкіндігін туғызады.

Қазіргі таңда сүт өндірісінде ең көп үлес 77,2 пайыз үй шаруашылығы кәсіпорындарында өндірілетін болғандықтан, оларда өндірілетін сүт үлесінің басым бөліктерінде өнім сапасы стандарттарға сай келмейтіндігіне, жем-шөптің әлісіздігіне, мал күту шаралары толық механикаландырылмауына, жергілікті жүйелі ұйымдастырылған сүт жинау орнының болмауына, арнайы ұйымдастырылған өндіріс жүйесінің қуатының жеткіліксіздігіне байланысты кіші-гірім шаруа қожалықтарын үлкен өндірушімен немесе қайта өңдеушімен ынтымақтасатын қағидаттар бойынша кооперативтер құру мәселесі қарастырылуда [9].

Қазақстан халқы 2020-2025 жылдарға дейін 18-20 миллионға жетеді деп болжасақ, оны сүт және сүт өнімдерімен медициналық қалыпты мөлшермен қамтамасыз ету үшін жыл сайын 6885-8100 мың тонна сүт өндірілуі қажет [10].

Осыншама сүт өндіру үшін, жергілікті отандық сүтті сиыр тұқымдарын іріктеп-сұрыптап, бағыттап өсіру және оларға жетілген технология тәсілдерін дер кезінде ертерек әрі кеңінен пайдалану қажет. Сол арқылы сиырдың сүттілігін арттырып, бірінші қарқынды кезеңдік бесжылдықта әрбір мал шаруашылығы, мал дәрігерлігі сиырдан сауым мезгілінде 3500-4000 кг, ал екінші кезеңдік бесжылдықта 4000-4500 кг сүт сауатындай мүмкіндікке қол жеткізу мүмкіндігі бар. Ол үшін жоспарлы түрде жұмыла бағытталған жұмыстар жүргізілуі тиіс. Сонда ғана алдағы мақсат толығымен орындалып, Қазақстан халқы таза, қоспасыз отандық сүт және сүт өнімдерімен қамтамасыз етіледі деп үміттенеміз. Халқымыздың жарқын болашағы үшін тұрғындарды, өскелең жас ұрпақты мүмкіндігінше таза, табиғи өніммен қамтамасыз ету – әрбір кәсіпкер-фермердің азаматтық борышы.

Әдебиеттер тізімі

1 Сычева О.В. Молоко. Качество, состав, свойства. Проблемы и решения: монография.- М.; Берлин: Директ-Медиа, 2014.- 144 с.

2 Нурахова Б.Ж. Қазақстанның сүт және сүт өнімдері рыногы. // Аграрлық нарық проблемалары. - 2016 - №3.- Б.136-142.

3 Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан за 1990-2002 годы . – Статистический сборник (на русском языке). – Астана, 2003.-С.164-190.

4 2012-2016 годы Статистический сборник (на казахском и русском языках). – Астана, 2017.- 125 с.

5 Карбетова З., Курманкулова Н., Карбетова Ш. Сүт өнімінің бәсекеге қабілеттілігі мен сапасын арттыру жолдары //Аграрлық нарық проблемалары.– 2017.- №4.-Б.133-139.

6. Баққожаев А. Мал-тұқымнан, табыс - тиыннан! [Электрондық ресурс]. – 2018.- URL: <http://farmers.kz/> (ақпаратты алу күні: 23.12.2017).

7 Мустафина М. Субсидии ждуд аграриев [Электронный ресурс]. – 2017.- URL: <https://liter.kz.> (дата обращения: 12.02.2018).

8 Тимошенко Н. Сүт фермаларын толық көлемде автоматтандыру [Электрондық ресурс].- 2013. - URL: <http://sharua.kz/> (ақпаратты алу күні: 10.01.2018).

9 «Қазақстан Республикасының агро-өнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» [Электрондық ресурс]. – 2018 ж.- URL: <http://adilet.zan.kz/> (ақпаратты алу күні: 29.01.2018).

10 Тажиев Қ.П., Қарымсақов Т.Н., Әмірзақов Б.Ә. Қазақстанның сүт шаруашылықтарында өндірілетін сиыр сүтінің сапасы туралы // Жаршы.-2016. - № 5-6.- Б. 55-60.

Әдебиеттер тізімі

1 Sycheva O.V. Moloko. Kachestvo, sostav, svojstva. Problemy i reshenija: monografija. - M.; Berlin: Direkt-Media, 2014.- 144 s.

2 Nurahova B.Zh. Қазақстанның сүт және сүт өнімдері рыногы. // Аграрлық нарық проблемалары. - 2016 - №3.- Б.136-142.

3 Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo v Respublike Kazahstan za 1990-2002 gody . – Statisticheskij sbornik (na russkom jazyke). – Astana, 2003.-S.164-190.

4 2012-2016 gody Statisticheskij sbornik (na kazahskom i russkom jazykah). – Astana, 2017.- 125 s.

5 Karbetova Z., Kurmankulova N., Karbetova Sh. Syt өniminiң бәсекеге қабілеттілігі мен сапасын арттыру жолдары //Аграрлық нарық проблемалары. – 2017. - №4.- Б.133-139.

6 Баққожаев А. Мал-тұқымнан, табыс - тиыннан! [Электрондық ресурс].-2018.-URL: <http://farmers.kz/> (ақпаратты алу күні: 23.12.2017).

7 Mustafina M. Subsidii zhдут agrariev [Jelektronnyj resurs]. – 2017.- URL: <https://liter.kz.> (data obrashhenija: 12.02.2018).

8 Timoshenko N. Syt fermalaryn tolyқ көлемде avtomattandyru [Jelektronдық resurs] .- 2013.-URL: <http://sharua.kz/> (ақпаратты алу күні: 10.01.2018).

9 «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің дамуының 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» [Желектрондық ресурс]. – 2018 ж.- URL: <http://adilet.zan.kz/> (ақпаратты алу күні: 29.01.2018).

10 Tazhiev Қ.Р., Қарымсақов Т.Н., Өмірзақов В.Ө. Қазақстанның сүт шаруашылықтарында өндірілетін сиыр сүтінің сапасы туралы // Zharshy.-2016. - № 5-6.- В. 55-60.

ӨОЖ 339.564.2
FTAMP 06.71.07

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАЛЫҚ ШАРУАШЫЛЫҒЫ: ФАКТОРЛАР, ЭКСПОРТТЫҚ
ӘЛЕУЕТ, МӘСЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

РЫБНАЯ ОТРАСЛЬ КАЗАХСТАНА: ФАКТОРЫ, ЭКСПОРТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ,
ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

FISHERIES OF KAZAKHSTAN: FACTORS, EXPORT POTENTIAL, PROBLEMS
AND WAYS OF THEIR SOLUTION

Р.Ж. КУРМАНКУЛОВА¹

э.ф.к., доцент

Г.С.КАЛДЕНОВА¹

э.ф.к.

Ш.У.НИЯЗБЕКОВА²

э.ф.к., доцент

¹ С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті

² С.Ю. Витте атындағы Мәскеу университеті

Р.Ж.КУРМАНКУЛОВА¹

к.э.н., доцент

Г.С.КАЛДЕНОВА¹

к.э.н.

Ш.У.НИЯЗБЕКОВА²

к.э.н., доцент

¹ Актюбинский университет им. С. Баишева

² Московский университет им. С.Ю. Витте

R.Z. KURMANKULOVA¹

C.E.sc., Associate Professor

G. KALDENOVA¹

C.E.sc.

SH. NIYAZBEKOVA²

¹ Aktobe University named after S. Baisheve

² Moscow University named after S. Yu. Witte

Аңдатпа. Авторлар балық өнімдерін экспорттауға және импорттауға, елдің географиялық жағдайының артықшылықтарына, сондай-ақ дәстүрлі балық нарығының өсуіне баса назар аударған. Балық шаруашылығы саласының дамуының маңыздылығы, Қазақстанның экспорттық әлеуетін тиімді пайдалануды қамтамасыз ету көрсетілген. Республикадағы саланы одан әрі кеңейтудің проблемалары мен перспективалары анықталған. Балық шаруашылығының өнімдері және аквакультура өндірісінің көлемі талданды. Литва, Германия, Дания, Ресей, Польша, Канада, Қытай, Өзбекстан, Түркия, Украина елдерінің

Рынок продовольственной продукции

шетелдік тәжірибесі зерделенді. Ішкі нарықта балық өнімдеріне деген сұраныс елдегі жалпы экономикалық жағдай, инфляция деңгейі, халықтың төлем қабілеттілігі, өндірістің көлемі, экспорт, импорт, балықты, теңіз өнімдерін сату, балық өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігі, ассортимент, өңделген балық өнімдерінің сапасы сияқты факторлармен анықталады. SWOT-талдау Қазақстандағы балық өнеркәсібінің әлеуетін бағалау үшін пайдаланылды.

Аннотация. Авторы акцентируют внимание на экспорт и импорт продукции рыбной отрасли, преимущества географического положения страны, а также растущие традиционные рынки рыбы. Показано значение развития рыбной промышленности, обеспечение эффективного использования экспортного потенциала Казахстана. Определены проблемы и перспективы дальнейшего расширения отрасли в республике. Проанализированы объемы продукции рыболовства и аквакультуры. Изучены зарубежный опыт Литвы, Германии, Дании, России, Польши, Канады, Китая, Узбекистана, Турции, Украины. Спрос на рыбную продукцию на внутреннем рынке определяется следующими факторами: общей экономической ситуацией в стране, уровнем инфляции, платежеспособностью населения, объемами производства, экспорта, импорта, реализации рыбы, морепродуктов, конкурентоспособностью рыбной продукции, ассортиментом, качеством переработанных рыбных продуктов. SWOT-анализ был использован для оценки потенциала рыбной промышленности Казахстана.

Abstract. The authors focus on the export and import of fish products, the advantages of the geographical location of the country, as well as the growing traditional fish markets. The importance of the development of the fisheries, ensuring the effective use of the export potential of Kazakhstan is shown. The problems and prospects of further expansion of the industry in the republic are determined. The volume of production of fisheries and aquaculture has been analyzed. The foreign experience of such countries as Lithuania, Germany, Denmark, Russia, Poland, Canada, China, Uzbekistan, Turkey, Ukraine has been studied. Demand for fish products on domestic market is determined by the following factors: the overall economic situation in the country, the level of inflation, the solvency of the population, production volume, export, import, sale of fish, seafood, competitiveness of fish products, assortment, quality of processed fish products. SWOT analysis was used to assess the potential of the fisheries in Kazakhstan.

Кілттік сөздер: балық саласы, нарық, инвестиция, экспорт, импорт, балық өнеркәсібі, экспорттық әлеует, аквакультура.

Ключевые слова: рыбная отрасль, рынок, инвестиции, экспорт, импорт, рыбная промышленность, экспортный потенциал, аквакультура.

Key words: fisheries, market, investments, export, import, fish industry, export potential, aquaculture.

Кіріспе. Балық саласы Қазақстан экономикасының дамуында ең негізгісі және нарық жағдайында экспорттық әлеуеті өзекті болып табылады. Балық саласының экспорты мен импортын талдау негізінде елдегі дамып келе жатқан дәстүрлі нарықтарға қызмет көрсетуде географиялық орналасуының жағымды жақтары жоғары бағаланған. Елдің балық саласының әрі қарай даму мәселесі мен болашағын анықтау үшін соңғы жылдары Қазақстан Республикасының балық және аквамадениет өнімдерінің көлемі, «Ауыл, орман және шаруашылық» сферасының ЖІӨ үлесінің Қазақстанға келген импорты мен Қазақстаннан шыққан экспорт көлемі талданды. Балық саласын дамыту жалпы нарықтық реформаларды жүргізу үшін мәні зор. Қазақстанның табиғи мүмкіншіліктерін пайдалана отырып, агроөнеркәсіптік кешен әлеуетін әлемдік нарыққа тиімді шығару

арқылы жүзеге асыра алады, осы жерде балық саласы да маңызды рөл атқарады.

Қазақстан Республикасында балық саласы елеулі әлеуетке ие. Балық саласына инвестициялық тартымдылық төмен деңгейде болғандықтан Қазақстан Республикасының Үкіметі инвесторларға өз салымдарын агроөнеркәсіптік секторға жұмсауға шақырады. Сонымен қатар 2030 жылға қарай әлемде адамдар саны 8 миллиардқа жетеді. Қазіргі жағдайда Қазақстанның экспорттық әлеуеті мен мүмкіншілігін қолдану қажет. Ірі және әрдайым кеңейтілетін балық саласын өткізу нарығы – бұл қазақстандық өндірістің көлемін ұлғайту үшін жағымды факторлардың бірі.

Әлемнің Денсаулық сақтау ұйымымен балықты көбірек тұтыну ұсынылған, дегенмен Қазақстанда балықты тұтыну жеткілікті деңгейде емес. Балық ақуыздың арзан көзі болып табылады және организмге пайдалы

Рынок продовольственной продукции

өнім [4]. Балық экологиялық тұрғыдан таза, қауіпсіз өнім және қоректік заттарға бай болғандықтан халықтың басым бөлігі тұтынуға тырысады, ал әлемдік тәжірибеде балық салауатты тамақтану бағдарламасының негізгі ұстанымы ретінде маңызды орын алады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Балық өнеркәсібі экономиканың негізін құрайды. Балық саласының және өнеркәсібінің теоретикалық және тәжірибелік аспектілері отандық және шетелдік авторларының еңбектерінде жан-жақты қарастырылған. Балық мәселесін зерттеуде В.Саусканның балық өнеркәсібі жөніндегі зерттеуі негіз болды. Балық саласын стратегиялық басқарудың теориялық негіздері, экспорттық әлеуеті Я. Ганич, Е. Клиппенштейн, Н. Мищенконың еңбектерінде [2] көрсетілген. А.Асонкова, А.Чуниннің еңбектерінде балық өнеркәсібіндегі өндірісті басқарудың рөлі, өндірісті талдау және өткізу, балық өнімінің шығындары мен өзіндік құны туралы зерттелген [8]. М.Таиров өз еңбегінде Қазақстан бассейндерін, балық саласын қалпына келтіру қарастырылған [5]. Дегенмен де балық саласының экспорттық әлеуеті бойынша көптеген ғалымдар айналысады, бірақ олар өз еңбектерінде осы мәселені толығымен зерттемеген.

Жалпы зерттеудің ілімдік және әдістемелік негізі ретінде балық саласын тиімді ұйымдастырудың жалпы теориялары мен заңдылықтары құрады. Балық саласындағы

отандық және шетелдік жетекші ғалымдардың осы зерттеу пәні бойынша ілімдік-әдістемелік көзқарастары мен тұжырымдары зерттелді. Нарықтық қатынастардың қалыптасу кезеңінде балық саласын дамыту мәселелерін дүниежүзілік тәжірибелерді пайдалана отырып талдау, балық саласын мемлекеттік қолдау жүйесін одан әрі жетілдіру, терең зерттеуді талап етеді. Зерттеу міндеттерін шешу барысында Қазақстан Республикасының заңдық және нормативтік-құқықтық актілері, Қазақстан Республикасының Президентінің жарлықтары, бұқаралық ақпарат құралдарының және басқа да ақпарат көздерінің мәліметтері қолданылды.

Зерттеу жұмысында экономикалық талдау, жүйелік, салыстырмалы, есептік-құрылымдық сараптау, топтастыру және экономикалық-математикалық модельдеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Кей елдерде балық саласын дамыту үшін қаржылық ынталандыру шараларын ұсынады, атап айтсақ, табыс және жер салықтарын, сатудан алынатын салық, отандық және шетелдік инвесторларға салынатын импорттық бажды, балық кәсіпорындарының құрылымына және қайта жөндеуге, техника және жабдықтар сатып алуға берілетін несиелердің пайыздық ставкаларын субсидиялау. Елдердің балық саласының экспорттық әлеуетін дамытудағы тәжірибесін қарастырайық (1-кесте).

1-кесте – Елдердің балық саласының экспорттық әлеуетін дамытудағы тәжірибесі

Елдер	Тәжірибесі
Польша	Аквамәдениет саласындағы білім беруді ұйымдастыру, тұщы су қоймаларының көлемінің үлкендігі, балық өңдеу кәсіпорындарының қызметіндегі стратегияны жүзеге асыру, балық аулау саласына және осы саладағы бизнесті дамытуға ерекше назар аударылады
Корея Республикасы	Балық аулау кемелерін салу, жаңғырту, балықты өңдеу және балық өңдеу кешендерін салу сияқты тікелей және жанама қолдау көрсетіледі, балық өнімдерінде маркетингтік тәсілдерді жүргізу, балық нарығының экспорттық әлеуетін зерттеу, тоғандар, көлдер (балық аулау ауылы) инфрақұрылымын жетілдіру, балық аулаудың қазіргі заманғы индустриясын дамыту, қазіргі заманғы балық аулау құралдарын өндіру.
Түркия	Балық өнімдерін сақтау, тасымалдауда сапа менеджменті жүйесін және халықаралық стандарттарды пайдалану, балық өнеркәсібін, балықшыларды, балық өңдейтін мекемелерді, фермерлік шаруашылықтарды қаржыландыруда жеңілдіктер ұсыну, теңіз өнімдерін, балықтарды сатуға көмектесуді ұйымдастыру, жаңадан келген қызметкерлерді балық аулау өнеріне, балық аулау өнеркәсібі дағдыларын оқыту, институттармен, ғылыми-зерттеу орталықтармен, ғалымдармен тығыз өзара қарым-қатынас орнату.
Ескерту. Мәліметтер негізінде автормен құрастырылған [4, 5, 7]	

Норвегия, Дания, Швейцарияда балық өндіретін кәсіпорындарға мемлекет тарапынан қаржылық қолдау көрсетеді: субсидия, субвенция, лизинг, ұзақ мерзімді жеңілдікпен несиелендіру, тәуекелдерді сақтандыру.

Балық өнеркәсібі экспорттарының әлемдегі экспорттық құнының жартысы 10 жетекші елдердің үлесінде.

Қазіргі уақытта кейбір елдер балық өнімінің жеке түрлерінің экспортын дамыту деңгейін көтеруде. Қытай, Норвегия, Тайланд, Жапония – халықаралық нарықтағы балық өнімінің ең ірі жетекші экспорттары. Норвегия семганы, шаян тәріздес, ласось, консервілер, моллюскілерді, балық ұнын, балық майын және басқа да балық өнімдерін экспорттайды. Қазақстанның балық шаруашылығының су қоры және балықты өсіруді қарқынды дамыту үшін жағымды жағдайлар жасалған.

2017 жылдың 1 қыркүйегінде Евразиялық экономикалық комиссияның «Балық және банк өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» техникалық регламенті енгізілді. Бұл регламент 2019 жылы 1 наурызда күшіне енеді. Ол балықты өндіру, сақтау және өткізу процесін реттейді.

Қазақстаннан экспортталатын негізгі теңіз өнімдері болып: балық филесі және балықтың басқа да еттері (67%), мұздатылған балық (27%), кептірілген, тұздалған, ыстық және салқын түрінде ысталған балықтар және т.б. (5%), моллюскілер (1%).

Жақын және алыс шетелдерден экспорт бойынша саудалық байланыс дамуда, соның ішінде: Литва, Германия, Дания, Ресей, Польша, Канада, Қытай, Өзбекстан, Түркия, Украина. Қазақстан балық және шаянтәріздес балықтар мен теңіз, көл, өзен өнімдерінің импорты бойынша негізгі сауда серіктес-елдері болып Норвегия, Ресей, Вьетнам, Исландия, Қытай, Эстония, Беларусь, Түркия, Марокко, Үнді елдері табылады. 2015 жылдың «Kaznex Invest» АҚ-ның мәліметтері бойынша балық өнімдерінің импортталуы: Норвегияға – 20,7 млн USD, Ресейге – 15,0 млн USD, Вьетнам – 2,1 млн USD, қалғандарына – 0,8-1,1 млн USD, Исландия, Қытай, Эстония, Беларусь, Түркия, Марокко, Үнді жатады.

Қазақстандық көксеркенің 60%-ы Европа нарықтарына жіберіледі. Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі көрсеткендей, 2010-2015 жж.аралығында 43 мың т. балық еті 370,442 мың USD экспортталған [11]. Балық өнімдері Канада, АҚШ, Қытай, Чехия, Түркия, Жаңа Зеландия және Сейшел аралдарына жіберілген.

Жаңа ауланған және салқындалған балықты Қазақстан 2013 жылы тек Өзбекстанға ғана шығарылады. Көршілес республика осы уақыт аралығында 540 мың USD соммасында 1 мың т. қабылдаған. 2010-2015 жж. балық өнімдерінің экспорты 404, 717 мың USD құрады.

Елдің балық өндіретін өнеркәсібі жеткілікті деңгейде дамуда және экспортқа бағытталған. Өнімнің негізгі бөлігі нарыққа өңделген және тасымалдауға қолайлы етіп жеткізіледі. Соңғы жылдары теңіз өнімдеріне, жаңа ауланған балықтарға, балық өнімдеріне тұтынушылар сұранысы біршама өскен. Қазақстан тұрғындары балық және балық консервілерін жылына шамамен 110 мың теңге тұтынады, оның ішінде 60 мың т. немесе 54% импортты құрайды.

Қазақстан үшін ең ірі әлеуетті нарық ретінде көрші Қытай елі болып табылады. Дүниежүзінде ең ірі балық тұтынушысы Қытай, ол әлемдік көлемде 36% алады. Бекіре – Қазақстанның ұлттық байлығы. Қазіргі кезде балық шаруашылығының негізін балықтардың 50 түрі құрайды, олардың ішінде коммерциялық тұрғыдан қарағанда құнды болып бекіре, көскерке, сазан, амурдың ақмарқасы табылады.

Қазақстандық балықшылар мен өңдеушілерді мемлекет қолдау көрсетпесе ресей және беларус кәсіпорындарымен бәсекелестікке түсе алмайды. Нарыққа әкелінетін импорттық балық отандық балықтан арзанырақ. Отандық балық шаруашылығын дамытудың жағымсыз факторлары – балықты өсіру және бағу шығындары, су мен электроэнергияға кететін шығындардың жоғары болуы.

Тиімді және бәсекеге қабілетті өндіріс құру үшін құрылымдық, технологиялық, техникалық қайта құрылуын және дамуын, техникалық деңгейдің сапалы өсуін, штізаттың қысқармауын қамтамасыз ететін жаңа прогрессивті технологиялар енгізу қажет және бәсекеге қабілетті өнім шығару қазіргі жағдайдың талабы.

Айта кететін жағдай, отандық нарықтағы балық тауарларына сұраныс келесі факторлармен анықталады: елдің жалпы экономикалық жағдайы – инфляция деңгейі, тұрғындардың төлемқабілеттілік сұранысы, өндірістің құлдырауы, жұмыссыздық, ауыл шаруашылық жағдайы және агроөнеркәсіптік кешеннің саласы, азық-түлік өнімдерінің экспорты, импорты, сату, сақтауды ұйымдастыру, балық, теңіз өнімдерінің жеткізу бойынша тарифтері, балық тауарларын ауыстыратын азық-түлік тағамдарының

Рынок продовольственной продукции

бәсекеге қабілеттілігі, өңделетін балық өнімінің көлемі, ассортименті, сапасы.

Балық саласының негізгі мәселесі шикізатты экспорттау, яғни негізінен балықтың жаңа мұздатылған және өңделмеген түрін экспорттау. Экологиялық апаттар мен адамдардың антропогендік әсерлері ішкі су қоймаларындағы табиғи көбею мүмкіншіліктерін және балық саласының шикізат базасын қысқартуға әкеліп соқтырды. Сондықтан да ауыл шаруашылығы саласын, соның ішінде балық саласын дамыту үшін мемлекет жыл сайын қадағалап, қомақты қаржы салуы қажет.

Балық өндіру жоспарының орындалуын талдаудың негізгі құралы болып балық аулаудың және қабылдаудың, басқа да су биоресурстарын өндіру және балық өнімі өндірісінің статистикалық есебі табылады. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігінің статистикасы бойынша комитеттің мәліметтері бойынша Қазақстан Республикасының 2012-2016 жж. аралығындағы балық шаруашылығы және аквамәдениетінің өнімінің көлемі келесідей (2-кесте).

2-кесте – Қазақстан Республикасының 2012-2016 жж. аралығындағы балық шаруашылығы мен аквамәдениеті өнімінің көлемі (қызметтері)

Қазақстан Республикасы	Жылдар					Өзгеруі (+,-)
	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	
	4297671	4430691	5234020	6164379	6738429	2440758
Ақмола облысы	109271	110692	119125	126832	139369	30098
Ақтөбе облысы	36429	56417	33839	44814	37168	739
Алматы облысы	767277	841164	647143	742450	771025	3748
Атырау облысы	1044098	1266566	1254141	1456930	1357097	312999
Батыс Қазақстан облысы	37297	16116	31695	24578	51385	14088
Жамбыл облысы	123661	133540	196095	356081	472016	348355
Қарағанды облысы	222350	147489	186813	233269	213837	-8513
Қостанай облысы	32243	22975	113065	29501	52025	19782
Қызылорда облысы	686479	316787	461313	639340	924137	237658
Маңғыстау облысы	63826	247520	314958	453321	420983	357157
Оңтүстік Қазақстан облысы	348737	598902	739137	1007396	1087876	739139
Павлодар облысы	34984	68041	147384	155349	218510	183526
Солтүстік Қазақстан облысы	125126	146210	187842	232304	263137	138011
Шығыс Қазақстан облысы	649884	442264	781866	643514	729864	79980
Астана қаласы	-	-	-	-	-	-
Алматы қаласы	16009	16008	19604	18700	-	-16009

Ескерту. Мәліметтер негізінде автормен құрастырылған [3, 6, 7].

Кестеден көріп отырғандай, Қазақстанның балық шаруашылығы мен аквамәдениетінің өнімі 2012-2016 жж. аралығында 1,5 есе көбейген, оның ішінде Оңтүстік Қазақстан, Атырау, Маңғыстау облыстары жоғарғы көрсеткішке ие, ең төменгі көрсеткіш Қарағанды облысында.

Республиканың ішкі нарығының ашықтығы, отандық өндірушілер өнімдерінің қымбаттығы және бәсекеге қабілетсіздігі балық тауарларын нарыққа бақылаусыз әкелуге соқтырды. Көтерме желісіндегі тауарларды өткізумен байланысты мәселелер отандық балық шаруашылығы кәсіпорындарының жұмысына әсер етті, соның нәтижесінде балық тауар өндірісінің айналым мерзімі біршама қысқарды. Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігінің статистика бойынша коми-

тетінің деректеріне сүйенсек, дайын және консервіленген балық өндірісі үлесінің көп бөлігі Қазақстанның қалаларында шоғырландырылған. Ол соңғы жылдары балық зауыттары мен теңіз өнімдерін өңдеу кәсіпорындарының қалаларда салынумен түсіндіріледі.

Балық саласы – экономика секторының маңызды бөлігі. Қазірде Қазақстанда 128 балық комбинаты мен балық өңдейтін кәсіпорындар бар. Соңғы жылдары балық өңдейтін кәсіпорындар саны өсті және олардың экспорттық әлеуеті жоғарылады, себебі балық ресурстарын пайдаланушыларға су қоймаларын ұзақ мерзімге бергендігі ықпал етті.

Балық шаруашылығының негізгі балық өңдейтін базасы Арал, Қапшағай қалаларында, Приозерный (Шығыс Қазақстан об-

лысы) ауылында орналасқан. Коммерциялық құрылымдармен құрылған аз қуатты тоңазытқыштары бар балық цехтары терең өңдеумен айналыспайды, олар тек экспортқа филе өндіреді. Қазақстандық балық сыртқы нарықта жоғары бағаланады. Өлемде бекіре уылдырығы, көксерке және табан филесіне ерекше сұраныс бар.

Ел үкіметі агроөнеркәсіп секторының әлеуеті едәуір жүзеге асырылмаған сектор екенін мойындайды. Өндірістің өсуі бюджеттің қолдауымен әр түрлі субсидиялар және субсидияланатын несиелер формасында негізделді, дегенмен ол мұқтаж адамдарға арналған, сондықтан да тиімділігі аз. Агроөнеркәсіп секторы «КазАгро Ұлттық басқарушы холдингі» АҚ арқылы қаржыландырылады және олар өз кезегінде жарғылық капиталын еншілес компаниялармен біріге отырып, бағдарламалар бойынша субсидиялау мен кредит беруді іске асырады.

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеудің маңыздылығы айтылған, себебі өндіріс саласын дамытуды қолдаудың нақты тәжірибелік әдістері туралы ақпарат жеткіліксіз. Дегенмен, еліміздің балық өнеркәсібінде келесідей мәселелер бар:

– жеке балық шаруашылығында мамандандырылған жемнің жоқтығы (қамтамасыз етілмеген);

– жеке кәсіпкерлерге балық өсіру үшін қазіргі заманғы технологиялар жөнінде ақпараттар мен кеңес беру жеткіліксіз.

Ауыл шаруашылығы қолайсыз климаты, ішкі нарықтың аз мөлшерінің және теңізге шығудың болмауы салдарынан елеулі шектеулерге тап болады.

Қазақстандық балық өнеркәсібінің әлеуетін бағалау үшін SWOT – талдау әдісін қолдану қажет. SWOT – талдаудың күшті жақтарына – балық шаруашылығы саласының артықшылықтары, әлсіз жақтарына – балық саласының кемшіліктері, мүмкіндіктеріне – нарықта балық аулау өнеркәсібінің артықшылықтарын қолдануға мүмкіндік беретін ішкі ортаның факторлары және нарықтағы балық саласының жағдайын әлсіретуі мүмкін қауіп-қатерлер факторларын қамтиды. Бұл жағдайда елдің балық аулау өнеркәсібіне қолданылатын SWOT – талдау матрицасы келесідей (3-кесте).

Қазақстандық балық өнімдерін шығарудың басым бағыттары – бекіре балықтарының уылдырығы және көксерке балығы-

ның сүбесі болып табылады (сату нарығы – Еуропалық одақ елдері).

Сонымен қатар, теңіз және өзен балықтарын өндірумен қатар тауарлы балықты, әсіресе коммерциялық тұрғыдан құнды балық түрлерін дамытудың қажеттілігі бар, (бекіре, сазан, тұқы т.б.). Аквамәдениет өндірісінің көлемін дамыту қажет, сондай-ақ балық ресурстарын өндіруді ұлғайту қажет. Қазіргі уақытта қазақстандық балық өнімдерінің осы түрлері алыс және жақын шетелдердің балық нарығында бәсекеге қабілетті болып табылады.

Адамзат ұзақ жылдар бойы теңіздер мен мұхиттардың тұщы суларының биологиялық ресурстарын пайдаланады. Осылайша, балық шаруашылығының кешені көтерме және бөлшек саудада сатуға дейін шикізатты барлау мен іздеуді, оның ішінде балық аулау, балық порттарында оны кешенді қайта өңдеу, тасымалдау және қайта тиеу сияқты технологиялық процесті қамтиды.

Инвестициялар салуға кедергілерін азайтуға ерекше назар аудару керек, мысалы, инвестицияларды қорғау бойынша әр түрлі лицензиялар мен рұқсаттар, шектеулер алу, инвесторлардың шағымдарын әділетті және тең дәрежеде қарауға байланысты шектеулер. Мемлекет тарапынан қолдаудың мынадай шараларын қарастыру қажет:

– балық аулау және балық өңдеу кәсіпорындары үшін техника мен жабдықтарды лизингке жеңілдік шарттарымен бағдарламалар әзірлеу;

– халықаралық талаптарға сәйкес сапа және сертификаттау стандарттарын келтіру;

– қоғамдық тамақтану мекемелерінде «балық күнін» енгізу және бекіту;

– балық кластерінің дамытуға мемлекеттік қолдау көрсету мүмкіндігін қарастыру;

– балық өнеркәсібі кәсіпорындарында өндірісті жаңғыртуды несиелендіруде жеңілдіктер беру және субсидиялау;

– теңіз және өзен флотын жаңарту;

– табиғи және жасанды су қоймаларында балықты тауарлық көбейтуді дамыту және қолдау;

– құнды балық түрлерін өсіретін жаңа балық фермаларын салу;

– балық өнеркәсібі кәсіпорындары үшін жаңа технологиялық жабдықтарды әкелуде баждарды алып тастау;

– отандық нарықта жоқ кеме жабдықтары мен материалдарын импортталған кезде тарифтерден, қосымша құн салығынан босату;

Рынок продовольственной продукции

– балық бассейндерінде экологиялық жағдайды жақсарту бойынша экологиялық бағдарламаларды әзірлеу және енгізу;	– өзендер мен тоғандардың түбін тереңдету және тазарту бойынша мемлекет тарапынан шаралар әзірлеу.

3-кесте. Қазақстан Республикасындағы балық өнеркәсібін SWOT – талдау

Әлеуетті ішкі күшті жақтары	Әлеуетті ішкі әлсіз жақтары
<p>Баға артықшылығы (шикізатты өндіру және сату кезінде). Өнеркәсіпті бастапқы қалпына келтіру үшін қажетті өндірістік нысандардың болуы. Тұтынушылық сұранысты түсіну. Өнеркәсіпті бюджеттік қаржыландыру мүмкіндігі. Балық өнеркәсібіндегі танылған көшбасшының болуы («Атыраубалық» АҚ). Ауыл шаруашылық өнімдерін сатуға арналған көтерме сауда нарықтарының немесе балық сатуға арналған мамандандырылған дүкендердің ашылуы мен даму мүмкіндіктері. Сапасы мен бағасы бойынша бәсекеге қабілетті кейбір балық өнімдерінің түрлерін өндіру.</p>	<p>Ескірген технологиялар мен жабдықтар. Заманауи флоттың болмауы. Балық өнімдерінің қайта өңдеудің жоғары өзіндік құны. Сапа стандарттарының халықаралық талаптарға сәйкес келмеуі. Ел ішіндегі балық өнімдерін бөлу және өткізудің әлсіз желісі. Балық өнеркәсібіндегі нақты айқындалған стратегияның жоқтығы, оны жүзеге асырудағы сәйкессіздік. Негізгі балық аулау бассейндерінде экологиялық жағдайға байланысты аулауды азайту. Балық өнеркәсібін жаңғырту үшін қаржы ресурстарының қол жетімсіздігі және жеткіліксіздігі. Халықаралық сапа стандарттарының сертификатына ие отандық балық қайта өңдеу кәсіпорындарының төменгі үлесі. Браконьерлік балық аулау. Инновациялық технологияларды жеткіліксіз енгізу. Балық шаруашылығындағы маркетинг пен менеджменттің төмен деңгейі. Отандық балық өнімдері брендінің жоқтығы.</p>
SWOT	
Әлеуетті сыртқы қолайлы мүмкіндіктер	Әлеуетті сыртқы қауіп-қатерлер
<p>Экспорттық әлеуетті арттыру мүмкіндігі. Шығарылған балық өнімдерінің ауқымын кеңейту. Сыртқы нарыққа шығу кезіндегі сауда кедергілерінің төмендеуі. Халықтың табыс деңгейінің өсуі. Сыртқы нарықта балық өнімдеріне сұраныстың жоғарылауы. Балық өнеркәсібінде қолданылатын технологиялар мен құрал-жабдықтардың импортына салынатын баждың болмауы. Азия және Еуропа елдеріндегі балық өнімдеріне тұрақты сұраныстың болуы.</p>	<p>Балық ауланатын өзендер мен теңіздердің экологиялық жағдайының нашарлауы. Ірі экспорттаушылар тарапынан сату көлемінің ұлғаюы. Өңделген балық өнімдері құнының төмендігі. Балық өнімдерінің төменгі бағамен шетелдік бәсекелестердің пайда болуы (негізінен мемлекеттің қолдауымен ынталандыру арқылы). Балық өнімдерінің әлемдік нарықтағы бәсекелестігін қатаюы (мысалы, дамушы елдердің үлесін ұлғайту арқылы). Валюта бағамдарының жағымсыз өзгеруі. Сатып алушылардың талаптарының күшеюі, сапа стандарттарының қатаюы. Бағаларды заңнамалық реттеуі.</p>
Ескерту. Мәліметтер негізінде автормен құрастырылған [3, 4].	

Бұл шаралар балық шаруашылығының экспорттық әлеуетін мақсатты түрде дамытуды көздейді. Балық өнеркәсібінің даму саясатының негізгі бағыттары: өндірісті қаржылық сауықтыруды қамтамасыз ету, өндірістік қызметтің тәуекелдерін азайту, нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру, инвестициялық қызметті жандандыру, соның ішінде мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті ынталандыру, балық шаруашылығындағы инвестициялық климатты жақсарту, негізгі және қосалқы құрылымдардың балық аулау флоты мен құрлық объектілерінің құрылыстарын қаржыландыруға тікелей мемлекеттің қатысуы, ескірген құралдарды пайдаланудан шығару негізінде ынталандыру механизмдерін енгізу,

өндірістік қуаттарды техникалық жаңғырту, жаңа балық шаруашылығын құру, фермерлік балық шаруашылығын дамыту бойынша іске асыру кешендік шаралары. Балық шаруашылығын дамыту елдің экономикалық талаптары анықталған шешу жолдары мен мерзімдері бойынша алға қойылған міндеттердің мақсатты орындалуына байланысты.

Тұжырымдар. Жоғарыда келтірілген нәтижелерді қорытындылай келе, келесідей қорытындылар мен ұсыныстар жасауға болады: балық саласының экспорттық әлеуетін дамыту үшін әр елдің балық өңдейтін кәсіпорындарының бизнесті дамытудағы тәжірибесін қарастыру қажет, заңсыз балық аулауды қатаң бақылауға

алу, шетелдерге су биоресурстарын бақылаусыз шығармау, судың биологиялық ресурстарын қолдану тиімділігін арттыру, ішкі және сыртқы нарықтарда дайын балық өнімдерінің бәсекегеқабілеттілігін көтеру, әкімшілік кедергілерді жою, дағдарыс кезінде балық өңдейтін шаруашылықтарға шұғыл шаралар қолдану, ішкі және сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілеттілікті арттыруға бағытталған жоғары технологиялық өндірісті жаңарту бойынша мақсатты бағытталған бағдарламалар енгізу, балық өңдейтін кәсіпорындарды шикізатпен қамтамасыз ету, дайын балық өнімдерін өткізуді қамтамасыздандыру.

Қайта өңдеу өнеркәсібін дамытудың негізгі мақсаты өндірілетін өнімнің өзіндік құнын төмендету болып табылады. Дегенмен, мемлекет балық өңдеу салаларын дамыту үшін жағдай жасауы тиіс, яғни болашақта мемлекеттің қолдауынсыз бәсекеге қабілетті кәсіпорындар ретінде жоғары деңгейде болуы қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 Национальный интернет-портал Kaz Agro // [Электронный ресурс]. – 2018.-URL: <http://www.kazagro.kz/leadership> (дата обращения: 03.05.2018).

2 Асонкова А.В., Чунина А.Е. Экономический анализ предприятий рыбной промышленности: учеб. пособие. – М.: – Моркнига, 2016. – 222 с.

3 Рыбная промышленность РК наращивает обороты [Электронный ресурс] // Kursiv. – 2018.- URL: <https://www.kursiv.kz/news/industry/rybnaa-promyslennost-rk-narasivaet-oboroty/> (дата обращения: 04.04.2018).

4 Ниязбекова Ш.У. Место и роль государства в экономической безопасности страны. Учетно-аналитическое обеспечение - информационная основа экономической безопасности хозяйствующих субъектов // Межвузовский сборник научных трудов и результатов совместных научно-исследовательских проектов в 2-х частях.- М., 2017.- С. 256-260.

5 Таиров М.Т. Рыбоводство и рыболовство. – Алма-Ата: Кайнар, 1985. – 344 с.

6 Ганич Я.В., Клиппенштейн Е., Мищенко Н., Морозова Ю. Стратегическое управление в рыбной отрасли.-М.: Моркнига, 2014.- 309 с.

7 Статистика сельского, лесного, охотничьего и рыбного хозяйства [Электронный ре-

сурс] // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан.-2018.–URL: <http://stat.gov.kz/> (дата обращения: 03.05.2018).

8 Развитие агропромышленного комплекса Республики Казахстан. Ш.А. Смагулова, Г.Ж. Доскеева, Н.М. Радько //Проблемы агрорынка.-2015.-N3.-С. 14-20.

Әдебиеттер тізімі

1 Nacional'nyj internet-portal KazAgro// [Jelektronnyj resurs]. – 2018.-URL: <http://www.kazagro.kz/leadership> (data obrashhenija: 03.05.2018).

2 Asonkova A.V., Chunina A.E. Jekonomicheskij analiz predpriyatij rybnoj promyshlennosti: ucheb. posobie,. – М.: – Morkniga, 2016. – 222 s.

3 Rybnaja promyshlennost' RK narashivaet oboroty [Jelektronnyj resurs] // Kursiv. – 2018.- URL: <https://www.kursiv.kz/news/industry/rybnaa-promyslennost-rk-narasivaet-oboroty/> (data obrashhenija: 04.04.2018).

4 Nijazbekova Sh.U. Mesto i rol' gosudarstva v jekonomicheskoy bezopasnosti strany. Uchetno-analiticheskoe obespechenie - informacionnaja osnova jekonomicheskoy bezopasnosti hozjajstvujushhih sub#ektov. //Mezhvuzovskij sbornik nauchnyh trudov i rezul'tatov sovmestnyh nauchno-issledovatel'skih projektov v 2-h chastjah.- М., 2017.- S. 256-260.

5 Tairov M. T. Rybovodstvo i rybolovstvo. – Alma-Ata: Kajnar, 1985. – 344 s.

6 Ganich Ja.V., Klippenshtejn E., Mishhenko N., Morozova Ju. Strategicheskoe upravlenie v rybnoj otrasli. – М.: Morkniga, 2014. – 309 с.

7 Statistika sel'skogo, lesnogo, ohotnich'ego i rybnogo hozjajstva. [Jelektronnyj resurs] // Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan.- 2018.–URL: <http://stat.gov.kz/> (data obrashhenija: 03.05.2018).

8 Razvitie agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan. Sh.A. Smagulova, G.Zh. Doskeeva, N.M. Rad'ko //Problemy agrorynka.- 2015.-N3.-S. 14-20.

Развитие кооперации, рынок средств производства

Ауыл шаруашылық кооперативтерінің негізгі артықшылықтары мен қызмет етуі бойынша ерекшеліктері анықталды. Жамбыл облысында ғылыми-зерттеу институтының қызметкерлері атқарған жұмыстарға шолу жасалды, ауыл шаруашылық кооперативтерді мемлекеттік қолдаудың құралдары туралы, олардың тиімділігі туралы баяндалды. Жамбыл облысында шағын шаруашылық жүргізу формаларының кооперативке біріктіру бойынша дайындалған құру механизмі көрсетіліп, шағын шаруашылық жүргізу формаларының әр түрлі ауыл шаруашылық кооперативіне бірігуі ғылыми негізделіп, әр үлгі бойынша оңтайлы параметрлері есептелген.

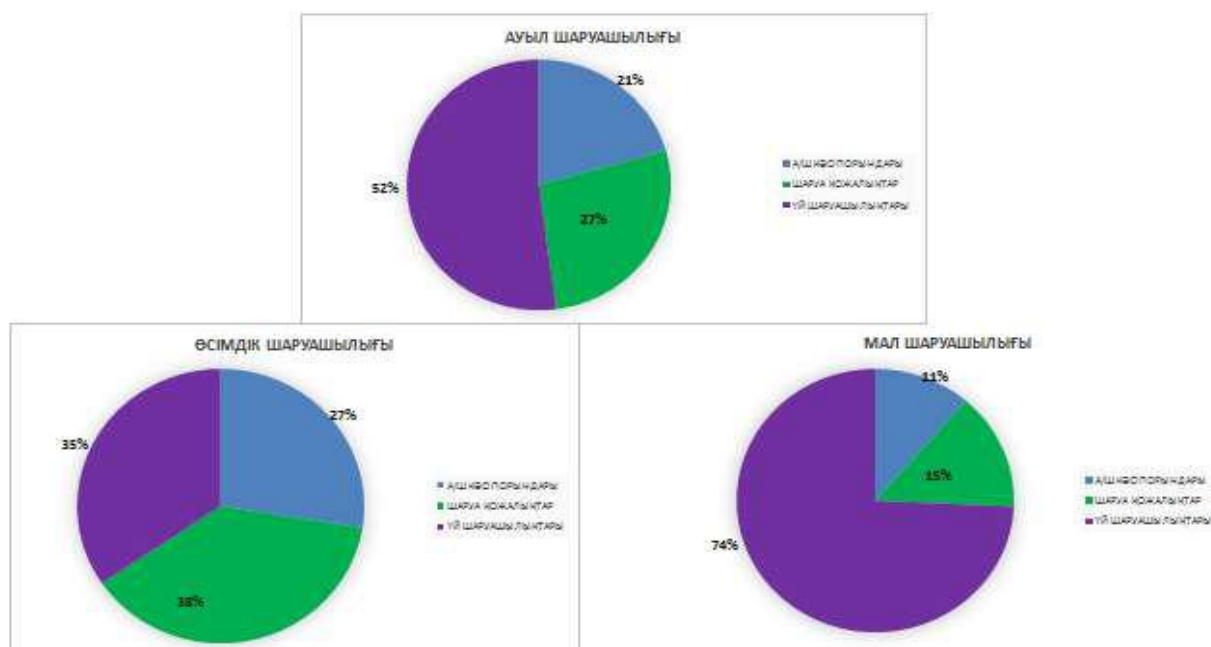
Зерттеу процесінде әр түрлі әдістер қолданылды: экономикалық анализде, ҚР-дағы ауыл шаруашылық кооперативтерінің даму қарқынын зерттегенде - экономика-статикалық, кооперациялау процесінің негативтік және позитивтік қарқынын анықтағанда абстракты-логикалық әдістер қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қазақстан Республикасы АӨК-де өзекті проблемалық мәселелердің бірі болып өндірістің майда тауарлы сипаты саналады, ол ауыл шаруашылығының жалпы

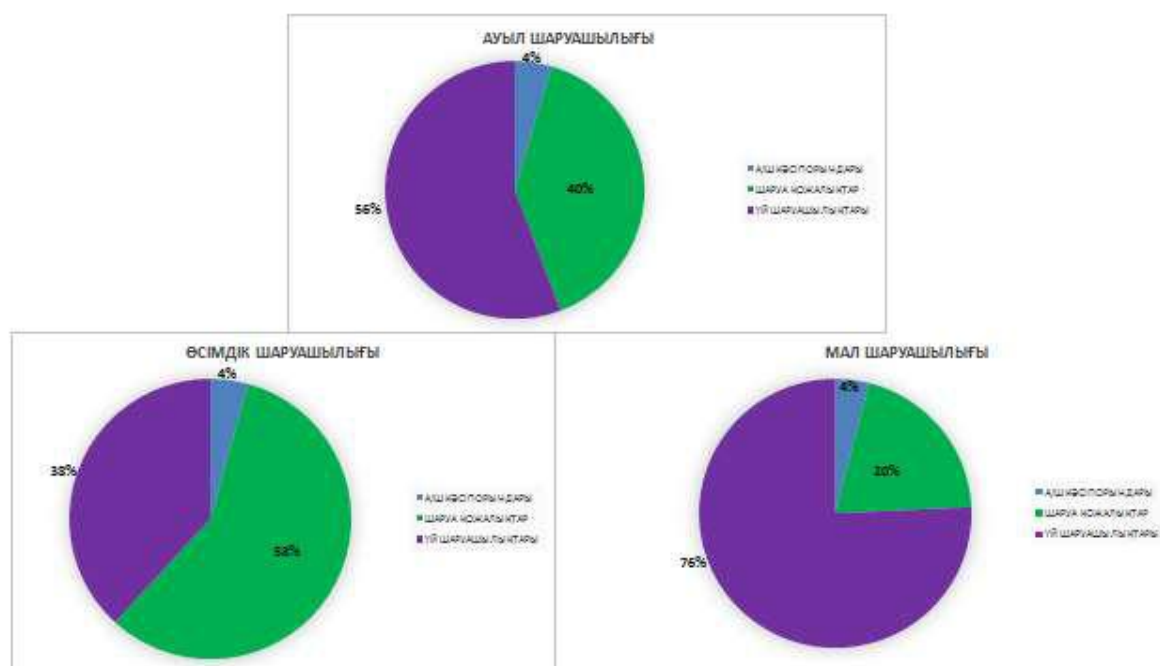
өнімінде шаруашылық жүргізудің шағын формаларының үлесі жоғары болуымен (1-сурет), атап айтқанда Жамбыл облысында (2-сурет), ауыл шаруашылық құрылымдарының жалпы санының, олардың жер үлестерінің төмен үрдістерімен түсіндіріледі (3-сурет). Шағын шаруашылық жүргізу формаларының прогрессивті технологиялар мен егін айналымын сақтамауы жер ресурстарын тиімсіз қолдануға әкеледі.

Өндірілген өнімді қайта өңдеу кәсіпорындарына жеткізу, өткізу, сақтау проблемалары туындайды. Соның салдарынан өнімді өндірушіден тұтынушыға дейінгі аралықта шаруашылықтан арзан бағамен сатып алып, жоғары бағамен сататын, олардың пайдасына кенелетін көптеген делдалдардың пайда болуы туындайды. Тауар өндіруші мен қайта өңдеу кәсіпорындарының арасындағы экономикалық байланыстың нашарлығы ауыл шаруашылық өнімнің төмен қайта өңдеу үлесіне және АӨК қайта өңдеу кәсіпорындарының қуаттылығының төмендеуіне әкелді (4-сурет). Сонымен қатар ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің жеміс-көкөніс өнімінің өндірушіден тұтынушыға дейін айтарлықтай жоғалтуы байқалады (5-сурет).

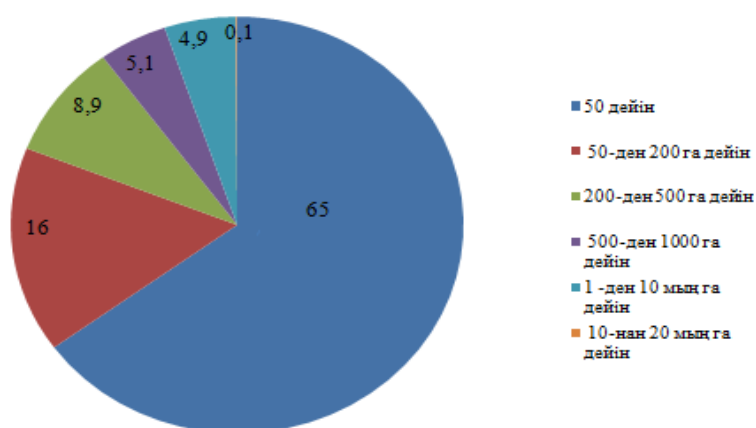

1-сурет – 2017 ж. ҚР-да шағын шаруа қожалықтардың жалпы ауыл шаруашылығы өнім өндірісіндегі үлесі, %

Развитие кооперации, рынок средств производства

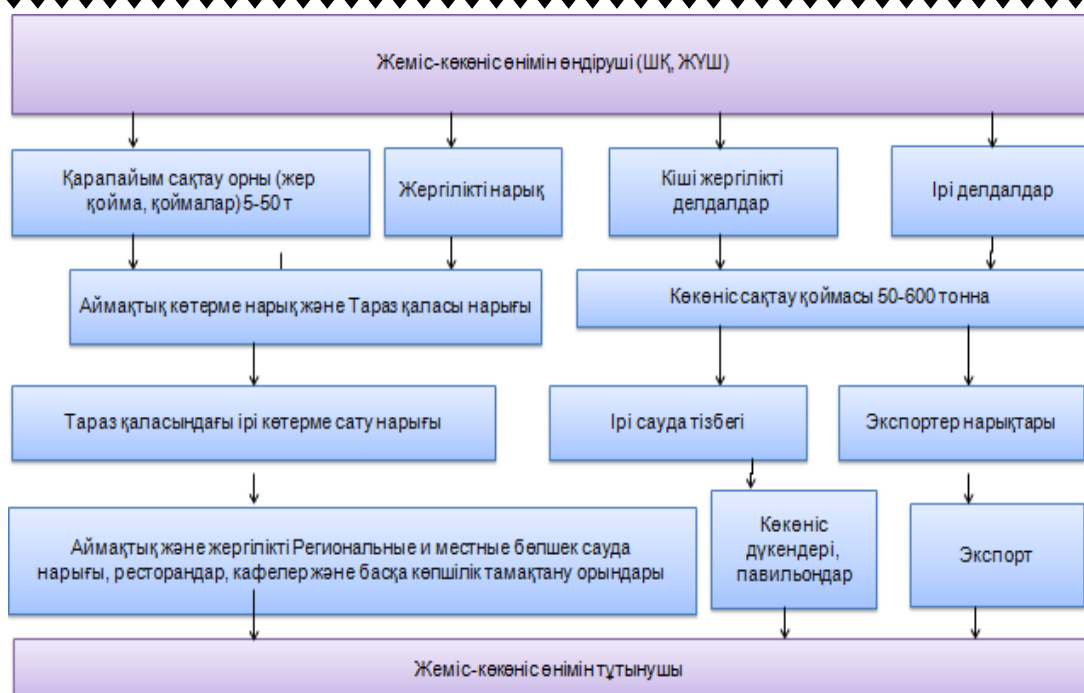

2-сурет – 2017 ж. Жамбыл облысында шағын шаруа қожалықтардың жалпы ауыл шаруашылығы өнім өндірісіндегі үлесі, %

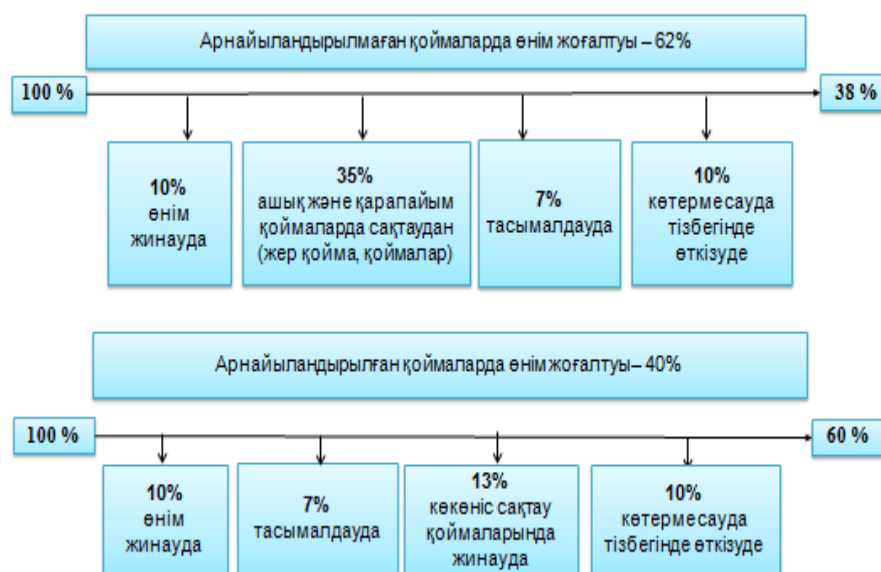

3-сурет – ҚР-да шағын шаруа қожалықтардың жалпы ауыл шаруашылығы жер көлеміндегі үлесі, %

Развитие кооперации, рынок средств производства

4-сурет – Жеміс-көкөніс өнімін өндірушіден тұтынушыға дейін жеткізу тізбегі

5-сурет – Жеміс-көкөніс өнімінің өндірушіден тұтынушыға дейін жоғалтуы

Көптеген шағын қожалықтар үшін субсидиялау, жеңілдетілген несиелендіру мемлекеттік қолдау шараларына қолы жетпейді, себебі олар қойылатын талаптарға сәйкес емес (егілген өнім көлемі, мал санының көлемі және т.б. бойынша) кепілдік мүліктері де жоқ және т.б. Шағын және орта кәсіпкерліктері субъектілерінің табыс деңгейі төмен, сондықтан ауылдағы бизнесті дамытуға алғашқы капитал мен қамтамасыз ете алмайды.

АӨК-дегі осы проблемалар шаруашылық жүргізудің шағын формаларын, олардың мүдделерін қорғау, өндірісті бірлесе ұйымдастыру, өндірілген өнімді өткізу, оны алғашқы ұқсату, негізгі өндіріс құралдарымен қамтамасыз ету (ЖЖМ, тұқым, тыңайтқыш және т.б.), ауыл шаруашылық тауар өндірушілерге техникалық қызмет көрсету мақсатында ауыл шаруашылық кооперативтеріне біріктірудің қажет екенін негіздейді.

Развитие кооперации, рынок средств производства

Жоғарыда көрсетілген қалыптасқан жағдайды талдай келе Жамбыл облысында және республикада ауыл шаруашылық кооперациясы дамуының ұйымдық-экономикалық негіздемесі анықталды:

– шағын шаруашылық жүргізу формаларының мәселелерін (ЖЖМ, тұқым, тыңайтқыш және т.б. сатып алуға қаржының тапшылығы, мемлекеттік қолдаудың жетіспеушілігі және т.б.) шешу қажеттілігі;

– өндірушілермен, шикізатты қайта өңдеушілермен, жеткізушілер мен сауда жүйесі және делдалдармен экономикалық қарым-қатынастың жетілмеуі;

– өнім өндірудің көлемін алға тартпайтын, салған шығынды жаппайтын төмен сатып алу бағасы;

– импортқа қарағанда ауыл шаруашылық шикізатының бәсекеге қабілетсіз төмен сапасы;

– ауыл шаруашылық өнімін жеткізу, сақтау, алғашқы және терең қайта өңдеу мен сатып алудың дамымағандығы.

Ауыл шаруашылық кооперативтерін дамытудың басымдылығы соңғы жылдары қабылданған бағдарламалық құжаттармен анықталады (Агробизнес-2020, Стратегия-

2050 және т.б.). Президенттің Қазақстан халқына 2014 жылдың 17-қаңтарындағы Жолдауында мемлекет басшысы Н.Назарбаев «ауыл шаруашылығындағы бизнесті дамытуға, фермерлікті кооперациялау процесіне кедергі келтіретін барлық барьерлерді жою керек екенін» атап көрсетті [1]. 2016 ж. 1 қаңтарынан бастап ҚР-ның жаңа бірыңғай Заңы – «Ауыл шаруашылық кооперативтері туралы» [2] іске қосылды (ҚР Мәжіліс Парламенті 2015 ж. 29-қазанында қабылданған).

Осы Заңға байланысты қолданыстағы келесідей ҚР-ның Заңдары пайдаланудан тоқтатылады: «ҚР ауылдық тұтыну кооперациясы туралы» [3] (1999 ж. 21 шілде), «Ауыл шаруашылық серіктестіктер және олардың ассоциациялары (одақтары) туралы» [4] (2000 ж. 25 желтоқсан), «Су пайдаланушылардың ауылдық тұтыну кооперативтері туралы» [5] (2003 ж. 8-сәуір). Ауыл шаруашылық кооперациясының осы түрлері (АШК, СПАТК) тиісінше заңдарына сәйкес жою процедурасынан (реттемелеу) немесе қайта тіркеуден өтуге міндетті (6-сурет).

6-сурет – Ауыл шаруашылық кооперациясына байланысты ҚР Заңдары

«Ауыл шаруашылық кооперативтері туралы» ҚР Заңындағы негізгі жаңа ережелерге бұрынғы қолданыстағы заңдардан айырмашылығына мыналар жатады:

– ауыл шаруашылық кооперациясының негізгі формалары «ауылшаруашылық кооперативтері» деген заңды тұлғалар дербес тобына біріктірілген және бірыңғай түсінік берілген. Олардың шаруашылық жүр-

гізудің басқа формаларынан айырмашылығы бар, атап айтқанда – өндірісті ұйымдастырудың ерекше формасымен, оның мүшелерінің, мүліктік жарналарын өз еріктерімен біріктіру жолымен олардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға және ауыл шаруашылық тауар өндірушілердің өздерінің пайдасын қамтамасыз етуге бағытталған;

– ҚР Азаматтық кодексіне [6] ауыл шаруашылық кооперативтері коммерциялық ұйым ретінде бекітіліп, осыған байланысты таза табыс кооператив мүшелері арасында, олардың өндірістік және шаруашылық қызметте қатынасу үлесіне сәйкес (пропорциональды түрде) бөлуге құқық мүмкіндігі бар деген қосымша енгізу.

– ауыл шаруашылық кооперативтеріне арнайы салық режимі енгізіліп, бірнеше салық түріне (кооперативтік табыс салығы, ҚҚС, көлік салығы, жер салығы және мүлік салығы) 70 пайыз жеңілдік қарастырылды, ауыл шаруашылық кооперативтерінің қызмет ету саласы кеңейтілді, АСР қолдануға шектеулер алынып тасталды, ауыл шаруашылық кооперативінің мүшелері құрамы кеңейтілді [7];

– ауыл шаруашылық кооперативтерін құруда мемлекеттің рөлі анықталды және жергілікті басқару органдарының ауыл шаруашылық кооперативтерін құруды ынталандыру, ақпараттық-консультативтік, методологиялық көмек көрсету, кадр даярлау, ғылыми зерттеулер жүргізу, кооператив мүшелеріне сауда орындарымен көмек көрсету құзыреттері бекітілді.

Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің құрылуы мен қызметінің негізгі мақсаттары:

– кооператив мүшелерінің әлеуметтік-экономикалық және басқа да қажеттіліктерін қанағаттандыру және олардың мүдделерін қорғау;

– кооператив мүшелерінің кірістерін арттыру;

– ауыл шаруашылығы өнімін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін өндіру, қайта өңдеу, өткізу, сақтау, өндіріс құралдарымен және материалдық-техникалық ресурстармен жабдықтау салаларында бәсекелестік ортаны құру;

– инфрақұрылымды дамыту және ауыл шаруашылығы өнімін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін өндірушіден тұтынушыға тікелей беруді қамтамасыз ету;

– кооператив мүшелерінің қажетті ресурстарды тиімді шарттар бойынша сатып алуына жәрдемдесу және өздерінің өндірістік және өзге де шаруашылық қызметін қаржыландыруға қол жеткізе алу болып табылады.

Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің құрылуы мен қызметінің негізгі қағидаттары:

– ауыл шаруашылығы кооперативіне кірудің және одан шығудың еріктілігі, Заңның және ауыл шаруашылығы кооперативі жарғысының талаптарына сәйкес келетін кез келген тұлғалардың кіру мүмкіндігі;

– кооперативтің қауымдасқан мүшелерін қоспағанда, кооператив мүшелерінің тең құқықтылығына негізделген басқарудың демократиялылығы: мүлік (пай) жарналарының мөлшері мен санына қарамастан бір мүше – бір дауыс;

– ауыл шаруашылығы кооперативін басқару органдарының сайланбалылығы және оның мүшелерінің жалпы жиналысына есеп беріп отыруы;

– ауыл шаруашылығы кооперативтерінің дербестігі және қызметінің тәуелсіздігі;

– ауыл шаруашылығы кооперативінің өз мүшелеріне тауарларды (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) өзіндік құны бойынша сатуы;

– өзара көмек және кооператив мүшелері үшін экономикалық пайданы қамтамасыз ету;

– ауыл шаруашылығы кооперативінің, ауыл шаруашылығы кооперативтері қауымдастығының (одағының) қызметі туралы ақпаратқа олардың барлық мүшелерінің қолжетімділігі болып табылады.

Шағын шаруашылық жүргізу формаларының ауыл шаруашылық кооперативтеріне бірігуінің артықшылықтары келесідей болып табылады:

– кооператив мүшелері ауыл шаруашылық өткізу, қайта өңдеу және т.б. қызмет көрсету кооперативіне кіргенде өздерінің заңды және экономикалық тәуелсіздігін сақтайды, яғни өз жерінің, өндірген өнімінің және ауыл шаруашылық техникасының иесі болып қала береді;

– ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің өндірген өнімінің өткізілуіне деген кепілділік (делдалсыз қайта өңдеу кәсіпорындарына немесе тікелей нарыққа);

– шаруа қожалықтарының тасымалдау, қайта өңдеуге дейін шикізатты жеткізу немесе дайын өнімді нарыққа шығару бойынша шығындардың азаюы;

– шаруашылықтардың механикаландандырылған қызметтерге ішкі шаруашылық тарифтердің болуына байланысты шығындарын азайту;

– ұйымдық-экономикалық шешімдер қабылдауда жалпы жиналыста дауыс беру құқығының болуы, кооператив мүшелерінің мүддесінің қорғалуы;

– кооператив қызметкерлерінен тегін ақпараттық-консультативтік көмек алу;

– шағын шаруашылық жүргізу формаларына мемлекеттік қолдаудың қолжетімділігі;

– тұрақты жұмыспен қамтылу (тұрақты және қосымша жұмыспен).

«Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ» ЖШС жұмыс тобымен «Жамбыл облысындағы шаруашылық жүргізудің шағын формаларын ауыл шаруашылық кооперативтеріне біріктіру бойынша пилоттық жобаларды іске асыру және ғылыми сүйемелдеу» қызметін мемлекеттік сатып алулар бойынша 2016-2017 жылдардағы «Жамбыл облысы әкімшілігінің ауыл шаруашылығы басқармасы» МКМ-мен келісімшарт Жобасы аясында Жамбыл облысы аудандарында келесідей жұмыстар атқарылды:

– шаруашылық жүргізудің шағын формалары арасында кооператив құрудың артықшылықтары туралы, ҚР жаңа «Ауыл шаруашылық кооперативтері туралы» Заңының және ҚР «Ауыл шаруашылық кооперативтеріне байланысты кейбір заңдылық актілерге өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» 29.10.2015 Заңының негізгі ережелері туралы, ауыл шаруашылық кооперативтеріне және кооператив мүшелеріне арналған мемлекеттік қолдаулар туралы (арнайы салық режимі, өнімді қайта өңдеу технологиялық құралдарына ауыл шаруашылық техникасына инвестициялық субсидия беру туралы және т.б.), ҚР «Жер кодексіне өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» 02.11.2015 Заңының жер реформалары, сонымен қатар Шу, Қордай, Байзақ, Жуалы, Мерке, Рысқұлов, Жамбыл аудандарының ауылдық округтерінде жер мәселелері туралы түсіндіру жұмыстары жүргізілді;

– ауыл шаруашылық өндірістік кооперативінің қатынасушылары анықталды, өсімдік және мал шаруашылықтары салаларында жерді, ауыл шаруашылық техникасын, кооператив объектілерін (көкөніс сақтау қоймасы, мал бордақылау кешенін, сүт қабылдау пунктін, сүтті қайта өңдеу мини цехын, мал сою алаңын) бірлесіп қолдану және негізгі құралдармен қамтамасыз ету (тұқым, тыңайтқыш, ЖЖМ және т.б.) бойынша ауыл шаруашылық тауар өндірушілердің пилоттық 80-ге тарта ауыл шаруашылық кооперативке бірігу жобалары ғылыми негізделді;

– құрылған пилоттық жобаларға ғылыми-негізделген ауыл шаруашылық кооперативтерінің оптималды параметрлері берілді, оның ішіне, әр кооператив мүшесінің егін алқабын орналастыру картасы және құрамы; мал басының және жердің кадастрлік құнының үлес салмағы, мал айналымы, өнім бірлігіне және 1 бас малға кететін өндірістік шығындар есебі, 1 га ауыл шаруашылық дақылының өндірістік

шығындары, шаруашылық бойынша және кооперативке біріккеннен кейінгі дақыл бойынша экономикалық тиімділігі, несиеге немесе лизингқа алынатын техниканың әр мүшенің үлес салмағына байланысты сомасын қайтару механизмі және ауыл шаруашылық өндірістік кооперативі мүшелерінің арасында таза пайданы бөлу механизмі есептелді;

– құрылтай құжаттары дайындалды (кооператив мүшелерінің құқықтық және экономикалық қарым-қатынасын белгілейтін Жарғы, құрылтай келісім-шарты және т.б.) және көрсетілген пилоттық жобаларды әділет басқармасынан мемлекеттік тіркеуден өткізу жұмысы жасалды.

Жүргізілген жұмыстың нәтижесі ретінде 2016-2017 жылдары Жамбыл облысында әр түрлі бағытта (ауыл шаруашылық өнімін өндіру бойынша, мал бордақылау және сою бойынша, сүтті бастапқы өңдеу бойынша, ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін негізгі құралдармен қамтамасыз ету және сервистік қызмет көрсету бойынша және т.б.) 80 ауыл шаруашылық кооперативтері құрылды.

Жамбыл облысында барлығы 181 ауыл шаруашылық кооперативтері құрылған, оның ішінде 55 ауыл шаруашылық кооперативі жеке үй шаруашылықтарының бірігуі арқылы құрылса, қалған 126 ауыл шаруашылық кооперативі шаруа қожалықтарының бірігуі арқылы қызмет етуде. Бүгінгі күні Жамбыл облысы бойынша жеке үй шаруашылықтарының бірігуі арқылы құрылған 55 ауыл шаруашылығы кооперативтері жұмыс істеуде, оған 1148 мүше тіркелген. 2017 жылы 50,5 млн теңгенің өнімі өндіріліп, 154,9 млн теңгенің қызметі көрсетілді. Оның ішінде 48 ауыл шаруашылығы кооперативі 2017 жылы құрылған. 11 кооператив 805,8 млн теңгеге 2867 МІҚ аналық бас, 9 кооператив 902,9 млн теңгеге бордақылау алаңына 4439 бас МІҚ малын сатып алды. Алдағы уақытта жұмыс істеп тұрған кооперативтердің жұмысын ұйымдастыру және жүктемелігін қамтамасыз ету үшін (өндіріс көлемін ұлғайту) әрбір ауыл шаруашылығы кооперативі бойынша нақты іс-шаралар жоспары дайындалуда.

Тұжырымдар. 2018 жылы аталған бағдарламаны жүзеге асыру мақсатында республикалық бюджеттен 2,1 млрд қарастырылып, оның 1,2 млрд теңге «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ арқылы 254 өтінім иесін несиенен қамтамасыз етуге және 844,4 млн теңге «Аграрлық несие кооперациясы» АҚ

арқылы игеріледі деп жоспарлануда. «Аграрлық несиесі кооперациясы» АҚ-на бөлінетін 844,4 млн теңгенің 50 млн теңгесін «Шу» Микро қаржы ұйымы, 200 млн теңгесін «Атамекен Тараз» микро қаржы ұйымы және қалған 594 млн теңгесін кредиттік серіктестіктер арқылы игеру жоспарлануда [8].

Жамбыл облысы және республика деңгейінде ауыл шаруашылық кооперативтерін ұйымдастыру ауылдағы шағын және орта кәсіпкерліктің дамуына, ауыл шаруашылық тауарларының бастапқы өңдеу деңгейінің жоғарылауына және ауыл шаруашылық тауар өндірушілерге сервистік қызмет сапасының артуына жаңа қарқын беруде.

Сүттің әр литрына және бордақыланған ірі қара малдың әр басына беріліп отырған субсидия, малды сатып алуға беріліп отырған жеңілдетілген пайыздық мөлшерлеменен несиесі, сонымен қатар осы ауыл шаруашылық кооперативтерге мал сою алаңына, сүт танкеріне, көкөніс сақтау қоймасына берілген инвестициялық субсидия сияқты мемлекеттік қолдау ауылдағы халықты жұмыспен қамтып, бірігіп еңбек етуге жол ашып отыр. Жоғарыдағы көрсеткіштерді талдай келе ауыл шаруашылық кооперативтерінің қызметі ету тиімді, әрі перспективті екенін негіздейді.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 11 қараша 2014 ж. [Электрондық ресурс]. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты.-2014.-URL: <http://www.akorda.kz/ru/addresses/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-11-noyabrya-2014-g> (қолдану мерзімі: 03.05.2018).

2 Қазақстан Республикасының «Ауыл шаруашылық кооперативтері туралы» Заңы 29.10.2015ж. № 372-V3 (ред. 23.11.2016) [Электрондық ресурс]. ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайты.- 2016.- URL: <http://www.mgov.kz/document/5769> (қолдану мерзімі: 03.05.2018).

3 Қазақстан Республикасының «ҚР селолық тұтыну кооперациясы туралы» Заңы 21.07.1999 ж. № 450-І [Электрондық ресурс]. -1999. - URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=51014010#pos=0;0 (қолдану мерзімі: 22.05.2018)

4 Қазақстан Республикасының «Ауыл шаруашылық серіктестіктер және олардың ассоциациялары (одақтары) туралы» Заңы 25.12.2000 ж. № 133-II. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпа-

раттық-құқықтық жүйесі [Электрондық ресурс].-2000.-URL:http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000133_ (қолдану мерзімі: 22.05.2018)

5 Қазақстан Республикасының «Су пайдаланушылардың ауылдық тұтыну кооперативтері туралы» Заңы 08.04.2003ж. № 372-V. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі [Электрондық ресурс]. -2003. - URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000404_ (қолдану мерзімі: 28.05.2018).

6 Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі 24.12.1994. № 269-XIII. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі [Электрондық ресурс].-1994.-URL:<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (қолдану мерзімі: 28.05.2018).

7 Қазақстан Республикасының Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) 25.12.2017 ж. № 121-VI. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі [Электрондық ресурс]. -2017.- URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K080000099_ (қолдану мерзімі: 28.05.2018)

8 Жамбыл облысының деректері [Электрондық ресурс] Жамбыл облысы әкімінің ресми сайты. – 2018.- URL: <http://www.zhambyl.gov.kz/> (қолдану мерзімі: 11.05.2018).

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 11 қараша 2014 ж. [Электрондық ресурс]. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты.- 2014.- URL: <http://www.akorda.kz/ru/addresses/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-11-noyabrya-2014-g> (қолдану мерзімі: 03.05.2018).

2 Қазақстан Республикасының «Ауыл шаруашылық кооперативтері туралы» Заңы 29.10.2015ж. № 372-VZ (ред. 23.11.2016) [Электрондық ресурс]. ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайты.- 2016.- URL: <http://www.mgov.kz/document/5769> (қолдану мерзімі: 03.05.2018).

3 Қазақстан Республикасының «ҚР селолық тұтыну кооперациясы туралы» Заңы 21.07.1999 ж. № 450-І [Электрондық ресурс]. -1999. - URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=51014010#pos=0;0 (қолдану мерзімі: 22.05.2018)

4 Қазақстан Республикасының «Ауыл шаруашылық серіктестіктер және олардың ассоциациялары (одақтары) туралы» Заңы 25.12.2000 ж. № 133-II. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі [Электрондық ресурс].-2000.- URL:http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000133_ (қолдану мерзімі: 22.05.2018)

5 Қазақстан Республикасының «Su pajdalanushylardıң ауылдық тұтыну кооперативтері туралы» Заңы 08.04.2003ж. № 372-V. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық зhiyesi [Jelektрондық resurs] .-2003. - URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000404_ (қолдану мерзими: 28.05.2018).

6 Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі 24.12.1994. № 269-XIII. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық зhiyesi [Jelektрондық resurs].-1994.-URL:<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (қолдану мерзими: 28.05.2018).

7 Қазақстан Республикасының Салық және бjudzhetке төленетін басқа да mindetti төлемдер туралы (Салық кодексі) 25.12.2017 ж. № 121-VI. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық зhiyesi [Jelektрондық resurs]. - 2017.- URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K080000099_ (қолдану мерзими: 28.05.2018)

8 Zhambyl oblysynyң derekteri [Jelektрондық resurs] Zhambyl oblysy әкімінің resmі сайты. – 2018.- URL: // <http://www.zhambyl.gov.kz/> (қолдану мерзими: 11.05.2018).

ӨОЖ 338.436
ҒТАМР 06.71.07

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫғыНДАғы
КООПЕРАЦИЯНЫ ДАМУ**

**РАЗВИТИЕ КООПЕРАЦИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**DEVELOPMENT OF COOPERATION IN AGRICULTURE
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Д.А. КАЛДИЯРОВ

э.ғ.д., профессор

Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА

PhD докторанты

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

Д.А. КАЛДИЯРОВ

д.э.н., профессор

Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА

PhD докторант

Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова

D.A. KALDIYAROV

Dr.E.sc., Professor

ZH.SH. ABDYKALIEVA

PhD student

Zhetysu State university named after I.Zhansugurov

Аңдатпа. Республикадағы ауылшаруашылық кооперациясының қазіргі жағдайы, оны тежеуші факторлары, оны мемлекеттік қолдау нысандары және даму перспективалары қарастырылған. Шаруашылықтың кішігірім формаларының жұмыс істеу мәселелері, ынтымақтастық принциптері анықталған. Тұтыну кооперативтерін құрудың шетелдік тәжірибесі Канаданың, Ұлыбританияның, Швецияның, Данияның, Норвегияның, Финляндияның мысалында келтірілген. Алматы облысының кішігірім шаруашылық субъектілерінің ынтымақтастықтығын дамытуға кедергі келтіретін факторлар көрсетілген. Қызмет кооперативтерін құру және оларды агроөнеркәсіптік кешенде кеңінен қолдану қажеттілігі туралы дәлелденді. Ауыл шаруашылық кооперативтері қызметінің еңбек нарығында кедергілерді азайтуға, тауарлар мен қызметтерді өндіру саласына ықпал ететін бағыттары анықталған. Жүргізілген зерттеулер негізінде елімізде ауылшаруашылығы кооперациясын одан әрі дамыту бойынша шаралар ұсынылды.

Сонымен бірге, қазіргі экономикалық жағдайларда оның дамуын көрсететін ауыл шаруашылығы кооперативтері мәселелері бойынша ғылыми-әдістемелік ережелер, агроөнеркәсіптік өндірістің аймақтық ерекшелігіне және оның әлеуметтік маңыздылығына қатысты бірқатар ережелер жеткіліксіз әзірленді немесе талқыланды. Агроөнеркәсіптік кооперативтердің тиімділігін арттыру үшін сындарлы шешімдер мен нақты ұсыныстар әзірлеу қажет [2].

Қазіргі таңда ел экономикасы тұрақты және қарқынды дамып келеді, нәтижесінде нарықтағы барлық нарық субъектілеріне әсер ететін нарықтық қатынастардың біртіндеп өзгеруі байқалады, оның ішінде ауыл шаруашылық кооперативтік жүйесі маңызды рөл атқарады. Ауыл шаруашылығында кіші және орта субъект қатысушылар мен олардың бірлестіктерінің белсенділігі арқылы нарықта ауыл шаруашылық өнімдерін нығайтады. Осыған байланысты фермерлік шаруашылықта фермер шаруа қожайыны емес, иесі болған кезде ең үлкен тиімділікке қол жеткізді: ол өзі үшін жұмыс істейді, өз экономикасын бақылайды. Бұл мақсатқа ауыл шаруашылық өндірісі тек қана ауыл шаруашылық өндірістік кооперативін құру арқылы қол жеткізе алады.

Ауыл шаруашылығы бүгінгі таңда біз ойлағандай қарқынмен дамып келе жатқан жоқ. Бұл ауылдық жерлердегі жұмыс жасайтын нарықтық субъектілердің құрылымына байланысты.

Қазіргі қалыптасып отырған саяси-экономикалық жағдайға байланысты негізгі талап – халықты жұмыспен қамту мәселесі. Бұл мәселе әсіресе ауылдық жерде өзекті. Алматы облысы бойынша халқымыздың 45 пайызға жуығы ауылда тұрады. Сондықтан өзін-өзі жұмыспен қамтамасыз етіп отырған тұрғындардың басым көпшілігі ауылдан шығуда. Ал олардың табыс көзі иеліктеріндегі қосалқы шаруашылықтарына тікелей тәуелді, яғни ауыл шаруашылық кооперативтер қозғалысын дамытудың басым бағыттары ауылдық жерлерде әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуға қатысу, халықтың қажеттілігін қанағаттандыру және әлеуметтік қорғау, жұмыспен қамтуды арттыру, азық-түлік қауіпсіздігі саласындағы Қазақстан қауіпсіздігін нығайту арқылы елдің тұтыну нарығының тұрақты дамуын қамтамасыз ету болып табылады.

Бұл АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасында қарастырылған агроөнеркәсіптік ке-

шен кәсіпорындарының дамуын ынталандыратын негізгі бағыттарға сәйкес келеді:

- несиенің қолжетімділігін арттыру;
- ауылдық жерлерде ауыл шаруашылығының шағын түрлерінің қаржылық тұрақтылығын арттыру;
- ауыл шаруашылығын техникалық және технологиялық жаңғырту.

Алайда кооперация тек объективті қажеттілікке ғана емес, сондай-ақ нақты мүмкіндіктерге айналуы үшін қолайлы заңнамалық базаны құру қажет. Агроөнеркәсіптік кооперацияны дамытудың анықталған құқықтық негізі - азаматтарға бірлескен қызметтің әр түрлі түрлерін біріктіру және жүзеге асыру құқығын беретін Қазақстан Республикасы Конституциясының баптары [3].

Ауыл шаруашылық өндірістік кооперативтер, жоғарыда айтылғандай, ауылдық жерлердегі экономикалық белсенділіктің ең кең таралған түрлерінің бірі болып табылады. Дегенмен, нарықтық экономикаға көшу және жер реформасы кезінде олардың рөлі мен ауыл шаруашылық кооперативтеріне мән берілмей келген. Экономикалық әдебиетте ауыл шаруашылығы кооперативтерінің жалпы құрылымында агроөнеркәсіптік кооперативтердің рөлі туралы бірқатар қарама-қарсы пікірлер бар. Осылайша, ауыл шаруашылығы кооперативтерін экономиканың аграрлық секторының басқа ұйымдары арасында басқарудың ең тиімді түрі деп қарастырады. Біздің пікірімізше, шаруалар үшін өндірісті ұйымдастырудың және кез келген басқа қызметтің ең түсінікті нысаны кооператив болып табылады.

Ауыл шаруашылық өндірістік кооперативтерінің тиімсіз қызметі, қаржылық және экономикалық, материалдық-техникалық, сондай-ақ заңды қасиеттерінің көптеген себептеріне байланысты. «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» заң бірнеше рет өзгертіліп, толықтырылған. 2016 жылдың қаңтар айынан бастап күшіне енген «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заңы осы мәселені шешуге бағытталған.

Қазіргі кезде Алматы облысында жеке секторда 25 мыңнан астам адам өзін-өзі жұмыспен қамтып отыр. Олар облыста өндірілетін сүттің 85 пайызын, еттің 84 пайызын, жеміс-жидектің, көкөністің басым көпшілігін өндіріп отыр. Дегенмен, өнімдерді өткізу мәселелерінің шешіл-меуінен оларға табыс көзі кірмей отыр. Сондықтан, тұрақты жұмыспен қамтамасыз ету үшін жеке секторда өндірілген өнімдерді өңдеуді

Развитие кооперации, рынок средств производства

ұйымдастыру қажет. Ірі өндірістік кооперативтерге бірлестіріп арнаулы кәсіптерін тұрақты табыс көзіне айналдыру арқылы өзін-өзі жұмыспен қамтып жұмыссыздық мәселесін шешеді.

Өндірістік кооперативтер ауыл шаруашылығы өнімін өндіруге, қайта өңдеуге, сондай-ақ жерді бірлесіп өңдеуге, ауыл шаруашылығы техникасын пайдалануға бағытталған. Өндірістік кооператив жеке тұлғалардың жалпы жиынтығынан пайда болады. Кооператив мүшесі үштен аз болмауы керек, және 16 жасқа толған, кооператив мүшесі болуға ерікті және оның қызметіне белсене ат салысатын кез келген жеке тұлға бола алады. Жасы кәмелетке толмаған азаматтың мүше болуына ата-анасының, не қамқоршысының келісімі керек [4].

Ұсақ шаруашылықтарды заң аясында ірілендіру мәселесі көп жылдан бері өз шешімін таппай келген. 2016 жылдан

бастап күшіне енген «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заң жобасының мақсаты ауыл шаруашылығы кооперативтерінің барлық түрлерін өндірістік кооперативтің ұйымдастыру-құқықтық нысанындағы коммерциялық заңды тұлғалар ретінде айқындау болып табылады. Себебі бүгінгі күні ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативін қоспағанда, ауыл шаруашылығы тұтыну кооперациялары коммерциялық емес ұйымдар болып саналады, яғни өз мүшелерінің арасында табысты бөлуге құқығы жоқ, бұл осы бірлестіктер түрінің тартымдылығын айтарлықтай шектейді. Ұсақ шаруалардың өндірістік кооперативтерге бірігуі өзі үшін ғана емес, өңір үшін де маңызы зор.

Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативінің қызмет көрсетуші кооперативтерінен айырмашылығы келесі 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте – Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативінің қызмет көрсетуші кооперативтерінен айырмашылығы

Ауыл шаруашылығы өнімін өндіру бойынша ауыл шаруашылығы кооперативі	Ауыл шаруашылығы қызмет көрсетуші кооперативтер (сүтті бастапқы қайта өңдеу бойынша бірлескен кооперативтік цех, мал сою цехы, қойма, жемшөп цехы және т.б..)
ресурстар → өткізу	ресурстар → өткізу ресурстар → сақтау ресурстар → қайта өңдеу жабдықтау

Жолдауда айтылғандай аграрлық саясат еңбек өнімділігін түбегейлі арттыруға және өңделген өнімнің экспортын ұлғайтуға бағытталуы керек.

Бұл ретте Мемлекет басшысының бастамасымен республикамызда ауқымы кең ұтымды жобалар мен инновациялық бағдарламалар тиімді жүзеге асырылуда. Алайда, экономикамыздың ауыл шаруашылығы секторының жаңаша бағытта дамуына агроөндірістік кешеннің ғылыммен тығыз байланыста болмауы, жекеменшік ұсақ шаруалардың әлсіздігі, инновацияға бейімделмеген ауыл кәсіпкерлері мен фермерлері үшін қажетті ресурстардың жетіспеушілігі едәуір кедергі келтіруде [5].

Қазіргі таңда жалпы өнімнің 34%-ы шаруа қожалықтарының үлесінде және олардың 40 пайызының жерлері 10 гектардан аспайды. Мұндай шағын қожалықтардың өндіріп отырған тауарларының бәсекеге қабілеттілігі төмен, инновациялық технологияларды қолдануға, адам денсаулығына қауіпсіз азық-түлік өндіруге, жоғары білікті мамандарды жұмысқа тартуға мүмкіндіктері жоқ.

Ауыл шаруашылық кооперативтерін құрудың маңыздылығын шетелдік тәжірибелер дәлелдейді. Мысалы, Канада елінің жағдайын алып қарасақ, онда ірі шаруа

қожалықтарын шоғырландырудың жалпы үлесі 70%-дан астам болғандықтан, ірі фермерлік қожалықтардың тәжірибесіне деген қызығушылық артуда. Ұлыбританияның аграрлық секторында мал азығын дайындайтын орындарда, тыңайтқыштар өндіретін зауыттарда және өзге де агроөндіріс кешенінде ауыл шаруашылығы техникасын бірлесе пайдалану тәжірибесі жолға қойылған. Швеция, Дания, Норвегия, Финляндияда ауыл шаруашылығы мен экономиканың басқа да секторлары арасындағы тұрақты байланыстарды басшылыққа ала отырып, сату және қызмет көрсету кәсіпорындары, өңдеулердің кең желісі жұмыс жасайды. Мұндағы жүйе арқылы ауыл шаруашылық ұжымдары 80%-ға дейін фермерлік өнімдерді өндіреді. Жапонияда ауыл шаруашылық тауарларды өндірушілерге жеткізу, өнімдерді өндіру мен сату, сондай-ақ несиелендіру кооперативтері – ауыл шаруашылығын ұжымдастырудың басты мақсаты [6].

Шетел тәжірибелері негізінде шоғырландыру ауыл шаруашылығының барлық салаларында маңызды жұмыс жасайтынын дәлелдеп көрсетті. Осы салада ауыл шаруашылығы өнімін өткізу бойынша кооперативтердің үлгісін келесі 2-кестеден көреміз.

өндiрген өнiмдерiн сақтау, тасымалдау, қайта өңдеу және тұтынушыға жеткізу. Осыған орай, кірістің аз ғана бөлігі жалпы басқаруға беріледі. Аталған үлгі маркетингтік қызметтің кең дамуына, республикадағы жекелеген аймақтардың сыртқы және ішкі нарығын бақылауға айтарлықтай мүмкіндік береді. Ол халық шаруашылығының басқа да салаларында агроөндірістік интеграцияны дамытуға, өндіріске ғылыми-техникалық жетістіктерді өндіруге, сонымен қатар жер, еңбек және материалдық ресурстар, тауар айналымындағы шығындарды төмендетудің тиімді жолдарын айқындауға мүмкіндік береді. Осы нысан республиканың жеке аймақтарында ішкі және сыртқы нарықты зерделеуде маркетингтік қызметті кеңінен дамыту үшін ерекше ықпалға ие [7].

Кооперативтік шаруашылықты құрудың негізгі шарты – оны ұйымдастыру үшін біріктірілген кәсіпорындардың және шаруашылықтардың мүдделерін сақтау. Қызметтің мақсаты мен сипатына байланысты кооперативтің төмендегі түрлерін анықтауға болады: өндірістік, жабдықтау, өткізу, несиелік, тұрғын үй және т.б. Қазақстанда ұсақ тауарлы шаруашылықты кооперативтеудің жұмысы бірнеше жылдардан бері жүргізіліп келеді. Алайда ұсақ шаруа қожалықтары өз еріктерімен кооперативке бірігуге ынталары жоқ. Елімізде кооперация өз деңгейінде дамымай отырғандықтан, нәтижелі қызмет етумен олардың қалыптасуына жағдай жасауда және ауылда кооперацияны дамытуда қолданыстағы заң барлық кедергілерді жоюы тиіс.

Бүгінгі таңда елімізде өндірілген өнімді қаражаттандыру жұмыстары жүргізілуде. Бұл ауыл шаруашылығы жерлерін үнемді пайдалануға, аграрлық кешеннің жұмысын жақсартуға үлес қосады. Өндіріске жаңа технологиялар мен инфрақұрылымды енгізу ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігін бірнеше рет арттыруға ықпал етеді. Бұл жерде біз ауыл шаруашылығын тұрақты дамытудың негізі кооперацияда екенін түсінуіміз керек. Осы орайда, Елбасы ұсақ кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлерді орта деңгейге көшіру үшін жағдай жасап, ірілендірудің алғышарттарын қалыптастыру талабын қойып отыр. Осы талаптарды орындаудың басты жолы – ұсақ шаруаларды кооперацияға біріктіріп, кластерлік бағыттарды дамыту. Аграрлық секторды жаңғырту және алдыңғы қатардағы озат агротехникалық шараларды өндірісте тиімді қолдану үшін ірі тауарлы кәсіпорындар қажет. Қазіргі кезде Қазақстанда коопера-

тив құрамына кірген шаруа қожалықтарының үлесі 10 пайыздан аспайды. Экономикалық ынтымақтастықтың және даму ұйымының мәліметтері бойынша дамыған елдерде бұл көрсеткіштер өте жоғары.

Дүниежүзінде кооператив қозғалысы ауыл шаруашылық өндірістің 100%-ын, тамақ өндіру өнеркәсібінің 45-50%-ын қамтиды. Еуропа елдерінде ауыл шаруашылық кооперативтері азық-түлік өнімдерінің 60%-на дейін өндіреді. АҚШ-та кооперативтер ауыл шаруашылық өнімінің 30%-ын нарыққа шығарады. Жапонияда ауыл шаруашылық кооперативі өндірген өнімнің 90%-ы өңделіп, нарыққа сатылады және олар фермерлерге ауыл шаруашылығына керекті техникалар мен қондырғылардың 80%-ын қамтамасыз етіп отырады. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, кооперацияның агроөндірістік кешенінде зор рөл атқаратынын айта кету керек. Ауылдық жерде тұратын халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартуға, ауыл шаруашылық жерлерін тиімді және құнарлығын сақтауға, адам капиталын жоғарылатуға, азық-түлік қауіпсіздігін сақтауға ерекше ықпал етеді [8].

Бүгінгідей жаһандану үрдісі қарқын алған заманда инновациялық ғылым-білімге деген сұраныс артып келе жатқанын көріп отырмыз. Жаңа заман әр салада жаңашыл ізденістерді талап етуде. Ауыл шаруашылық саласындағы ескі тәсілдердің орнын баса бастаған нанотехнологияның өзі бүгінде күнделікті тұрмысымызға енуде. Елімізде қабылданған индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы ғылыми-техникалық серпіліске жол аша бастады [9].

Өндірісте жаңа технологияларды игеру – бүгінгі күннің басты талабы. Қазақстанның аграрлық саласының сыртқа өнім шығару мүмкіндігі мол. Өндіріс пен ғылымды байланыстыру мәселесінде де әлеуетіміз баршылық. Экспортты күшейту үшін бұл мүмкіндікті жіберіп алмауымыз қажет екенін әр ауыл шаруашылығында жұмыс жасайтын кәсіпкер түсінуі тиіс. Осы орайда ғылым, білім, өндіріс интеграциясын күшейту арқылы ұсақ шаруашылықтарды ірілендіре отырып ел экономикасын инновациялық бағытта өркендету қадамын жетілдіре түсу басты қағидаға айналуы тиіс [10].

Мақаланың ғылыми нәтижелері ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативінің әлеуетін дамыту негізінде, кооперативтерде меншік қатынастары, еңбек қатынастары, кірістер мен шығыстарды бөлу процесіндегі қарым-қатынастар, сондай-ақ басқару жүйесін құруға пайдалануға болады.

Зерттеудің ұсыныстары мен қорытындыларын ауыл шаруашылығы кооперативтерінде қолдануға болады.

Тұжырымдар:

1. Әлеуметтік әділеттілік пен әлеуметтік теңдік тұрғысынан ауыл тұрғындары үшін ең қолайлы, олардың мүшелері арасындағы кооперативтерде меншік қатынастары, еңбек қатынастары, кірістер мен шығыстарды бөлу процесіндегі қарым-қатынастар, сондай-ақ басқару жүйесі мен басқа да элементтері өзара әрекеттесу болып табылады.

2. Ауыл шаруашылығы кооперативтерін экономиканың аграрлық секторының басқа ұйымдары арасында басқарудың ең тиімді түрі деп қарастырады. Біздің пікірімізше, шаруалар үшін өндірісті ұйымдастырудың және кез келген басқа қызметтің ең түсінікті нысаны кооператив болып табылады.

3. Өндіріске жаңа технологиялар мен инфрақұрылымды енгізу ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігін бірнеше рет арттыруға ықпал етеді. Бұл жерде біз ауыл шаруашылығын тұрақты дамытудың негізі кооперативтерде екенін түсінуіміз керек.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері». [Электрондық ресурс].-2018.-URL: www.akorda.kz/.../kazakstan-respublikasynyn-prezidenti (айналым уақыты: 10.01.2018)

2 Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс]. - URL: <http://www.mgov.kz> (айналым уақыты: 08.01. 2016)

3 АӨК-ті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасы. [Электрондық ресурс].- 2017. -URL: <http://www.mgov.kz> (айналым уақыты: 02.12.2016)

4 Көбеев Ә. Кооперативтік жүйенің теориялық негіздері // Аль-пари.-2006.- №2.-31б.

5 Шарипов А.Қ. Қазақстанда ауылшаруашылығы кооперацияларының дамуы: проблемалары мен шешу жолдары. Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция.- Алматы: ҚазАКӨЭФЗИ, 2014.-27б.

6 Хусаинов Б.М., Жумагазиева А.Г. Основные приоритеты аграрной политики Республики Казахстан //Проблемы агрорынка. – 2015. –№2. – С.12-18

7 Есполов Т.И., Бельгибаев К.М., Су-

лейменов Ж.Ж. Аграрная экономика: учебное пособие. – Алматы: «КазНАУ», 2005. – 320 с.

8 Нурманов Б.Н. Материально-техническое обеспечение и обслуживание крестьянских (фермерских) хозяйств в районном АПК //Проблемы агрорынка.- 2006.- № 3.- С. 21-26.

9 Беделбаева А.Е. Ауылшаруашылық кәсіпорындарын мемлекеттік қолдау: шетелдік тәжірибе// Проблемы агрорынка. –2016. – №3. –Б. 118-122.

10 Қалдияров Д.А., Беделбаева А.Е. Қазақстан агроөнеркәсіптік кешенін инновациялық дамытудың өзекті проблемалары// Проблемы агрорынка. -2016. – №2. –Б. 22-27.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері». [Электрондық ресурс].-2018.-URL: www.akorda.kz/.../kazakstan-respublikasynyn-prezidenti (айналым уақыты: 10.01.2018)

2 Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс]. -URL: <http://www.mgov.kz> (айналым уақыты: 08.01.2016)

3 АӨК-ті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасы. [Электрондық ресурс].- 2017. -URL: <http://www.mgov.kz> (айналым уақыты: 02.12.2016)

4 Көбеев Ә. Кооперативтік жүйенің теориялық негіздері // Аль-пари.-2006.- №2.-31б.

5 Шарипов А.Қ. Қазақстанда ауылшаруашылығы кооперацияларының дамуы: проблемалары мен шешу жолдары. Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция.- Алматы: ҚазАКӨЭФЗИ, 2014.-27б.

6 Husainov B.M., Zhumagazieva A.G. Osnovnye prioritety agrarnoj politiki Respubliki Kazahstan//Problemy agrorыnka.-2015.-№2.-S.2-18

7 Espolov T.I., Bel'gibaev K.M., Sulejmenov Zh.Zh. Agrarnaja jekonomika: uchebnoe posobie. – Алматы: «KazNAU», 2005. – 320 с.

8 Nurmanov B.N. Material'no-tehnicheskoe obespechenie i obsluzhivanie krest'janskih (fermerskih) hozjajstv v raj-onnom APK // Problemy agrorыnka.- 2006. - № 3. - S. 21-26.

9 Bedelbaeva A.E. Auyylsharuashylyk kәsiporyndaryn memlekettik қoldau: sheteldik tәzhiribe// Problemy agrorыnka. – 2016. – №3. – B. 118-122.

10 Қалдияров Д.А., Беделбаева А.Е. Қазақстан агроөнеркәсіптік кешенін инновациялық дамытудың өзекті проблемалары// Проблемы агрорынка. -2016. – №2. –Б. 22-27.

ауыл шаруашылығы өндірісінің үлесі айтарлықтай төмендеді [3].

Осыған байланысты, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалану үшін мынадай мәселелерді шешу қажет: ауыл шаруашылығының топырақты қорғау жүйесін сақтау, монокультурадан құтылу, органикалық және минералды тыңайтқыштарды енгізу және т.б.

2018 жылғы 10 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында республиканың дамуының басты бағыты цифрлау және жаңа технологияларды енгізуі деп аталды [4]. Қазақстанда ауыл шаруашылық алқаптарының көп болуына байланысты, ауыл шаруашылығында цифрлау және жаңа технологияларды қолдану басты рөл атқарады.

Зерттеу барысында монографиялық, аналитикалық, статистикалық және дерек-

сіз-логикалық әдістер қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Арнайы байқауларды өткізбей, жерді тиімді пайдаланудың деңгейін анықтаудың мүмкіндігі болмайды. Мұндай байқаулар жер мониторингін жүзеге асыру арқылы пайдаланылады. Бүгінгі күні, жер мониторингі стационарлық және жартылай стационарлық экологиялық алаңдарда жүзеге асырылады. Стационарлық алаңдарда жүргізілетін байқаулар топырақтардағы теріс үдерістерді дамытудың қарқындылығын және бағыттылығын, антропогендік әсеріне топырақтардың тұрақтылығын, қолданылатын егіншілік жүйесінің және қоршаған ортаны қорғау жөніндегі іс-шаралардың тиімділігін көрсетеді, топырақтың толығырақ зерттеулерін жүргізудің қажеттілігі мен басымдылығын дәлелдейді. Қазіргі кезде республикада 1156 байқау пункттері бар (1-кесте).

1-кесте – 1.01.2018 ж. бойынша жер мониторингінің байқау пункттерінің аумақтық-аймақтық желісі

Облыстардың атауы	01.01.2017 ж. жұмыс істеп тұрғандары		2017 жылы жаңадан іргесі қаланғаны		1.01.2018 ж. болғаны		2017 ж. қайта байқау жүргізілгені	
	СЭА	ЖСЭА	СЭА	ЖСЭА	СЭА	ЖСЭА	СЭА	ЖСЭА
Ақмола	39	106	-	7	39	113	4	12
Ақтөбе	37	23	-	-	37	23	3	3
Алматы	-	71	-	-	-	71	-	3
Атырау	1	22	-	-	1	22	-	-
Ш. Қазақстан	9	46	-	-	9	46	4	3
Жамбыл	14	23	-	-	14	23	-	4
Б. Қазақстан	4	18	-	-	4	18	2	3
Қарағанды	8	54	-	-	8	54	4	3
Қызылорда	38	-	-	-	38	-	7	-
Қостанай	53	64	-	-	53	64	8	8
Маңғыстау	-	-	-	-	-	-	-	-
Павлодар	7	37	-	-	7	37	-	8
С. Қазақстан	14	49	-	6	14	55	-	7
О. Қазақстан	86	-	-	-	86	-	4	-
Алматы қ.	200	-	-	-	200	-	-	-
Астана қ.	120	-	-	-	120	-	-	-
Барлығы	630	513	-	13	630	526	36	54

Ескерту: Дереккөз: ҚР-ның 2017 жылғы жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есебі. – Астана, 2018. – 275 б.

1-кестеден 2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша, елімізде 630 стационарлық экологиялық алаңдар және 526 жартылай стационарлық экологиялық алаңдар бар екені көрініп тұр. 2016 жылмен салыстырғанда 2017 жылы Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстарында 13 жартылай стационарлық экологиялық алаңдар салынды.

Ақмола облысының мысалында жер мониторингі нәтижелерін қарастырайық. Жер мониторингі 12 стационарлық экологиялық алаңдарда және 4 жартылай стационарлық экологиялық алаңдарда жүргізілген (1-кесте). Талдау көрсеткендей, тек қана Зеренді ауданының Бұлақ ауылдық округінде егістік горизонттағы гумустың және жалпы азот мазмұнында айтарлықтай

өзгерістер болған жоқ. Қалған 15 байқау пункттерінде егістік горизонттағы гумустың, жалпы азоттың, жалпы фосфордың және алмастырылатын калийдің мазмұны азайған.

Дегенмен, стационарлық экологиялық алаңдар және жартылай стационарлық экологиялық алаңдар негізінде жер мониторингін жүргізу қазірдің өзінде жеткіліксіз. Қазіргі заман жаңа технологиялардың ғасыры болып табылады. Шетелдік тәжірибе ауыл шаруашылығында IT –технологиялардың тиімділігін көрсетеді. Қазақстанда ауыл шаруашылығына геоақпараттық технологиялар енгізу бойынша жұмыстар қазірдің өзінде басталды.

Осы мақсатта, Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі облыстар бойынша электрондық карталар жасау жұмыстарын бастады. Осы кезеңде әрбір фермер және барлық ауыл шаруашылық кәсіпорындары электрондық карталарда жер учаскелерінің атрибутивтік деректерін нақтылау және оларды цифрландыру бойынша жұмыс істеу қажет. Мұнда жер пайдаланушыларға негізгі проблемалар кезікті: ауыл шаруашылығы өндірушілерінің компьютерлік сауаттылығы нашар. Бұл проблеманы шешуге әкімдіктер қол жеткізді.

Мысалы, Ақмола және Қостанай облыстарының әкімдіктері С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетімен (Астана қ.) агроөнеркәсіптік кешенді ғылыми-инновациялық дамыту саласындағы ынтымақтастық туралы меморандумдар жасасты. Осыған байланысты, электрондық карталарды цифрландыру

жұмыстарына студенттер тартылды. Болашақта мамандарды қайта даярлау және қайта даярлауға арналған цифрлық сауаттылық және нақты ауыл шаруашылығы технологиясы бойынша оқыту курстарын жүргізу жоспарланған. Бұдан басқа, өсімдік шаруашылығы өнімдеріне цифрлы технологияларды енгізу, цифрлы технологиялар мен GPS жабдығын пайдаланып, далалық жұмыстарды онлайн-мониторинг жүргізу және есепке алу бойынша бірқатар жобалар іске асырылатын болады.

Нәтижесінде, жер ресурстарын басқару, сәулет және дизайн факультетінің профессорлық-оқытушылар құрамы мен студенттерінің көмегімен агроөнеркәсіптік кешенді цифрландыру процесі белсенді жүргізілуде.

ГАЖ технологиясы бойынша жер мониторингі жерсеріктен алынған суреттер арқылы негізделген. Суреттер көмегімен келесілерді қадағалауға болады:

- егін егу қашан жүргізілді;
- егістіктің жағдайы (арамшөптер, ылғалдылығының қамтамасыз-дандырылуы және т.б.);
- өңделмеген алаңдарды анықтау;
- жер учаскесін рұқсатсыз алуды анықтау;
- егіннің дер кезінде жиналуын анықтау және т.б.

Қашықтықтан зондтау материалдарын пайдалана отырып, жер мониторингінің жүргізілуін қарастырайық. Зерттеу объектісі ретінде Қостанай облысы Әулікөл ауданында орналасқан жер учаскесі болып табылады. Бірінші сурет 2017 жылғы 19-25 мамыр аралығында жасалды (1-3 сурет).

Экономика природопользования

1-суретте көрсетілгендей, бұл салада ауыл шаруашылығы дақылдарын егу жүзеге асырылды.

Екінші сурет 6.07.17 ж. - 16.07.17 ж. аралығында жасалды. Осы суретте вегетация процесі жүріп жатқаны көрініп тұр.

Соңғы сурет 10.10.17-24.10.17 жж. Аралығында жасалған.

3-суретте көрсетілгендей, астық жинау жұмыстары аяқталды. Осылайша, қашықтықтан зондтау деректеріне негізделген жер мониторингі жердің жағдайы мен жер пайдалануды үздіксіз бақылауға мүмкіндік береді. ГАЗ-технологиялар көмегімен әр түрлі тапсырмаларды шешуге және жер

учаскесі туралы толық ақпарат алуға болады. Мысалы, кез келген алаңға жүгіргіні қою арқылы жер учаскесінің кадастрлық нөмірі, оның ауданы, ауыл шаруашылық алаптарының түрі, бонитет баллы және басқа ақпараттар көрсетіледі.

Осылайша, ауыл шаруашылығын дамыту үшін өңделетін жер учаскелеріне автоматтандырылған мониторинг жүргізуді қамтамасыз етуді, ауыл шаруашылығын цифрландыру үшін көмек жасауды (егіншілік, мал шаруашылығын, механикаландыруды және т.б. қоса алғанда) қамсыздандыру, барлық деңгейдегі ауыл шаруашылық өнімдерінің қауіпсіздігін бақылау үшін ақпараттық алаң құру және жылдам әрекет етудің ақпараттық жүйесін жетілдіру қажет.

Тұжырымдар. 2017-2021 жылдарға арналған агроөнеркәсіптік кешенді дамыту мемлекеттік бағдарламасын [5] жүзеге асыру барысында ауыл шаруашылығы өндірісін әртараптандыруды (диверсификациялау) көздейтін кешенді стратегия әзірленді.

АҚШ, Канада, Польша және басқа елдердің мысалында шетелдік тәжірибені талдау, ГАЖ - технологиясын ауыл шаруашылығында қолдану ауыл шаруашылығының экономикасын жоғарылату мен жерді тиімді пайдаланудың оңдылығын көрсетеді. Олардың басты артықшылығы - жер учаскесі туралы толық ақпаратты қамтитын алаптардың электрондық карталарының бар болуы болып табылады. Осы мақсатта республикада «Сандық Қазақстан» бағдарламасы жүзеге асырылды.

Жер мониторингін жүргізбей, жерді ұтымды пайдалану мүмкін емес. Жер мониторингін жетілдіру мақсатында, ГАЖ-технологияларын қолдануға көшу қажет. Сонымен бірге, топырақ пен геоботаникалық зерттеулерді жүргізіп, оларды цифрлық форматқа аудару үшін көп жұмыс атқару қажет. Тек осы жағдайда, жер ресурстарын тиімді пайдалану және ауыл шаруашылығының экономикасын көтеруге болады.

Осылайша, геоақпараттық технологиялар негізінде жер мониторингін жүргізу туралы мәселе өте маңызды рөл атқарады. Атап айтқанда, бұл жерді қашықтықтан зондтаудың материалдарын пайдалану дегенді білдіреді. Бұл, өз кезегінде, фермерлер мен ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің жерді өңдеу процесін бақылауды, егіс айналымы жүйесін қадағалауды, кен орындарының егістік дәрежесін, монокультураны болдырмау үшін ауыл шаруашылық дақылдарының түрлерін анықтауды және т.б. мүмкіндік береді.

IT-технологияларды енгізу ауыл шаруашылығы өндірісінің өнімділігін арттырып қана қоймай, ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Цифрлаудың арқасында ауыл шаруашылығында өндіріс көлемін ұлғайту және

еліміздің экспорттық әлеуетін арттыру үшін жағдайлар жасалады.

Әдебиеттер тізімі

1 2003 жылғы ҚР Жер Кодексі [Электрондық ресурc]. – 2018. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442> (айналым мерзімі: 18.04.2018).

2 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысымен бекітілген «Сандық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы [Электрондық ресурc]. – 2018. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827> (айналым мерзімі: 30.04.2018).

3 Калиев Г.А. Актуальные проблемы развития АПК Казахстана. – Алматы: КазНИИ экономики АПК и развития сельских территорий, 2013. – 23 с.

4 2018 жылғы 10 қантардағы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқы үшін жолдауы [Электрондық ресурc].- 2018.- URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvary-2018 (айналым мерзімі: 15.04.2018).

5 2017-2021 жылдарға арналған Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. [Электрондық ресурc]. – 2017. - URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_agroprom/sensitive_products/Documents.pdf (айналым мерзімі: 18.04.2018).

6 Молдашев А.Б. Организационно-экономические проблемы аграрного сектора [Электронный ресурc]. - 2015. - URL: <http://institutiones.com/agroindustrial/2854-problemy-agrarnogo-sektora-kazahstana.html> (айналым мерзімі: 18.04.2018).

7 Польшакова Н. В., Котова Е. И., Черникова К. С. Использование геоинформационных технологий в мониторинге сельскохозяйственных земель // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук.- 2014- № 12–2.- С. 330–332.

8 Мякий П.А. Гис-технологии в землеустройстве и мониторинг земель // Информация и образование: границы коммуникаций. - 2016. - №8 (16). – С. 108-109.

Әдебиеттер тізімі

1 2003 жылғы ҚР Жер Кодексі [Электрондық ресурc]. – 2018. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442> (айналым мерзімі: 18.04.2018).

2 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысымен бекітілген «Сандық Қазақстан» мемлекеттік

bardarlamasy [Jelektrondyқ resurs]. – 2018. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827> (ajnalym merzimi: 30.04.2018).

3 Kaliev G.A. Aktual'nye problemy razvitija APK Kazahstana. – Almaty: KazNII jekonomiki APK i razvitija sel'skih territorij, 2013. – 23 s.

4 2018 zhylfy 10 қantardaу Қзақстан Respublikasynyң Prezidenti N.Nazarbaevtyң Қзақстан halky үshin zholdaуy [Jelektrondyқ resurs]. - 2018. - URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanieprezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g (ajnalym merzimi: 15.04.2018).

5 2017-2021 zhyldarfa arnalran Agroөnerkөsiptik keshendi damytudyң memlekettik bardarlamasy. [Jelektrondyқ resurs]. – 2017. - URL: [http://www.eurasian-](http://www.eurasian-commission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_agroprom/sensitive_products/Documents.pdf)

[commission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_agroprom/sensitive_products/Documents.pdf](http://www.eurasian-commission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_agroprom/sensitive_products/Documents.pdf) (ajnalym merzimi: 18.04.2018).

6 Moldashev A.B. Organizacionno-jekonomicheskie problemy agrarnogo sektora [Jelektronnyj resurs]. - 2015. - URL: <http://instituciones.com/agroindustrial/2854-problemy-agrarnogo-sektora-kazahstana.html> (ajnalym merzimi: 18.04.2018).

7 Pol'shakova N. V., Kotova E. I., Chernikova K. S. Ispol'zovanie geoinformacionnyh tehnologij v monitoringe sel'skhozjajstvennyh zemel' // Aktual'nye problemy gumanitarnyh i estestvennyh nauk.- 2014- № 12–2.- S. 330–332.

8 Mjagkij P.A. Gis-tehnologii v zemleustrojstvo i monitoring zemel' // Informacija i obrazovanie: granicy kommunikacij. - 2016. - №8 (16). – S. 108-109.

СЕЛЬСКИЙ РЫНОК ТРУДА: ОСОБЕННОСТИ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

АУЫЛДЫҚ ЕҢБЕК НАРЫҒЫ: АЙМАҚТЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

RURAL LABOR MARKET: FEATURES OF REGIONAL DEVELOPMENT

С.В. БЕСПАЛЫЙ

к.э.н., доцент

А.С. НАРЫНБАЕВА

к.э.н., доцент

Л.И. КАШУК

к.э.н., доцент

Инновационный Евразийский университет

С. В. БЕСПАЛЫЙ

э.ф.к., доцент

А.С. НАРЫНБАЕВА

э.ф.к., доцент

Л.И. КАШУК

э.ф.к., доцент

Инновациялық Еуразия университеті

S. V. BESPALYY

C.E.sc., Associative Professor

A.S. NARYNBAYEVA

C.E.sc., Associative Professor

L.I. KASHUK

C.E.sc., Associative Professor

Innovative University of Eurasia

Аннотация. Рынок труда как многогранная, неоднородная, динамичная система социально-экономических отношений призван обеспечивать воспроизводство и эффективное использование рабочей силы. С развитием научно-технического, технологического и информационного прогресса роль рынка трудовых ресурсов возрастает. Одним из факторов эффективного производства является трудовой потенциал. Проводимые в стране аграрные преобразования выявили важные вопросы в сфере формирования и регулирования рынка труда, требующие скорейшего решения. В статье рассмотрены проблемы сельской занятости, значительно обострившиеся в трансформационном периоде, в связи с сокращением объемов сельскохозяйственного производства, социальной инфраструктуры села. Возникла необходимость разработки и применения новых рыночных механизмов регулирования занятости в целях повышения экономической активности сельского населения, снижения безработицы в сельских региональных территориях, повышения доходов жителей села. Проведенный анализ показал, что трудовые ресурсы села являются основополагающим элементом производственного потенциала сельского хозяйства и главной движущей силой инновационного развития аграрного сектора региона. На фоне характерного для большинства регионов Казахстана снижения эффективности использования трудового потенциала приобретают актуальность направления усиления управляемости рынком труда. В статье предложены меры, способствующие развитию сельского рынка труда, повышению уровня жизни сельского населения.

Аңдатпа. Еңбек нарығы әлеуметтік-экономикалық қатынастардың көп қырлы, біртекті емес, динамикалық жүйесі ретінде еңбек өнімділігін арттыру мен тиімді пайдалануды қамтамасыз етуге бағытталған. Ғылыми, техникалық, технологиялық және ақпараттық прогресті дамыту арқылы еңбек ресурстары нарығының рөлі арта түсуде. Тиімді өндіріс факторларының бірі

ления из села в город происходят значительные изменения в социальной структуре села, углубляются социальная дифференциация и трансформация сельского общества.

Материал и методы исследования.

Теоретической и методологической базой исследования стали фундаментальные теоретические и прикладные работы в области экономики труда и государственного управления, в которых определены особенности формирования, использования и развития трудового потенциала региона, раскрываются сущность, механизмы и факторы территориальной организации рынков труда, рассматриваются факторы, условия и принципы создания новых механизмов государственного регулирования регионального рынка.

Исследование сосредоточено на методиках анализа рынка труда и в том числе рынка труда сельской местности. Для анализа рынка труда сельских территорий были использованы методы сравнительного анализа и обобщения, методы научного обобщения и классификации, метод системного анализа. Наряду с общенаучными методами применялись прогнозирование и планирование. Статистический анализ использовался для количественной и качественной оценки применяемых показателей, для выявления тех процессов, которые не учтены, и определения наиболее значимых категорий, дающих полную информацию о состоянии и развитии рынка труда сельских территорий. Для разработки мер государственного регулирования рынка труда Павлодарской области использовались методы дорожного картирования.

Результаты и их обсуждение. Денежные доходы городского населения находятся на более высоком уровне, чем сельских жителей. Однако в результате того, что уровень доходов на селе увеличивается более быстрыми темпами (за период с 2007-го по 2016 г. среднедушевые доходы сельского населения в сопоставимой оценке увеличились в 2,8 раза, в то время как доходы городских жителей – в 2,4 раза), соотношение уровня доходов в селе и городе изменяется. Так, в 2007 г. уровень денежных доходов сельских жителей составлял лишь 59% от дохода горожан, а к 2016 г. этот показатель увеличился до 67% [3].

При этом доходы сельского населения растут, однако по абсолютным размерам они продолжают отставать от доходов городских жителей, этот разрыв нарастает. Так, в

2007г. величина разрыва ресурсов в расчете на одного городского и сельского жителя составляла 8735 тенге в месяц, к 2016 г. она постепенно возросла до 17 082 тенге.

Важнейшим отличием в структуре доходов городских и сельских жителей служит характер трудовой деятельности. Доходы городского населения на 71% складываются из доходов от работы по найму и на 8% из доходов от самостоятельной занятости и предпринимательской деятельности. Основным источником доходов жителей сельской местности также являются доходы от трудовой деятельности, однако они только на 60% состоят из доходов от работы по найму и на 16% из доходов от самостоятельной занятости. Таким образом, для сельской местности характерен более высокий удельный вес доходов от самостоятельной занятости, чем у городского населения. С учетом более высокой доли самозанятого населения в сельской местности его доходы в этой сфере занятости значительно выше (на 80%), чем у городских жителей [4].

Для нетрудоспособного населения сельских территорий основным источником денежных доходов является система социального обеспечения (пенсии, пособия, адресная социальная и жилищная помощь, стипендии и др.) [5].

Предпринятые в последние годы меры по стимулированию рождаемости, повышению уровня занятости, оплаты труда и доходов сельских жителей в рамках реализации Концепции государственной демографической политики Республики Казахстан, Государственной программы развития сельских территорий Республики Казахстан на 2004-2010 годы, Программ «Производительность-2020», «Развитие и продвижение экспорта «Экспортер-2020», «Дорожная карта бизнеса-2020», «Дорожная карта занятости-2020», «Развитие регионов до 2020 года» и ряд других мер дали определенный импульс и надежду на стабилизацию трудового потенциала сельских территорий. Однако они не смогли в целом исправить ситуацию с воспроизводством трудового потенциала села [6,7].

По итогам мониторинга социально-экономического развития в Республике Казахстан насчитывается 6 838 сельских населенных пунктов (СНП), в которых проживает 7,7 млн человек. Из общего количества СНП 1 080 соответствует высокому, 5 293 – среднему, а 465 – низкому потенциалу развития. При этом более половины

Социальные проблемы села

СНП являются малочисленными, и в них проживает всего 9,3% сельских жителей [8].

Решение вопросов развития сельских территорий предусмотрено в рамках различных программных документов, однако отсутствие комплексного подхода в данном направлении не позволяет достичь желаемых результатов.

Несмотря на государственную поддержку положительное сальдо миграции сельского населения только в двух областях – Алматинской и Мангистауской, в остальных слабо ведется работа по углублению региональной политики в сельских населенных пунктах.

В Павлодарской области государственное регулирование сельского рынка труда помимо республиканских программ, осуществляется через программы развития территории Павлодарской области на 2011-2015 гг. и на 2016-2020 гг.

Численность экономически активного населения Павлодарской области в 2017 г. составила 441,3 тыс. чел., или 58,4% от общей численности населения (значение показателя по республике – 51,7%). По сравнению с 2013 г. численность экономически активного населения увеличилась на 0,5%.

Уровень экономической активности населения в Павлодарской области – 74,0% в 2017 г., что выше показателя по республике на 3,3 процентных пункта (70,7%).

В 2017 г. в Центрально-Восточном макрорегионе межрегиональное сальдо миграции характеризуется отрицательным значением. Наибольшее отрицательное сальдо (8 068 человек) зарегистрировано в Восточно-Казахстанской области. В Карагандинской данный показатель ниже

(2 862) и наименьший – в Павлодарской области (2 631 человек).

Межрегиональная миграция зависит от ВРП, уровня доходов населения и других экономических факторов. В 2017 г. по уровню ВРП на душу населения Павлодарская область занимает 6 место, Карагандинская – 8, Восточно-Казахстанская – 12. В области с наибольшим оттоком (Восточно-Казахстанская) показатель номинальных денежных доходов является самым низким – 56,0 тыс. тенге, в Карагандинской, Павлодарской областях – соответственно 67,5 и 66,8 тыс. тенге.

В опорных населенных пунктах, имеющих социально-экономическую инфраструктуру, сосредоточено около 10% сельского населения области.

В структуре занятого населения по отраслям экономики наибольший удельный вес приходится на сферу услуг (в т.ч. бюджетная сфера: государственное управление, образование, здравоохранение) – 48,3%, промышленность и строительство – 29,7%. Занятость в сельском хозяйстве составила 22,0% [9].

В области среди официально занятого населения на долю самозанятых работников приходится 21,2% (по стране – 29,5%) и заняты они, в основном, в сельском хозяйстве. За период 2013-2015 гг. их число снизилось с 90,7 тыс. человек до 88,9 тыс. человек или на 2,0%.

За период 2015-2017 гг. численность безработных сократилась с 21,7 до 21,0 тыс. чел. или на 3,4%. Основные индикаторы рынка труда по Павлодарской области представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Основные индикаторы рынка труда Павлодарской области

Наименование показателя	2015г.	2016г.	2017г.
Численность экономически активного населения, тыс. человек, из них:	439,2	440,0	441,3
занятые в экономике	417,5	418,0	420,3
безработные	21,7	22,0	21,0
Доля самозанятого населения от общего количества занятого населения, %	21,7	21,3	21,2
Доля непродуктивно самозанятого населения от общего количества самозанятого населения, %	-	68,4	30,9
Уровень безработицы на открытом рынке труда, %	4,9	5,0	4,8
Уровень женской безработицы, %	5,8	5,8	5,0
Уровень молодежной безработицы (в возрасте 15-28 лет), %	5,2	6,0	2,7

Основной государственной программой, регулирующей занятость, в том числе и на сельских территориях, является «Дорожная карта занятости – 2020», которая реализуется по 3 направлениям.

Задачами программы «Дорожной карты занятости – 2020» являются:

♦ вовлечение в активные меры содействия занятости самостоятельно занятых,

Ведется работа по развитию сети заготовительных пунктов области за счет ввода новых и модернизации существующих объектов переработки сельскохозяйственной продукции (создание откормочных площадок, молочно-товарных ферм, убойных пунктов и площадок, развитие тепличного хозяйства и овощехранилищ).

Выводы. Несмотря на произошедшие количественные и качественные изменения в сфере рынка труда региона, как показывает скрытая безработица на предприятиях, регулирующая роль рыночного механизма остается малозффективной. В настоящее время возникли и сформировались лишь отдельные организационные элементы инфраструктуры рынка труда, которые не затрагивают его глубинных основ функционирования.

Стабилизации занятости на селе может способствовать объединение усилий государственной власти всех уровней и сельхозпроизводителей; внедрение методики составления баланса труда и потребления для обоснования трудопотребляющего характера личного подсобного хозяйства; создание рабочих мест за счет развития перерабатывающих, снабженческо-сбытовых и заготовительных сельскохозяйственных потребительских кооперативов; повышение качества кадрового потенциала для сельхозпредприятий и стимулирование молодежи к переселению для работы в сельской местности; развитие самозанятости и личных подворий, юридическое определение порядка зачисления трудового стажа, социальных пособий и назначения пенсий гражданам, ведущим личное подсобное хозяйство.

Список литературы

1 Современное состояние рынка труда в Казахстане / Под ред. З.К. Шаукеновой. – Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2017. – 100 с.

2 Акишина М.Л., Фанненштиль А.А., Лейбгам Е.Ю., Назаркина Ю.Н., Пенчева С.Н. Совершенствование механизма формирования баланса трудовых ресурсов в сельской местности (на примере Алтайского края). – Барнаул: РИО АГАУ, 2014. – 167 с.

3 Политика занятости в региональном контексте социально-трудовых отношений / Под ред. В.Н. Ярская, Д.В. Зайцев. – Саратов: ИД «Марк», 2013, 201 с.

4 Алимова Н.К. Развитие нетипичных видов занятости для устойчивого инновационного развития страны // Международный

электронный журнал «Устойчивое развитие: наука и практика». - 2011. - №2(7). - С. 8-12.

5 Джусибалиева А.К., Сайымова М.Д., Бекбосынова Л.Т. Рынок труда в аграрном секторе Казахстана // Проблемы Агрорынка.- 2017.-№1.-С. 143-147.

6 Булхаирова Ж.С., Балкибаева А.М., Айдынов З.П. Человеческий капитал в сельском хозяйстве Казахстана: современные тенденции // Проблемы агрорынка. -2017.-№ 4-7.-С. 180-184.

7 Шахарова А.Е. Занятость сельского населения Казахстана // Проблемы агрорынка. - 2016.-№ 1.-С. 124-131.

8 Беспалый С.В., Куатова Е.В. Государственное регулирование сельского рынка труда в регионе // Материалы междунар. науч.-практ. конф. «Современные тренды российской экономики: вызовы времени – 2017».- Тюмень: ТИУ, 2017. - С. 11-14.

9 Нурмагамбетов А.М. Рынок труда: правовые проблемы и перспективы. - Алматы: ТОО «Баспа», 2014. – 263 с.

10 Старик И.Н. Проблема трудоустройства как ограничение возможностей городской и сельской молодежи // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 6. – С.32-25.

Spisok literatury

1 Sovremennoe sostojanie rynka truda v Kazahstane / Pod red. Z.K. Shaukenovoj. - Astana: Kazahstanskij institut strategicheskikh issledovanij pri Prezidente Respubliki Kazahstan, 2017. - 100 s.

2 Akishina M.L., Fannenshtil' A.A., Lejbgam E.Ju., Nazarkina Ju.N., Pencheva S.N. Sovershenstvovanie mehanizma formirovaniya balansa trudovyh resursov v sel'skoj mestnosti (na primere Altajskogo kraja). – Barnaul: RIO AGAU, 2014. – 167 s.

3 Politika zanjatosti v regional'nom kontekste social'no-trudovyh otnoshenij / Pod red. V.N. Jarskaja, D.V. Zajcev.- Saratov: ID «Mark», 2013, 201 s.

4 Alimova N.K. Razvitie netipichnyh vidov zanjatosti dlja ustojchivogo innovacionnogo razvitiya strany // Mezhdunarodnyj jelektronnyj zhurnal «Ustojchivoje razvitie: nauka i praktika».- 2011.- №2(7). -S. 8-12.

5 Dzhusibalieva A.K., Sajymova M.D., Bekbosynova L.T. Rynok truda v agrarnom sektore Kazahstana // Problemy Agrorynka.- 2017.-№1.-S. 143-147.

6 Bulhairova Zh.S., Balkibaeva A.M., Ajdynov Z.P. Chelovecheskij kapital v sel'skom hozjajstve Kazahstana: sovremennye tendencii // Problemy agrorynka.-2017.-№4-7.-S.180-184.

7 Shaharova A.E. Zanjatost' sel'skogo naselenija Kazahstana // Problemy agrorynka. - 2016.-№ 1.-S. 124-131.

8 Bepalij S.V., Kvatova E.V. Gosudarstvennoje regulirovanie sel'skogo rynka truda v regione // Materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf. «Sovremennye trendy rossijskoj jeko-

Социальные проблемы села

nomiki: vyzovy vremeni – 2017».– Tjumen': TIU, 2017. - S. 11-14.

9 Nurmagambetov A.M. Rynok truda: pravovye problemy i perspektivy .- Almaty: TOO «Baspa», 2014 .- 263 c.

10 Starik I.N. Problema trudoustrojstva kak ogranichenie vozmozhnostej gorodskoj i sel'skoj molodezhi // Fundamental'nye issledovanija.- 2012.- № 6.- S.32-25.

УДК 338.246.02:331:631(045)
МРНТИ 06.77.64

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ЗАНЯТОСТИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ КАЗАХСТАНА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДА ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

PUBLIC SUPPORT OF EMPLOYMENT IN AGRICULTURE OF KAZAKHSTAN

А.К. ДЖУСИБАЛИЕВА

к.э.н., ассоциированный профессор

Г.Ж. АБДЫКЕРОВА

к.т.н.

Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина

А.К. ДЖУСИБАЛИЕВА

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

Г.Ж. АБДЫКЕРОВА

т.ф.к.

С. Сейфулин атындағы Қазақ агротехникалық университеті

A.K. JUSSIBALIYEVA

C.E.sc., Associative Professor

G.Zh. ABDYKEROVA

C.T.sc.

S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University

Аннотация. Показаны основные меры государственной поддержки занятости в сельском хозяйстве республики, исследованы проблемы рынка труда в сельских территориях, направления их решения в рамках государственных программ в сфере обеспечения продуктивной и рациональной занятости, развития предпринимательства. Представлены механизм регулирования рынка труда в аграрной сфере, его индикаторы, проведен макроэкономический анализ показателей. В настоящее время актуальной является проблема сельской безработицы, в том числе безработицы сельской молодежи. Эффективное использование трудовых ресурсов на этапе индустриально-инновационного развития национальной экономики и диверсификации агропромышленного комплекса Республики Казахстан - основной фактор повышения занятости сельского населения.

Аңдатпа. Республиканың ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтуды мемлекеттік қолдаудың негізгі шаралары көрсетілген, ауылдық жерлердегі еңбек нарығындағы проблемалар зерттелген, өнімді және ұтымды жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету, кәсіпкерлікті дамыту саласындағы мемлекеттік бағдарлама шеңберінде оларды шешу жолдары зерттелген. Аграрлық салада еңбек нарығын реттеу механизмі, оның көрсеткіштері, көрсеткіштерге макроэкономикалық талдау жүргізілген. Қазіргі уақытта

местность для выбора места проживания, где они могут иметь более выгодные предложения по найму. Таким образом, мобильность трудовых ресурсов способствует более высокой эффективности и производительности в национальной экономике.

Трудовые отношения, тесно связанные с трудовыми ресурсами, субъективными факторами, – более инертная система, и недостаточно эффективное функционирование рынка труда обусловлено отсутствием действенного механизма его регулирования в условиях вступления страны в общемировое пространство. В современных условиях сформировались, в основном, нормативно-правовые, организационные элементы регулирования занятости и безработицы, которые еще не отражают необходимой системы регулирования национального рынка труда, интегрирующегося в междуна-родный рынок труда, что требует разработки и действенного механизма государственного регулирования рынка труда и стимулирования занятости сельского населения.

Результаты и их обсуждение. Агро-промышленный комплекс Казахстана в перспективе по многим позициям может стать одними из крупнейших в мире производителей аграрной экспортной продукции. Новые глобальные экономические вызовы и нестабильность конъюнктуры на товарно-сырьевых рынках диктуют необходимость решения первостепенной задачи – диверсификации экономики. В достижении этой задачи ключевая роль отводится аграрному сектору, который рассматривается как один из драйверов структурных реформ экономики и ее роста.

Механизм функционирования рынка труда в аграрной сфере следует рассматривать как совокупность форм, методов реализации экономических законов воспроизводства трудового потенциала села, отношений взаимодействия между спросом и предложением рабочей силы, результатом чего является определение рыночной цены товара – рабочей силы, заработной платы и равновесного объема занятости трудоспособной части сельского населения.

Механизм регулирования рынка труда в АПК представляет собой приспособительную реакцию производственных отношений, направленную на регулирование противоречий функционирования рынка труда на различных уровнях: макро-, микро-, международном, региональном. Конкретные механизмы регулирования рынка труда в аграрной сфере являются форма-

ми разрешения противоречий рынка труда. Развиваясь под влиянием происходящих изменений в производительных силах и производственных отношениях, они часто нарушаются, что приводит к появлению новых форм регулирования рынка труда в АПК [1].

Особенностями рынка труда можно назвать следующие:

- ♦ на рынке труда покупаются трудовые услуги, рабочая сила;

- ♦ компенсация за труд представлена не только заработной платой, но и дополнительными льготами (премиальные и денежные вознаграждения, социальное обеспечение, стоимость жилья, профессионального обучения, культурно-бытового обслуживания и т.д.);

- ♦ трудовые контракты кроме денежного аспекта сделки включают: содержание и условия труда, микроклимат в коллективе и нормы субординации в руководстве, вероятность сохранения рабочего места и т.д.;

- ♦ на рынке труда работники могут отличаться, в частности, способностями, квалификацией, производительностью, опытом, а работы различаются по требуемой квалификации и условиям труда;

- ♦ при покупке рабочей силы продолжительность контрактов продавца и покупателя имеет существенное значение: она зависит от опыта работника, производительности его труда; работодатель вкладывает средства в обучение работников и прерывание контракта несет ущерб обеим сторонам;

- ♦ на рынке труда присутствует большое число структур, представляющих интересы государства, бизнеса, профсоюзов. Каждая из них вносит свой вклад в разработку «правил игры» на рынке труда;

- ♦ рынок труда имеет дело с особым экономическим ресурсом – «человеческим капиталом».

Человеческий капитал – запас интеллектуальных способностей и практических навыков, полученных в процессе образования и практической деятельности человека, а в экономической науке – способность людей к участию в процессе производства. В настоящее время самыми эффективными являются инвестиции именно в «человеческий капитал». Человеческий капитал становится таким стратегическим ресурсом страны, накопление и сохранение которого обеспечивает устойчивость ее экономического развития.

В целом, проведенное исследование показывает, что рынок труда в аграрной сфере – это широкий круг проблем соци-

ально-экономических отношений, затрагивающий повышение эффективности аграрного производства и исследование трудового потенциала села. Формирование трудовых ресурсов сельского хозяйства становится более сложным в рыночных условиях, и занятость в сельском хозяйстве связана не только с демографическими и миграционными процессами, но и с уровнем занятости в сельскохозяйственных предприятиях.

Если рассматривать основные принципы механизма регулирования рынка труда в аграрной сфере, то они зависят от текущих и долгосрочных приоритетов социально-экономического развития страны и выглядят следующим образом:

- экономическая эффективность;
- социальная ориентация;
  - региональность;
  - комплектованность;
  - системность;
  - трипартизм [2].

Современный агропромышленный комплекс Казахстана является одним из наиболее важных стратегических и развивающихся секторов экономики. Правительством страны предпринимаются меры в целях создания благоприятного инвестиционного климата в АПК, поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей, создания условий для роста конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции, улучшения финансового состояния аграрных формирований, а также по развитию земельных отношений и улучшению социальной сферы села. Однако, большим препятствием для реализации размещающей функции рынка труда и увеличения численности сельских жителей является невысокий уровень развития социальной инфраструктуры, неразвитость рынка жилья, неудовлетворительные условия труда в сельском хозяйстве и слабая его мотивация.

По итогам реализации Государственной программы развития АПК Республики Казахстан на 2017-2021 годы (далее Программа) в 2017 г. сложились положительные результаты. Объем валовой продукции сельского хозяйства увеличился на 2,9% и составил 4,1 трлн. тенге. Также отмечается рост производства продуктов питания на 4,1%. Прирост инвестиций в основной капитал сельского хозяйства составил 29%, а в производство продуктов питания – почти 32%. В рамках Программы на 2017 г. было запланировано достижение 7 целевых индикаторов, из которых достигнуты шесть. Целевой индикатор не

вышел на уровень физического объема оптовой торговли продовольственными товарами 2015 г.

На отчетный период Министерством сельского хозяйства было запланировано 64 показателя результатов, из которых получены – 47 (73%), не достигнуты – 17 (27%), в их числе 5 показателей по объему заготовленной продукции сельхозкооперативами и количеству их членов:

√ количество членов сельскохозяйственных кооперативов (крестьянских и домашних хозяйств) (план – 135 тыс. ед., факт – 59 тыс. ед.);

√ объем мяса, заготовленного кооперативами (план – 13,2 тыс. тонн, факт – 7,4 тыс. тонн);

√ объем молока, заготовленного кооперативами (план – 258,0 тыс. тонн, факт – 107,3 тыс. тонн);

√ объем плодов, заготовленных кооперативами (план – 7,5 тыс. тонн, факт – 6,0 тыс. тонн);

√ объем овощей, заготовленных кооперативами (план – 15 тыс. тонн, факт – 12,5 тыс. тонн).

Недостижение показателей связано с тем, что большая часть кооперативов была оснащена необходимым оборудованием только во втором полугодии, а также сезонным характером производства сельхозпродукции. Вместе с тем, перевыполнен показатель по созданию сельхозкооперативов на 82% (план – 467, факт – 851).

Пповышенные трудности испытывает сельский рынок труда, имеющий особенности, осложняющие достижение сбалансированности, и требующие учета при разработке государственных мер по трудоустройству и социальной защите сельских безработных. К основным таким особенностям сельского рынка труда относятся:

- концентрированность рабочих мест, рабочей силы, недостаточность их территориальной доступности, связанная с неразвитостью транспортной инфраструктуры;

- неразвитость несельскохозяйственных видов деятельности и сфер приложения труда;

- отдаленность центров занятости и трудоустройства в сельских территориях, слабая информированность сельского населения о наличии вакансий;

- низкая горизонтальная и вертикальная мобильность рабочей силы в целом, связанная с такими причинами, как отсутствие рынка жилья либо неликвидность имеющегося имущества, привязанность к личному подсобному хозяйству, низкая

Социальные проблемы села

конкурентоспособность на городском рынке труда, психологические факторы;

- слабая ориентация сельского населения на создание и развитие малого бизнеса, сезонные колебания потребности в рабочей силе [см.1].

По результатам проведенного исследования определено, что большое влияние на изменение сельских трудовых ресурсов оказывает внешняя и внутренняя миграция. Наибольший отток населения в результате миграции происходит в тех районах, где полностью или частично остановилось развитие многих форм хозяйствования, в связи с этим произошел рост уровня безработицы. Выявлено, что существует тесная связь между миграцией и оттоком рабочей силы.

Государственное стимулирование труда и получение приемлемых доходов являются приоритетным направлением сдерживания региональной миграционной подвижности сельского населения. Таким образом, демографические процессы и изменение соотношения численности вступающих в трудоспособный возраст и выходящих из него на сельском рынке труда оказывают сильное влияние на определенные структурные сдвиги. В настоящее время особенно актуальной является проблема сельской безработицы. Из-за проблем развития сельскохозяйственной отрасли

безработные мигрируют в более крупные населенные центры в надежде на предоставляемые городами возможности трудоустройства [3].

По данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК, численность безработных в Казахстане в декабре 2017 г., по оценке, составила 439,3 тыс. человек, уровень безработицы – 4,9% (в декабре 2016 г. – 4,9%) от численности экономически активного населения. Численность рабочей силы в возрасте 15 лет и старше в IV квартале 2017 года составила 9,0 млн человек. В экономике республики были заняты 8,5 млн человек или 66,4% от населения в возрасте 15 лет и старше. Численность наемных работников составила 6,5 млн человек и по сравнению с IV кварталом 2016 года увеличилась на 115,5 тыс. человек (на 1,8%). Основная доля работающих по найму была занята в организациях – 89,2% (5,8 млн человек). Численность самостоятельно занятых лиц составила 2,1 млн человек. Значительная часть самостоятельно занятых лиц осуществляла свою деятельность в сельском хозяйстве (40,4%), а также сфере торговли (30,8%), оказания транспортных услуг (9,6%) и в строительстве (7,5%).

Структура занятого населения Казахстана по статусу занятости и полу представлена в таблице 1.

Таблица 1– Занятое население по статусу занятости и полу в IV квартале 2017 года

	Всего		В том числе			
			мужчины		женщины	
	тыс. человек	удельный вес, %	тыс. человек	удельный вес, %	тыс. человек	удельный вес, %
Занятое население, всего	8541,3	100,0	4429,3	100,0	4112,0	100,0
Наемные работники	6477,0	75,8	3316,9	74,9	3160,1	76,8
в том числе, занятые:						
в организации	5779,1	67,7	2951,3	66,6	2827,8	68,8
у отдельных физических лиц	554,5	6,5	270,8	6,1	283,7	6,9
в крестьянском (фермерском) хозяйстве	143,4	1,7	94,9	2,1	48,5	1,2
Самостоятельно занятые работники	2064,4	24,2	1112,4	25,1	952,0	23,2
в том числе:						
работодатели	126,1	1,5	87,0	2,0	39,1	1,0
самостоятельные работники	1924,4	22,5	1016,3	22,9	908,1	22,1
члены кооператива	3,2	0,0	1,9	0,0	1,3	0,0
Помогающие (неоплачиваемые работники семейных предприятий)	10,7	0,1	7,1	0,2	3,5	0,1
<i>Источник: данные Комитета по статистике МНЭ РК (www.stat.gov.kz)</i>						

По данным Комитета по статистике МНЭ РК, численность безработных (лиц в возрасте 15 лет и старше, которые не име-

ли доходного занятия, активно его искали и были готовы приступить к нему) в IV квартале 2017 года составила 439,3 тыс. чело-

век. Уровень безработицы сложился в 4,9% (в IV квартале 2016 г. – 4,9%). Доля мужчин в численности безработных в IV квартале 2017 года составила 46,1% (202,6 тыс. человек), женщин – 53,9% (236,7 тыс. человек). В IV квартале 2017 года в общем числе безработных доля молодежи в возрасте 15-24 года составила 8,4% или 36,6 тыс. человек, в возрасте 15-28 лет составила 19,6% или 86,0 тыс. человек. Уровень молодежной безработицы в возрасте 15-24 года сложился на уровне 3,9%, в возрасте 15-28 лет сложился на уровне 4,1%.

В целом по стране уровень безработицы невысок по сравнению не только с развивающимися, но и с развитыми странами мира. К сожалению, большой процент среди зарегистрированных на сегодняшний день безработных составляют женщины и сельские жители. Для большинства женщин, состоящих на учете, биржа труда – не площадка для поиска новой работы, а источник небольшого денежного пособия. Они, как правило, целиком заняты семьей и домашним хозяйством. Сельские жители, которые регистрируются в качестве безработных, в основном не стремятся найти работу, ведь реализация продукции с собственных огородов и подсобных хозяйств для многих является основным источником доходов.

Эффективное использование трудового потенциала как главной движущей силы современных аграрных преобразований и объективного фактора устойчивого развития сельскохозяйственного производства, наряду с развитием сельской социально-трудовой сферы, рабочего потенциала, имеют особое значение в области занятости населения сельских территорий.

В условиях жесткой мировой рыночной экономики в АПК идет постоянная борьба за новые рынки сбыта, рабочие места и дополнительную прибыль. В сложившейся ситуации перспективные модели занятости должны обладать устойчивостью к рыночной конъюнктуре, обеспечивать доходы сельского населения, профессиональный рост, рабочие места [см. 1].

Проведенный анализ показал, что в мировой практике для решения такого рода проблем используются активные программы на рынке труда (далее – АПРТ). АПРТ осуществляются через развитие трудовых ресурсов (профессиональная подготовка и переподготовка), увеличение спроса на рабочую силу (субсидирование заработной платы/занятости, общественные работы), совершенствование регулирования рынка

труда (создание служб занятости, информационное сопровождение), сочетание активизации трудовых усилий с системой социальной поддержки, осуществляемой государством. В экономическом плане АПРТ предполагают увеличение вероятности продуктивной занятости, рост производительности труда и заработной платы. В социальном – снижение безработицы, рост трудовой активности и развитие человеческого потенциала [4].

Первоначально такие программы использовались во время экономической депрессии и высокого уровня безработицы, в настоящее время применяются для смягчения негативного влияния промышленной реструктуризации в странах с переходной экономикой и интеграции уязвимых слоев населения, наиболее отдаленных от рынков труда.

Достижимые на этой основе позитивные результаты делают актуальным разработку и применение АПРТ и на казахстанском рынке труда. Наши возможности в этом плане усиливает накопленный в ходе реализации Дорожной карты опыт управления рисками, возникающими на рынке труда.

В ходе реализации «Дорожной карты по формализации и вовлечению неформально занятого населения в экономику страны» Министерство сельского хозяйства РК является оператором второго направления Программы «Еңбек». Оно проводит работу по вовлечению самозанятого населения и безработных, находящихся в статусе ЛПХ, в продуктивную деятельность и в формальный сектор, предоставляя кредиты/микрокредиты участникам Программы. Преимущество тем, кто реализует или планирует осуществить бизнес-проекты в сельских населенных пунктах, малых городах. На выделенные в 2017 г. средства в размере 27,1 млрд. тенге в рамках Программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 гг. было приобретено в залог более 4 тыс. жилых домов и квартир в сельской местности и малых городах, совокупная стоимость которых составляет более 20 млрд. тенге. В настоящий момент Программа продуктивной занятости согласована, в нее Министерство включило следующие предложения:

♦ введено понятие «якорная кооперация» – партнерство мелких и средних крестьянских (фермерских) хозяйств и/или сельскохозяйственных кооперативов и других со средними и крупными субъектами

АПК в целях наращивания производства сельскохозяйственной продукции и гарантированного ее сбыта;

- ♦ предоставление кредитов/микрокредитов для развития деятельности участникам якорной кооперации и сельскохозяйственным кооперативам при условии создания не менее двух новых постоянных рабочих мест с трудоустройством лиц, состоящих на учете в качестве безработных в центрах занятости населения.

Механизм регулирования рынка труда в АПК, по нашему мнению, должен включать такие элементы регулирования:

- ♦ стабилизация и сокращение сельской безработицы;
- ♦ создание социально-ориентированного рынка труда;
- ♦ эффективное функционирование рынка труда.

В свою очередь основные направления государственной политики в области рынка труда включают в себя такие, как социальное, региональное, национальное, демографическое, правовое, молодежное, экономическое, миграционное, женское направление. Все они в совокупности представляют собой комплекс организационных мероприятий регулирования рынка труда в аграрном секторе нашей страны [см.3].

Преобразования в АПК, сопровождавшиеся разгосударствлением, развитием крестьянских и фермерских хозяйств, сформировали новую категорию занятых – самозанятое население, численность которого в сельской местности составляет 1,7 млн человек или 48,8% от всех занятых. В структуре этого сельского населения работодатели составили 2,8%, члены производственных кооперативов – 0,5%, а занятые на индивидуальной основе и работники семейных предприятий – 8,6%.

Анализ современного состояния занятости трудоспособного населения в сельской местности за исследуемый период (2007-2017) показал опережающие темпы в сторону увеличения (с 2489 до 4679,7 тыс. чел). По сравнению с общей численностью населения среднегодовые темпы роста составили 5-6%, что свидетельствует о росте уровня их трудоактивности. Произошли существенные структурные изменения в распределении занятого населения по способу вовлечения их в трудовую деятельность. Сложившийся на сегодня возрастной состав занятого сельского населения создает благоприятные предпосылки для повышения экономического благосостояния и продуктивной занятости [5].

Что касается государственной поддержки занятости и стимулирования труда в сельском хозяйстве РК, необходимо отметить, что регулирование рынка труда и сферы занятости в РК, начиная с 1991 года, осуществлялось преимущественно в формате специальных программ занятости населения. Был успешно реализован ряд государственных программ и мероприятий, например, Программа занятости населения РК на 2005-2007 годы.

В настоящее время продолжают реализацию государственные программы, направленные на совершенствование системы занятости населения Республики Казахстан, а также на предупреждение роста безработицы, содействие росту продуктивной занятости, повышение качества рабочей силы и защиту национального рынка труда. Среди них важно отметить Стратегию занятости и переподготовки кадров Программы «Занятость-2020» (далее Программа) направленную на обеспечение занятости, недопущение существенного роста безработицы, сохранение и создание новых рабочих мест. Ее целью является повышение уровня доходов населения путем содействия устойчивой и продуктивной занятости [см.1].

Задачи Программы заключаются в следующем:

- вовлечение самозанятых, безработных и малообеспеченного населения в активные программы занятости;
- развитие кадрового потенциала для реализации Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан;
- совершенствование системы оказания адресной социальной помощи.

Целями программы «Дорожная карта занятости-2020» (далее Программа) являются обучение и трудоустройство населения, помощь в открытии и развитии новых видов бизнеса, оптимальное распределение трудовых ресурсов в стране, поддержка занятости населения РК, недопущение роста уровня безработицы. Участниками Программы являются безработные и самостоятельно занятые физические лица, субъекты малого и среднего бизнеса, предприниматели, открывающие бизнес или желающие расширить существующий. Реализация трех направлений Программы предполагает:

- обеспечение занятости за счет развития инфраструктуры и жилищно-коммунального хозяйства, в том числе ре-

ализацию инфраструктурных проектов развития в селах, поселках, малых городах;

- создание рабочих мест через развитие предпринимательства и опорных сел, которое поможет гражданам получить консультации, обучение, финансовую поддержку в виде кредита для открытия или расширения своего бизнеса и будет оказывать поддержку предпринимателям через субсидирование их обязательств по займам, оформленным для развития производства на селе;

- содействие в трудоустройстве через обучение и переселение в рамках потребностей работодателя, которое поможет безработным, частично и самостоятельно занятым гражданам найти стабильную работу. При необходимости – возможно обучение востребованным специальностям, содействие добровольному переезду из населенных пунктов с низким экономическим потенциалом в населенные пункты с высоким экономическим потенциалом и центры экономического роста с целью расширения доступности продуктивной занятости.

Широкое применение в рамках Программы активных форм содействия занятости (социальные рабочие места, молодежная практика, переподготовка и повышение квалификации) способствовало активизации граждан из целевых групп населения, а уровень молодежной безработицы (4,1%) впервые был зафиксирован на отметке ниже общего уровня безработицы в стране. Основными результатами «Дорожной карты» стали: реализация почти 9 тыс. проектов; создание 392 тыс. рабочих мест; направление на подготовку и переподготовку около 150 тыс. человек, из которых около половины трудоустроены; трудоустройство более 192 тыс. человек на социальные рабочие места и рабочие места в рамках молодежной практики.

Реализация Программы в настоящее время осуществляется в Казахстане по следующим направлениям:

- ◆ обучение и содействие в трудоустройстве самозанятого, безработного и малообеспеченного населения;
- ◆ содействие развитию предпринимательства на селе;
- ◆ повышение мобильности трудовых ресурсов;
- ◆ развитие сельских населенных пунктов [6].

Большое макроэкономическое, стратегическое и социально-экономическое значение, по нашему мнению, имеет Про-

грамма по развитию продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы, целью которой является содействие продуктивной занятости населения и вовлечение граждан в предпринимательство.

В рамках данной Программы за 2017 г., по оперативным данным, предоставленным местными исполнительными органами областей и г. Астана и Алматы, обратились за участием в Программе 595,7 тыс. человек, из них 572,9 тыс. человек или 96% включены в состав участников Программы.

В соответствии с этой Программой, анализ рынка труда и реализованных действий определяет следующее.

Сильные стороны:

- приоритет в вопросах содействия занятости в деятельности Правительства Республики Казахстан и местных исполнительных органов;
- наличие обновленного нормативно-правового обеспечения в реализации государственной политики содействия занятости населения;
- выделение значительных ресурсов на мероприятия содействия занятости населения;
- наличие институциональной базы, данных социально-трудовой сферы и существенный опыт в реализации активных мер содействия занятости;
- сотрудничество с международными организациями и экспертами, представителями социальных партнеров.

Слабые стороны:

- отсутствие масштабов местного рынка при относительно небольшом количестве населения, проживающего на значительной территории;
- замедление темпов экономического роста;
- территориальные и демографические диспропорции;
- плохая транспортная связь;
- относительно невысокая эффективность системы подготовки кадров.

Возможности:

- реализация государственных и правительственных программ, способствующих созданию новых рабочих мест в экономике;
- повышение конкурентоспособности системы подготовки кадров и повышение качества трудовых ресурсов;
- заинтересованность государства и предприятий в трудовых ресурсах необходимого количества и качества;
- заинтересованность государства,

низация эффективной системы профессиональной подготовки и переподготовки безработных с учетом потребностей рынка труда, создание рабочих мест при реализации инфраструктурных проектов обеспечивают оптимальную занятость в настоящих условиях [7].

Выводы. Современное положение рынка труда страны характеризуется в результате активной государственной поддержки относительно высокими показателями занятости и достаточно низким уровнем безработицы. При этом в формировании предложения и спроса рабочей силы возникают некоторые отрицательные тенденции.

Становление казахстанской модели рынка труда и формирование основных ее параметров на среднесрочную перспективу до 2020 г. должны учитывать не только сложившуюся ситуацию на рынке труда аграрного сектора, но и изменившуюся конъюнктуру на мировом рынке труда в посткризисный период. Одним из экзогенных факторов развития рынка труда является инновационное развитие агропромышленного комплекса, которое означает его качественное, технологическое преобразование. Оно включает рост производительных сил при одновременном совершенствовании организационно-экономического механизма сельского хозяйства, а также взаимодействующих с ним отраслей и АПК в целом. Оно обеспечивается использованием более совершенных технологий производства и переработки сельскохозяйственной продукции, улучшенных сортов сельскохозяйственных культур и пород животных, новых машин, оборудования, прогрессивных организационно-экономических моделей, современных информационных технологий и других нововведений.

Государственная поддержка занятости и стимулирование труда в сельском хозяйстве предполагает в экономическом плане увеличение продуктивной занятости, рост производительности труда и заработной платы. В социальном плане – снижение безработицы, рост трудовой активности и развитие человеческого потенциала. Поэтому запланированные меры в рамках государственных программ в этой сфере будут способствовать решению обозначенных проблем через содействие продуктивной занятости населения и стимулирование труда путем повышения потенциала трудовых ресурсов и вовлечения граждан в предпринимательство в соответствии с лучшими практиками стран Организации экономического сотрудничества и развития.

Список литературы

- 1 А.К. Джусибалиева. Аграрная политика: учебное пособие для магистрантов специальности 6M050700 – «Менеджмент» / КАТУ им. С.Сейфуллина. - Астана, 2016.- 157 с.
- 2 А.В. Вдовенко, Е.П. Киселев. Мировое сельское хозяйство: учебное пособие. - Хабаровск: Тихоокеанский Государственный университет, 2010.- С.115-118.
- 3 К. Бодаухан, А.К. Джусибалиева. Влияние миграционных процессов на занятость в сельском хозяйстве Республики Казахстан //Проблемы агрорынка.-2018.-№1.-С. 171-178.
- 4 Анализ мировых тенденций государственной поддержки сельского хозяйства. - М.: Департамент агропромышленной политики Евразийской Экономической Комиссии, 2015.- С.85-88.
- 5 А. Курманбеков, М. Темирханов. Обзор рынка труда Казахстана 2018 [Электронный ресурс]. - 2018.- URL: <http://www.halykfinance> (дата обращения: 25.04.2018).
- 6 А.К. Джусибалиева, М.Д. Сайымова, Л.Т. Бекбосынова. Рынок труда в аграрном секторе Казахстана //Проблемы агрорынка.-2017.-№1.- С.50-58.
- 7 Современное состояние рынка труда в Казахстане: брошюра / под ред. З.К. Шаукеновой. – Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2017. – 100 с.
- 8 С.Г. Ермолаева. Рынок труда: учебное пособие. - Екатеринбург: Уральский университет, 2015. - 108 с.
- 9 А.К. Джусибалиева и др. Механизмы государственной поддержки аграрного сектора в Казахстане // Экономика и статистика.-2017.-№1.- С. 67-77.
- 10 И.А. Минаков. Экономика сельского хозяйства: учебник.-М.: Инфра-М, 2014.- 352с.

Spisok literatury

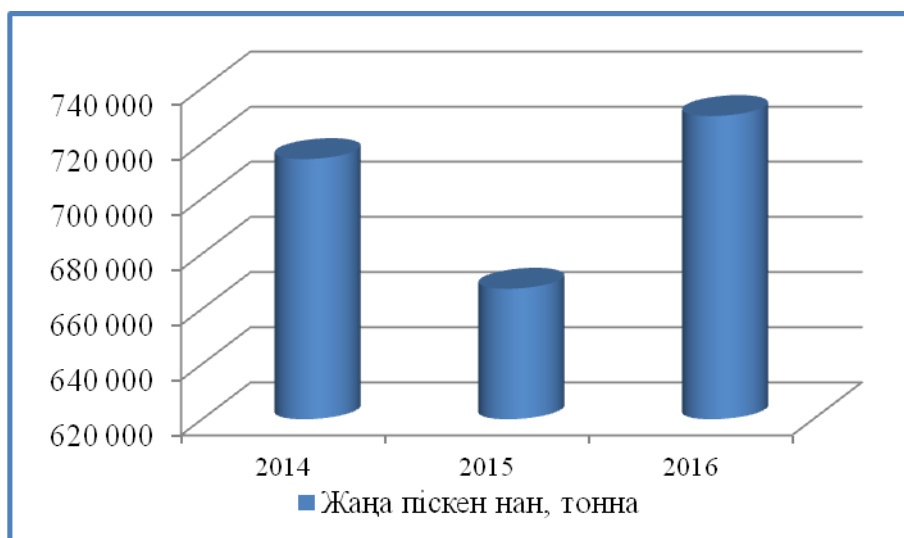
- 1 А.К. Dzhusibalieva. Agrarnaja politika: uchebnoe posobie dlja magistrantov special'nosti 6M050700 – «Menedzhment» / KATU im. S.Sejfullina. - Astana, 2016.- 157 s.
- 2 A.V. Vdovenko, E.P. Kiselev. Mirovoe sel'skoe hozjajstvo: uchebnoe posobie. - Habarovsk: Tihookeanskij Gosudarstvennyj universitet, 2010.- S.115-118.
- 3 K. Bodauhan, A.K. Dzhusibalieva. Vlijanie migracionnyh processov na zanjatost' v sel'skom hozjajstve Respubliki Kazahstan //Problemy agrorynka.-2018.-№1.- S. 171-178.
- 4 Analiz mirovyh tendencij gosudarstvennoj podderzhki sel'skogo hozjajstva.- M.: Departament agropromyshlennoj politiki Evrazijskoj Jekonomicheskoj Komissii, 2015.- S.85-88.
- 5 Kurmanbekov A., Temirhanov M. Obzor rynka truda Kazahstana, 2018 [Jelektronnyj

нан-тоқаш өнімдерінің нарығында жалпы өсу қарқыны байқалады. Алайда 2015 жылы нарықта жаңа піскен нан 2014 жылмен салыстырғанда 7%-ға кеміген және

667322 мың тоннадан астамды құрады, ал 2016 жылы 729964 мың тоннаны құрап 9%-ға артқан (1-сурет).

1-сурет – 2014-2016 жж. Қазақстандағы жаңа піскен нан динамикасы

2016 жылы Қазақстан Республикасы бойынша 729 964 мың тонна жаңа піскен нан тұтынылса, Алматы қаласында 6 436 мың тоннаны көрсеткен. Алматы (53 059 мың тонна), Қарағанды (24 206 мың тонна), Ақтөбе (19 468 мың тонна) – жаңа піскен нан өндіруден озат өңірлер және алдыңғы жылмен салыстырғанда артқаны байқалады [4].

Қазақстанда 1 адамға шаққанда орта шамамен күніне 250 г, кейбір өңірлерде 300 г, ал Алматы қаласында 150-200 г дейін нан тұтынады. Жалпы елімізде 1 адамға шаққанда нан және нан өнімдерін тұтыну төмендеп бара жатыр. Оған аймақтарда бөлшек сауданың әлсіз дамуы, кейбір аймақтарда жалақының төмен болуы немесе табысы бірқалыпты болмауы себеп болуы мүмкін. Ірі қалаларда өзінің жеке кіші-наубайханалары бар бөлшек сауда дүкендері дами бастаған және олар төмен баға саясатын ұстанады. Ірі қалаларда заманауи супермаркеттер нан және нан-тоқаш өнімдерінің әр түрлі түрлерін ұсынады. Ауылдық жерлерде немесе кіші қалаларда ондай таңдау жоқ деуге болады.

Мақалада зерттеудің заманауи талдау әдістері, оның ішінде экономика-математикалық, алынған нәтижелерді жинақтау және қорытындылау, болжау, салыстыру әдістері қолданылды.

Зерттеу жүргізудің мақсаты – экономикалық есептеулердің, экономикалық жүйенің даму барысын сипаттайтын

нәтижелі факторға әсер етуші себептерді анықтау және келешегіне болжам жасау.

Нәтижелер және оларды талқылау. «Нан және нан-тоқаш өнімдері нарығындағы» негізгі бәсекелестер – өндіруші бірнеше зауыттары немесе еншілес кәсіпорындары бар ірі компаниялар. Сонымен қатар өз өнімдерін нарыққа шығаратын кіші және орта кәсіпорындар бар, олар көбінесе жекелеген аймақтарды ғана қамтамасыз ете алады және республикамыздың барлық территориясын қамтамасыз етуге қабілетсіз. Нарықта көпшілік компаниялар бірінші сұрыпты бидай ұнынан пісірілген қарабидай наны және жоғары сұрыпты бидай ұнынан жасалған нан және нан-тоқаш өнімдерін ұсынады. Сонымен қатар сауда желілерінде, дүкендерде әр түрлі баламалы нан-тоқаш өнімдерін, сондай-ақ бірнеше бидай ұнынан жасалған және органикалық нан-тоқаш өнімдерін байқауға болады. Нан және нан-тоқаш өнімдері арнайы нан пісіру кәсіпорындары немесе наубайханаларда пісіріледі. Бүгінде еліміздің нан-тоқаш өнімдері нарығы дәстүрлі емес нан түрлерін өндіру есебінен дамуда, яғни халық ашытқысыз нан өнімдерін көбірек тұтынуда. Бірақ көпшілік тұрғындар үшін нан арзан, «әлеуметтік» азық-түлікке жатады [5, 83 б.].

Қаламызда нан өнімдерінің негізгі сұрыптарын өндіретін нан зауыттары көпшілік тұрғындарды арзан нан өнімдерімен қамтамасыз ету стратегиясын

ұстанады. ҚР Статистика комитетінің мәліметтеріне сүйенсек Алматы облысы және Алматы қаласының нан және нан-тоқаш өнімдері нарығында 60-тан астам нан-тоқаш өнімдерін өндіруші ірі кәсіпорындар мен кіші наубайханалар бар. Нан және нан-тоқаш өнімдерін өндірушілердің ішінде жетекшісі «Ақсай» нан-тоқаш комбинаты ЖШС-гі ірі нан пісіру кәсіпорындарының бірі болып табылады, әсіресе бидай ұнынан пісірілген «Алматылық» қалыпты наны үлкен сұранысқа ие. Алматы облысы және Алматы қаласының нан және нан-тоқаш өнімдерін өндірушілер нарығында «Ақсай Нан» маркалы өнімнің 35% «Ақсай» нан-тоқаш комбинаты ЖШС ірі кәсіпорнына тиесілі, ал қалған 65% басқа өндірушілерге, яғни «Алматы нан» нан-тоқаш комбинаты ЖШС, ЖШС «Брот Мастер», ЖШС «Трапеза», ЖШС «Алмалы Нан» және т.б. тиесілі.

Нан-тоқаш өнімдерін өндіруші комбинат Алматынан (тарихи атауы: 5-ші нан зауыты) 1970 жылдан үзіліссіз нан-тоқаш өнімдерін өндіріп келеді. 5-ші нан зауыты сол кезден ең күшті қазіргі заман жабдықтарына ие болды. Осы зауытта автоматтандырылған еуропалық сызықтың орнатылуы Қазақстан үшін бірегей ерекшелік болды. 5-ші нан зауытының жалпақ қалың нанының дәмі алматылықтар үшін бала кезден таныс. 2000 жылы алғаш рет нан комбинатында жалпақ қалың нан шығару үшін Еуропалық автоматтандырылған өнеркәсіптік сызықтар орнатылды. 2007-2009 жылдары 4 өндірістік қуаты бар нан зауыттары және тоқаш-кондитерлік комбинаты Алматынаға, яғни 5-ші нан зауытына біріктірілді. Ал 2015 жылы зауытты еуропалық технология бойынша ауқымды жаңарту аяқталды. Ескірген құрылғылар мен жабдықтар толығымен еуропалық өнеркәсіпке ауыстырылды және демонтаж жасалды. Жұмсалған инвестиция көлемі 10 млн доллардан асты. Бүгінде Алматынан қаламыздағы – қазіргі заманауи

жабдықтармен жарақтандырылған нан комбинаты болып табылады. Ауқымды жаңартудан кейін нан зауыты өзінің өнім түрлерін біршама кеңейтті. Қазір дәстүрлі нан өнімдерінен басқа қарабидай-бидай нанының бірнеше түрлерін және басқа да жаңа өнімдер шығара бастады. Қазіргі заманғы гигиена талаптарына сай Алматынан өнімдері арнайы қаптамаларда шығарыла бастады, бұл тек тазалық үшін ғана емес өнімнің сақталуына да жақсы әсерін тигізеді. Алматынан өндірістің барлық кезеңдерінде жоғары сапаны қатаң қадағалайды.

Алматынан Қазақстанның түрлі бөлігін біріктіретін ауқымды компаниялар тобына кіреді. Алматынан компаниялар тобына Петропавл нан-тоқаш комбинаты кіреді. Бұл зауыт та еліміздегі нан-тоқаш өнімдерін өндіруші ірі кәсіпорынға жатады және Солтүстік-Қазақстан облысындағы негізгі нан өнімін өндіруші болып табылады. ЖШС «Алматынан» нан-тоқаш комбинаты сияқты Петропавл нан-тоқаш комбинаты да 100% заманауи еуропалық жабдықтармен (Германия, Швеция, Чехия, Франция) жаңартылды.

Ары қарай ЖШС «Алматы Нан» кәсіпорнының 2010-2017 жылдар аралығындағы мәліметтерін пайдалана отырып корреляциялық-регрессиялық талдау жүргізейік. Алынған көрсеткіштер негізінде факторлардың арасындағы байланыс тығыздығын анықтау әдетте корреляциялық талдау арқылы жүргізіледі. Енді осы байланысты корреляциялық талдау жүргізу арқылы негіздейік (1-кесте).

1-кестеден нәтижелі фактор өнімді сатудан түскен табыс пен өнім көлемі, мың тонна (0,95); нанның орташа бағасы, теңге (0,95) арасында өте тығыз және тура байланыс бар екенін және x_1 мен x_2 факторларының арасында мультиколлинеарлы байланыс бар болғанымен нәтижелі фактормен байланыстарынан аз екенін көреміз [6, 115 б.].

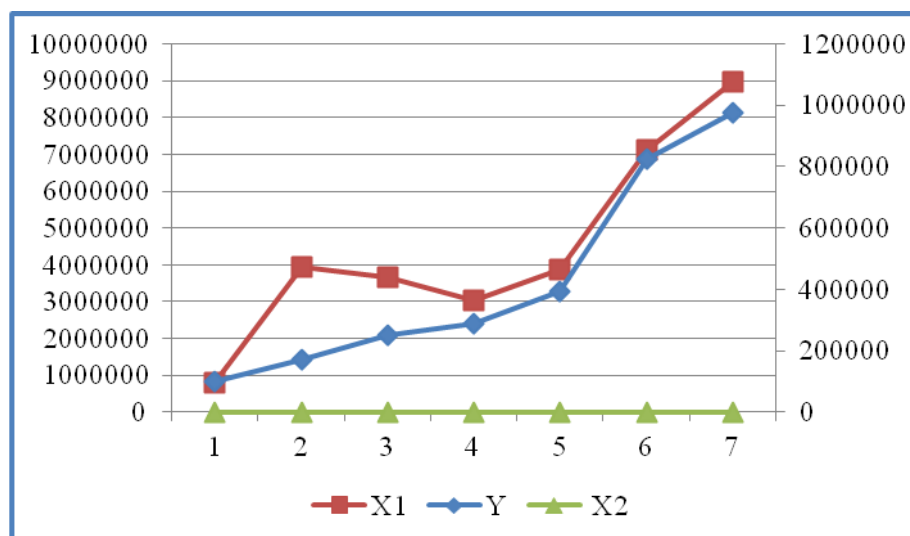
1-кесте – Корреляция коэффициенттерінің матрицасы

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7
Y	1							
X1	0,95	1						
X2	0,95	0,86	1					
X3	0,99	0,94	0,96	1				
X4	0,94	0,91	0,87	0,94	1			
X5	0,96	0,93	0,92	0,97	0,99	1		
X6	0,93	0,89	0,93	0,93	0,82	0,88	1	
X7	0,62	0,66	0,53	0,62	0,63	0,65	0,76	1

Слово молодым ученым

2-суреттен ЖШС «Алматы Нан» компаниясының өнімді сатудан түскен табысы мен өнім көлемінің соңғы жылдары

артқанын, ал нанның орташа бағасының бірқалыпты артқаны байқалады.

2-сурет – Өнімді сатудан түскен табыс пен өнім көлемі, нанның орташа бағасының 2010-2017 жж. графигі

Регрессиялық талдау нәтижелері төменде келтірілген (2-кесте).

Регрессиялық талдау нәтижелерінің барлық талаптары орындалды. Онда корреляция-регрессиялық талдау нәтижесінде келесі көпфакторлы регрессиялық модель аламыз:

$$Y = -1081935,137 + 0,065X_1 + 17236,94X_2 \quad (1)$$

Y болжамдық мән әр жылға сәйкес x-тің жоспарланған немесе болжам мәні бойынша есептеледі. Егер 2018 жылы өнім

көлемі $X_1=9000000$ тоннаға және нанның орташа бағасы $X_2=90$ теңге болады деген жоспар болса, онда

2018 жылға болжам:

$$Y \text{ (болжам)} = -1081935,137 + 0,065 \cdot 9000000 + 17236,94 \cdot 90 = 1054469,99$$

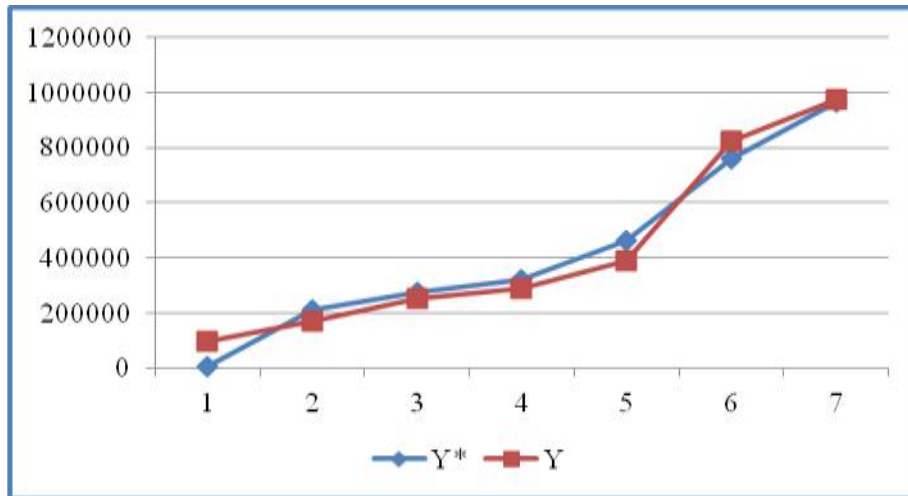
2017 жылы «Алматы Нан» ЖШС-тің өнімді өткізуден түскен табысы 975547 млн теңге құраса, ал 2018 жылдың аяғында 1054469,99 млн теңгеге жетеді деп болжам жасауға болады [7, 259 б.].

2-кесте – Регрессиялық статистика нәтижелерінің есебі

Атауы	Мәні	Түсіндірме
Корреляция коэффициенті	0,98	Корреляция коэффициенті нәтижелі фактор (y) пен тәуелсіз факторлар x арасындағы тығыз байланысты көрсетеді, яғни $r = 0,98$
Детерминация коэффициенті	0,97	Өнімді сатудан түскен табысқа 97% өнім көлемі мен нанның орташа бағасы әсер ететінін, ал қалғаны ескерілмеген факторлар үлесінде екенін көреміз
Теңдеудің адекваттылығын бағалау. Фишер критерийі	$F = 62,70; F_{кр} = 5,59$ $F > F_{кр}$	Регрессия теңдеуі адекватты
Параметрлердің маңыздылығын бағалау. Стьюдент критерийі	$t_{b1} = 3,01, t_{b2} = 2,89$ $t_{кр} = 2,4$	Параметр a және регрессия коэффициенттері b_1, b_2 – маңызды, алынған регрессия теңдеуінің параметрлері статистикалық маңызды
Регрессия теңдеуі. Регрессия коэффициенті мағынасы	$Y = -1081935,137 + 0,065X_1 + 17236,94 X_2$	Бұл 95% ықтималдықпен қарастырғанда өнім көлемі мен нанның орташа бағасы бір өлшемге артқанда (кемігенде) өнімді сатудан түскен табыс қаншаға артатынын (кемитінін) білдіреді

3-суреттен ЖШС «Алматы Нан» кәсіпорнының өнімді өткізуден түскен табысының алғашқы және регрессия

теңдеуімен есептелген мәндері соңғы жылдарда артатынын көруге болады.

3-сурет – ЖШС «Алматы Нан» кәсіпорнының өнімді өткізуден түскен табысының алғашқы және регрессия теңдеуімен есептелген мәндерінің графигі

Кәсіпорынның стратегиялық жоспарын құруда өнім көлемін арттыру және оны өткізу арқылы жалпы табысты арттыру ұйымның басты мақсаты болып табылады. Сондықтан экономика-математикалық модельдерді құру және оны шешу барысында оған әсер ететін факторларды толығымен қарастырып, алдыға қойылған мақсатқа жетудегі ең тиімді жолды таңдау қажет.

Тұжырымдар. Бүгінде еліміздің нан-тоқаш өнімдері нарығы дәстүрлі емес нан түрлерін өндіру есебінен дамуда, яғни халық ашытқысыз, табиғи нан өнімдерін көбірек тұтынуда. Егер біз бүгінге дейін нан-тоқаш және кондитерлік тағамдарға қажетті бастапқы шикізаттарды негізінен батыс елдерінен алып келсек, енді алдағы жылдары жергілікті шикізаттарға көшетін боламыз.

Нан-тоқаш өнімдерін өндіру үлесін арттыру өзекті мәселелердің бірі, сондай-ақ нан-тоқаш өнімдерін өндіруші кәсіпорындардың қызметінің тұрақтылығын арттыруға мүмкіндік туғызады.

Әдебиеттер тізімі

1 Мухаметжанова Ж.С. Современное состояние пищевой промышленности Казахстана: анализ и проблемы // Материалы XIII Меzinbrodnn vědecko - praktickb konference «Vmda a vznik -2017», Volume 5: Praha. Publishing House «Education and Science», 2017. –PP.81-88.

2 Курмангалиев С. Некоторые проблемы пищевых отраслей Казахстана // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. – 2010. – № 3-4. – С.2-5.

3 Аюпов А.М., Кожаметова Г.А., Есмагулова Н.Д. Развитие пищевой и перерабатывающей промышленности Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. –2016. – № 1. –С.78-83.

4 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті ресми сайты.– 2016. – URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения 15.01.2018).

5 Гизатова А.И. Қазақстан Республикасының аграрлық азық-түлік нарығында сұраныс мен ұсынысты қалыптастыру //Аграрлық нарық проблемалары.- 2017. – № 1. – Б.79-86.

6 Рахметова Р.Ө. Эконометрика: оқулық. –Алматы: Экономика, 2015. –205 б.

7 Рахметова Р.У., Дуброва Т.А. Прикладные модели эконометрики. – Алматы: Экономика, 2011. –324 с.

Әдебиеттер тізімі

1 Muhametzhanova Zh.S. Современное состояние пищевой промышленности Казахстана: анализ и проблемы // Материалы XIII Меzinbrodnn vědecko - praktickb konference «Vmda a vznik -2017», Volume 5: Praha. Publishing House «Education and Science», 2017. –PP.81-88.

2 Kurmangaliev S. Nekotorye problemy pishhevyyh otraslej Kazahstana // Pishhevaja i

Поздравление юбиляра

Известному ученому экономисту-аграрнику, талантливому исследователю и организатору в сфере аграрной науки, общественному и государственному деятелю Республики Казахстан

КАЛИЕВУ ГАНИ АЛИМОВИЧУ - 80

Его трудовая биография, все наиболее яркие ее страницы неразделимо связаны с развитием экономики страны, ее сельского хозяйства.

Начав свою трудовую деятельность простым экономистом совхоза, благодаря высокой компетенции, умению твердо отстаивать свои убеждения, оценивать коллег не по словам, а вкладу в практические дела, он стал крупным организатором аграрной науки, известным в Казахстане и за рубежом.

40 лет из 55 Гани Алимович отдал нашему институту, с которым связано становление и утверждение его как крупного ученого экономиста-аграрника и неординарного организатора науки.

Он заслуженно относится к числу тех, кто в наибольшей степени способствовал росту научного потенциала института по проблемам экономики агропромышленного комплекса. На его идеях, отличающихся смелостью и новизной, воспитана целая школа известных в нашей стране и за рубежом экономистов аграрной сферы. Под его руководством усилия творческого коллек-

тива направляются на решение важнейших проблем развития аграрного сектора Казахстана, разработку глубокой теоретической базы его реформирования.

Многие научные труды Г.А. Калиева являются ценным вкладом в теорию экономической науки, имеют исключительно важное практическое значение.

Признанием научной общественностью его творческих заслуг явилось назначение Гани Алимовича Президентом Академии сельскохозяйственных наук РК, которая была создана по его инициативе. Под эгидой Академии были объединены ведущие научно-исследовательские институты аграрного профиля и опытные хозяйства, сформированы многие научно-технические программы, а престиж сельскохозяйственной науки был поднят на достойную высоту.

В Казахстане и в зарубежных странах Г.А. Калиева знают не только как известного ученого экономиста-аграрника, но и как видного государственного деятеля. Он – инициатор и соавтор многих законов по выводу сельского хозяйства из фазы кризиса и его дальнейшего развития. Как защитник интересов аграриев и простых тружеников села он был избран общественной республикой председателем Казахстанской социал-демократической партии «Ауыл», был депутатом Мажилиса Парламента РК.

Мы, ученые Казахского НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, относимся к Гани Алимовичу с благодарностью и гордимся, что работаем с ним и вместе решаем проблемы развития аграрного сектора страны.

Искренне поздравляя с юбилеем, желаем уважаемому Гани Алимовичу крепкого здоровья, творческого долголетия, трудового настроения, чтобы все задуманное осуществилось и послужило развитию агроэкономической науки, благополучия его родным и близким.

**Коллектив Казахского НИИ экономики АПК
и развития сельских территорий**

Подписано в печать 26.06.2018 г.
Формат 60x84 1/8
Бумага офсетная №1
Заказ № 395
Цена договорная

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Адрес редакции:
050057, г. Алматы,
ул. Сатпаева 30 «б»
Тел.: 245-35-87; 245-36-20
Факс: 245-36-07
E-mail: kazniiapk@mail.ru
www.agroeconom.kz

Объем 29,0 усл. п.л.,
25,5 уч. изд. л.
Тираж 300 экз.